0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

श्रीमहेन्द्रसंस्कृतविश्वविद्यालयग्रन्थमालायाः एकचत्वारिंशं पुष्पम्

व्रतबन्धपद्धतिः

पूर्वाङ्गविधि - चूडाकरण - शिखा - यज्ञोपवीत-
[illegible]

टिप्पणीकारः

श्रीऋषिरामशर्मा घिमिरे

प्रकाशकः

महेन्द्रसंस्कृतविश्वविद्यालयः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

क·का·८५

स्नाति.
23699

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. in Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

क्र.का. ८५

श्रीमहेन्द्रसंस्कृतविश्वविद्यालयग्रन्थमालायाः पञ्चचत्वारिंशं पुष्पम्

व्रतबन्धपद्धतिः

नेपालीभाषायां निवद्धेन व्रतबन्धनिर्णयेनान्विता शिखा-चूडोपनयन-
यज्ञोपवीत-ब्रह्मग्रन्थिदण्डधारण-मृगचर्म-
जपसंख्यासूचकरहस्यान्विता च

टिप्पणीकारः

श्रीऋषिरामशर्मा घिमिरे

प्रकाशकः

महेन्द्रसंस्कृतविश्वविद्यालयः

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

प्रकाशकः
महेन्द्रसंस्कृतविश्वविद्यालयः
वेलझुण्डी, दाङ्

प्रकाशनम्
२०५७ तमे वैक्रमाब्दे वैशाखपूर्णिमायां प्रथमं प्रकाशितम्

© सर्वाधिकार प्रकाशकमा सुरक्षित

प्रकाशितपुस्तकानि - १००० प्रतिरूपाणि

मूल्यम् - रू. १४२/-

कम्प्यूटरटङ्कणम्
क्वालिटी लेजर प्रिन्ट, बागबजार,
दूरभाषसङ्ख्या (फोन नं.) २४२६५६

मुद्रकः
नेपाल प्रिन्टर्स एण्ड ट्रेडर्स सहकारी लिमिटेड
फोन : ४२७४५६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

महेन्द्र संस्कृत विश्वविद्यालय
उपकुलपतिको कार्यालय

सम्मति

वैदिक सनातन संस्कृतिअन्तर्गतका मुख्य सोह्र संस्कारहरूमध्ये उपनयन संस्कारको आफ्नै किसिमको गरिमा छ । संस्कार शब्दको तात्त्विक अर्थ मलप्रक्षालन र गुणाधान हो । उपनयनलाई गुणाधान गराउने संस्कारहरूमध्ये एउटा उज्ज्वल संस्कारका रूपमा लिइन्छ ।

बालकको प्रथम जन्म जननीको कोखबाट हुन्छ भने दोस्रो जन्म उपनयन संस्कारबाट नै हुन्छ । त्यसै भएर वैश्य, क्षेत्रिय र ब्राह्मणहरूको दोस्रो पटक जन्म हुनेहुँदा ती द्विजका नामबाट सम्बोधित हुन्छन् । भनिएको पनि छ – **मातुरग्रेऽधिजननं द्वितीयं मौञ्जिबन्धने ।**

बालकहृदयमा उज्ज्वल गुणहरूको आधान गरी द्विजत्वको प्रतिष्ठा गराउने यस संस्कारमा भगवती गायत्रीले आमाको भूमिका र गायत्री मन्त्र दिने आचार्यले बाबुको भूमिका संवहन गरेका हुन्छन् । उपनयन संस्कारबाट प्राप्त हुने जन्म पार्थिव जन्म नभएर ब्रह्मजन्म हो र ज्ञानजन्म पनि हो । उपनयन संस्कारद्वारा दीप्त बनेका बालकका मस्तिष्कमा मात्र वेदाध्यनको पात्रता हुने हुँदा उपनयन संस्कारपछि मात्र वेदाध्यन गर्ने विधान रहेको छ –

उपनीय गुरुः शिष्यं महाव्याहृतिपूर्वकम् ।
वेदमध्यापयेदेनं शौचाचाराँश्च शिक्षयेत् ।।

यस स्मार्त उक्तिले पनि उक्त सिद्धान्तलाई प्रमाणित गर्दछ । उपनयन, वेदारम्भ, समावर्त्तन, विवाह, असल सन्तानको उत्पादन, स्वस्थ समाजको संरचना र मोक्ष मार्गको अवलम्बन जस्ता विषयहरू हाम्रा संस्कार र संस्कृतिका

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

महत्त्वपूर्ण पाटा हुन् । ती सबैको मूल उपनयन संस्कार नै भएको हुँदा विशुद्ध रूपमा उपनयन संस्कार सम्पन्न गराउनु हाम्रो कर्तव्य र दायित्व पनि हो ।

यस्तो महत्त्वपूर्ण संस्कारलाई सर्वसाधारणले पनि बुझ्न र प्रयोग गर्न सकुन् भन्ने अभिप्रायले नेपाली भाषामा प्रयोगविधिसहितको यो व्रतबन्धपद्धति विश्वविद्यालयद्वारा प्रकाशित हुन लागेकोमा मलाई ज्यादै प्रसन्नताको अनुभव भएको छ ।

यसबाट सनातन संस्कारका अनुरागीहरू लाभान्वित हुने छन्, व्रतबन्ध संस्कारको सम्पादनमा ठूलो सहयोग पुग्ने छ र वेदद्वारा अनुमोदित यस संस्कारलाई शास्त्रीय सरणिबाट समाजमा अग्रसारित गरी वैदिक संस्कृतिलाई निरन्तरता दिन र समृद्ध तुल्याउनमा समेत सहयोग पुग्ने छ भन्ने मैले विश्वास लिएको छु ।

व्रतबन्धपद्धतिसँग सम्बन्धित अत्यावश्यक ज्ञातव्य र महत्त्वपूर्ण विविध विषयहरूको सङ्कलन गरेर नेपाली भाषामा सरल रूपमा प्रस्तुत गरी सम्पादन गर्नु हुने अनुसन्धाता श्री ऋषिरामशर्माघिमिरेप्रति सधन्यवाद कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । साथै सम्पादकबाट प्रस्तुत यस संस्कारपद्धतिको संपरीक्षण गर्ने काममा सहयोग गर्नुहुने प्रा. नीलमणि ढुङ्गाना, प्रा.डा. दुर्गादत्त शर्मा उपाध्याय, डा. काशीराज शर्मा सुवेदी, उपप्रा. मोतीलाल शर्मा रिजाललाई साधुवाद दिन चाहन्छु ।

अन्तमा सनातनधर्मका अङ्गभूत संस्कारका विधिहरूलाई सर्वजनोपयोगी बनाउने दिशामा यस्तै किसिमका अनुसन्धानपूर्ण र सर्वसंवेद्य रचनात्मक कार्यहरूद्वारा योगदानका लागि विद्वान्हरूसमक्ष हार्दिक अनुरोध गर्दछु ।

गङ्गादशहरा, २०५७

माधवराजगौतम
उपकुलपति

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

प्रकाशकीय

सनातनधर्म अन्तर्गतका वेदानुमोदित संस्कारहरूलाई नेपालीभाषामा प्रयोगविधि दिएर सर्वसाधारणापयोगी बनाउने म. सं. वि. वि. को सोचाइ अनुसार विश्वविद्यालयलले बाह्य एवं आन्तरिक शुद्धिका साथै द्विजत्वसिद्धिद्वारा वेदाध्ययनको अधिकार प्रदान गर्ने कर्मसँग सम्बद्ध व्रतबन्धपद्धति प्रकाशित गर्ने निश्चय गरेको छ ।

संस्कृतभाषा एवं धर्मशास्त्र विषयमा अनभिज्ञ संस्कारनुरागी सर्वसाधारणले पनि व्रतबन्धको महत्त्व, रहस्य बुझ्न र प्रयोग गर्न सकून भन्ने अभिप्रायले व्रतबन्धमा प्रयुक्त संस्कृतको आशयलाई छर्लङ्ग बुझ्न सक्ने गरी नेपालीभाषामा विधि एवं प्रयोगसहितको यो पुस्तक यस दिशामा नयाँ प्रयोग हो । चूडाकर्मदेखि समावर्तनसम्मका विधिहरू सम्पन्न गर्दा पुस्तक प्रयोगकर्ताले अलमलिन नपरोस् र विधि गर्दा सुगमता होस् भन्ने उद्देश्यले क्रमबद्धरूपमा सबै विधिहरूको निर्देश भएको छ ।

सङ्कलक तथा अनुसन्धाता श्री ऋषिरामशर्मा घिमिरेज्यूले यस पुस्तकभित्र भूमिका खण्डमा व्रतबन्धमा प्रयोग गरिने यज्ञोपवीत, मृगचर्म इत्यादि विषयहरूको परिचयसँगै शास्त्रानुकूल निर्णयहरू र व्रतबन्धसँग सम्बद्ध अन्य विवरणहरू समावेश गरिदिएर संस्कारानुरागी जनसमुदायको लागि ठूलो सहयोग पुऱ्याउनु भएको छ । यस व्रतबन्धपद्धतिलाई यसरूपमा सुसज्जित बनाई प्रस्तुत गर्नुहुने श्री घिमिरेज्यूले महेन्द्र संस्कृतविश्वविद्यालयका निमित्त ज्यादै प्रशंसनीय योगदान गर्नुभएको छ ।

व्रतबन्धसम्बन्धी विविध प्रसङ्गद्वारा सुसज्जित यस पुस्तकलाई संस्कारप्रेमी सज्जनहरूले हृदयतः स्वीकार्नुभएको खण्डमा हामी संस्कारसम्बन्धी अन्य पद्धतिहरूलाई पनि यसै रूपमा प्रस्तुत गर्न उत्साहित हुनेछौं ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

महत्त्वपूर्ण पाटा हुन् । ती सबैको मूल उपनयन संस्कार नै भएको हुँदा विशुद्ध रूपमा उपनयन संस्कार सम्पन्न गराउनु हाम्रो कर्तव्य र दायित्व पनि हो ।

यस्तो महत्त्वपूर्ण संस्कारलाई सर्वसाधारणले पनि बुझ्न र प्रयोग गर्न सकुन् भन्ने अभिप्रायले नेपाली भाषामा प्रयोगविधिसहितको यो व्रतबन्धपद्धति विश्वविद्यालयद्वारा प्रकाशित हुन लागेकोमा मलाई ज्यादै प्रसन्नताको अनुभव भएको छ ।

यसबाट सनातन संस्कारका अनुरागीहरू लाभान्वित हुने छन्, व्रतबन्ध संस्कारको सम्पादनमा ठूलो सहयोग पुग्ने छ र वेदद्वारा अनुमोदित यस संस्कारलाई शास्त्रीय सरणिबाट समाजमा अग्रसारित गरी वैदिक संस्कृतिलाई निरन्तरता दिन र समृद्ध तुल्याउनमा समेत सहयोग पुग्ने छ भन्ने मैले विश्वास लिएको छु ।

व्रतबन्धपद्धतिसँग सम्बन्धित अत्यावश्यक ज्ञातव्य र महत्त्वपूर्ण विविध विषयहरूको सङ्कलन गरेर नेपाली भाषामा सरल रूपमा प्रस्तुत गरी सम्पादन गर्नु हुने अनुसन्धाता श्री ऋषिरामशर्माघिमिरेप्रति सधन्यवाद कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । साथै सम्पादकबाट प्रस्तुत यस संस्कारपद्धतिको संपरीक्षण गर्ने काममा सहयोग गर्नुहुने प्रा. नीलमणि ढुङ्गाना, प्रा.डा. दुर्गादत्त शर्मा उपाध्याय, डा. काशीराज शर्मा सुवेदी, उपप्रा. मोतीलाल शर्मा रिजाललाई साधुवाद दिन चाहन्छु ।

अन्तमा सनातनधर्मका अङ्गभूत संस्कारका विधिहरूलाई सर्वजनोपयोगी बनाउने दिशामा यस्तै किसिमका अनुसन्धानपूर्ण र सर्वसंवेद्य रचनात्मक कार्यहरूद्वारा योगदानका लागि विद्वान्हरूसमक्ष हार्दिक अनुरोध गर्दछु ।

गङ्गादशहरा, २०५७

माधवराजगौतम
उपकुलपति

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

प्रकाशकीय

सनातनधर्म अन्तर्गतका वेदानुमोदित संस्कारहरूलाई नेपालीभाषामा प्रयोगविधि दिएर सर्वसाधारणापयोगी बनाउने म. सं. वि. वि. को सोचाइ अनुसार विश्वविद्यालयलले बाह्य एवं आन्तरिक शुद्धिका साथै द्विजत्वसिद्धिद्वारा वेदाध्ययनको अधिकार प्रदान गर्ने कर्मसँग सम्बद्ध व्रतबन्धपद्धति प्रकाशित गर्ने निश्चय गरेको छ ।

संस्कृतभाषा एवं धर्मशास्त्र विषयमा अनभिज्ञ संस्कारनुरागी सर्वसाधारणले पनि व्रतबन्धको महत्त्व, रहस्य बुझ्न र प्रयोग गर्न सकून भन्ने अभिप्रायले व्रतबन्धमा प्रयुक्त संस्कृतको आशयलाई छर्लङ्ग बुझ्न सक्ने गरी नेपालीभाषामा विधि एवं प्रयोगसहितको यो पुस्तक यस दिशामा नयाँ प्रयोग हो । चूडाकर्मदेखि समावर्तनसम्मका विधिहरू सम्पन्न गर्दा पुस्तक प्रयोगकर्ताले अलमलिन नपरोस् र विधि गर्दा सुगमता होस् भन्ने उद्देश्यले क्रमबद्धरूपमा सबै विधिहरूको निर्देश भएको छ ।

सङ्कलक तथा अनुसन्धाता श्री ऋषिरामशर्मा घिमिरेज्यूले यस पुस्तकभित्र भूमिका खण्डमा व्रतबन्धमा प्रयोग गरिने यज्ञोपवीत, मृगचर्म इत्यादि विषयहरूको परिचयसँगै शास्त्रानुकूल निर्णयहरू र व्रतबन्धसँग सम्बद्ध अन्य विवरणहरू समावेश गरिदिएर संस्कारानुरागी जनसमुदायको लागि ठूलो सहयोग पुर्‍याउनु भएको छ । यस व्रतबन्धपद्धतिलाई यसरूपमा सुसज्जित बनाई प्रस्तुत गर्नुहुने श्री घिमिरेज्यूले महेन्द्र संस्कृतविश्वविद्यालयका निमित्त ज्यादै प्रशंसनीय योगदान गर्नुभएको छ ।

व्रतबन्धसम्बन्धी विविध प्रसङ्गद्वारा सुसज्जित यस पुस्तकलाई संस्कारप्रेमी सज्जनहरूले हृदयतः स्वीकार्नुभएको खण्डमा हामी संस्कारसम्बन्धी अन्य पद्धतिहरूलाई पनि यसै रूपमा प्रस्तुत गर्न उत्साहित हुनेछौं ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

व्रतबन्धपद्धतिलाई यस रूपमा सर्वाङ्गपूर्ण र नेपालीभाषामा प्रयोगविधिले सजाएर प्रकाशित गर्न प्रेरणा, प्रोत्साहन एवं सल्लाह प्रदान गर्नुहुने महेन्द्र संस्कृत विश्वविद्यालयका वर्तमान उपकुलपति श्रीमाधवराजगौतमज्यूप्रति हृदयतः कृतज्ञता निवेदन गर्दछु ।

हाम्रो अनुरोधमा व्रतबन्धपद्धतिलाई सर्वजनोपयोगी र सारगर्भित तुल्याएर प्रस्तुत गर्नुहुने सङ्कलक, सम्पादक र अनुसन्धाता श्री ऋषिराम घिमिरेज्यूप्रति भूरिभूरि कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । साथै यसको प्रकाशनसँग सम्बद्ध सबैलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

गङ्गादशहरा, २०५७

प्रा. डा. बाबुरामपोखेल
शिक्षाध्यक्ष
म. सं. वि. वि.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

हर्षाभिव्यक्ति

वेदाधीत्याधिकारस्य सिद्धिः......यस स्मृति वचन अनुसार बालकलाई वेदाध्ययनमा अधिकारी बनाउन गुरुको समीप लैजाने कार्य विशेषको नाम उपनयन हो । मानवीय चित्तमा अनन्त शक्तिहरू छन् र आजसम्म तिनीहरूको जति विकास भएको छ त्यसभन्दा पनि धेरै विकासका सम्भावनाहरू छन् । चित्तमा विद्यमान यी शक्तिहरू कुनै मान्य संस्कारहरूको प्रभावमा नै प्रस्फुटित हुन्छन् । संस्कार परलोकको लागि होइन अपितु यसै जगतको लागि हो भन्न सकिन्छ । वर्तमान जीवन सार्थक छ भने परलोकको चिन्ता अनावश्यक छ । परलोक त यस लोकको नै परिणाम हो । छात्रजीवनमा प्रवेश गर्नु अघिको संस्कार उपनयन हो । आत्मामा जुन कुरा अन्तर्निहित छ, त्यसलाई अभिव्यक्त गर्ने माध्यम शिक्षा भएको हुँदा शिक्षा पनि स्वयं एक संस्कार हो भन्ने कुरा वेदारम्भलाई संस्कार मानेको कुराबाट प्रष्ट हुन्छ । जीवनलाई वास्तविक अर्थमा जीवन बनाउनु शिक्षाको सार्थकता हो । **उपनीय गुरुः शिष्यं महाव्याहृतिपूर्वकम्। वेदमध्यायेदेनं शौचाचारांश्च शिक्षयेत्** याज्ञवल्क्यको वचन र आपस्तम्वकारको **उपनयनं विद्यार्थस्य श्रुतितः संस्कारः**, कथन अनुसार उपनयन (व्रतबन्ध) को सर्वोच्च प्रयोजन वेदहरूको अध्ययन गर्नु हो । उपनयन तथा वेदाध्ययनको पारस्परिक सम्बन्ध छ । यज्ञोपवीत धारणको प्रयोजन पनि यज्ञ र वेदाध्ययनमा छ । अतः यज्ञोपवीत, यज्ञ र वेद तीनै परस्पर सम्बन्धित र सापेक्ष पनि छन् । यथासमय यज्ञोपवीत संस्कार गराएर कुमारलाई आध्यात्मिक, आधिदैविक र अधिभौतिक शुद्धिका लागि तीन सराको जनै धारण गर्न लगाइन्छ । यज्ञोपवीतपछि वेदाध्ययनका निमित्त व्रतधारण गर्न लगाएर आध्यात्मिक जीवनप्रति प्रतिज्ञाबद्ध गराइन्छ । त्यसपछि गुरुको संरक्षकत्वमा पाठ्यावस्था आरम्भ हुन्छ ।

नेपालीभाषामा प्रयोग प्रयोगविधि निर्देश गरी सर्वजनोपयोगी एवं समयसापेक्ष पुस्तकहरू प्रकाशनमा ल्याउने विश्वविद्यालयको निर्देशनानुसार यो पुस्तक तयार

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

गर्ने कार्यमा अभिरुचिपूर्वक प्रवृत्त भएको हुँ र आज यस रूपमा प्रकाशित हुन लागेको दृष्टिगत गर्न पाउँदा म अत्यन्त हर्षित छु ।

संकलन गर्ने क्रममा विभिन्न ग्रन्थहरूको अध्ययन, अवलोकन र मनन गरी सर्वसाधारणोपयोगी बनाउने उद्देश्यले भूमिका भागमा व्रतबन्धकर्मसँग सम्बद्ध सबै विषयहरूको परिचयसँगै संक्षेपमा भए पनि धेरै कुराहरूको बोध गराउन कतिपय जिज्ञासाहरूको शास्त्रानुकूल समाधान, निर्णय आदि समावेश गरिएको छ । नेपाली विद्वान्‌हरूद्वारा लिखित र प्रकाशित पद्धतिहरूलाई आधार मानेर संकलन कार्य भएको छ। ती मध्येमा पनि रथी धनशमशेर ज.ब.रा. तथा पं. कृष्णप्रसाद भट्टराईद्वारा अनूदित कृतिबाट स्थान एवं प्रसङ्ग अनुसारका विषयहरू समावेश गरिएका छन् ।

व्रतबन्धविधिलाई सर्वसाधारणले पनि प्रयोग गर्न र बुझ्न सक्ने गरी पुस्तक तयार गर्ने अवसर प्रदान गरेर स्नेहपूर्वक प्रेरणा र सुझाव प्रदान गर्नुभएकोमा उपकुलपति प्रा. श्रीमाधवराजगौतमज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

यस पुस्तकको तयारी गर्ने क्रममा आवश्यक सल्लाह एवं उत्साह प्रदान गर्नुहुने शिक्षाध्यक्ष प्रा. डा. वावुरामपोखेल एवं कुलसचिव प्रा.डा. भोजराज पन्तज्यूप्रति कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु ।

सनातन संस्कृतिको संरक्षण र सम्बर्द्धनसम्बन्धी यस प्राज्ञिक कार्यमा मप्रति सौजन्य एवं सद्भाव राखेर सहयोग गर्नुहुने प्रा.डा. दुर्गादत्त शर्मा उपाध्याय, सहायक प्राचार्य उपप्रा. मोतीलाल शर्मा रिजाल तथा डा. काशीराज शर्मा सुवेदीज्यू प्रति हार्दिक धन्यवादसहित कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

उपयोगी, आकर्षक, स्तरीय र सर्वाङ्गपूर्ण पुस्तक तयार गर्ने सदाशयताका साथ निरन्तर लागिपर्दापर्दै पनि प्रमादवश त्रुटिहरू भएमा र परिष्कार गर्न आवश्यक भएमा शिष्टतापूर्वक र आवश्यक स्थलहरूको दिग्दर्शन गराइदिनुहुन म गुणैकपक्षपाती विज्जनसमक्ष विनम्र अनुरोध गर्दछु ।

गङ्गादशहरा, २०५७

विद्वज्जनानुरागी

ऋषिरामशर्माघिमिरे

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

विषयसूची

१.	भूमिकाखण्डः	१
२.	पूर्वाङ्गविधिः	२५
३.	चूडाकर्मविधिः	७७
४.	उपनयनविधिः	१०४
५.	वेदारम्भः	१३२
६.	समावर्त्तनम्	१४७
७.	ग्रहशान्तिविधिः	१७७
८.	व्रतबन्धमण्डपः	२३७
९.	सन्दर्भग्रन्थसूची	२३९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

भूमिकाखण्ड

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

द्वितीय पेपर -

१० नम्बर

१) प्रयोक्त्र कृत्यानि
२) कृत्तिका कथनम्
३) चूडाकर्म प्रयोग
४) उपनयन प्रयोग
५) गायत्र्युपदेश विधि
६) समिन्धा दानम्
७) भिक्षाचरणम्
८) दण्डवल्कलादि धारणविधी -
९) ब्रह्मचारि धर्मा
१०) वेदारम्भ विधि
११) केशान्त
१२) समावर्तनं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

भूमिका

खानीबाट निकालिएको सुनचाँदी आदि धातुलाई परिष्कृत गर्न माटो हटाउने, माझ्ने र पोल्ने आदि काम गरेर मात्र शुद्धरूपमा सुन बन्दछ । त्यसैगरी मानवशरीरलाई गर्भवासबाट हुने मलिनता आदि दोष हटाउन संस्कार गरिन्छ । चूडाभन्दा पहिले गरिने संस्कार गर्भवासबाट हुने मलिनता हटाउन गरिने संस्कार हुन् भने चूडा, उपनयन, वेदारम्भ र समावर्त्तन यी चार संस्कार मानवमा मानवोचित गुण आधान (स्थापना) गर्न गरिने संस्कार हुन् ।

१) चूडाकरण (क्षौरकर्म)

चूडा क्रियतेऽस्मिन् अनुसार जुन संस्कारमा बालकको चूडा गरिन्छ अर्थात् शिखा राखिन्छ त्यो चूडा संस्कार हो । **शिखा चूडा शिखण्डस्तु** (अमरकोष) अनुसार चूडा नाम शिखाको हो । यस संस्कारमा बालकको कुलधर्मअनुसार शिखा राख्ने विधान छ । जन्मदेखि पहिलो या तेस्रो वर्षमा या कुल परम्परानुसार चूडा गरिन्छ । चूडाकर्मको अर्को नाम मुण्डन संस्कार पनि हो। शिखा (टुपी) का रौं (केश) छाडेर शिरका अन्य केशहरू कटाउँदा शरीरमा तापक्रम कम हुन्छ तथा शरीरमा गर्मीबाट हुने घाउ, खटिरा, छालासम्बन्धी रोग पनि हुँदैन । एक पटक मुण्डन गरेपछि फेरि आउने केशका जरा बलिया हुन्छन् र केश झर्ने रोग हुँदैन ।

चूडाकरण संस्कारको प्रयोजन बल, आयु र तेजको वृद्धि हो भनेर चरकले यसरी समर्थन गरेका छन् ।

पौष्टिकं वृष्यमायुष्यं शुचिरूपं विराजनम् ।
केशश्मश्रुनखादीनां कर्तनं सम्प्रसाधनम् ।

केश, दाही, नङ् कटाउनाले, काँइयोले केश कोरी सफा राख्नाले, सुन्दरता, पुष्टि, आयु र पवित्रता बढ्छ ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

मानवशरीर रचनामा ध्यान दिने हो भने मस्तिष्क सबै कुराको केन्द्र हो। मनुष्यका दुवै प्रमुख इन्द्रिय ज्ञानेन्द्रिय एवं कर्मेन्द्रियको संचालन मस्तिष्कबाट संचालन हुन्छ। यदि मनुष्य स्वस्थ छ, शक्ति सम्पन्न छ भने सय वर्षभन्दा पनि बढी जीवित रहन सक्छ। ज्ञानशक्तिलाई प्रवल एवं जागरूक राख्नका लागि ऋषिहरूले आविष्कार गरेका अमोघ उपायहरूमा चूडा (शिखा) पनि एक हो। कालो वस्तुले सूर्य किरणबाट अधिक ताप तथा शक्ति आकर्षण गर्छ भन्ने कुरा विज्ञानसम्मत छ। यस बाहेक प्रकृतिमा अर्को नियम के पाइन्छ भने सानोभन्दा सानो अंश सधैं आफ्नो महान् अंशीमा (जहाँबाट आएको छ) मिलेर पूर्णता पाउँछ। प्रकृतिमा सबै वस्तु यस नियमका अधीनमा काम गर्छन्। उदाहरणार्थ सबै नदीहरू समुद्रमा मिलेर शान्त हुन्छन्। सूर्यको अंश बत्तीको ज्वाला पनि सूर्यतिर भएर बलिरहन्छ। त्यस्तै हाम्रो बुद्धि पनि सूर्यको अंश मानिएको छ। मेधा एवं बुद्धि जागृत गर्न गायत्री मन्त्रद्वारा सूर्यको उपासना गरिन्छ। कालो रङ्गको केशको त्यो समूह जसलाई शिखा भन्छौं त्यसले धेरै मात्रामा सूर्यबाट बुद्धिशक्ति आकर्षण गरी बुद्धिलाई अझ उन्नत गर्नमा सहायक हुने भएकाले शिखा राख्ने गरेको हो।

शिखा यज्ञोपवीत आदि उपयोगी बाहिरी चिह्नको रहस्य प्रत्यक्ष देखिने कुरा नभई शास्त्रद्वारा बोध हुने विषय हो। हाम्रा सबै व्यवहार प्रत्यक्षबाट मात्र चलेका छैनन् भन्ने कुरा हाम्रो शरीरभित्र हुने रक्तसंचार, पाचन प्रणाली, अन्तर्मनबाट सोचिने इत्यादि कैयौं कुराहरू पनि प्रत्यक्ष (आँखा सामु) हुँदैनन्। के ती विषयमा विश्वास गर्ने कि नगर्ने?, त्यसकारण प्रत्यक्षबाहेक अन्य कुरा मात्र वेद एवं शास्त्रको सहारा लिनु पर्छ। अनुभूत विषय सबै प्रत्यक्ष हुन सक्तैन भन्ने कुरा निर्विवाद छ। मिठाई प्रत्यक्ष देखिन्छ त्यसको मीठो स्वाद देखिन्न भने के कसैले मिठाइलाई नमीठो भन्न सक्छ? यस्तै शिखा प्रत्यक्ष विषय भए पनि त्यसको फाइदा बेफाइदा अनुभवको विषय हो। नदेखिने (अदृष्ट) कुराको बोध शास्त्रले गराउने हुँदा के गर्ने के नगर्ने कुरामा शास्त्र प्रमाण मानिन्छ।

वेदमा यशसे श्रियै शिखा भनेर यश र श्रीको निम्ति शिखाधारण गर्नु भनेको छ। योगीहरूले सुषुम्नानाडीलाई जगाएर शिखाका ठीक तल भएको 'इन्द्रयोनि' परमात्मा प्राप्तिको मार्ग फेला पार्छन्। योगीहरू जसलाई सुषुम्नाको मूल ठाउँ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

भन्छन् त्यसलाई वैद्यहरूले मस्तुलिङ्ग भन्छन् । यही मस्तुलिङ्गको साथ केही अगाडिको भागलाई योगीहरूले ब्रह्मरन्ध्र भन्छन् भने वैद्यले मस्तिष्क भन्छन् ।

सम्पूर्ण शरीरमा प्रधान अङ्ग शिर मानिन्छ र शरीरमा व्याप्त सबै नाडीहरूको सम्बन्ध शिरसँग छ । मानवजीवनको केन्द्र पनि शिर हो जहाँ ज्ञानशक्ति र कर्मशक्ति रहन्छन् । यी शक्तिहरू नाडीद्वारा सबै शरीरमा फैलिन्छन् । यसकारण शरीरमा पनि ज्ञानशक्ति र कर्म शक्ति दुई विभाग छन् । यी दुवै शक्तिहरूको मूलस्थान मस्तिष्क तथा मस्तुलिङ्ग हो । ज्ञानेन्द्रियको मस्तिष्कसँग र कर्मेन्द्रियको मस्तुलिङ्गसँग सम्बन्ध हुन्छ । मस्तिष्क र मस्तुलिङ्ग जति स्वस्थ अथवा समर्थवान् हुन्छन् त्यति नै ज्ञानेन्द्रिय र कर्मेन्द्रियमा शक्ति बढ्छ ।

प्रकृतिका विलक्षण महिमाले मस्तिष्क र मस्तुलिङ्गको स्वभाव पनि भिन्न भिन्न छ । मस्तिष्कलाई ठण्डा चाहिन्छ भने मस्तुलिङ्गलाई गर्मी । मस्तिष्कलाई ठण्डा राख्न केश कटाइन्छ तेल आदि पदार्थ लगाइन्छ । गर्मीको कमी अथवा वेशीले नाडीहरूमा प्रकोप भई शरीरलाई धेरै हानि हुने सम्भावना हुन्छ । अतः त्यसमा मध्यम गर्मी चाहिन्छ । मस्तिष्क र मस्तुलिङ्गका गुण भिन्नभिन्न भएकाले कपडा आदि प्रयोग गरेर त्यो प्रकोप शान्त गर्न सकिन्न । जस्तै माटोबाट उत्पन्न पदार्थमा कुनै कमी भए त्यसको पूर्ति ढुङ्गाबाट हुँदैन र माटै चाहिन्छ । त्यस्तै मस्तुलिङ्ग पनि शिरको एक भाग हो र त्यसको रक्षा पनि शिरबाट उत्पन्न पदार्थ रौंबाट नै हुन सक्छ, टोपी इत्यादिबाट हुन सक्तैन । अतः मस्तिष्कलाई शीतल राख्न केश कटाइन्छ । तर मस्तुलिङ्गलाई गर्मी प्रदान गर्न बाक्लो रौंको आवश्यकता हुनाले टुपी (शिखा) राखिन्छ । अरू केशभन्दा टुपीका केश लामा हुने हुँदा त्यसको विशेष नाम पनि शिखा राखिएको हो । शिखाको सम्बन्ध धर्मसँग छ । अतः ध्यान गर्दा परमात्माको कृपा शिखाद्वारा भित्र प्रवेश गर्ने हुँदा नाङ्गो शिर भएर सन्ध्या आदि गर्ने नियम छ । वेदमा शिखाको मूलस्थानलाई इन्द्रयोनि भनेको छ ।

२) सन्यासीको शिखा किन हुँदैन ?

सामान्यतः सन्यास लिने समय ७५ वर्षपछि हो । त्यो उमेरसम्म आयु वृद्धि भएर शरीरको पूर्णता हुने हुँदा मर्मस्थल (शिखास्थल) को त्वचा पनि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

कठोर हुन्छ। शिखाबाट हुने लाभ पनि त्यो उमेरसम्म शरीरमा व्याप्त भइसकेको हुन्छ। अतः सन्यासीले शिखा त्याग्दा कुनै हानि हुँदैन। कर्मकाण्ड र उपासना काण्ड समाप्त भएपछि ती कर्ममा आवश्यक शिखा त्याग गर्नु पनि ठीकै हो।

३) अग्निका उपासक भएर शिखा राख्ने गरेको हो

शिखा सम्बन्धमा कसैले अरू प्रमाण पनि दिएका छन्। अग्निलाई संस्कृतमा शिखी भनिन्छ। अग्निको स्वरूप उसको ज्वाला (शिखा) बाट व्यक्त हुन्छ। शिखारहित अग्निमा हवन गर्न निषेध छ। ज्वालायुक्त अग्निलाई स्पर्श गर्ने शक्ति कसैमा हुँदैन। हामी सबै अग्निबाट उत्पन्न र अग्निका उपासक हौं। अग्निसँग नै हामी **तन्वं मे पाहि** (मेरो शरीरको रक्षा गर) (पा. गृ. सू २/४) भनेर प्रार्थना गर्दछौं।

उपास्यको स्वरूप पाउन उपासकले उपास्यको चिह्न धारण देवो भूत्वा देवान् यजेत् 'देव भएर देवताको पूजा गर्नु भनाइअनुसार ठीक हो।' अतः अग्निका उपासक हामीहरू पनि अग्निको चिह्न शिखा राख्छौं। सन्यासमा अग्निको त्याग गरिने हुँदा उसको चिह्न शिखा र यज्ञको चिह्न यज्ञोपवीत पनि त्यागगनुं भनेको छ। अग्निमय संसारसँग सम्बन्ध नभएकाले सन्यासीलाई मरणपछि आगोले जलाइन्न, जलप्रवाह अथवा स्थलसमाधि गराइन्छ।

४) उपनयन (व्रतबन्ध) -

संस्कारको स्वरूप – व्रतबन्ध संस्कारलाई उपनयन, यज्ञोपवीत, मौञ्जीबन्धन भनिन्छ। यस संस्कारका समयमा हुने ती–ती कर्महरूका कारण यसका ती नाम रहेका हुन्। उपनयनको अर्थ हो बालकलाई गुरुको समीप पुऱ्याउनु। प्राचीन समयमा यो संस्कार गरेपछि बालकलाई विद्याध्ययनको निम्ति गुरुलाई सुम्पने गरिन्थ्यो। राष्ट्रको निम्ति सदाचारी, सभ्य एवं सुशिक्षित नागरिक बनाइदिने काम गुरुको हुन्थ्यो। जहाँ बालकलाई स्नेहपूर्वक पढाउनको साथसाथै उनीहरूको सदाचारको पनि पूर्ण ख्याल गरिन्थ्यो र गुरुको आश्रमबाट निक्लदा सदाचारी विद्वान् भएर निस्कन्थे। आमाबाबुको रेखदेखमा हुर्केको बालकलाई घर छाड्न असजिलो नहोस् एवं गुरुकहाँ जानेभन्दा उसको उत्साह बढोस् भन्ने सदाशयताले व्रतबन्ध उत्सव घूमधामसँग सम्पन्न गरिन्थ्यो। आज पनि सम्पन्न परिवारमा यो

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

संस्कार भव्यताका साथ सम्पन्न हुन्छ । यस संस्कारमा गरिने विभिन्न कर्महरूले बालकको गुरुप्रति श्रद्धा र विद्याध्ययनमा रुचि उत्पन्न हुन्थ्यो । गुरुले बालकलाई गायत्री मन्त्रको उपदेश दिन्छन् जसको उपासना गरेर ब्रह्मचर्य जीवन बिताउँछ । बालक गायत्रीमाताको सहारामा ज्ञानविज्ञान सम्पन्न हुन्छ । दीक्षापछि बालकलाई भिक्षा माग्न पठाइन्छ । जनताबाट भिक्षा लिएर उच्च शिक्षा प्राप्त गरी विद्वान् भएका ती स्नातकहरू समाजमा आएर निःशुल्क रूपमा सेवा गर्दथे ।

५) यज्ञोपवीतको जनै नाम कसरी ?

यज्ञ शब्दको अर्को पर्यायवाचक शब्द यजन हो । यजनको यकार निकालेपछि जनमात्र रहन्छ र उपवीतको उमात्र जोडेर बनेको जनेउ शब्दको रूप जनै हो । ब्रह्मसूत्र शब्द पनि जनैको वाचक हो जसको व्याख्या स्मृति प्रकाशमा यसरी गरेको छ । **सूचनाद् ब्रह्मतत्त्वस्य वेदतत्त्वस्य सूचनात् । तत्सूत्रमुपवीतत्वाद् ब्रह्मसूत्रमितिस्मृतम् ।।** वेदतत्त्व र वेदज्ञानको सूचना दिने हुनाले यसलाई ब्रह्मसूत्र भनिन्छ । साकार परमात्मालाई यज्ञ र निराकार परमात्मालाई ब्रह्म भनिन्छ। साकार निराकार दुवैलाई प्राप्त गराउनेवाला भएकाले जनैलाई ब्रह्मसूत्र या यज्ञोपवीत दुवै भनिन्छ ।

यज्ञोपवीत संस्कार पहिले ब्राह्मण, क्षत्रिय र वैश्य एकज हुन्छन् । उपनयन संस्कारमा गुरुद्वारा गायत्री उपदेश पाएपछि द्विज भनिन्छन् । मन्त्र दिनु पूर्व तीन दिनसम्म गुरुले आफ्नो गर्भमा राख्छन् र तीन दिनपछि मन्त्रदान गरेर द्विज बनाउँछन् । यज्ञोपवीतको सम्बन्ध यज्ञसँग छ । यज्ञको सम्बन्ध वेदसँग छ । वेदको सम्बन्ध वेद पढ्न अधिकार पाएका (वेदाधिकारी) द्विजसँग छ । यज्ञोपवीत संस्कार नभएको ब्राह्मण बालकलाई पनि वेद पढ्ने अधिकार हुँदैन भन्ने कुरा मनुले यसरी बताएका छन्– **न ह्यस्मिन्युञ्जते कर्म किञ्चिदामौञ्जीबन्धनात्** ।

६) छयानब्बे र तीन सराले के सङ्केत गर्छ ?

यज्ञोपवीत बनाउँदा चार औंलामा ९६ पटक लपेटिन्छ । ९६ ले चार वेदमा भएका कर्मकाण्ड एवं उपासनाकाण्डका ९६ हजार मन्त्रहरू संकेत गर्दछ। कारण कर्मकाण्डका ८० हजार मन्त्र र उपासनाकाण्डका १६ हजार गरी ९६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

हजार मन्त्र हुन्छन् । शास्त्रले कर्मकाण्डँ र उपासनाकाण्डको अधिकारसम्म यज्ञोपवीत निश्चय गरेको छ । चार औँलामा त्यस ९६ सरालाई तीन गुणा गरेर लपेटिन्छ । चार औँलाले जाग्रत, स्वप्न, सुषुप्ति र तुरीय चार अवस्था बुझिन्छ या सम्झिन्छ। यसरी तीन गुणा गरी लपेटिनुले ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्यलाई मात्र यज्ञोपवीतको अधिकार बताउँछ । त्यस तीन गुणलाई पनि फेरि तीन गुणा गरी लपेटिन्छ त्यसले ब्रह्मचर्य, गृहस्थ र वानप्रस्थ आश्रमलाई यज्ञोपवीतमा अधिकारी बताउँछ। त्यो नौसरालाई पनि फेरि तीन गुणा बनाउनुले देव, ऋषि, पितृ ऋणलाई संकेत गर्छ । तीनोटै सरालाई एउटै शिरमा जोडेर एक बनाइन्छ ।

एउटै धागोबाट यज्ञोपवीतको रचना आरम्भ भएर तीन सरा बन्दै अन्तमा एउटै ब्रह्मग्रन्थिमा समाप्त हुने कुराले सनातन धर्मको अद्वैतवाद पनि सिद्ध हुन्छ। गृहस्थाश्रमीले श्रौत एवं स्मार्त दुवै कर्म गर्नपर्ने हुँदा उसले दुई यज्ञोपवीत धारण गर्नुपर्छ भनेको हो ।

७) छयानब्बे सराको अर्को सङ्केत -

हाम्रो शरीर २५ तत्त्वले बनेको हुन्छ । तत्त्व २५, गुण ३, तिथि १५, वार ७, नक्षत्र २७, वेद ४, काल ३, महिना १२ यी सबै जोड्दा ९६ हुन्छ । तीनसरा र त्रिरावृत्ति किन ? ऋग्, यजु, साम ३ वेद, पृथ्वी, अन्तरिक्ष, द्यु ३ लोक, सत्त्व, रज, तम ३ गुण, ब्रह्मा, विष्णु, महेश ३ प्रधान देवता, गार्हपत्य, आहवनीय, दक्षिण ३ अग्नि र ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य ३ अधिकारी तीनसराले बताउँछ ।

८) शौचादि समयमा यज्ञोपवीत दाहिने कानमा राख्नुपर्ने कारण -

ऊर्ध्वं नाभेर्मेध्यतरः पुरुषः परिकीर्तितः (मनु १/९२) भनेर शरीरमा नाभिभन्दा माथिको भाग पवित्र र नाभिदेखि तल अपवित्र मानिन्छ । नाभिदेखि तलका इन्द्रियहरूबाट नै मलमूत्र हुनेहुँदा विशेष गरी शौचको समयमा अपवित्र हुन्छ । तस्मान्मेध्यतमं त्वस्य मुखमुक्तं स्वयंभुवा १/९२ यस प्रमाणले मुख धेरै पवित्र मानिन्छ । यहाँ मुख भन्नाले मुख नै नलिएर मुख भएको ठाउँ शिर लिइन्छ । त्यसकारण शिरमा अथवा शिरको भाग कानमा जनै राखिन्छ । गुरुले मन्त्र सुनाउँदा दाहिने कानमा सुनाएकाले दाहिने कान अझ पवित्र मानिन्छ । कान

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

आकाशको प्रतिनिधि इन्द्रिय हो । आकाश कुनै कुराले पनि अपवित्र हुँदैन। अतः आकाशको प्रतिनिधि कान पनि एक पवित्र मानिएकाले शौचादि समयमा दाहिने कानमा जनै राख्ने गरेको हो । लौकिक दृष्टिले पनि कसैको कानमा जनै देखिएमा त्यो अपवित्र छ भन्ने ज्ञान अरूलाई हुन्छ । आयुर्वेदअनुसार दाहिने कानदेखि रक्तबाहिनी नाडी मलमूत्र द्वारसम्म पुगेको हुन्छ । मलमूत्रको समयमा हुनसक्ने वीर्यपातलाई कानमा बेरिएको जनैले नाडी च्यापिदा वीर्यपात हुँन दिंदैन भन्ने वैज्ञानिक रहस्य पनि छ ।

९) व्रतबन्धमा अलग-अलग उमेर किन ?

ब्राह्मण, क्षत्रिय एवं वैश्यको निम्ति अलग-अलग आयु एवं समय (ऋतु) तोकिदिनु पक्षपात होइन अपितु प्राकृतिक विज्ञानमा आधारित रहस्यमय तथ्य पनि छ । बृहदारण्यक उपनिषद्मा (९/२)तेत्तीस देवता कुन ? भन्ने प्रश्नमा ८ वसु, ११ रुद्र, १२ आदित्य, इन्द्र र प्रजापति बताएको छ । ती देवताहरूमा ब्राह्मणस्वरूप वसु, क्षत्रियस्वरूप रुद्र र वैश्यस्वरूप आदित्य मानिन्छन् । आठ वसुहरूको ब्राह्मणका साथ सजातीय सम्बन्ध भएकाले आठ वर्षको उमेरमा ब्राह्मणको यज्ञोपवीत भनिएको हो । रुद्र उपास्य देव भएकाले रुद्र सङ्ख्या ११ अनुसार क्षत्रियको ११ वर्षमा एवं सूर्य उपास्य भएकाले वैश्यको १२ वर्षमा यज्ञोपवीत विधान गरिएको हो ।

पारस्कर गृह्यसूत्रको **गायत्र्या छन्दसा ब्राह्मणमसृजत्, त्रिष्टुभा राजन्यं, जगत्या वैश्यम्** अनुसार क्रमशः गायत्री छन्दबाट ब्राह्मणको, त्रिष्टुप्बाट क्षत्रियको र जगतीबाट वैश्यको उत्पत्ति भनिएको छ । त्यसअनुसार पनि गायत्री छन्दका प्रत्येक पादमा ८ अक्षर, त्रिष्टुप्का ११ अक्षर र जगतीका १२ अक्षर अनुसार क्रमशः ८, ११ र १२ वर्षमा यज्ञोपवीतको विधान गरिएको हो ।

वसन्तमा ब्राह्मणको, ग्रीष्ममा क्षत्रियको र शरदमा वैश्यको यज्ञोपवीत गर्नु भन्नेमा पनि केही रहस्य छ । **वसन्तमा समानै छन् सर्दी गर्मी दुवै गुण ।** अनुसार वसन्तु ऋतुमा न सर्दी हुन्छ न त गर्मी । सर्दी गर्मी दुवै गुण बराबर भएको वसन्तमा स्वभावले शान्त तर आत्मगौरवको गर्मी भएको ब्राह्मण बालकको उपनयन वसन्तमा गर्नु समयसापेक्ष हो । ग्रीष्म ऋतु तापप्रधान हो । क्षत्रिय

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

बालकमा पनि त्यो ताप एवं पराक्रम स्वभावले रहन्छ । तथा उसलाई पराक्रमी बनाएर देशको शासनको लगाम पनि त दिनु छ । अतः उसको यज्ञोपवीत ग्रीष्म ऋतुमा हुनु अनुकूल परिस्थिति हो । धनधान्य परिपूर्ण शरद ऋतुमा वैश्य प्रकृतिको प्रतिबिम्ब स्पष्ट झल्किन्छ । व्यापारको लागि पनि यो ऋतु सर्वश्रेष्ठ हो। अतः शास्त्रकारहरूले समयानुसारका गुण बालकहरूमा विकसित गराउन अलग-अलग समय विधान गरेका हुन्, पक्षपात होइन ।

१०) समावर्त्तन संस्कार

उपनयनपछि गुरुकुलमा बसी वेद पढेर अथवा व्रत गरेर अवधि समाप्त भएपछि गुरुको आज्ञा लिई स्नान गरिने स्नानप्रधान संस्कारलाई समावर्त्तन भनिन्छ। समावर्त्तनको अर्थ गुरुकुलबाट घर फर्कनु हो । प्राचीन समयमा वर्णाश्रम व्यवस्था एक बलियो जग थियो जसमा सम्पूर्ण सामाजिक व्यवस्था सुनियोजित थियो । आज विश्वविद्यालयहरूमा हुने दीक्षान्त समारोह समावर्त्तनको अनुकरण हो । विद्याध्ययन गरुञ्जेल उसलाई अत्तर आदि सुगन्धि पदार्थ जसबाट नराम्रो बासना मनमा उदाउँछ वर्जित हुन्छन् । समावर्त्तनपछि उसलाई गृहस्थाश्रममा प्रवेशको अनुमति दिंदै संयमको पाठ पनि उसलाई प्रतीकका रूपमा सिकाइन्थ्यो। यस संस्कारमा निम्न कर्महरूको विधान गरिएको छ– गृहयज्ञ, ८ कलशको जलले दीक्षान्तस्नान, वस्त्रालङ्कार धारण एवं दीक्षान्त उपदेश । यी सबै कर्महरू मनोवैज्ञानिक दृष्टिकोणले परिपूर्ण एवं महत्त्वशाली छन् ।

आठ कलशद्वारा जलाभिषेक यस संस्कारको मुख्य अङ्ग हो । ती आठ कलशहरू पूर्व आदि दिशामा क्रमैसँग राखिएका हुन्छन् । वेदमन्त्रले अभिमन्त्रित जलमा आध्यात्मिक शक्ति पूर्ण भएकोले स्नातकलाई भावी जीवनमा शक्ति सम्पन्न बनाउँनाको साथै आठ प्रकारका मैथुनबाट सावधान रहने प्रेरणा पनि दिन्छ; जुन कुरा ब्रह्मचर्याश्रममा सर्वदा वर्जित थिए । आठ कलशको जलले अभिषिक्त गर्नु अर्को पनि आशय छ । अब उसको निम्ति आठै दिशा खुले अर्थात् विना रोकतोक आठ दिशाको भ्रमण गर्न सक्छ । यसै समयमा ब्रह्मचर्याश्रमका सबै लुगाहरू परित्याग गराई गृहस्थाश्रम प्रवेशका उपयुक्त कपडाहरू, छाता, जुत्ता, अलङ्कार, सुगन्धित तैल, पुष्पमाला आदिले सजाइन्छ। यसपछि स्नातकको गृहस्थाश्रम

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

प्रारम्भ हुन्छ । गुरुले शिष्यलाई उपदेश दिने काम त निरन्तर भइरहन्छ तथापि दीक्षान्तको समयमा दिने उपदेश अधिक महत्त्वपूर्ण र सारगर्भित हुन्छ । एकै वाक्यमा समस्त जीवनको अनुभव निहित हुन्छ ।

गदाधरले आफ्नो भाष्यमा **दीर्घसत्रं वा एष उपैति यो ब्रह्मचर्यमुपैति** भनेका छन् अर्थात् ब्रह्मचर्य व्रतको पालन पनि एउटा दीर्घ यज्ञ नै हो । यसकारण यज्ञान्तमा स्नान आवश्यक मानिएको छ । पारस्करले विद्यास्नातक, व्रतस्नातक र विद्याव्रतस्नातक गरी तीन प्रकारका स्नातकहरूको उल्लेख गरेका छन् । जुन ब्रह्मचारी विद्याप्राप्तिका लागि प्रयत्नशील हुन्छ, किन्तु व्रतको निर्वाह गर्न सक्तैन, त्यो विद्यास्नातक हो। यस्तो विद्यार्थी जसलाई सर्वाङ्गीण रूपले विद्या प्राप्त हुँदैन, किन्तु कठोरतापूर्वक व्रतको पालन गर्छ, त्यसलाई व्रतस्नातक भनिन्छ । त्यस्तो विद्यार्थी जसले आश्रममा रहेर निष्ठापूर्वक व्रत पालन गरी विद्या र ज्ञानको आलोक फैलाउनेलाई विद्याव्रतस्नातक भनिन्छ । यी उपर्युक्त व्रतहरूका नियममा बाँधिने हुँदा व्रतबन्ध र मूँजको कन्धनी लगाउने हुँदा उपनयनको नाम मौञ्जीबन्धन भएको हो ।

११) व्रतबन्धमा मृगचर्मधारण–

कृष्णाजिनं वै सुकृतस्य योनिः (यजुर्वेद) कालो मृगको छाला पुण्यको जनक हो । वस्तुहरूको शुद्धाशुद्धि विवेक अनुसार मृगचर्म शुद्धपदार्थहरूमा धेरै शुद्ध मानिन्छ । मृगचर्ममा यस्तो विद्युत् पाइन्छ कि जसमा बस्नाले साधकको कर्मेन्द्रिय शान्त रहन्छ भन्ने भनाइछ । सत्त्वगुण आर्जन गर्ने ब्रह्मचारी, योगी, यति र महात्माहरू मृगचर्ममा बस्छन् । आयुर्वेदअनुसार मृगचर्ममा बस्ने मानिसलाई हर्सा आदि इत्यादि गुदद्वारसम्बन्धी रोग हुँदैन । अतः व्रतबन्धपछि ब्रह्मचर्यमा रही वेदाध्ययन जस्तो सात्विक कर्ममा प्रवृत्त बालकलाई सत्त्वगुणको उपार्जनमा सहयोगी साधन मृगचर्म धारणको विधान गरिएको हो ।

१२) वर्णानुसार दण्डधारण –

व्रतबन्धमा वर्णानुसार दण्डधारणको विधान छ । प्रकृतिका सत्त्व, रज र तम नामक तीन गुणहरूको तात्विक परिणाम वर्णव्यवस्था हो । ब्रह्माण्डका जडचेतनात्मक प्रत्येक वस्तुमा वर्णव्यवस्थाको अस्तित्व वेदादिशास्त्रहरूमा वर्णन छ ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

लघु यत्कोमलं काष्ठं सुघटं ब्रह्मजाति तत् ।
दृढाङ्गं लघु यत्काष्ठमघटं क्षत्रजाति तत् ।।
कोमलं गुरु यत्काष्ठं वैश्यजातिस्तदुच्यते ।
दृढाङ्गं गुरु यत्काष्ठं शूद्रजातिस्तदुच्यते ।।२।। (अग्निपुराण)

यसरी पशु, पक्षी, वृक्ष र माटो आदिमा पनि वर्णव्यवस्था छ । वृक्षहरूमा शमी, पलास, अपामार्ग, पीपल, देवदारू, चन्दन, बेल, तुलसी आदि ब्राह्मण जाति । साल, रातो चन्दन, सिसौं आदि क्षत्रिय जाति । आँप, दाडिम, खयर, कटहर आदि वैश्य जाति । पलाशसँग ब्राह्मणको जातीय सम्बन्ध भएझैं रुद्रसँग सम्बन्ध क्षत्रियको दण्ड बेलको हुनु पनि सजातीय सम्बन्ध हो । बेल वृक्ष रुद्रस्वरूप एवं रुद्रको प्रियतम हो ।

१३) १०८ माला र १०८ जप किन ?

अहोरात्र (दिनरात) मा मनुष्यले स्वाभाविक रूपमा एक्काइस हजार छ सय सास फेर्छ भन्ने कुरा शास्त्रमा छ–

षट्शतानि दिवारात्रौ सहस्राण्येकविंशतिः ।
एतत्सङ्ख्यात्मकं मन्त्रं जीवो जपति सर्वदा ।।

अहोरात्रमा यदि आधा समय स्नान, भोजन, व्यापार, कृषि आदिमा बितेको मानेर आधा समय परमार्थ साधनको मान्यौ भने पूरै २१६०० सासको आधा १०८०० (दश हजार आठ सय) हुन्छ । यदि शास्त्रविधिअनुसार प्रतिदिन १०८ पनि जप गर्‍यौं भने उपांशुःस्याच्छतगुणः (मनु २/८६) अनुसार सय गुणा हुन्छ । उपांशुको अर्थ हो नजीकमा अर्को मानिस भए पनि जप गरेको अर्काले नसुनोस् । उपांशु जपको फल सय गुणा हुने भएपछि १०८ × १०० = १०८०० हुन्छ । मनुष्यले रातदिन लिने सासको सङ्ख्याको आधा सङ्ख्या भयो। अतः हाम्रा जीवनका सास व्यर्थ नहुन् र सार्थक हुन भन्ने उद्देश्यले १०८ जपको नियम हो ।

मनुष्यको पूर्ण आयु १०० (सय वर्ष) मानिएको छ । अब १०८०० लाई पूर्णायुको १०० ले भाग गर्दा १०८ हुन्छ । कम्तीमा पनि नित्य यति जप गर्नाले जीवन सार्थक हुन्छ ।

यस ब्रह्माण्डमा समस्त ग्रहपिण्डभन्दा माथि नक्षत्र कक्षा छ भनिएको छ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

अतः नक्षत्रहरू २७ छन् र प्रकृतिका नियन्त्रणमा चारै दिशामा घुमिरहने नक्षत्रहरू २७ लाई चार दिशाका ४ अङ्कले गुणा गर्दा १०८ हुन्छ। अथवा प्रत्येक नक्षत्रका चार चरण (चार अक्षर) हुन्छन्। अब नक्षत्रसङ्ख्या २७ लाई नक्षत्रको चरण सङ्ख्या ४ ले गुणा गर्दा २७ × ४ = १०८ हुन्छ।

नक्षत्र मालाको आधारमा हाम्रो जप गर्ने माला बनेको भन्ने छ। मालाका दुवै टुप्पालाई मिलाएर जहाँ एउटै बनाइन्छ, त्यस ठाउँको मालाको दानालाई सुमेरु भनिन्छ। त्यस्तै ब्रह्माण्डका नक्षत्र मालाका दुवै किनारा जहाँ मिल्छन् त्यस ठाउँलाई पुराणहरूमा सुमेरुपर्वत नामले स्मरण गरिएको छ। त्यसैगरी महात्माहरूको नामभन्दा पहिले प्रयोग हुने १०८ पनि सर्वोच्चताको प्रतीक हो।

१०८ को अर्को रहस्य- मायाको अङ्क ८ र ब्रह्मको अङ्क ९ हो। मायामा परिवर्तन र परिवर्धन हुन्छ तर ब्रह्ममा हुँदैन। मायाको अङ्क ८ ले गुणा गरेको गुणनफल जोड्दा घटीबढी हुन्छ जस्तै ८ × १ = ८, ८ × २ = १६ गुणनफल १६ लाई अलग गरी जोड्दा १ + ६ = ७ भयो। ८ × ३ = २४ गुणनफल २४ लाई अलग गरी जोड्दा २ + ४ = ६ भयो।

तर ब्रह्मको अङ्क ९ गुणा गरी जोडेमा घटीबढी हुँदैन। जस्तै ९ × १ = ९, ९ × २ = १८ गुणनफल १८ लाई अलग गरी जोडदा १ + ८ = ९ नै हुन्छ। यसैगरी ९ × ४ = ३६ लाई ३ + ६ = ९, ९ × ८ = ७२, ७ + २ = ९, ९ × ९= ८१, ८ + १ = ९ नै हुन्छ।

सूर्यका उपासक हामीहरूले सन्ध्यामा सूर्यलाई अर्घ दिन्छौं। गायत्री मन्त्रमा सूर्यको नै जप हुन्छ। जपको साधन मालाको सङ्ख्या पनि १०८ हुन्छ। सूर्यका १२ भेदमा बाहौं भेद विष्णु हुन्। सूर्यका १२ राशिहरू हुन्छन्। तदेवाग्निस्तदादित्यः अनुसार सूर्य ब्रह्मरूप हुन्। अतः १२ अङ्कवाला सूर्यका साथ ९ अङ्कवाला ब्रह्मलाई गुणा गर्दा १२ × ९ = १०८ सङ्ख्या हुन्छ। यसकारण सूर्यात्मक विष्णुको जप पनि १०८ हुन्छ। १०८ को योग १ + ८ = ९ हुन्छ। अतः ९ अङ्क ब्रह्मको प्रतीक हो। यसकारण **बह्मविद् ब्रह्मैव भवति** न्यायअनुसार ब्रह्मको प्रतिनिधि सन्यासीहरूको नामका साथ पनि श्री १०८ लेखिन्छ। १०८ मालाको पनि यही आशय हो।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

१४) चूडाकरण र उपनयनसम्बन्धी केही निर्णय र औचित्य -

क) चूडाकरण कर्म बालक एक वर्षको भएपछि अथवा तीन वर्षको उमेरमा अथवा कुलमा चलेको परम्परानुसार पाँच, सात आदि बिजोडा वर्षमा गर्नुपर्दछ । अथवा व्रतबन्ध गर्दा सँगै गर्नुपर्दछ ।

ख) चूडाकर्म र व्रतबन्ध सँगै गर्दा दुवै कर्मको एउटै पूर्वाङ्ग गर्दाहुन्छ । अलग-अलग गर्नु पर्दैन ।

ग) चूडाकरण गरिने बालककी आमा रजस्वला, गर्भिणी अथवा सुत्केरी भएमा बालकको चूडा उपनयन आदि कर्म गर्न हुँदैन, शुद्ध भएपछि मात्र गर्नुपर्छ।

घ) आमा गर्भवती भएको छ महिना नलाग्दै चूडा गरिने बालक पाँच वर्ष पुगिसकेको छ अथवा चूडाकर्म उपनयन सँगै गरिने भएमा आमा गर्भिणी भए पनि गर्नुहुन्छ ।

ङ) आफ्नो घरपरिवार अथवा तीन पुस्ताभित्रको कुलमा कसैको विवाह भएको भए त्यसको छ महिनासम्म बालकको चूडाकर्म गर्न हुँदैन । तर सम्वत्सर फेरिएको छ भने चूडा गर्न हुन्छ ।

च) एउटा घरमा चूडा, उपनयन एवं विवाह जस्ता तीनवटा मङ्गल कार्य वर्षदिनभित्र गर्न हुँदैन । साल फरक पारेमा र एकै आमाका सन्तान नभई भिन्न आमाका सन्तान भएमा हुन्छ । अथवा क्रमैसित पहिले एउटाको चूडा अनि उपनयन अनि विवाह गरिने भएमा तीन मङ्गलको दोष लाग्दैन भन्ने कसैको भनाई छ ।

छ) जेठा छोरो वा छोरीको जेठ महिनामा चूडा, उपनयन, विवाह नगर्नु भन्ने छ। कसैको मतमा मङसिर महिना पनि जेठो सन्तानलाई वर्जित मानिएको छ ।

ज) चैत्र महिना पनि चूडाको निमित्त वर्जित मानिएको छ । तर व्रतबन्धकै दिन चूडाकर्म गरिन्छ भने चैत्र महिना र जन्म महिना पनि शुभ मानिएको छ ।

झ) उपनयन आरम्भ हुनु पहिले आमा रजस्वला भइन् र अर्को मुहूर्त छैन भने यस्तो संकट कालमा एक मासा सुनमा लक्ष्मीको मूर्ति बनाएर प्रतिष्ठापूर्वक श्रीसूक्तका मन्त्रले षोडशोपचारले रजोदोषशान्तिका लागि लक्ष्मीको पूजा गरी उपनयन आदि कार्य गर्नहुन्छ भन्ने कौस्तुभकारको भनाइ छ ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

ञ) उपनयन र विवाहपछि यज्ञ विसर्जन नहुँदै आमा रजस्वला भएमा मङ्गल समाप्ति नभएका कारण शान्ति गर्नु भन्ने छ ।

ट) वृहस्पति र शुक्र अस्तमा, बृहस्पति सिंहराशिमा स्थित भएमा, चन्द्र र सूर्य दुर्बल भएमा र गोचरमा अनिष्टकारक बृहस्पति रहे पनि मीन राशिमा सूर्य भएको चैत्रमा यज्ञोपवीत कर्म गर्न हुने भनेको छ । सूर्य मीन राशिमा भएको चैत्रमा उपनयन गर्दा जन्ममास र जन्मनक्षत्रको दोष हुँदैन।

ठ) एकै आमाका सहोदर दाजुभाइको व्रतबन्ध आदि (समानकर्म) एकै दिन गर्न हुँदैन । संकट समयमा त अलग मण्डप र आचार्य पनि अलग गराएर गर्न सकिन्छ ।

ड) **उपनयनका अधिकारी**

पुत्रको उपनयन पिताले नै गर्नु । पिताको अभावमा पितामह (बाजे) ले, पितामहको अभावमा काकाले, काकाको अभावमा सहोदर दाजु, दाजुको अभावमा सगोत्र, सगोत्रीको अभावमा मामा आदि, मामा आदिको अभावमा असपिण्ड सगोत्रले उपनयन गर्दिनु पर्छ । कोही पनि नभए आचार्यले गरिदिनुपर्छ । उपनयन गरिदिने मानिस कुमारभन्दा जेठो हुनुपर्छ, कान्छोले गर्न निषेध छ ।

पितैवोपनयेत्पुत्रं तदभावे पितुः पिता ।
तदभावे पितुर्भ्राता तदभावे तु सोदरः ।।

ढ) **व्रतबन्धको उमेर एवं अवधि-**

मुनि पारस्करले जन्म अथवा गर्भदेखि आठ वर्षमा ब्राह्मणकुमारको उपनयन, एघारौं वर्षमा क्षत्रियको र बाह्रौं वर्षमा वैश्यको उपनयन संस्कार निर्धारित गरिदिएका छन् । मनुले पनि यसै पक्षलाई समर्थन गरेका छन्।

गर्भाष्टमेऽब्दे कुर्वीत ब्राह्मणस्योपनायनम् ।
गर्भादेकादशे राज्ञो गर्भात्तु द्वादशे विशः ।।

गृह्यसूत्रकार एवं स्मृतिकारहरूले उपनयनसंस्कारको वर्षको अन्तिम सीमा पनि निर्धारित गरिदिएका छन् । जसअनुसार ब्राह्मणका लागि १६ वर्ष, क्षत्रियका लागि २२ वर्ष र वैश्यका लागि २४ वर्षको उमेरसम्ममा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

यो संस्कार हुनुपर्छ । मनुको पनि यही सिद्धान्त छ–

आषोडशाद् ब्राह्मणस्य सावित्री नातिवर्तते ।
आद्वाविंशात् क्षत्रवन्धोराचतुर्विंशतेर्विशः ।।

वर्णानुसार उमेरको समय नाघेपछि व्यक्ति व्रात्य (संस्कारहीन) पतित हुन्छ र गायत्रीदानमा अयोग्य हुन्छ । उ कुनै पनि पवित्र अनुष्ठानको अधिकारी हुन सक्तैन । यदि उ उपनीत हुन चाहन्छ भने (अथवा उसको व्रतबन्ध गर्ने हो भने) वेदाध्ययन प्रारम्भ गर्नुभन्दा पहिले उसले व्रात्यस्तोम नामक यज्ञको अनुष्ठान गर्नुपर्छ । शिखासहित मुण्डन गरी व्रत गरेर सात अथवा पाँच ब्राह्मणहरूलाई हविष्य अन्न भोजन गराएपछि मात्र नियमानुसार उपनीत हुन सक्छ–

सशिखं वपनं कृत्वा व्रतं कुर्यात्समाहितः ।
हविष्यं भोजयेदन्नं ब्राह्मणान्सप्त पञ्च वा । यमः

याज्ञवल्क्यले पनि व्रात्यस्तोम यज्ञ नगरेसम्म उपनयन अवधि नाघेकाको उपनयन हुन नसक्ने कुरा सावित्रीपतिता व्रात्या व्रात्यस्तोमादृते क्रतोः भनेका छन् ।

ण) **नान्दी श्राद्धविशेष–**

गणेश र मातृका पूजा पछिमात्र नान्दीश्राद्ध गर्नुपर्छ । अन्यथा मातृकाहरू रिसाएर श्राद्धकर्तासँग अप्रसन्न हुन्छन् ।

प्रमाण - पूर्वं तु मातरः पूज्या भक्त्या वै सगणेश्वराः ।
स्थण्डिलेषु विचित्रेषु प्रतिमासु द्विजातिषु ।
पुष्पैर्धूपैश्च नैवेद्यैर्गन्धाद्यैर्भूषणैरपि ।
पूजयित्वा मातृगणान् कुर्याच्छ्राद्धत्रयं बुधः ।।
(कूर्म पु.उ.वि. २२ अ. ९८)

त) **यज्ञोपवीत नाम किन ?**

यज्ञाख्यः परमात्मा य उच्यते चैव होतृभिः ।
उपवीतं ततोऽस्येदं तस्माद् यज्ञोपवीतकम् ।। (स्मृतिसार)
अर्थ– 'यज्ञो वै विष्णुः'' अनुसार यज्ञ नाम परमात्माको हो ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

परमात्मा प्राप्तिका लागि गरिने यज्ञमा जुन सूत्र धारण गरिन्छ अर्थात् जसलाई धारण गरेपछि मनुष्यलाई सबै प्रकारका यज्ञ गर्ने अधिकार मिल्छ त्यसलाई यज्ञोपवीत भनिन्छ ।

थ) ब्रह्मग्रन्थि किन ?

यो समस्त विश्वको विस्तार ब्रह्मबाट भएको र अन्तमा पनि उसैमा लय हुन्छ । ब्रह्मबाहेक संसारमा केही पनि छैन भन्ने पवित्र विचार प्रतिक्षण ध्यानमा रहोस् भन्ने आशयले जनैमा ब्रह्मग्रन्थि राखिन्छ । जनै लगाएर यज्ञादि कर्म गरी ब्रह्म प्राप्ति गर्नु उद्देश्य हो ।

द) जनैको लम्बाई कति ?

स्तनादूर्ध्वमधोनाभेर्न धार्यं तत्कथञ्चन ।
विच्छिन्नं वाप्यधो यातं भुक्त्वा निर्मितमुत्सृजेत् ।।

अर्थ- जनै स्तनभन्दा माथि र नाभिभन्दा तल नहोस्, त्यस्तो धारण गर्नुपर्छ । छिनेको, नाभिभन्दा तलसम्म झुण्डिने र भोजन गरी बनाएको जनै त्याग गर्नुपर्छ ।

पृष्ठदेशे च नाभ्यां च धृतं यद्विन्दते कटिम् ।
तद्धार्यमुपवीतं स्यान्नातिलम्बं नचोच्छ्रितम् ।। (कात्यायने)

अर्थ- बायाँ काँधदेखि आएर नाभिस्पर्श गर्दै कटिसम्म पुग्ने जनै धारण गर्नुपर्छ, त्यहाँदेखि तल र माथि हुनुहुँदैन ।

सिद्धार्थफलमानेन धार्यं स्यादुपवीतकम् ।
यशोहरमतिस्थूलमतिसूक्ष्मं धनापहम् ।

अर्थ- सर्स्यूँका दाना बराबर मोटा सरा भएको जनै लगाउनु पर्छ। त्यसभन्दा अधिक मोटो सरा भएमा यश नाशक र पातलो भएमा धन नाशक मानिएको छ ।

ध) जनैका देवता

ॐकारः प्रथमे तन्तौ द्वितीयेऽग्निस्तथैव च ।
तृतीये नागदैवत्यं चतुर्थे सोमदेवता ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

पञ्चमे पितृदैवत्यं षष्ठे चैव प्रजापतिः ।
सप्तमे मारुतश्चैव अष्टमे सूर्य एव च ।।
सर्वे देवास्तु नवमे इत्येतास्तन्तु देवताः ।।

अर्थ- जनैका पहिलो सराका ॐकार, दोस्रोका अग्नि, तेस्राका अनन्त, चौथाका चन्द्र, पाँचौंका पितृगण, छैठौंका प्रजापति, सातौंका वायु, आठौंका सूर्य र नवौंका सर्वदेव देवता मानिन्छन् ।

न) जनैलाई ब्रह्मसूत्र किन भनिन्छ ?

सूचनाद् ब्रह्मतत्त्वस्य वेदतत्त्वस्य सूचनात् ।
तत्सूत्रमुपवीतत्वाद् ब्रह्मसूत्रमिति स्मृतम् ।। (स्मृति प्रकाश)

अर्थ- ब्रह्मतत्त्व र वेद ज्ञानको सूचना दिने हुनाले जनैलाई ब्रह्मसूत्र भनिएको हो ।

प) जनै ९६ सराको किन ?

चतुर्वेदेषु गायत्री चतुर्विंशतिकाक्षरी ।
तस्माच्चतुर्गुणं कृत्वा ब्रह्मतन्तुमुदीरयेत् ।। (शिष्टस्मृति)

अर्थ- चार वेदमा व्याप्त गायत्रीका २४ अक्षर हुन्छन् । गायत्रीका २४ अक्षरलाई चार वेदले गुणा गर्दा २४ × ४ = ९६ हुन्छ ।

फ) दाहिने कान पवित्र किन ?

आदित्या वसवो रुद्रा वायुरग्निश्च धर्मराट् ।
विप्रस्य दक्षिणे कर्णे नित्यं तिष्ठन्ति देवताः ।।

अर्थ- आदित्य, वसु, रुद्र, वायु, अग्नि र धर्मराज दाहिने कानमा नित्य रहने हुँदा दाहिनेकान पवित्र मानिएको छ । सम्पूर्ण ज्ञानको केन्द्र पवित्र शिरको पनि दायाँ भागमा भएकोले दाहिनेकान शुद्ध मानिएको छ । आकाशको प्रतिनिधि इन्द्रिय कान हो । आकाश कहिले पनि अशुद्ध मानिदैन । अतः शुद्ध आकाशको प्रतिनिधि कानमा जनै राख्दा अशुद्ध हुँदैन । पवित्र ठाउँमा राख्दा पवित्र हुने हुँदा दाहिने कानमा जनै राख्ने गरेको हो ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

ब) कुन कुन परिस्थितिमा जनै बदल्ने ?

अ) सूतके मृतके क्षौरे चाण्डालस्पर्शने तथा ।
रजस्वलाशवस्पर्शे धार्यमन्यन्नवं तदा ।। (नारा. संग्रह)

अर्थ- छिनेमा सूतक या जूठोपछि रजस्वला आदिसँग छोइएमा, शवसँग स्पर्श भएमा, जनै पूर्णिमामा जनै लगाएका चार महिनापछि, सूर्य-चन्द्र ग्रहण स्नानपछि जनै बदल्नु पर्छ ।

आ) सूतके मृतके चैव गते मासचतुष्टये ।
नवयज्ञोपवीतानि धृत्वा जीर्णानि संत्यजेत् ।।

इ) जनै बायाँ काँधमा राखी किन लगाइन्छ ? हृदय बाँया भागमा हुन्छ । हृदयमा परमात्माको वास हुन्छ । बायाँ काँधमा राख्नु परमात्माको स्मरण र सम्मान हो ।

भ) मीन राशिमा सूर्य हुँदा (चैतमा) व्रतबन्ध किन ?

उपनयनको अर्थ हो बालकलाई गुरु (आचार्य) को समीप लैजानु। ज्योतिष-शास्त्रानुसार मीनराशि बृहस्पतिको हो । बृहस्पति देवताका गुरु हुन् । सूर्य (शिष्य) स्वयं गुरु (बृहस्पति) को घर(मीन राशि)मा जानुको अर्थ शिष्य गुरुकहाँ पुग्नु हो, स्वयं उपनीत हुनु हो । अतः शिष्य (सूर्य) स्वयं गुरु (बृहस्पति) को राशिमा (घरमा) जाने हुँदा चैत्र महिना उपनयन (व्रतबन्ध) को निम्ति ग्राह्य भएको हो । बृहस्पतिसँग ब्राह्मणको विशेषसम्बन्ध भएको हुँदा चैत्र महिनामा ब्राह्मण बालकको उपनयनमा प्रतिबन्ध छैन भन्ने आशय हो । यसको विपरीत यदि गुरु शिष्यको घरमा आए त्यतिवेला धेरैजसो धार्मिक कार्य हुँदैनन् । यसकारण सिंहराशिमा बृहस्पति हुँदा कतिपय धार्मिक कर्महरू निषेधित मानिन्छन् ।

१५) चूडा र व्रतबन्धका लागि आवश्यक सरजाम

(पूर्वाङ्ग) मातृका पूजाको सरजाम, आभ्युदयिक श्राद्धको, गणेश बाट्ने, कलशको, भार बाँध्ने, बिस्कुन सुकाउने, चोखो माटो खन्ने, बुकुवाको सरजाम, वस्त्र छेक्ने, यज्ञ बनाउने, ग्रहवेदी-वास्तुवेदी, गोदान, भेटी, ब्राह्मण भोजन, दक्षिणा अरिष्ट शान्तिको गोदान इत्यादि सरजाम चाहिन्छ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

चूडाकर्म सरजाम

पूजाको सरजाम, पूजाका भाँडा, होमको, ग्रहशान्तिको सरजाम, तीन ठाउँमा सेतो भएको दुम्सीको काँडा, प्रणीता, प्रोक्षणी, सुरो, कुशका २७ ठाउँमा टुक्रा, सुन र चाँदीको छुरा, काँसको कटौरा, काँसको थाल, पलासको समिधा, तातो र चिसो पानी, घिउ, नउनी, बाच्छोको गोबर, दही, चिउरा, सेल, कसार, पहेंलो वस्त्र, छुरा, कैंची, पूर्णपात्रको सरजाम, चामलको पिठो, बेसार, अबीर, दक्षिणा, धागो इत्यादि ।

व्रतबन्ध सरजाम –

सन पाटको लँगौटी, पहेंलो मेखला, कुमारको प्रवर सङ्ख्याको गाँठो भएको मूँजको कन्दनी, कुमार बराबरको पलाशको लट्ठी (क्षत्रियलाई बेलको लट्ठी), झोली, कालो मृगछाला, कुश, काँसका कटौरा ८, जनै ८, सुपारी, भिक्षापात्र, भीख दिने चामल, नरीवल, फलफूल प्रणीता, प्रोक्षणी, सूरो, आज्यस्थाली, घिउ, पलाशको समिधा, पूर्णपात्र, रक्षा बन्धन, आसनी २, पञ्चपात्र २, आचमनी २, कपडा गुरुलाई दिन, गुरुको भेटी, जनै, सुपारी, दही, पेडा, पान, गोदान २, दान प्रतिष्ठा, दक्षिणा इत्यादि ।

वेदारम्भको सरजाम

पूजाको सरजाम, पूजाको भाँडा, वेदको पुस्तक, आसनी, प्रणीता, प्रोक्षणी, सूरो, समिधा, पूर्णपात्र, गुरुभेटी, पुस्तकभेटी, गोदान, दानप्रतिष्ठा, दक्षिणा इत्यादि।

समार्वतनको सरजाम

कलश ८, धान ८ टपरी, डुम्रीको १२ अङ्गुलको दतिवन, पलाशको समिधा, सहस्रधारा, धोती, रुमाल, पीरा, जनै, लग्नको भोटो-जामा, पगरी, दोसल्ला, औंठी, अत्तर, ऐना, चन्दन, फूलको माला, दूबोको माला, गाजल, सिन्दूर, लठ्ठी, जुत्ता, छाता, चढ्ने सवारी, पञ्चैबाजा, आमालाई भेटी, गुरुलाई भेटी, देवतालाई भेटी, गोदान, ब्राह्मणभोजन, दक्षिणा इत्यादि ।

गणेश बटार्ने सरजाम

कसारको पिठो, नाङ्लो (सुपो), पहेंलो वस्त्र, खुँदो, पञ्चपल्लव, पञ्चरत्न, दही,

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

अक्षता, फूल, दूबो, जनै २ जोर, सुपारी २, दीप , कलश, भेटी, दक्षिणा इत्यादि ।

चूडाकर्म मुहूर्त

षष्ठी द्वादशी अष्टमी प्रतिपदा रिक्ता र पाँच् पर्व औ ।
सू. शं. मङ्गल दक्षिणायन चयीत एती सबै त्यागिद्यौ ।।
चूडामा लिनु रेवती शतभिषा स्वाती र हस्ता अनि ।
ज्येष्ठा तिष्य पुनर्वसु श्रव मृगा चित्रा धनिष्ठा-ऽश्विनी ।।
तीन वा पाँच वा सातौं वर्षमा त्रिक केन्द्रमा ।
शुभ, तीन छ ग्याह्रौंमा पाप, औ शुद्ध अष्टमा ।।
पारी चूडा गरीदेउ कि गर्नू व्रतबन्धमा ।
व्रतबन्धसँग चूडा गरनू हुन्छ चैत्रमा ।।

अर्थ- ३/५/७ वर्षमा १/४/५/७/९/१० स्थानका शुभ; ३/६/११ मा पापग्रह पारी आफ्नो जन्मलग्न र जन्मराशिदेखि अष्टमराशिको नवमांश छाडी; अष्टमस्थान शुद्ध गरी चूडाकर्म गर्नू । व्रत बन्धका साथै चूडा गर्दा चैत्र महिनामा पनि हुन्छ ।

क्षौरकर्म -

बुध एक, शशी सात, शुक्र ग्याह्र, विही दश ।
मैह्ना आयु बढी होला क्षौर गर्दा सदा बस ।।
शनि सात, भौम आठ, रवि एक्महिना तक ।
आयु घटाउँछन् यीन्मा नपार क्षौर भर्सक ।।

व्रतबन्ध र विवाह जुराउने

आफ्ना आफ्ना राशदेखि चार आठ र वाह्रमा ।
गुरु सूर्य शशी त्याग व्रतबन्ध विवाहमा ।।

व्रतबन्ध त्याज्य

दक्षिणायन आषाढ रिक्ता र अष्टमी महाँ ।
औंसी त्रयोदशी षष्ठी पूर्णिमा कृष्ण पक्षमा ।।
भरणी र मघा ज्येष्ठा विशाखा अनि कृत्तिका ।
शनि भौम पनी त्यागी बाँकी हुन् व्रतबन्धका ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

व्रतबन्ध लग्न

ग्याहौं तृतीय छइटौं ग्रह पाप राख
बाह्रौं छ अष्टम विना शुभ मात्र राख ।
श्रीचन्द्रमा वृष कि कर्क बसी लगन्मै
पारेर गर्नु व्रतबन्ध सुधी ! सुदिन्मै ।।

अर्थ– ३/६/११ स्थानमा पाप ग्रह, ६/८/१२ स्थान बाहेक अरू स्थानमा शुभग्रह, पूर्ण चन्द्र २/४ राशिको भै लग्नमा पारेर र शुभ होरा नवमांश पारी व्रतबन्ध गर्नू ।

व्रतबन्ध निषेध

लग्नेश, चन्द्र, गुरु अष्टममा कि षष्ठमा
बाह्रौं शशी शुक्र र पञ्चम षष्ठ लग्नमा ।
पापि ग्रहैहरू हुँदा र अँधेरि पक्षमा
षष्ठी उपर्तिथि बुझ्के व्रतबन्ध नाशमा ।।

अर्थ– लग्नको स्वामी र चन्द्र या गुरु ६/८ स्थानमा शुक्र या चन्द्र १२ स्थानमा पापग्रहहरू १/५/८ स्थानमा छन् भने र कृष्ण पक्षको षष्ठीदेखि उपर व्रतबन्ध गरे नाश हुन्छ ।

व्रतबन्ध निषेधकाल

अपराह्न अनध्याय प्रदोष र गल ग्रह ।
रात्रि र मेघ गर्जेको भोलिको दिन त्यागगर ।।

गलग्रह

त्रयोदशीट चारै दिन् सप्तमीदेखि तिन् दिन ।
चतुर्थी पनि जान्नू है गलग्रह भनीकन ।।

केशान्तर र समावर्त्तन

चूडा मुहूर्तमा गर्नू केशान्त वर्ष सोह्रमा ।
समावर्त्तन ता गर्नू व्रतबन्ध मुहूर्तमा ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

आवश्यक परेमा

नान्दी श्राद्ध गरी सक्दा आमा पुष्पवती भए ।
वर्तन् गर्नू शान्ति गरी छैन अर्को लगन् भने ।।

उपसंहार

जसको ज्ञान गरिमाले लाभान्वित र अनुप्रेरित भएर सङ्कलन कार्यमा प्रवृत्त भएँ, ती ग्रन्थकर्ता मनीषी एवं लेखक विद्वान्हरूप्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु।

मैले सर्वजनहिताय परिश्रमपूर्वक सङ्कलन गरेको यस सङ्कलित पुष्पलाई म.सं.वि. ले प्रकाशन गरी उत्साह बढाइदिएकोमा आभार प्रकट गर्दछु । उपकुलपति प्रा. श्रीमाधवराज गौतमज्यूको निर्देशानुसार सम्पादनकार्यसमेत गरी किञ्चित् मात्रा भए पनि विश्वविद्यालयलाई सहयोग पुऱ्याउन सकेकोमा गौरवको अनुभव गरेको छु । यस पुस्तकबाट कर्मकाण्ड गराउने र कर्मकाण्डप्रति अभिरुचि राख्ने सर्वसाधारण जनसमुदायसमेत लाभाविन्त हुनसकेमा म आफ्नो सङ्कलन प्रयास सफल ठान्नेछु।

अन्तमा सङ्कलनक्रममा अनेक ग्रन्थकारहरूका महत्त्वपूर्ण ग्रन्थहरूबाट मैले सहायता लिएको छु, ती ज्ञातअज्ञात लेखकहरूप्रति म आभार प्रकट गर्दछु।

गङ्गादशहरा, २०५७

ऋषिराम शर्मा घिमिरे
गुल्मी, हस्तिचौर, वार्ड नं. १

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

व्रतबन्धपद्धतिः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

स्वस्तिवाचनम्

सर्वकर्मादौ करणीयं स्वस्तिवाचनम्- तत्र कर्ता शुभदिने सुस्नातः शुक्लवासाः कुङ्कुमादिना कृततिलकः शुभासने प्राङ्मुख उपविश्याचम्य स्वस्ति वाचयेत् -

ॐ स्वस्ति नो मिमीतामश्विनाभगःस्वस्ति देव्यदितिरनर्वणः। स्वस्ति पूषा असुरो दधातु नःस्वस्ति द्यावापृथिवी सुचेतुना ।।१।। ॐ स्वस्तये वायुमुपब्ब्रुवामहै सोमं स्वस्ति भुवनस्य यस्पतिः । बृहस्पतिꣳ सर्वगणꣳ स्वस्तये स्वस्तय आदित्यासो भवन्तु नः ।।२।। ॐ विश्वेदेवा नो अद्या स्वस्तये वैश्वानरो वसुरग्निः स्वस्तये। देवा अवन्त्वृभवः स्वस्तये स्वस्ति नो रुद्रः पात्वꣳहसः ।।३।। ॐ स्वस्ति मित्रावरुणा स्वस्ति पथ्येन रेवती । स्वस्ति न इन्द्रश्चाग्निश्च स्वस्ति नो अदिते कृधि ।।४।। ॐ स्वस्ति पन्थामनुचरेम सूर्य्याचन्द्रमसाविव । पुनर्दधताऽघ्नता जानता सङ्गमेमहि ।।५।। ॐ स्वस्त्ययनन्तार्क्ष्यमरिष्टनेमिंमहद्भूतं वायसं देवता-नाम् । असुरघ्नमिन्द्रसखꣳ समत्सु बृहद्यशो नावमिवारुहेम ।।६।। ॐ अꣳहोमुचमाङ्गिरसं गयञ्च स्वस्त्यात्रेयं मनसा च तार्क्ष्यम् । प्रयतपाणिः शरणं प्रपद्ये स्वस्ति सम्बाधेष्वभयन्नोअस्तु ।।७।।

– इति स्वस्तिवाचनम् –

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

शान्तिपाठः

ॐ आ नो भद्राःक्क्रतवो यन्तु विश्श्वतोऽदब्ब्धासोऽअपरीता-सऽउद्द्भिदः । देवा नो यथासदमिद्वृधेऽअसन्नप्प्रायुवो रक्षितारो दिवे-दिवे ॥१॥ ॐ देवानाम्भद्रासुमतिर्ऋजूयतान्देवानाछं रातिरभि नो निवर्त्तताम् । देवानाछं सक्ख्यमुपसेदिमा व्वयन्देवा नऽआयुःप्रतिरन्तु जीवसे ॥२॥ ॐ तान्पूर्वया निविदा हूमहे व्वयन्भगम्मित्रमदितिन्दक्ष-मस्त्रिधम् । अर्य्यमणं व्वरुणछ सोममश्श्विना सरस्वती नः सुभगा मय-स्क्करत् ॥३॥ ॐ तन्नो व्वातो मयोभुवातुभेषजन्तन्माता पृथिवी तत्पिता द्यौः । तद्ग्रावाणःसोमसुतो मयोभुवस्त्तदश्श्विना शृणुतन्धिधष्ण्यायु-वम् ॥४॥ ॐ तमीशानञ्जगतस्त्तस्थुषस्पतिन्धियञ्जिन्न्वमवसे हूमहे व्वयम्। पूषा नो यथा व्वेद सामसद्वृधेरक्षिता पायुरदब्ध्धः स्वस्त्तये॥५॥ ॐ स्वस्ति न ऽइन्द्रो व्वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः। स्वस्तिन-स्त्तार्क्ष्योऽअरिष्टनेमिःस्वस्ति नो बृहस्प्पतिर्द्दधातु॥६॥ ॐ पृषदश्श्वा मरुतः पृश्निमातरः शुभंय्यावा नो विदथेषुजग्ग्मयः। अग्ग्निजिह्वा मनवः-सूरचक्षसो विश्श्वे नो देवाऽअवसागमन्निह ॥७॥ ॐ भद्रङ्कर्ण्णेभिः शृणुयाम देवा भद्रम्पश्येमाक्षभिर्य्यजत्राः । स्थिरैरङ्गैस्त्तुष्टुवाछंसस्त्तनू-भिर्व्यशेमहि देवहितं य्यदायुः ॥८॥ ॐ शतमिन्नुशरदोऽअन्तिदेवा यत्रानश्श्चक्क्राजरसन्तनूनाम् । पुत्रासो यत्र पितरो भवन्ति मा नो मद्ध्यारीरिषतायुर्ग्गन्तोः ॥९॥ ॐ अदितिर्द्यौरदितिरन्तरिक्षमदिति-र्म्माता स पिता स पुत्रः । विश्श्वेदेवाऽअदितिः पञ्चजनाऽअदितिर्ज्जातम-दितिर्ज्जनित्त्वम् ॥१०॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

गणेशस्मरणम् -

श्रीमन्महागणाधिपतये नमः । लक्ष्मीनारायणाभ्यां नमः । उमामहेश्वराभ्यां नमः। वाणीहिरण्यगर्भाभ्यां नमः । शचीपुरन्दराभ्यां नमः। मातृपितृचरणकमलेभ्यो नमः । इष्टदेवताभ्यो नमः । कुलदेवताभ्यो नमः । ग्रामदेवताभ्यो नमः । वास्तुदेवताभ्यो नमः । स्थानदेवताभ्यो नमः। सर्वेभ्यो देवेभ्यो नमः । सर्वेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो नमः । ॐ सिद्धिबुद्धिसहिताय श्रीमन्महागणाधिपतये नमः ।

सुमुखश्चैकदन्तश्च कपिलो गजकर्णकः ।
लम्बोदरश्च विकटो विघ्ननाशो विनायकः ।।
धूम्रकेतुर्गणाध्यक्षो भालचन्द्रो गजाननः ।
द्वादशैतानि नामानि यः पठेच्छृणुयादपि ।।
विद्यारम्भे विवाहे च प्रवेशे निर्गमे तथा ।
सङ्ग्रामे सङ्कटे चैव विघ्नस्तस्य न जायते ।।
शुक्लाम्बरधरं देवं शशिवर्णं चतुर्भुजम् ।
प्रसन्नवदनं ध्यायेत् सर्वविघ्नोपशान्तये ।।
अभीप्सितार्थसिद्ध्यर्थं पूजितो यः सुरासुरैः ।
सर्वविघ्नहरस्तस्मै गणाधिपतये नमः ।।
सर्वमङ्गलमाङ्गल्ये ! शिवे ! सर्वार्थसाधिके ! ।
शरण्ये ! त्र्यम्बके ! गौरि ! नारायणि ! नमोऽस्तु ते ।।

— इति शान्तिपाठः —

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

पञ्चगव्यनिर्माणविधिः

विधिनिर्देश– एक भाग गोमूत्र, आधा भाग गोबर, तीन भाग दूध, दुई भाग दही, एक भाग घ्यू, एक भाग कुशपानी यी सबै क्रमैसित तल लेखिएका मन्त्रहरू पढी तामाका भाँडामा राख्नू । पाएसम्म कैली गाईको गोमूत्र, काली गाईको गोबर, सेती गाईको दूध, राती गाईको दही र माली गाईको घ्यू लिनुपर्छ। नपाएमा पाँचै थोक कैली गाईको लिनू, नपाए जस्तो गाईको पाइन्छ त्यस्तैको लिनू ।

वि.नि. – गन्धद्वारामूले अग्निको ध्यान गर्दै गोबर, **आप्यायस्व०** ले सोमको ध्यान गर्दै दूध, **दधिक्राब्णो०** ले वायुको ध्यान गर्दै दही, **तेजोसि०** ले सूर्यको ध्यान गर्दै घ्यू, **देवस्यत्वा०** ले हरिको ध्यान गर्दै कुशजल भाँडामा राखेपछि **आपोहिष्ठा०** ले होडल्नू अथवा चलाउनू । त्यसपछि **मानस्तोके०** ले पञ्चगव्य मन्त्रेर पहिले शिवजीलाई अर्पण गर्नू र **यत्त्वगस्थितं०** मन्त्रले पञ्चगव्य खानुपर्छ।

गोमूत्रम् – गायत्रीमन्त्रेण ।

गोमयम् – ॐगन्धद्वारां दुराधर्षां नित्यपुष्टां करीषिणीम् ।
ईश्वरीं सर्वभूतानां तामिहोपह्वये श्रियम् ।।

क्षीरम् – ॐ आप्यायस्व समेतु ते विश्वतः सोम वृष्ण्यम् ।
भवा वाजस्य सङ्गथे ।।

दधि – ॐ दधिक्राब्णो अकारिषञ्जिष्णोरश्वस्य वाजिनः ।
सुरभिनोमुखाकरत् प्रणऽआयूꣳषि तारिषत् ।।

घृतम् – ॐ तेजोसि शुक्रमस्यमृतमसि धामनामासि
प्रियन्देवानामनाधृष्टन्देवयजनमसि ।।

कुशोदकम् –
ॐ देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्याम्।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

ॐ आपो हिष्ठा मयो भुवस्तान ऊर्जे दधातन । महेरणाय चक्षसे।।

ॐ मानस्तोके तनये मा न आयुषि मा नो गोषु मा नोऽअश्वेषु रीरिषः। मा नो वीरान् रुद्र भामिनो वधीर्हविष्मन्तः सदमित्त्वा हवामहे।।

पञ्चगव्यप्रासनम् – यत् त्वगस्थिगतं पापं देहे तिष्ठति मामके ।
प्राशनात् पञ्चगव्यं तद्दहत्वग्निरिवेन्धनम् ।।

विशेष– *जूठो, सूतक र उपाकर्म आदि नित्य एवं नैमित्तिक कर्महरूमा चोखो हुनका लागि पञ्चगव्य खानुपर्छ । यसमा नानाप्रकारका रोगका कीटाणु नाश गर्ने शक्ति छ । पञ्चगव्यको सेवनले शरीर र मन दुवैको मल नाश हुन्छ र पाप पखालिन्छ ।*

– इति पञ्चगव्यविधिः –

कर्मपात्रसम्पादनम्

विशेष– *स्नानादि नित्यकर्म गरिसकेपछि शुद्ध वस्त्र लगाई आसनमा बसी कर्ताले तीन पटक आचमन गर्नू । त्यसपछि ॐ आधारशक्तये नमः भनेर आफ्नो अगाडि दाहिनेतर्फ भुइँमा फूल, अक्षता राखी त्यसमाथि तामाको भाँडो राखेर तल लेखिएबमोजिम मन्त्रहरू पढी कर्मपात्र सम्पादन गर्नू–*

वि.नि. – कर्ताले सर्वप्रथम आफ्नो आसनमा बसी आचमन गरेर तलका तीन मन्त्रले कर्मपात्र स्थापना गर्नू–

ॐ यद्देवा देवहेडनन्देवासश्चकृमा वयम् ।
अग्निर्मा तस्मादेनसो विश्वान्मुञ्चत्वꣳहसः ।।
ॐ यदि दिवा यदि नक्तमेनाꣳसि चकृमा वयम् ।
वायुर्मा तस्मादेनसो विश्वान्मुञ्चत्वꣳहसः ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

ॐ यदि जाग्रद्यदि स्वप्नऽएनांꣳसि चकृमा वयम ।
सूर्यो मा तस्मादेनसो विश्वान्मुञ्चत्वꣳहसः ।।

वि.नि. – त्यसपछि निम्नलिखित मन्त्रले पवित्र र कुश राख्नू–

मन्त्रः – ॐपवित्रेस्थो वैष्णव्यो सवितुर्वः
प्रसव उत्पुनाम्यच्छिद्रेण पवित्रेण सूर्य्यस्य रश्मिभिः।
देवीरापोऽअग्रे गुवोऽअग्रे पुवोग्रऽइममद्य
यज्ञन्नयताग्रे यज्ञपतिꣳसुधातुं यज्ञपतिन्देवयुवम् ।।

वि.नि. – यो मन्त्रले कर्मपात्रमा जल राख्नू–

ॐ शन्नोदेवीरभिष्टयऽआपोभवन्तुपीतये । शंयोरभिस्त्रवन्तु नः।।

वि.नि. – निम्नलिखित मन्त्रले कर्मपात्रमा चन्दन राख्नू–

ॐ गन्धद्वारां दुराधर्षां नित्यपुष्टां करीषिणीम् ।
ईश्वरीं सर्वभूतानां तामिहोपह्वये श्रियम् ।।

वि.नि. – तलको मन्त्रले कर्मपात्रमा जौ राख्नू–

ॐयवोसि यवयास्मद्वेषो यवयारातीः ।

वि.नि. – निम्नलिखित मन्त्रले कर्मपात्रमा तिल राख्नू–

ॐतिलोसि सोमदैवत्यो गोसवो देवनिर्मितः ।
प्रत्नमद्भिः पृक्तःस्वधया पितृँल्लोकान् प्रीणाहि नः स्वाहा ।।

वि.नि. – निम्नलिखित मन्त्रले कर्मपात्रमा अक्षता राख्नू–

ॐअक्षन्नमीमदन्त ह्यवप्रियाऽअधूषत ।
अस्तोषत स्वभानवो विप्रानविष्ठया मती योजान्वीन्द्रते हरी ।।

वि.नि. – तलको मन्त्र पढी कर्मपात्रमा फूल राख्नू–

ॐश्रीश्च ते लक्ष्मीश्च पत्न्यावहोरात्रेपार्श्वेनक्षत्राणि रूपमश्विनौ व्यात्तम्। इष्णन्निषाणामुम्मऽइषाण सर्वलोकम्म इषाण ।।

वि.नि. – त्यसपछि निम्नलिखित मन्त्र पढेर कर्मपात्रको जलले आफूलाई र यज्ञ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

सामग्रीलाई सेचन गर्नू–

ॐअपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थां गतोपि वा ।
यः स्मरेत् पुण्डकरीकाक्षं स बाह्याभ्यन्तरः शुचिः ।।
ॐपुण्डरीकाक्षः पुनातु ।

सूचना– *यसपछि ॐ अपसर्पन्तु ये भूता० मन्त्र पढी सर्स्यूं, जौ, अक्षता र तिल छर्की भूतोत्सादन गर्नू ।*

– इति कर्मपात्रविधिः –

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

पूर्वाङ्गविधिः

प्रयोगः – *यसमा कर्ता भएर काम गर्ने यजमानले अघिल्लो दिन मुण्डन गरी शुद्ध भएर एक छाक हविष्यान्न भोजन, ब्रह्मचर्य धारण, उपवास बस्नुपर्छ। पूर्वाङ्गका दिन विहान शौच, स्नानादि नित्यकर्मबाट निवृत्त भएर शुद्धवस्त्र धारण, यज्ञोपवीत धारण, पञ्चगव्यपान गरी पूजाका सामान ठीक पारेर पूजा मण्डपमा प्रवेश गर्नुभन्दा पहिले द्वारमा* **ॐ द्वारदेवतायै नमः ॐ देहल्यै नमः** *भनेर अलिकति फूल, अक्षता चढाई इष्टदेवताको स्मरण गर्दै मण्डपभित्र पसेर ब्राह्मणलाई प्रणाम गरी* **ॐभूम्यै नमः** *भनेर भूमिस्पर्श गरेर आसनमा बसी पवित्र धारण, आचमन गरी मङ्गलपाठ गर्दै शुभ मुहूर्तमा दियो बाली* **ॐ ह्रीं आधारशक्तिकमलासनाय नमः** *पढी आसनमुनि फूल, अक्षता चढाई तल लेखिएका मन्त्र पढी आसनलाई हातले छोएर मन्त्रनू–*

ॐ पृथ्वि! त्वया धृता लोका देवि ! त्वं विष्णुना धृता ।
त्वं च धारय मां देवि ! पवित्रं कुरु चासनम् ।।

वि.नि.– अब सर्स्यूं, रातो दही, अक्षता, तिल लिएर तलको मन्त्र पढ्दै छर्केर भूतोत्सारण गर्नू–

ॐ रक्षोहणं बलगहनं वैष्णवीमिदमहन्तं बलगमुत्किरामि यं मे निष्ट्यो यममात्यो निचखानेदमहन्तं बलगमुत्किरामि यम्मे समानो यमसमानो निचखानेदमहन्तं बलगमुत्किरामि यम्मे सबन्धुर्यमसबन्धुर्निचखानेदमहन्तं बलगमुत्किरामि यम्मे सजातो यमसजातो निचखानोत्कृत्याङ्किरामि ।।

ॐ अपसर्पन्तु ते भूता ये भूता भूमिसंस्थिताः ।
ये भूता विघ्नकर्तारस्ते नश्यन्तु शिवाज्ञया ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

ॐ अपक्रामन्तु भूतानि पिशाचाः सर्वतो दिशम् ।
सर्वेषामविरोधेन पूजाकर्म सभारभे ।।

वि.नि.– यसपछि उपवीती भएर शिखाबन्धन, आचमन गरी तीन पल्ट प्राणायाम गर्नू । तीन टुक्रा कुश र दूवो हातमा लिएर तलको मन्त्र पढ्दै सबैतिर मण्डपमा पञ्चगव्य छर्कनू ।

ॐ रक्षोहणो वो बलगहनः प्रोक्षामि वैष्णवान् रक्षोहणो वो बलगहनोवनयामि वैष्णवान्रक्षोहणो वो बलगहनो वस्तृणामि वैष्णवान् रक्षोहणौ वा बलगहनौ पर्य्यूहामि वैष्णवी वैष्णवमसि वैष्णवाः स्थ।।

वि.नि.– भूतोत्सारण एवं भूशुद्धि गरेपछि एकपटक स्वस्तिवाचन गरी दुबै हात जोडेर निम्नलिखित मन्त्रहरू पढी गणेश आदि देवताहरूको स्मरण गर्दै मङ्गलप्रार्थना गर्नू–

मङ्गलप्रार्थना–

ॐ सुमुखश्चैकदन्तश्च कपिलो गजकर्णकः ।
लम्बोदरश्च विकटो विघ्ननाशो विनायकः ।।
धूम्रकेतुर्गणाध्यक्षो भालचन्द्रो गजाननः ।
द्वादशैतानि नामानि यः पठेच्छृणुयादपि ।।
विद्यारम्भे विवाहे च प्रवेशे निर्गमे तथा ।
सङ्ग्रामे सङ्कटे चैव विघ्नस्तस्य न जायते ।।
अभीप्सितार्थसिद्ध्यर्थं पूजितो यः सुरासुरैः ।
सर्वविघ्नहरस्तस्मै गणाधिपतये नमः ।।
शुक्लाम्बरधरं देवं शशिवर्णं चतुर्भुजम् ।
प्रसन्नवदनं ध्यायेत् सर्वविघ्नोपशान्तये ।।
सर्वमङ्गलमाङ्गल्ये शिवे ! सर्वार्थसाधिके ।
शरण्ये त्र्यम्बके गौरि ! नारायणि नमोऽस्तु ते ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

मङ्गलं भगवान् विष्णुर्मङ्गलं गरुडध्वजः ।
मङ्गलं पुण्डरीकाक्षो मङ्गलायतनो हरिः ।।
लाभस्तेषां जयस्तेषां कुतस्तेषां पराजयः ।
येषामिन्दीवरश्यामो हृदयस्थो जनार्दनः ।।
तदेव लग्नं सुदिनं तदेव ताराबलं चन्द्रबलं तदेव ।
विद्याबलं दैवबलं तदेव लक्ष्मीपते ! तेऽङ्घ्रियुगं स्मरामि ।।
शुभारम्भेषु सर्वेषु त्रयस्त्रिभुवनेश्वराः ।
देवा दिशन्तु नः सिद्धिं ब्रह्मेशानजनार्दनाः ।।
विनायकं गुरुं भानुं ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् ।
सरस्वतीं च वन्देऽहं सर्वकामार्थसिद्धये ।।
वक्रतुण्ड ! महाकाय कोटिसूर्यसमप्रभ ।
अविघ्नं कुरु मे देव ! सर्वकार्येषु सर्वदा ।।
ॐ विघ्नवल्लीकुठाराय मङ्गलमूर्तये श्रीगणाधिपतये नमः ।
ॐ गुरुभ्यो नमः, ॐ इष्टदेवताभ्यो नमः ।।

सूर्यायार्घदानम् –

वि.नि.– यसपछि निम्नलिखित मन्त्रहरू पढी चन्दन, अक्षता, जौ, तिल, कुश, दूबो, जल, फूलहरूले युक्त अर्घ सूर्य भगवान्लाई सम्फेर दिनू–

ॐ ध्येयः सदा सवितृमण्डलमध्यवर्ती
नारायणः सरसिजासनसन्निविष्टः ।
केयूरवान् मकरकुण्डलवान् किरीटी
हारी हिरण्मयवपुर्धृतशङ्खचक्रः ।।
ॐ नमः सवित्रे जगदेकचक्षुषे
जगत्प्रसूतिस्थितिनाशहेतवे ।
त्रयीमयाय त्रिगुणात्ममूर्तये
विरञ्चिनारायणशङ्करात्मने ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

ॐ एहि सूर्य ! सहस्रांशो तेजोराशे जगत्पते ।
अनुकम्पय मां देव ! गृहाणार्घ्यं दिवाकर ।।

वि.नि.– त्यसपछि आफ्नो आसनमा बसी विधिपूर्वक कर्मपात्र बनाई तीन टुक्रा कुशले कर्मपात्रको जल लिएर तलको मन्त्र पढ्दै आफूलाई र आफ्नो वरिपरिका पूजासामग्रीमा सेचन गर्नू–

ॐ अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थां गतोऽपि वा
यः स्मरेत् पुण्डरीकाक्षं स बाह्याभ्यन्तरः शुचिः ।।
ॐ पुण्डरीकाक्षः पुनातु ।

प्रायश्चित्तगोदानम् –

यसपछि कर्ताले एउटा प्रायश्चित्त गोदान गर्नू । पहिले आचमन गरी गोदानको निमित्त छुट्ट्याइएको रुपियाँलाई आफ्नो अगाडि राखेर तलको मन्त्रले त्यसमा पूजा गर्नू–

गोपूजनमन्त्रः –

ॐ नमो गोभ्यः श्रीमतीभ्यः सौरभेयीभ्य एव च ।
नमो ब्रह्मसुताभ्यश्च पवित्राभ्यो नमो नमः ।।
ॐ गवे नमः । ॐ गोप्रत्याम्नायीभूतद्रव्याय नमः ।

वि.नि.– तलको मन्त्रले गाई दिइने ब्राह्मणलाई टीका लगाएर पूजा गर्नू–

ॐ नमो ब्रह्मण्यदेवाय गोब्राह्मणहिताय च ।
जगद्धिताय कृष्णाय गोविन्दाय नमो नमः ।।
ॐ ब्राह्मणाय नमः ।

वि.नि.– हातमा कर्मपात्रको जल र कुश लिएर गाईलाई छोएर निम्नअनुसार सङ्कल्प गरी सङ्कल्पको कुश जल ब्राह्मणको हातमा दिनू–

सङ्कल्पः – हरिः ॐ तत्सत् ३ ॐ विष्णुः ३ इत्यादि० । ॐ अद्येह अमुकगोत्रः अमुकप्रवरः अमुकशाखान्तर्गतः अमुकवेदाध्यायी अमुक–

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

शर्मा/वर्मा अहं मम अमुकपुत्रस्य/पुत्र्याः/अन्यस्य अमुककर्मपूर्वाङ्गत्वेन श्रीगणपतिपूजनपूर्वकं विधीयमाने मातृकापूजननान्दीश्राद्धादिकर्मणि कायिकवाचिकमानसिकसकलपापप्रायश्चित्तार्थं तथा च सद्यो देह-विशुद्ध्यर्थम्, इमां गां रुद्रदैवत्यां तत्प्रत्याम्नायीभूतं द्रव्यं रजतखण्डं चन्द्रदेवताकं ताम्रखण्डं श्रीसूर्यदेवताकं द्रव्यान्तरं वा यथानाम-देवताकम्, अमुकगोत्राय अमुकशर्मणे ब्राह्मणाय सुपूजिताय तुभ्यं सम्प्रददे तत्सन्न मम ।

वि.नि.– तलको मन्त्रले गाईको प्रार्थना गर्नू–

गोप्रार्थना–

ॐ कपिले ! सर्वदेवानां पूजनीयासि रोहिणि ।
तीर्थदेवमयी यस्मात् तस्मात् शान्तिं प्रयच्छ मे ।।
ॐ गावो मे अग्रतः सन्तु गावो मे सन्तु पृष्ठतः ।
गावो मे हृदये सन्तु गवां मध्ये वसाम्यहम् ।।

वि.नि.– दानप्रतिष्ठाको द्रव्य लिएर कर्मपात्रको जल, कुश हातमा लिई सङ्कल्प पढी ब्राह्मणलाई दिनू–

दानप्रतिष्ठा–

ॐ अद्येह कृतैतत्प्रायश्चित्तार्थगोप्रत्याम्नायीभूतरजतद्रव्य दानकर्मणः प्रतिष्ठार्थं तत्साङ्गतासिद्ध्यर्थम् इमां दक्षिणां रजतद्रव्यं चन्द्र-देवताकम्, ताम्रखण्डं वा श्रीसूर्यदेवताकम् अमुकगोत्राय अमुकशर्मणे ब्राह्मणाय तुभ्यमहं सम्प्रददे । तत्सन्न मम ।

वि.नि.– ब्राह्मणले ॐ स्वस्ति भनी लिनू र तलको मन्त्रले यजमानलाई अभिषेक गर्नू –

अभिषेकमन्त्रः–

ॐ द्यौः शान्तिरन्तरिक्षꣳशान्तिः पृथिवी शान्तिरापः शान्तिरोष-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

धयः शान्तिर्वनस्पतयः शान्तिर्विश्वेदेवाः शान्तिर्ब्रह्म शान्तिः सर्वꣳ-शान्तिः शान्तिरेव शान्तिः सा मा शान्तिरेधि ।। ॐ सर्वारिष्टशान्तिरस्तु।

ब्राह्मणवरणम् –

वि.नि.– यसपछि पुनः आचमन गरी ब्राह्मणवरण र पुण्याहवाचनलाई चाहिने चन्दन, अक्षता, फूलमाला, दूबो, पान, सुपारी, वस्त्र, आसनी, पञ्चपात्र, औँठी, भेटीहरू सबै अघिल्तिर राखेर त्यसमा पूजा गरी निम्नलिखित सङ्कल्प पढ्नू–

ॐ वरणद्रव्येभ्यो नमः ॐ तत्सत् ३ ॐ विष्णुः ३ ।

ॐ अद्येह अमुकगोत्रः अमुकप्रवरः माध्यन्दिनीयशाखान्तर्गत-शुक्लयजुर्वेदाध्यायी अमुकशर्मा/वर्मा अहं मम अमुकनाम्न्याः पत्न्याः अमुकनाम्नः पुत्रस्य/कुमारस्य/बालकस्य अमुकनाम्न्याः पुत्र्याः/कन्यायाः/बालिकायाः करिष्यमाण अमुककर्मणि अमुककर्मणो निर्विघ्नतया परिसमाप्त्यर्थं च दीपकलशगणेशपूजनपूर्वकं मातृका-पूजाभ्युदयिकश्राद्धादिरूपपूर्वाङ्गकर्म करिष्ये । एतत्कर्मणि यथा-विहितोपयोग्याचार्यादिकर्म कर्तुं, पुण्याहवाचनार्थं च यथानामगोत्रान् यथानामशर्मणो ब्राह्मणान्, एभिश्चन्दनपुष्पाक्षतताम्बूलपूगीफलवासो-द्रव्याभरणादिभिर्युष्मान् वृणे ।

वि.नि.– वरण सामग्रीहरू ब्राह्मणहरूलाई टीका लगाएर दिनू र ब्राह्मणहरूले पनि ॐ वृताः स्मः भन्नू–

यजमानले– ॐ यथाविहितं कर्म कुरुत भनेपछि ब्राह्मणहरूले ॐ करवाम भन्नू ।

पुण्याहवाचनम् –

वि.नि.– यजमानले हात जोडी तल लेखिएको क्रमले पुण्याहवाचनका लागि ब्राह्मणहरूसँग प्रार्थना गर्दै जानू र ब्राह्मणहरूले पनि प्रार्थनाअनुसार क्रमैसित आशीर्वादका मन्त्रहरू पढ्दै जानू–

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

यजमानः - ॐ अद्येह अमुकगोत्रः अमुकप्रवरः अमुकनामशर्मा/ वर्मा अहं मम करिष्यमाणस्य अमुककर्मणः पूर्वाङ्गकर्मणि मम गृहे भो ब्राह्मणाः पुण्याहं भवन्तो ब्रुवन्तु, पुण्याहं भवन्तो ब्रुवन्तु, पुण्याहं भवन्तो ब्रुवन्तु ।

ब्राह्मणाः - ॐ पुण्याहमस्तु ॐ पुण्याहमस्तु ॐ पुण्याहमस्तु ।
ॐ पुनन्तु मा देवजनाः पुनन्तु मनसा धियः ।
पुनन्तु विश्वाभूतानि जातवेदाः पुनीहि मा ।।१।।

यजमानः - ॐ अद्येह अमुकगोत्रः अमुकप्रवरः अमुकनाम शर्मा/ वर्मा अहं मम करिष्यमाणस्य अमुककर्मणः पूर्वाङ्गकर्मणि मम गृहे भो ब्राह्मणाः स्वस्ति भवन्तो ब्रुवन्तु, स्वस्ति भवन्तो ब्रुवन्तु, स्वस्ति भवन्तो ब्रुवन्तु।

ब्राह्मणाः - ॐ स्वस्ति, ॐ स्वस्ति, ॐ स्वस्ति ।

ॐ स्वस्तिन इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नःपूषा विश्ववेदाः । स्वस्ति नस्तार्क्ष्योऽअरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ।।२।।

यजमानः - ॐ अद्येह अमुकगोत्रः अमुकप्रवरः अमुकनामशर्मा/ वर्मा अहं मम करिष्यमाणस्य अमुककर्मणः पूर्वाङ्गकर्मणि मम गृहे भो ब्राह्मणा ऋद्धिं भवन्तो ब्रुवन्तु, ऋद्धिं भवन्तो ब्रुवन्तु, ऋद्धिं भवन्तो ब्रुवन्तु ।

ब्राह्मणाः - ॐ ऋद्धिरस्तु ॐ ऋद्धिरस्तु ॐ ऋद्धिरस्तु ।
ॐ सत्रस्यऽऋद्धिरस्यगन्म ज्योतिरमृताऽअभूम ।
दिवं पृथिव्या अध्यारुहामाविदाम देवान्स्वर्ज्योतिः ।।३।।

यजमानः - ॐ अद्येह अमुकगोत्रः अमुकप्रवरः अमुकनाम शर्मा/ वर्मा अहं मम करिष्यमाणस्य अमुककर्मणः पूर्वाङ्गकर्मणि मम गृहे भो ब्राह्मणा वृद्धिं भवन्तो ब्रुवन्तु वृद्धिं भवन्तो ब्रुवन्तु ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

ब्राह्मणः - ॐ वृद्धिरस्तु, ॐ वृद्धिरस्तु, ॐ वृद्धिरस्तु ।

ॐ ज्यैष्ठ्यञ्च मऽआधिपत्यञ्च मे मन्युश्च मे भामश्च मेऽमश्च-मेऽम्भश्च मे जेमा च मे महिमा च मे वरिमा च मे प्रथिमा च मे वर्षिमा च मे द्राघिमा च मे वृद्धञ्च मे वृद्धिश्च मे यज्ञेन कल्पन्ताम् ।।४।।

यजमानः - ॐ अद्येह अमुकगोत्रः अमुकप्रवरः अमुकनाम शर्मा/ वर्मा अहं मम करिष्यमाणस्य अमुककर्मणः पूर्वाङ्गकर्मणि मम गृहे भो ब्राह्मणाः कल्याणं भवन्तो ब्रुवन्तु, कल्याणं भवन्तो ब्रुवन्तु, कल्याणं भवन्तो ब्रुवन्तु ।

ब्राह्मणाः - ॐ कल्याणमस्तु ॐ कल्याणमस्तु ॐ कल्याणमस्तु ।

ॐ यथेमां वाचं कल्याणीमावदानि जनेभ्यः । ब्रह्मराजन्या-भ्याꣳशूद्राय चार्याय च स्वाय चारणाय च । प्रियो देवानां दक्षिणायै दातुरिह भूयासमयं मे कामः समृद्ध्यतामुपमादो नमतु ।।५।।

यजमानः - ॐ अद्येह अमुकगोत्रः अमुकप्रवरः अमुकनाम शर्मा/ वर्मा अहं मम करिष्यमाणस्य अमुककर्मणः पूर्वाङ्गकर्मणि मम गृहे भो ब्राह्मणाः शान्तिं भवन्तो ब्रुवन्तु, शान्तिं भवन्तो ब्रुवन्तु, शान्तिं भवन्तो ब्रुवन्तु।

ब्राह्मणाः - ॐ शान्तिरस्तु ॐ शान्तिरस्तु ॐ शान्तिरस्तु ।

ॐ द्यौः शान्तिरन्तरिक्षꣳशान्तिः पृथिवी शान्तिरापः शान्तिरोषधयः शान्तिः। वनस्पतयः शान्तिर्विश्वेदेवाः शान्तिर्ब्रह्मशान्तिः सर्वꣳशान्तिः शान्तिरेव शान्तिः सा मा शान्तिरेधि ।।६।।

यजमानः - ॐ अद्येह अमुकगोत्रः अमुकप्रवरः अमुकनाम शर्मा/ वर्मा अहं मम करिष्यमाणस्य अमुककर्मणः पूर्वाङ्गकर्मणि मम गृहे भो ब्राह्मणाः श्रियं भवन्तो ब्रुवन्तु, 'श्रियं भवन्तो ब्रुवन्तु', श्रियं भवन्तो ब्रुवन्तु ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

ब्राह्मणाः – ॐ श्रीरस्तु ॐ श्रीरस्तु ॐ श्रीरस्तु ।
ॐ मनसः काममाकूतिं वाचः सत्यमशीय ।
पशूनाꣳरूपमन्नस्य रसो यशः श्रीः श्रयताम् ।।७।।

वि.नि.– यसपछि तलका मन्त्र पढेर ब्राह्मणले यजमानलाई फूल, प्रसाद लगाइदिनू–

ॐ मन्त्रार्थाः सफलाः सन्तु पूर्णाः सन्तु मनोरथाः ।
शत्रूणां बुद्धिनाशोऽस्तु मित्राणामुदयस्तव ।।
भद्रमस्तु शिवं चास्तु महालक्ष्मीः प्रसीदतु ।
रक्षन्तु त्वां सदा देवा आशिषः सन्तु सर्वदा ।।
ॐ पुण्याहवाचनसमृद्धिरस्तु

– इति पुण्याहवाचनम् –

अर्घस्थापनम्

वि.नि. – यजमान अथवा आचार्यले आसनमा बसी आचमन, प्राणायाम गरी आफ्नो दाहिनेतर्फ भूमिमा कर्मपात्रको जल छर्की त्यसको बीचमा विन्दुसहितको त्रिकोण लेख्नू । त्रिकोण बाटुलो रेखाले घेरी त्यसबाहिर वर्गाकार चतुष्कोण मण्डल बनाई **ॐ आधारशक्तये नमः** भनेर फूल, अक्षता चढाउनू । चारकुने बोहोता अथवा त्रिकुटी राखी जल छर्केर अर्घपात्र स्थापना गरी तल लेखिएको मन्त्रले अर्घपात्रमा जल राख्नु । अनि **सर्वे समुद्रा** मन्त्र पढी अंकुश मुद्राले तीर्थहरूको आवाहन गरी **ॐ गङ्गादितीर्थेभ्यो नमः** भनेर नमस्कार पूजा गरेपछि अर्घपात्रमा कुश, चन्दन, अक्षता, फूल, दूबो, जौ, तिल, सर्स्यूँ एवं फलहरू राखेर निम्नलिखितवचनहरू पढ्दै अर्घपूजा गर्नू । दश पटक ॐ जपेर मन्त्रनू वं भनी धेनुमुद्राले अमृतीकरण, शङ्खमुद्रा देखाई मत्स्यमुद्राले अर्घपात्र ढाक्नु । त्यसबाट अलिकति अर्घ लिएर सबैतिर छर्कनू –

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

ॐ आधारशक्तये नमः
ॐ गङ्गे ! च यमुने ! चैव गोदावरि ! सरस्वति ! ।
नर्मदे ! सिन्धु ! कावेरि ! जलेऽस्मिन् सन्निधिं कुरु ।।
ॐ सर्वे समुद्राः सरितस्तीर्थानि जलदा नदाः ।
आयान्तु यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः ।
ॐ वह्निमण्डलाय दशकलात्मने नमः ।।१।।
ॐ सूर्यमण्डलाय द्वादशकलात्मने नमः ।।२।।
ॐ सोममण्डलाय षोडशकलात्मने नमः ।।३।।

दीपपूजा–

वि.नि. – यसमा पहिले फूल, अक्षताहरू हातमा लिएर तलको मन्त्रले दियोमा आवाहन गर्नू र पूजा गर्नू –

ॐ दीपनारायण इह आगच्छ, इह तिष्ठ, मम/मद्यजमानस्य पूजां गृहाण, यावत् पूजां करोमि तावत् त्वं सुस्थिरो भव, सुप्रसन्नो भव, सुवरदो भव ।

ॐ नमोस्त्वनन्ताय सहस्रमूर्तये सहस्रपादाक्षिशिरोरुबाहवे ।
सहस्रनाम्ने पुरुषाय शाश्वते सहस्रकोटीयुगधारिणे नमः ।।
ॐ कर्मसाक्षिणे दीपनारायणाय नमः ।

वि.नि. – निम्नलिखित मन्त्र पढी जल, चन्दन, अक्षता, फूल, नैवेद्य, भेटी चढाएर दियो पूजा र प्रार्थना गर्नू–

प्रार्थना– ॐ शुभं भवतु कल्याणमारोग्यं सुखसम्पदः ।
सर्वदुःखविनाशाय दीपज्योतिर्नमोऽस्तु ते ।।

कलशस्थापनम् –

वि.नि. – सर्वप्रथम हातमा फूल, अक्षताहरू लिएर पहिले भूरसि० मन्त्र पढी भूमिमा छुनू, धान्यमसिले धान राख्नू, आजिघ्रले धानमाथि कलश राख्नू,

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

वरुणस्योले गङ्गाजल, औषधीले सर्वोषधी, हिरण्यगर्भले पञ्चरत्न, या फलिनीले फल या सुपारी, ओषधयःले जौ, गन्धद्वारांले चन्दन, काण्डात्ले दूबो, स्योना पृथिवीले सात ठाउँको माटो, अश्वत्थले पञ्चपल्लव, बृहस्पतेले कपडा, तत्त्वायामिले कलशको पूजा गर्नू ।

ॐ भूरसि भूमिरस्यदितिरसि विश्वधाया विश्वस्य भुवनस्य धर्त्री।
पृथिवीं यच्छ पृथिवीन्दृꣳह पृथिवीं मा हिꣳसीः ।।१।।

ॐ धान्यमसि धिनुहि देवान्प्राणाय त्वोदानाय त्वा व्यानाय त्वा ।
दीर्घामनु प्रसितिमायुषे धान्देवो वः सविता हिरण्यपाणिः
प्रतिगृभ्णात्वच्छिद्रेण पाणिना चक्षुषे त्वा महीनां पयोसि ।।२।।

ॐ आजिघ्र कलशं मह्या त्वा विशन्त्विन्दवः । पुनरूर्जा निवर्तस्व
सा नः सहस्रन्धुक्ष्वोरुधारा पयस्वती पुनर्मा विशताद्रयिः ।।३।।

ॐ वरुणस्योत्तम्भनमसि वरुणस्यस्कम्भसर्जनी स्थो वरुणस्य ऋत-
सदन्यसि वरुणस्यऽऋतसदनमसि वरुणस्यऽऋतसदनमासीद।।४।।

ॐ या ओषधीः पूर्वा जाता देवेभ्यस्त्रियुगं पुरा ।
मनैनु बभ्रूणामहꣳशतन्धामानि सप्त च ।।५।।

ॐ हिरण्यगर्भः समवर्तताग्रे भूतस्य जातः पतिरेक आसीत् ।
स दाधार पृथिवीन्द्यामुतेमां कस्मै देवाय हविषाविधेम ।।

ॐ याः फलिनीर्या अफला अपुष्पा याश्च पुष्पिणीः ।
बृहस्पतिप्रसूतास्ता नो मुञ्चन्त्वꣳहसः ।।७।।

ॐ ओषधयः समवदन्त सोमेन सह राज्ञा ।
यस्मै कृणोति ब्राह्मणस्तꣳराजन्पारयामसि ।।८।।

ॐ गन्धद्वारां दुराधर्षां नित्यपुष्टां करीषिणीम् ।
ईश्वरीं सर्वभूतानां तामिहोपह्वये श्रियम् ।।९।।

ॐ काण्डात्काण्डात्प्ररोहन्ती परुषः परुषस्परि ।
एवा नो दूर्वे प्रतनू सहस्रेण शतेन च ।।१०।।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

ॐ स्योना पृथिवि नो भवाननृक्षरा निवेशनी ।
यच्छा नः शर्म सप्रथाः ।।११।।
ॐ अश्वत्थे वो निषदनं पर्णे वो वसतिष्कृता ।
गोभाज इत्किलासथ यत्सनवथ पूरुषम् ।।१२।।
ॐ बृहस्पतेऽअति यदर्योऽअर्हाद्द्युमद्विभातिक्रतुमज्जनेषु ।
यद्दीदयच्छवसऽऋतप्रजा तदस्मासु द्रविणन्धेहि चित्रम् ।
उपयाम गृहीतोसि बृहस्पतये त्वैषते योनिर्बृहस्पतये त्वा ।।१३।।
ॐ तत्त्वा यामि ब्रह्मणा वन्दमानस्तदाशास्ते यजमानो हविर्भिः ।
अहेडमानो वरुणेह वोध्युरुशꣳसमानऽआयुः प्रमोषीः ।।१४।।

वि.नि. – निम्नलिखित वचनले सपरिवार वरुणको आवाहन गरी तल लेखिएका वाक्य पढी आसनादि षोडशोपचारले पूजा, नमस्कार र प्रार्थना गर्नू–

ॐ साङ्ग सपरिवार वरुण! इह आगच्छ इह तिष्ठ मम/ मद्यजमानस्य पूजां गृहाण यावत् पूजां करोमि तावत् त्वं सुस्थिरो भव, सुप्रसन्नो भव, सुवरदो भव ।

इदमासनम्, पाद्यम्, अर्घ्यम्, आचमनीयम्, पञ्चामृतस्नानम्, शुद्धोदकस्नानम्, वस्त्रम्, गन्धम्, अक्षतान्, सिन्दूरम्, यवतिलान्, पुष्पम्, माल्यम्, धूपम्, दीपम्, नैवेद्यम्, ताम्बूलम्, द्रव्याभरणादीनि च समर्पयामि– 'ॐ साङ्गाय सपरिवाराय सायुधाय सवाहनाय स्वशक्तिसहिताय वरुणाय नमः ।

प्रार्थना– वरुण ! त्वं महाभाग सर्वदेवप्रपूजित ।
वितते मम यज्ञेस्मिन्नविघ्नं कुरु सर्वदा ।।

वि.नि. – निम्नलिखित मन्त्रले कलशमा तीर्थहरूको आवाहन र पूजा गर्नू–

ॐ सर्वे समुद्राः सरितस्तीर्थानि जलदा नदाः ।
आयान्तु यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः ।।
ॐ गङ्गादिसकलतीर्थेभ्यो नमः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

वि.नि. – यसपछि तलको मन्त्रले कलशमा छोएर अभिमन्त्रण गर्नू–

कलशस्पर्शः –

ॐ कलशस्य मुखे विष्णुः कण्ठे रुद्रः समाश्रितः ।
मूले त्वस्य स्थितो ब्रह्मा मध्ये मातृगणाः स्मृताः ।।
कुक्षौ तु सागराः सप्त सप्तद्वीपा वसुन्धरा ।
ऋग्वेदोऽथ यजुर्वेदः सामवेदोप्यथर्वणः ।।
अङ्गैश्च सहिताः सर्वे कलशन्तु समाश्रिताः ।।

कलश प्रार्थना–

ॐ देवदानवसंवादे मथ्यमाने महोदधौ ।
उत्पन्नोऽसि तदा कुम्भ ! विधृतो विष्णुना स्वयम् ।।
त्वत्तोये सर्वतीर्थानि देवाः सर्वे त्वयि स्थिताः ।
त्वयि तिष्ठन्ति भूतानि त्वयि प्राणाः प्रतिष्ठिताः ।।
शिवः स्वयं त्वमेवासि विष्णुस्त्वं च प्रजापतिः ।
आदित्या वसवो रुद्रा विश्वेदेवाः सपितृकाः ।।
त्वयि तिष्ठन्ति सर्वेऽपि यतः कामफलप्रदाः ।
त्वत्प्रसादादिमां पूजां कर्तुमीहे जलोद्भव ।।
सान्निध्यं कुरु देवेश ! प्रसन्नो भव सर्वदा ।।

गणेशपूजा–

वि.नि. – कर्ताले आसनमा बसेर आचमन गरी तीन टुक्रा कुशसहित कर्मपात्रको जल लिएर पहिले तल लेखिएअनुसार गणेशपूजाको सङ्कल्प गरेर भूईंमा अष्टदल कमलको रेखी बनाएर त्यसमाथि चारकुने टपरी अथवा थाली राख्नू । त्यसपछि हातमा फूल, अक्षताहरू लिएर तल लेखिएका नाममन्त्रहरू पढ्दै पूर्वादिक्रमले अष्टदलकमलको वरिपरि पीठपूजा गर्नू–

हरिः ॐ तत्सत् इत्यादि। अद्येह अमुकगोत्रः अमुकप्रवरः अमुक-शर्मा/वर्मा अहं मम/मद्यजमानस्य वा प्रारिप्सित अमुककर्मनिर्विघ्न-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

अ०२५०।

परिसमाप्त्यर्थं तत्पूर्वाङ्गत्वेन यथामिलितोपचारैः श्रीगणपतिपूजनं करिष्ये ।

पीठपूजा–

ॐ तीव्रायै नमः । ॐ ज्वालिन्यै नमः । ॐ नन्दायै नमः । ॐ भोगदायै नमः । ॐ कामरूपिण्यै नमः । ॐ उग्रायै नमः । ॐ तेजोवत्यै नमः । ॐ सत्यायै नमः । ॐ विघ्नविनाशिन्यै नमः । ॐ सर्वशक्तिकमलासनाय नमः ।

वि.नि. – निम्नलिखित मन्त्रले गणेशको ध्यान गरी गणानान्त्वाले आवाहन गर्नू–

ॐ एकदन्तं शूर्पकर्णं गजवक्त्रं चतुर्भुजम् ।
पाशाङ्कुशधरं देवं ध्यायामि श्रीगणाधिपम् ।।

ॐ गणानान्त्वा गणपतिꣳहवामहे प्रियाणान्त्वा प्रियपतिꣳहवामहे निधीनान्त्वा निधिपतिꣳहवामहे वसो मम । आहमजानि गर्भधमात्वमजासि गर्भधम् ।

ॐ भूर्भुवः स्वः गणपते ! सिद्धिबुद्धिसहित साङ्ग सपरिवार सायुध सवाहन इह आगच्छ इह तिष्ठ मम/मद्यजमानस्य पूजां गृहाण, यावत् पूजां करोमि तावत् त्वं सुस्थिरो भव सुप्रतिष्ठितो भव, सुप्रसन्नो भव, सुवरदो भव ।

वि.नि. – यसपछि तल लेखिएअनुसार नाममन्त्र पढेर क्रमैसित प्राप्त उपचारले पूजा गर्नू–

आसनम् – ॐ आसनं समर्पयामि साङ्गाय सपरिवाराय सायुधाय सवाहनाय सिद्धिबुद्धिसहिताय मङ्गलमूर्तये श्रीगणाधिपतये नमः ।

पाद्यम् – ॐ पाद्यं समर्पयामि साङ्गाय सपरिवाराय सायुधाय सवाहनाय सिद्धिबुद्धिसहिताय मङ्गलमूर्तये श्रीगणाधिपतये नमः ।

अर्घ्यम् – ॐ अर्घ्यं समर्पयामि साङ्गाय सपरिवाराय सायुधाय

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

सवाहनाय सिद्धिबुद्धिसहिताय मङ्गलमूर्तये श्रीगणाधिपतये नमः ।

आचमनीयम् - ॐ आचमनीयं समर्पयामि साङ्गाय सपरिवाराय सायुधाय सवाहनाय सिद्धिबुद्धिसहिताय मङ्गलमूर्तये श्रीगणाधिपतये नमः।

पञ्चामृतम् - ॐ पञ्चामृतस्नानं समर्पयामि साङ्गाय सपरिवाराय सायुधाय सवाहनाय सिद्धिबुद्धिसहिताय मङ्गलमूर्तये श्रीगणाधिपतये नमः।

शुद्धोदकम्- ॐ शुद्धोदकस्नानं समर्पयामि साङ्गाय सपरिवाराय सायुधाय सवाहनाय सिद्धिबुद्धिसहिताय मङ्गलमूर्तये श्रीगणाधिपतये नमः।

वस्त्रम् - ॐ वस्त्रं समर्पयामि साङ्गाय सपरिवाराय सायुधाय सवाहनाय सिद्धिबुद्धिसहिताय मङ्गलमूर्तये श्रीगणाधिपतये नमः ।

यज्ञोपवीतम् - ॐ यज्ञोपवीतं समर्पयामि साङ्गाय सपरिवाराय सायुधाय सवाहनाय सिद्धिबुद्धिसहिताय मङ्गलमूर्तये श्रीगणाधिपतये नमः ।

गन्धम् - ॐ गन्धं समर्पयामि साङ्गाय सपरिवाराय सायुधाय सवाहनाय सिद्धिबुद्धिसहिताय मङ्गलमूर्तये श्रीगणाधिपतये नमः ।

अक्षतान् - ॐ अक्षतान् समर्पयामि साङ्गाय सपरिवाराय सायुधाय सवाहनाय सिद्धिबुद्धिसहिताय मङ्गलमूर्तये श्रीगणाधिपतये नमः ।

सिन्दूरम् - ॐ सिन्दूरं समर्पयामि साङ्गाय सपरिवाराय सायुधाय सवाहनाय सिद्धिबुद्धिसहिताय मङ्गलमूर्तये श्रीगणाधिपतये नमः ।

यवतिलान् - ॐ यवतिलान् समर्पयामि साङ्गाय सपरिवाराय सायुधाय सवाहनाय सिद्धिबुद्धिसहिताय मङ्गलमूर्तये श्रीगणाधिपतये नमः ।

पुष्पाणि - ॐ पुष्पाणि समर्पयामि साङ्गाय सपरिवाराय सायुधाय सवाहनाय सिद्धिबुद्धिसहिताय मङ्गलमूर्तये श्रीगणाधिपतये नमः ।

माल्यम् - ॐ माल्यं समर्पयामि साङ्गाय सपरिवाराय सायुधाय सवाहनाय सिद्धिबुद्धिसहिताय मङ्गलमूर्तये श्रीगणाधिपतये नमः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

आभूषणम्- ॐ आभूषणादिकं समर्पयामि साङ्गाय सपरिवाराय सायुधाय सवाहनाय सिद्धिबुद्धिसहिताय मङ्गलमूर्तये श्रीगणाधिपतये नमः।

धूपम् - ॐ धूपं समर्पयामि साङ्गाय सपरिवाराय सायुधाय सवाहनाय सिद्धिबुद्धिसहिताय मङ्गलमूर्तये श्रीगणाधिपतये नमः ।

दीपम् - ॐ दीपं समर्पयामि साङ्गाय सपरिवाराय सायुधाय सवाहनाय सिद्धिबुद्धिसहिताय मङ्गलमूर्तये श्रीगणाधिपतये नमः ।

नैवेद्यम् - ॐ मोदकादिसहितं नैवेद्यं समर्पयामि साङ्गाय सपरिवाराय सायुधाय सवाहनाय सिद्धिबुद्धिसहिताय मङ्गलमूर्तये श्रीगणाधिपतये नमः ।

फलम् - ॐ इक्षुखण्डादिफलं समर्पयामि साङ्गाय सपरिवाराय सायुधाय सवाहनाय सिद्धिबुद्धिसहिताय मङ्गलमूर्तये श्रीगणाधिपतये नमः।

आचमनीयम् -ॐ आचमनीयं जलं समर्पयामि साङ्गाय सपरिवाराय सायुधाय सवाहनाय सिद्धिबुद्धिसहिताय मङ्गलमूर्तये श्रीगणाधिपतये नमः ।

करोद्वर्तनकम् - ॐ करोद्वर्तनकं समर्पयामि साङ्गाय सपरिवाराय सायुधाय सवाहनाय सिद्धिबुद्धिसहिताय मङ्गलमूर्तये श्रीगणाधिपतये नमः ।

ताम्बूलम् - ॐ ताम्बूलं समर्पयामि साङ्गाय सपरिवाराय सायुधाय सवाहनाय सिद्धिबुद्धिसहिताय मङ्गलमूर्तये श्रीगणाधिपतये नमः ।

दक्षिणा - ॐ दक्षिणार्थं द्रव्यं समर्पयामि साङ्गाय सपरिवाराय सायुधाय सवाहनाय सिद्धिबुद्धिसहिताय मङ्गलमूर्तये श्रीगणाधिपतये नमः ।

वि.नि. - निम्नलिखित मन्त्रहरू पढी गणेशलाई दूबो अर्पण गरेपछि तल लेखिएका नाममन्त्रहरू पढ्दै चन्दन, अक्षतासहित एकएक दूबोका मुन्टा चढाएर पूजा गर्नू-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

ॐ काण्डात्काण्डात्प्ररोहन्ती परुषः परुषस्परि ।
एवा नो दूर्वे प्रतनु सहस्त्रेण शतेन च ।।

१) ॐ गणाधिप ! नमस्तेऽस्तु-
२) ॐ उमापुत्र ! नमोऽस्तु ते-
३) ॐ अघनाशन ! नमस्तेऽस्तु-
४) ॐ विनायक ! नमोऽस्तुते-
५) ॐ ईशपुत्र ! नमस्तेऽस्तु-
६) ॐ सर्वसिद्धिप्रदायक ! नमोऽस्तु ते-
७) ॐ एकदन्त ! नमस्तेऽस्तु-
८) ॐ इभवक्त्र ! नमोऽस्तु ते-
९) ॐ मूषकवाहन ! नमस्तेऽस्तु-
१०) ॐ मोदकप्रिय ! नमस्तेऽस्तु-
११) ॐ कुमारगुरवे तुभ्यं नमोऽस्तु-
१२) ॐ चतुर्थीश ! नमोऽस्तु ते-

वि.नि. - यसपछि हातमा एउटा सिङ्गो नरिवल वा फल लिएर गणेशजीको अघिल्तिर राखिदिनू र तलको मन्त्र पढी हात जोडेर प्रार्थना गर्नू-

ॐ इदं फलं मया देव स्थापितं पुरतस्तव ।
तेन मे सुफलावाप्तिर्भवेज्जन्मनि जन्मनि ।।

वि.नि. - यसपछि आरतीमा कपूर र बत्ती बालेर तलको मन्त्रले घुमाउँदै नीराजन गर्नू-

ॐ चन्द्रादित्यौ च धरणी विद्युदग्निस्तथैव च ।
त्वमेव सर्वज्योतींषि तेन नीराजयाम्यहम् ।।

वि.नि. - निम्नलिखित मन्त्र पढ्दै जल घुमाएर तीन पल्ट प्रदक्षिणा गर्नू-

ॐ यानि कानि च पापानि जन्मान्तरकृतानि च ।
तानि सर्वाणि नश्यन्तु प्रदक्षिणपदे पदे ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

दिकपालो

वि.नि. – यसपछि हातमा फूल, अक्षताहरू लिएर तलका स्तोत्र र मन्त्रहरूले गणेशलाई पुष्पाञ्जलि अर्पण गर्नू–

ॐ सुमुखश्चैकदन्तश्च कपिलो गजकर्णकः ।
लम्बोदरश्च विकटो विघ्ननाशो विनायकः ।।
धूम्रकेतुर्गणाध्यक्षो भालचन्द्रो गजाननः ।
द्वादशैतानि नामानि यः पठेच्छृणुयादपि ।।
विद्यारम्भे विवाहे च प्रवेशे निर्गमे तथा ।
संग्रामे सङ्कटे चैव विघ्नस्तस्य न जायते ।।
ॐ विघ्नवल्लीकुठाराय श्रीगणाधिपतये नमः ।।
ॐ इमानि पुष्पाणि मनोहराणि सुरासुराणामपि दुर्लभानि ।
कल्पद्रुमादिद्रुमवल्लिजानि पुष्पाञ्जलिं तेऽद्य समर्पयामि ।।

प्रार्थना– ॐ अविरलमदजलनिवहं भ्रमरकुलानीकसेवितकपोलम्।
अभिमतफलदातारं कामेशं गणपतिं वन्दे ।।

प्रार्थना– ॐ वक्रतुण्ड ! महाकाय कोटिसूर्यसमप्रभ ।
अविघ्नं कुरु मे देव ! सर्वकार्येषु सर्वदा ।।

वि.नि. – यसपछि ग्रहशान्ति छुट्टै नगर्ने भए हातमा फूल, अक्षताहरू लिएर कलशमा तल लेखिएअनुसारका गणपति आदि वनस्पतिसम्मका र आफ्ना इष्टदेवता, कुलदेवताहरूसमेतको आवाहन गरेर नाममन्त्रले पूजा गर्नू–

ॐ भूर्भुवः स्वः साङ्गाः सपरिवाराः सायुधाः सवाहनाः गणपति–सूर्यदेवीशिवविष्णवः पञ्चायतनदेवताः इह आगच्छन्तु, इह तिष्ठन्तु, सुप्रतिष्ठिता वरदा भवन्तु ।

पञ्चायतनदेवताः – ॐ गणपत्यादिपाञ्चायनेभ्यो पञ्चायतनदेवता–भ्यो नमः ।

पञ्चलोकपालाः – ॐ विनायकदुर्गावाय्वाकाशाऽश्विनीकुमाराः पञ्चलोकपालाः इह आगच्छन्तु इह तिष्ठन्तु सुप्रतिष्ठिता वरदा भवन्तु।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

ॐ विनायकादिपञ्चलोकपालेभ्यो नमः ।

सूर्यादिनवग्रहाः – ॐ सूर्यसोमभौमबुधबृहस्पतिशुक्रशनिराहुकेतवो नवग्रहाः इह आगच्छन्तु, इह तिष्ठन्तु सुप्रतिष्ठिता वरदा भवन्तु । ॐ सूर्यादिनवग्रहेभ्यो नमः ।

अधिदेवताः – ॐ ईश्वरोमास्कन्दहरिब्रह्मेन्द्रयमकालचित्रगुप्ता नवाधिदेवता इह आगच्छन्तु, इह तिष्ठन्तु, सुप्रतिष्ठिता वरदा भवन्तु । ॐ ईश्वराद्यधिदवेभ्यो नमः ।

प्रत्यधिदेवताः – ॐ अग्न्यब्भूमिविष्णिवन्द्रेद्राणीप्रजापतिसर्पब्रह्माणः प्रत्यधिदेवता इह आगच्छन्तु, इह तिष्ठन्तु, सुप्रतिष्ठिता वरदा भवन्तु । ॐ अग्न्यादिप्रत्यधिदेवेभ्यो नमः ।

दशदिक्पालाः – ॐ इन्द्राग्नियमनिर्ऋतिवरुणवायुसोमेशानब्रह्मानन्ता दशदिक्पाला इह आगच्छन्तु, इह तिष्ठन्तु, सुप्रतिष्ठिता वरदा भवन्तु । ॐ इन्द्रादिदशदिक्पालेभ्यो नमः ।

[1]ध्रुवाद्यष्टवसवः – ॐ ध्रुवाद्यष्टवसव इह आगच्छन्तु, इह तिष्ठन्तु सुप्रतिष्ठिता वरदा भवन्तु । ॐ ध्रुवाद्यष्टवसुभ्यो नमः ।

[2]धात्रादिद्वादशादित्याः – ॐ धात्रादिद्वादशादित्या इह आगच्छन्तु, इह तिष्ठन्तु सुप्रतिष्ठिता वरदा भवन्तु । ॐ धात्रादिद्वादशादित्येभ्यो

---

१. अष्टवसवः –

ध्रुवोऽध्वरस्तथा सोमं आपश्चैवानिलोऽनलः ।
प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टौ प्रकीर्तिताः ।।

२. द्वादशादित्याः –

धातार्यमा च मित्रश्च वरुणेशौ भगस्तथा ।
इन्द्रो विवस्वान् पूषा च पर्जन्यो दशमः स्मृतः ।।
ततस्त्वष्टा ततो विष्णुरजघन्यो जघन्यजः ।
इत्येते द्वादशादित्या नामभिः परिकीर्तिताः ।।१।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

नमः।

[३]वीरभद्राद्येकादशरूद्राः – ॐ वीरभद्राद्येकादशरुद्रा इह आगच्छन्तु, इह तिष्ठन्तु सुप्रतिष्ठिता वरदा भवन्तु । ॐ वीरभद्राद्येकादशरुद्रेभ्यो नमः ।

गौर्यादिषोडशमातरः – ॐ गौर्यादिषोडशमातर इह आगच्छन्तु, इह तिष्ठन्तु सुप्रतिष्ठिता वरदा भवन्तु । ॐ गौर्यादिषोडशमातृभ्यो नमः ।

[४]आवहादिसप्तमरुतः – ॐ आवहादिसप्तमरुत इह आगच्छन्तु इह तिष्ठन्तु सुप्रतिष्ठिता वरदा भवन्तु । ॐ आवहादिसप्तमरुद्भ्योनमः ।

विनायकब्रह्मविष्णुरुद्रार्कवनस्पतयः – ॐ विनायकब्रह्मविष्णुरुद्रार्क-वनस्पतय इह आगच्छन्तु इह तिष्ठन्तु सुप्रतिष्ठिता वरदा भवन्तु । ॐ विनायकब्रह्मविष्णुरुद्रार्कवनस्पतिभ्यो नमः ।

वि.नि. – यसपछि गणपतिदेखि वनस्पतिसम्मका देवताहरूको कलशमा आवाहन गर्नू र तल लेखिएका षोडशोपचारले पूजा गर्नू–

इदमासनम्, पाद्यम्, अर्घ्यम्, आचमनीयम्, स्नानीयम्, पञ्चामृत-स्नानम्, शुद्धोदकस्नानम्, वस्त्रम्, गन्धम्, अक्षतान्, सिन्दूरम्, यव-तिलान्, पुष्पाणि, धूपम्, दीपम्, नैवेद्यम्, फलानि, ताम्बूलादिकम्, द्रव्यम्, पुनराचमनीयं च सपर्मयामि ।

---

३. एकादशरुद्राः –

वीरभद्रश्च शम्भुश्च गिरीशश्च महायशाः ।
अजैकपादहिर्बुध्न्यः पिनाकी चापराजितः ।।
भुवनाधीश्वरश्चैव कपाली च विशाम्पतिः ।
स्थाणुर्भवश्च भगवान् रुद्रा एकादश स्मृताः ।।१।।

४. सप्तमरुतः –

आवहः प्रवहश्चैव उद्वहः संवहस्तथा ।
वहः परावहश्चैव तथा परिवहोऽनिलः ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

ॐ गणपत्यादिवनस्पत्यन्तदेवताभ्यो नमः ।
ॐ इष्टदेवताभ्यो नमः । ॐ कुलदेवताभ्यो नमः ।

वि.नि. – यसरी पूजा गरिसकेपछि हातमा फूल, अक्षताहरू लिएर तलका मन्त्रले प्रार्थना गर्नू र धूप, बत्ती, नैवेद्य आदि पनि समर्पण गर्नू–

प्रार्थना –

ॐ ब्रह्मा मुरारिस्त्रिपुरान्तकारी भानुः शशी भूमिसुतो बुधश्च ।
गुरुश्च शुक्रः शनिराहुकेतवो नवग्रहाः शान्तिकरा भवन्तु ।।
ॐ सूर्यः शौर्यमथेन्दुरिन्द्रपदवीं सन्मङ्गलं मङ्गलः
सद्बुद्धिं च बुधो गुरुश्च गुरुतां शुक्रः सुखं शं शनिः ।
राहुर्बाहुबलं करोतु सततं केतुः कुलस्योन्नतिम्
नित्यं प्रीतिकरा भवन्तु मम ते सर्वेऽनुकूला ग्रहाः ।।

मातृकापूजाविधिः

प्रयोगः – *यसमा कर्ताले आसनमा बसी पञ्चगव्यपान गरी पूर्वाभिमुख भई दियो बाल्नू, कलशको स्थापना गरी गणेशपूजा गर्नू । त्यसपछि मातृका पूजाको निम्ति आफ्नो अगाडि चोखो पीरा (पिर्का) मा गोबर अथवा दही अक्षताका साना–साना थुप्रा लहरै राखी तल भनिएबमोजिम क्रमैसँग मातृकाहरूको अलग–अलग पूजा गर्नू–*

विशेष– *मातृकापूजा मात्र गर्ने भए दीप, कलश, गणेशको पूजा गर्नू । एकै दिन गरिने पूर्वाङ्गविधिमा दीप, कलश, गणेश पूजा क्रमशः भएकै हुन्छ, दोहोऱ्याएर गर्नु पर्दैन ।*

वि.नि. – सर्वप्रथम कर्मपात्र निर्माण गरी कुश र कर्मपात्रको जल लिएर तल लेखिएबमोजिम मातृका पूजाको सङ्कल्प गर्नू–

हरिः ॐ तत्सत् पूर्वसङ्कल्पसिद्धिरस्तु– अद्येह अमुकगोत्रः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

अमुकप्रवरः अमुकनामाऽहं मम .... करिष्यमाण अमुककर्मणो निर्विघ्न-परिसमाप्त्यर्थं तत्पूर्वाङ्गत्वेन यथाक्रमम्, अदित्यादिसप्तदशगोमय-मातृणां गौर्यादिदशतोरणमातृणां नन्दादिसप्तद्वारमातृणां गणपतिसहित-गौर्यादिषोडशमातृणां ब्राह्म्यादिसप्तमातृणां च यथामिलितोपचारैः पूजनं करिष्ये।

१. अदित्यादिसप्तदशगोमयमातृकापूजनम्-

वि.नि. - हातमा फूल, अक्षताहरू लिएर पहिले पीरामाथिको पहिलो लहरमा छोएर प्रणवव्याहृतिसहित तलको मन्त्रले अदिति आदि सत्र गोमयमातृकाहरूको आवाहन गर्नू-

आवाहनम् - ॐ अदित्यादिसप्तदशगोमयमातर इहागच्छन्तु इह तिष्ठन्तु मम/मद्यजमानस्य पूजां गृह्णन्तु, सुप्रतिष्ठिताः प्रसन्ना वरदा भवन्तु । ॐ अदित्यादिसप्तदशगोमयमातृभ्यो नमः ।

वि.नि. - निम्नलिखित मन्त्रले प्रतिष्ठा गर्नू-

प्रतिष्ठा-

ॐ मनोजूतिर्जुषतामाज्यस्य बृहस्पतिर्यज्ञमिमं तनोत्वरिष्टं यज्ञꣳसमिमन्दधातु । विश्वेदेवास इहमादयन्तामोंऽ प्रतिष्ठ ।।

वि.नि. - त्यसपछि हातमा फूल, अक्षता अथवा कुशको टुक्रा लिएर तल लेखिएअनुसार नाम उच्चारण गर्दै क्रमैसित प्रत्येक मातृकालाई छोएर जतिपाइन्छ त्यति सामग्रीले पूजा गर्नू-

१) ॐ अदितिरसि - ॐ अदित्यै नमः ।
२) ॐ देवमातासि - ॐ देवमात्रे नमः
३) ॐ स्वाहासि - ॐ स्वाहायै नमः ।
४) ॐ सिद्धिरसि - ॐ सिद्ध्यै नमः ।
५) ॐ सरस्वत्यसि - ॐ सरस्वत्यै नमः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

६)　ॐ कीर्तिरसि - ॐ कीर्त्यै नमः ।
७)　ॐ लक्ष्मीरसि - ॐ लक्ष्म्यै नमः ।
८)　ॐ धृतिरसि - ॐ धृत्यै नमः ।
९)　ॐ मेधासि - ॐ मेधायै नमः ।
१०)　ॐ पुष्टिरसि - ॐ पुष्ट्यै नमः ।
११)　ॐ श्रद्धासि - ॐ श्रद्धायै नमः ।
१२)　ॐ क्रियासि - ॐ क्रियायै नमः ।
१३)　ॐ मतिरसि - ॐ मत्यै नमः
१४)　ॐ बुद्धिरसि - ॐ बुद्ध्यै नमः ।
१५)　ॐ लज्जासि - ॐ लज्जायै नमः ।
१६)　ॐ वपुरसि - ॐ वपुषे नमः ।
१७)　ॐ शान्तिरसि - ॐ शान्त्यै नमः ।

वि.नि. - यसरी मातृकाहरूको आवाहन तथा स्थापना गरेर निम्नलिखित वचन पढी षोडशोपचारले पूजा गर्नू–

ॐ अदित्यादिसप्तदशगोमयमातृकाभ्यो नमः ।

इदमासनम्, पाद्यम्, अर्घ्यम्, आचमनीयम्, स्नानीयम्, पञ्चामृतस्नानम्, शुद्धोदकस्नानम्, वस्त्रम्, गन्धम्, अक्षतान्, सिन्दूरम्, यवतिलान्, पुष्पाणि, धूपम्, दीपम्, नैवेद्यम्, फलानि, ताम्बूलादिकम्, द्रव्यम्, पुनराचमनीयं च सपर्मयामि ।

क्षमाप्रार्थना -

भो अदित्यादिसप्तदशगोमयमातरः पूजिताः स्थ क्षमध्वम् ।

– इति गोमयमातृकापूजाविधिः –

२. गौर्यादिदशतोरणमातृकापूजनम् -

वि.नि. - यसपछि दोस्रो लहरमा छोएर तल लेखिएअनुसार गौरी आदि दश

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

तोरणमातृकाहरूको आवाहन गर्नू–

आवाहनम् –

ॐ गौर्यादिदशतोरणमातर इह आगच्छन्तु इह तिष्ठन्तु मम/ मद्यजमानस्य पूजां गृह्णन्तु, सुप्रतिष्ठिताः सुप्रसन्ना वरदा भवन्तु । ॐ गौर्यादिदशतोरणमातृभ्यो नमः ।

वि.नि. – निम्नलिखित मन्त्रले प्रतिष्ठा गर्नू–

प्रतिष्ठा –

ॐ मनोजूतिर्जुषतामाज्यस्य बृहस्पतिर्यज्ञमिमं तनोत्वरिष्टं यज्ञꣳसमिमन्दधातु । विश्वेदेवास इहमादयन्तामों २ प्रतिष्ठ ।।

वि.नि. – यसपछि हातमा फूल, अक्षता र कुश टुक्रा लिएर तल लेखिएअनुसार नाम उच्चारण गर्दै क्रमैसित प्रत्येक मातृकालाई छोएर जो सकेको उपचारले पूजा गर्नू–

१) ॐ गौर्यसि – ॐ गौर्यै नमः ।
२) ॐ धनदासि – ॐ धनदायैनमः ।
३) ॐ नन्दासि – ॐ नन्दायै नमः ।
४) ॐ विमलासि – ॐ विमलायै नमः ।
५) ॐ मङ्गलासि – ॐ मङ्गलायै नमः ।
६) ॐ बलासि – ॐ बलायै नमः ।
७) ॐ गङ्गासि – ॐ गङ्गायै नमः ।
८) ॐ यमुनासि – ॐ यमुनायै नमः ।
९) ॐ धात्र्यसि – ॐ धात्र्यै नमः ।
१०) ॐ विधात्र्यसि – ॐ विधात्र्यै नमः ।

यसरी आवाहन र स्थापना गरेपछि नमस्कार गर्नू–
ॐ गौर्यादिदशतोरणमातृकाभ्यो नमः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

वि.नि.– माथि बताए झैं जल, पञ्चामृत, चन्दन, अक्षता, फूलहरू चढाएर यथाशक्ति उपचारले पूजा गरी हातमा फूल, अक्षताहरू लिएर तल लेखिएअनुसार क्षमाप्रार्थना गर्नू–

क्षमाप्रार्थना–

भो गौर्यादिदशतोरणमातरः पूजिताः स्थ क्षमध्वम् ।

३. नन्दादिसप्तद्वारमातृकापूजनम् –

वि.नि. – यसपछि तेस्रो लहरमा स्थापना गरिएका मातृकाहरूको हातमा फूल, अक्षता र कुश लिएर छुँदै तल लेखिएबमोजिम आवाहन र पूजा गर्नू–

आवाहनम्– ॐ नन्दादिसप्तद्वारमातर इहागच्छन्तु इह तिष्ठन्तु मम/मद्यजमानस्य पूजां गृह्णन्तु, सुप्रतिष्ठिताः सुप्रसन्ना वरदा भवन्तु। ॐ नन्दादिसप्तद्वारमातृभ्यो नमः ।

वि.नि. – निम्नलिखित मन्त्रले प्रतिष्ठा गर्नू–

प्रतिष्ठा – ॐ मनोजूतिर्जुषतामाज्यस्य बृहस्पतिर्यज्ञमिमं तनोत्वरिष्टं यज्ञꣳसमिमन्दधातु । विश्वेदेवास इह मादयन्तामोंऽ प्रतिष्ठ ।

विधि– निम्नलिखित नामहरू उच्चारण गर्दै फूल, अक्षता र कुशको टुक्रा लिएर प्रत्येकलाई छोई पूजा गर्नू –

१) ॐ नन्दासि – ॐ नन्दायै नमः ।
२) ॐ नन्दिन्यसि – ॐ नन्दिन्यै नमः ।
३) ॐ वासिष्ठ्यसि – ॐ वासिष्ठ्यै नमः ।
४) ॐ वसुदेवासि – वसुदेवायै नमः ।
५) ॐ भार्गव्यसि – ॐ भार्गव्यै नमः ।
६) ॐ जयासि – ॐ जयायै नमः ।
७) ॐ विजयासि – ॐ विजयायै नमः ।

ॐ नन्दादिसप्तभ्यो द्वारमातृभ्यो नमः ।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

क्षमाप्रार्थना–

भो नन्दादिसप्तद्वारमातरः पूजिताः स्थ क्षमध्वम् ।

४. गौर्यादिषोडशमातृकापूजाविधिः –

विधि– यसपछि पुनः हातमा फूल, अक्षताहरू लिएर तल लेखिएअनुसार गणपतिसहित गौरी आदि षोडश (सोह्र) मातृकाहरूको आवाहन, प्रतिष्ठा गरी नाममन्त्रहरू पढ्दै जो सकेको उपचारले पूजा गर्नू–

आवाहनम् –

ॐ गणपतिसहिता गौर्यादिषोडशमातर इहागच्छन्तु इह तिष्ठन्तु मम/मद्यजमानस्य पूजां गृह्णन्तु, सुप्रतिष्ठिताः सुप्रसन्ना वरदा भवन्तु। ॐ गणपतिसहितगौर्यादिषोडशमातृभ्यो नमः ।

प्रतिष्ठामन्त्रः – ॐ मनोजूतिर्जुषतामाज्यस्य बृहस्पतिर्यज्ञमिमं तनोत्वरिष्टं यज्ञꣳसमिमन्दधातु । विश्वेदेवास इह मादयन्तामोंꣳ प्रतिष्ठ।।

वि.नि. – निम्नलिखित नामहरू उच्चारण गर्दै जो सकेको उपचारले पूजा गर्नू –

१) ॐ गौर्यसि – ॐ गौर्यै नमः ।
२) ॐ पद्मासि – ॐ पद्मायै नमः ।
३) ॐ शच्यसि – ॐ शच्यै नमः ।
४) ॐ मेधासि – ॐ मेधायै नमः ।
५) ॐ सावित्र्यसि –ॐ सावित्र्यै नमः ।
६) ॐ विजयासि – ॐ विजयायै नमः ।
७) ॐ जयासि – ॐ जयायै नमः ।
८) ॐ देवसेनासि – ॐ देवसेनायै नमः ।
९) ॐ स्वधासि – ॐ स्वधायै नमः ।
१०) ॐ स्वाहासि – ॐ स्वाहायै नमः ।
११) ॐ मातरःस्थ – ॐ मातृभ्यो नमः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

१२) ॐ लोकमातरःस्थ - ॐ लोकमातृभ्यो नमः ।
१३) ॐ धृतिरसि - ॐ धृत्यै नमः ।
१४) ॐ पुष्टिरसि - ॐ पुष्ट्यै नमः ।
१५) ॐ तुष्टिरसि - तुष्ट्यै नमः ।
१६) ॐ आत्मनः कुलदेवतासि- ॐ आत्मनः कुलदेवतायै नमः
ॐ गणपतिसहितगौर्यादिषोडशमातृभ्यो नमः ।

वि.नि. - यसपछि तल लेखिए बमोजिम उपचारहरूले पूजा गर्नू-

इदमासनम्, पाद्यम्, अर्घ्यम्, आचमनीयम्, स्नानीयम्, पञ्चामृत-स्नानम्, शुद्धोदकस्नानम्, वस्त्रम्, गन्धम्, अक्षतान्, सिन्दूरम्, यवतिलान्, पुष्पाणि, धूपम्, दीपम्, नैवेद्यम्, फलानि, ताम्बूलादिकम्, द्रव्यम्, पुनराचमनीयं च सपर्मयामि ।

क्षमाप्रार्थना -

भो गणपतिसहिता गौर्यादिषोडशमातरः पूजिताः स्थ क्षमध्वम्।

- इति गौर्यादिषोडशमातृकापूजाविधिः -

५. ब्राह्म्यादिसप्तमातृकापूजनम् -

वि.नि. - यसपछि त्यहीं नजिकै भित्तामा गोबरका सानासाना सात थुप्रा लहरै लाएर तिनमा दूबो र रातो दही अक्षता टाँसेर हातमा फूल, अक्षताहरू लिएर तल लेखिएअनुसार ब्राह्मी आदि सात मातृकाको आवाहन गर्नू-

आवाहनम् - ॐ ब्राह्म्यादिसप्तमातर इहागच्छन्तु इह तिष्ठन्तु मम/मद्यजमानस्य पूजां गृह्णन्तु, सुप्रतिष्ठिताः सुप्रसन्ना वरदा भवन्तु । ॐ ब्राह्म्यादिसप्तमातृकाभ्यो नमः ।

प्रतिष्ठा - ॐ मनो जूतिर्जुषतामाज्यस्य बृहस्पतिर्यज्ञमिमं तनोत्वरिष्टं यज्ञꣳसमिमन्दधातु । विश्वेदेवास इहमादयन्तामोंꣳ प्रतिष्ठ ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

पूर्वाङ्गविधिः

वि.नि. – निम्नलिखित नाममन्त्रहरू उच्चारण गर्दै जो भएको उपचारले पूजा गर्नू–

१) ॐ ब्राह्म्यसि – ॐ ब्राह्म्यै नमः ।
२) ॐ माहेश्वर्यसि – ॐ माहेश्वर्यै नमः ।
३) ॐ कौमार्यसि – ॐ कौमार्यै नमः ।
४) ॐ वैष्णव्यसि – ॐ वैष्णव्यै नमः ।
५) ॐ वाराह्यसि – ॐ वाराह्यै नमः ।
६) ॐ इन्द्राण्यसि – ॐ इन्द्राण्यै नमः ।
७) ॐ चामुण्डासि – ॐ चामुण्डायै नमः ।
ॐ ब्राह्म्यादिसप्तमातृकाभ्यो नमः ।

वि.नि. – निम्नलिखित षोडशोपचारले पूजा गर्नू –

इदमासनम्, पाद्यम्, अर्घ्यम्, आचमनीयम्, स्नानीयम्, पञ्चामृतस्नानम्, शुद्धोदकस्नानम्, वस्त्रम्, गन्धम्, अक्षतान्, सिन्दूरम्, यवतिलान्, पुष्पाणि, धूपम्, दीपम्, नैवेद्यम्, फलानि, ताम्बूलादिकम्, द्रव्यम्, पुनराचमनीयं च सपर्मयामि–

विशेष – *माथि लेखिएका सामानबाहेक अबीर, सुगन्ध द्रव्य, आरतीमा कपूर बालेर नीराजन, तीन पटक प्रदक्षिणा पनि गर्नू र हातमा चन्दन, अक्षता, फूल, लावाहरू लिएर तलको मन्त्रले पुष्पञ्जलि अर्पण गर्नू–*

क्षमाप्रार्थना –

भो ब्राह्म्यादिसप्तमातरः पूजिताः स्थ क्षमध्वम् ।

पुष्पाञ्जलि–

ॐ ब्रह्माणी कमलेन्दुसौम्यवदना माहेश्वरी लीलया
कौमारी रिपुदर्पनाशनकरी चक्रायुधा वैष्णवी ।
वाराही घनघोरघर्घरमुखी चैन्द्री च वज्रायुधा
चामुण्डा गणनाथरुद्रसहिता रक्षन्तु नो मातरः ।।
पुष्पाञ्जलिं समर्पयामि– ॐ मातृकाभ्यो नमः ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

वसुधारा–

वि.नि. – पुष्पाञ्जलि चढाइसकेपछि यजमानका दम्पतिलाई आसनमा बसालेर तल लेखिएअनुसार मन्त्र पढ्दै घ्यूको धारा लगाएर वसुधारा (पाँच अथवा सात धारा) गर्नू–

वसोर्धाराः –

ॐ वसोः पवित्रमसि शतधारं वसोः पवित्रमसि सहस्त्रधारम् ।
देवस्त्वा सविता पुनातु वसोः पवित्रेण शतधारेण सुप्वा कामधुक्षः।।
ताꣳसवितुर्वरेण्यस्य चित्रामाहं वृणे सुमतिं विश्वजन्याम ।
यामस्य कण्वोऽअदुहत्प्रपीनाꣳसहस्त्रधारां पयसा महीं गाम् ।।
कण्वो हैनां ददर्श साहास्मै सहस्त्रधाराः सर्वान्कामान्दुदुहे ।
तथैवैतद्यजमानाय सहस्त्रधाराः सर्वान्कामान्दुदुहे ।।

वि.नि. – हात जोडी निम्नलिखित मन्त्रले 'शान्ति–प्राथना' र आशीर्वाद प्रार्थना गर्नू–

ॐ द्यौः शान्तिरन्तरिक्षꣳशान्तिः पृथिवी शान्तिरापः शान्तिरोषधयः शान्तिर्वनस्पतयः शान्तिर्विश्वेदेवाः शान्तिर्ब्रह्म शान्तिः सर्वꣳशान्तिः शान्तिरेव शान्तिः सा मा शान्तिरेधि ।।

ॐ पुनस्त्वादित्यारुद्रावसवःसमिन्धतां पुनर्ब्रह्माणोवसुनीथ यज्ञैः।
घृतेन त्वं तन्वं वर्धयस्व सत्याः सन्तु यजमानस्य कामाः ।। स्वस्ति।।

दक्षिणा –

वि.नि. – दक्षिणाद्रव्य आफ्नो अगाडि राखी नमस्कार पूजा गरेर सङ्कल्प गर्नू–

ॐ दक्षिणाद्रव्याय नमः ।

दक्षिणासङ्कल्पः – हरिः ॐ तत्सत् पूर्वोक्तसङ्कल्पसिद्धिरस्तु अद्येह अमुकगोत्रः अमुकप्रवरः अमुकशर्मा/वर्मा अहं मम अमुकपूर्वाङ्गतया यथामिलितोपचारैर्दीपकलशगणेशपूजनपूर्वकं विहितस्य मातृकापूजनकर्मणः साद्गुण्यार्थमिमां दक्षिणां अमुकद्रव्यं अमुकदेवताकं

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: N

यथानामगोत्रेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो दातुमुत्सृजे ॐ तत्सन्न मम ।

विष्णुस्मरणम् –

ॐ यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या तपोयज्ञक्रियादिषु ।
न्यूनं सम्पूर्णतां याति सद्यो वन्दे तमच्युतम् ।।
ॐ अच्युताय नमः ॐ अच्युताय नमः ॐ अच्युताय नमः ।

कर्मसमर्पणम् –

वि.नि. – अनि कर्मपात्रको जल, कुश हातमा लिएर र तलको मन्त्र पढी ईश्वरलाई कर्म समर्पण गर्नू–

ॐ कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा बुद्ध्यात्मना वा प्रकृतिस्वभावात्।
करोमि यद्यत् सकलं परस्मै नारायणायेति समर्पये तत् ।।

– इति मातृकापूजाविधिः –

अथाभ्युदयिकश्राद्धविधिः

प्रयोगः – *यसमा श्राद्धकर्ताले शुद्ध भएर पूर्व वा उत्तर फर्केर आचमन गरी दियो बाल्नू । आसनमा बसेर कर्मपात्र निर्माणविधिले तिलबाहेक सबैथोक राखी कर्मपात्र बनाएर निम्नलिखित मन्त्र पढी कर्मपात्रको जलले आफूलाई र वरिपरीका सामग्रीहरूलाई सेचन गर्नू –*

ॐ अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थां गतोऽपि वा ।
यः स्मरेत् पुण्डरीकाक्षं स बाह्याभ्यन्तरः शुचिः ।।
ॐ पुण्डरीकाक्षः पुनातु ।

वि.नि. – त्यसपछि कुश र कर्मपात्रको जल लिएर तल लेखिए अनुसार सङ्कल्प

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

गर्नु–

हरि ॐ तत्सत् । ॐ अद्येह अमुकगोत्रः अमुकप्रवरः अमुकशर्मा, वर्मा वा अहं मम/मद्यजमानस्यान्यस्य अमुककर्मणः पूर्वाङ्गतया अमुकगोत्राणाम् अस्मन्मातृपितामहीप्रपितामहीनाम्/अस्मद्यजमानस्य मातृपितामहीप्रपितामहीनां देवीनां नान्दीमुखीनां तथा अमुकगोत्राणाम्, अस्मत्पितृपितामहप्रपितामहानाम्/अस्मद्यजमानस्य पितृपितामह-प्रपितामहानां शर्मणाम्/वर्मणां नान्दीमुखानां तथा अमुकगोत्राणाम्, अस्मन्मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहानाम्/अस्मद्यजमानस्य माता-महप्रमातामहबृद्धप्रमातामहानां सपत्नीकानां नान्दीमुखानां सत्यवसु-संज्ञकविश्वेदेवपूर्वकाणां नान्दीमुखश्राद्धमेभिर्द्रव्यैरहं करिष्ये ।

वि.नि. – सङ्कल्पपछि तीनपल्ट गायत्री जप गरी हात जोडेर तलका मन्त्रले देव, पितृ, तीर्थ आदिको स्मरण गर्नू र नमस्कार गर्नू –

ॐ देवताभ्यः पितृभ्यश्च महायोगिभ्य एव च ।
नमः स्वाहायै स्वधायै नित्यमेव नमो नमः ।।
सप्त व्याधा दशार्णेषु मृगाः कालञ्जरे गिरौ ।
चक्रवाकाः सरद्वीपे हंसाः सरसि मानसे ।।
तेऽपि जाताः कुरुक्षेत्रे ब्राह्मणा वेदपारगाः ।
प्रस्थिता दीर्घमध्वानं यूयं किमवसीदथ ।।
पञ्चक्रोशं गयाक्षेत्रं क्रोशमेकं गयाशिरः ।
यत्र यत्र स्मरेद्विद्वान् पितॄणां दत्तमक्षयम् ।।
श्राद्धकाले गयां ध्यात्वा तथा देवं गदाधरम् ।
उभ्याभ्यां च नमस्कृत्य ततः श्राद्धं समारभे ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

दिग्बन्धनम् -

वि.नि. - यसपछि हातमा जौ र कुश लिएर तल लेखिएबमोजिम मन्त्र पढी कुशले जौ छर्दै दिग्बन्धन गर्नू -

पूर्वे - ॐ अग्निष्वात्ताः पितृगणाः प्राचीं रक्षन्तु मे दिशम् ।
ॐ अपहताऽ असुरा रक्षाꣳसि वेदिषदः ।।

दक्षिणे - ॐ तथा वर्हिषदः पान्तु याम्यां ये पितरः स्थिताः ।
ॐ अपहताऽ असुरा रक्षाꣳसि वेदिषदः ।।

पश्चिमे - ॐ प्रतीचीमाज्यपास्तद्वत् पान्तु ।
ॐ अपहताऽ असुरा रक्षाꣳसि वेदिषदः ।।

उत्तरे - ॐ उदीचीमपि सोमपाः पान्तु ।
ॐ अपहताऽ असुरा रक्षाꣳसि वेदिषदः ।।

उर्ध्वम् - ॐ उर्ध्वतस्त्वर्यमा रक्षेत् ।
ॐ अपहताऽ असुरा रक्षाꣳसि वेदिषदः ।।

भूमौ - ॐ कव्यवाडनलोऽप्यधः, रक्षेत् ।
ॐ अपहताऽ असुरा रक्षाꣳसि वेदिषदः ।।
ॐ रक्षोभूतपिशाचेभ्यस्तथैवासुरदोषतः ।
सर्वतश्चाधिपस्तेषां यमो रक्षां करोतु मे ।।

नीविबन्धनम् -

वि.नि. - निम्नलिखित मन्त्र पढी दिग्बन्धन गरेको जौ, कुशलाई आफ्नो कम्मरमा घुसार्नू -

ॐ त्वमग्ने, द्युभिस्त्वमाशुशुक्षणिस्त्वमद्भ्यस्त्वमश्मनस्परि ।
त्वं वनेभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वं नृणां नृपते जायसे शुचिः ।।

- इति नीवीबन्धनम् -

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

विश्वेदेवब्राह्मणासनम् –

वि.नि. – यसपछि कर्मपात्रको जल र दुई दुई टुक्रा कुश हातमा लिएर निम्नलिखित वचन पढ्दै क्रमैसित तीनै पक्षका विश्वेदेव ब्राह्मणहरूलाई पृथक् पृथक् आसन दिनू-

आसनम् –

ॐ अद्येह अमुकगोत्राणाम् अस्मन्मातृपितामहीप्रपितामहीनाम्/अस्मद्यजमानस्य मातृपितामहीप्रपितामहीनां देवीनां नान्दीमुखीनामस्मिन्नाभ्युदयिकश्राद्धे श्राद्धसम्बन्धिनां विश्वेषां देवानां सत्यवसुसंज्ञकानामिदं कौशमासनं वो नमः[1] ।

ॐ अद्येह अमुकगोत्राणाम् अस्मत्पितृपितामहप्रपितामहानाम्/अस्मद्यजमानस्य पितृपितामहप्रपितामहानां शर्मणाम्/वर्मणां नान्दीमुखानामस्मिन्नाभ्युदयिकश्राद्धे श्राद्धसम्बन्धिनां विश्वेषां देवानां सत्यवसुसंज्ञकानामिदं कौशमासनं वो नमः ।

ॐ अद्येह अमुकगोत्राणाम् अस्मन्मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहानाम्/अस्मद्यजमानस्य मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहानां शर्मणाम्/वर्मणां सपत्नीकानां नान्दीमुखानाम् अस्मिन्नाभ्युदयिकश्राद्धे श्राद्धसम्बन्धिनां विश्वेषां देवानां सत्यवसुसंज्ञकानामिदं कौशमासनं वो नमः ।

पितृब्राह्मणासनम् –

वि.नि. – यसमा पनि अघि झैं कर्मपात्रको जल र कुशको टुक्रा हातमा लिएर तल लेखिए अनुसार वाक्य पढ्दै क्रमैसित तीन पक्षका पितृब्राह्मणहरूलाई पृथक् पृथक् आसन दिनू –

प्रथमं मातृब्राह्मणासनम् – ॐ अद्येह अमुकगोत्राणाम् अस्मन्मातृपितामहीप्रपितामहीनाम्, अस्मद्यजमानस्य मातृपितामहीप्रपितामहीनां

१. कुनै कुनै पद्धतिमा सङ्कल्पवाक्यहरूको अन्तमा 'वृद्धिश्रियै' यो पद प्रयोग भएको देखिन्छ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: N

वा देवीनां सत्यवसुसंज्ञकविश्वेदेवपूर्विकाणां नान्दीमुखीनामस्मिन् कर्मपूर्वाङ्गभूताभ्युदयिकश्राद्धे इदं कौशमासनं त्रेधा विभज्य वो नमः।

पितृब्राह्मणासनम् – ॐ अद्येह अमुकगोत्राणाम्, अस्मत्पितृपितामह-प्रपितामहानाम्/अस्मद्यजमानस्य पितृपितामहप्रपितामहानां शर्मणाम्/वर्मणां सत्यवसुसंज्ञकविश्वेदेवपूर्वकाणां नान्दीमुखानामस्मिन् अमुक-कर्मणः पूर्वाङ्ग भूताभ्युदयिकश्राद्धे इदं कौशमासनं त्रेधा विभज्य वो नमः ।

मातामहब्राह्मणासनम् – ॐ अद्येह अमुकगोत्राणाम्, अस्मन्मातामह-प्रमातामहवृद्धप्रमातामहानाम्/अस्मद्यजमानस्य मातामहप्रमातामहवृद्ध-प्रमातामहानां शर्मणाम्/वर्मणां सपत्नीकानां सत्यवसुसंज्ञकविश्वेदेव-पूर्वकाणां नान्दीमुखानामस्मिन् अमुककर्मणः पूर्वाङ्गभूताभ्युदयिकश्राद्धे इदं कौशमासनं त्रेधा विभज्य वो नमः ।

विश्वेदेवब्राह्मणपूजनम् –

वि.नि. – यसमा तीनै पक्षका विश्वेदेव ब्राह्मणहरूलाई जल, पञ्चामृत, वस्त्र, जनै, चन्दन, अक्षता, जौ, फूलमाला, धूप, बत्ती, नैवेद्य, रोटी, मिठाइ, फलफूल, पान, सुपारी, मसला, भेटीहरू चढाएर पूजा गर्नू र हातमा कर्मपात्रको जल कुश फूलहरू लिएर तल लेखिए अनुसार वाक्य पढी सङ्कल्प गरेर अर्पण गर्नू–

ॐ अद्येह अमुकगोत्राणामस्मन्मातृपितामहीप्रपितामहीनाम्/अस्मद्यजमानस्य मातृपितामहीप्रपितामहीनां देवीनां नान्दीमुखीनां तथा अमुकगोत्राणाम् अस्मत्पितृपितामहप्रपितामहानाम्/अस्मद्यजमानस्य पितृपितामहप्रपितामहानां शर्मणाम्/वर्मणां नान्दीमुखानां तथा अमुकगोत्राणाम् अस्मन्मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहनाम्/अस्मद्य-जमानस्य मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहानां शर्मणाम्/वर्मणां

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding.

सपत्नीकानां नान्दीमुखानामस्मिन् अमुककर्मणः पूर्वाङ्गभूताभ्युदयिकश्राद्धे श्राद्धसम्बन्धिनो विश्वेदेवाः सत्यवसुसंज्ञकाः एतान्यर्चनविधिप्रदत्तगन्धपुष्पाक्षतधूपदीपनैवेद्ययज्ञोपवीतपूगीफलताम्बूलद्रव्यवासांसि यथाभागं विभज्य वो नमः ।

पितृब्राह्मणपूजनम् –

वि.नि. – अब तीनै पक्षका पितृब्राह्मणहरूलाई अघिकै झैं जल, पञ्चामृत, वस्त्र, जनै, चन्दन, अक्षता, जौ, फूल, माला, धूप, बत्ती, नैवेद्य, रोटी, मिठाइ, फलफूल, पान, सुपारी, मसला, भेटीहरू सबै चढाएर पूजा गर्नू अनि हातमा कर्मपात्रको जल, कुश, फूल लिएर निम्नलिखित वाक्य पढी सङ्कल्प गरेर छोडिदिनू–

ॐ अद्योह अमुकगोत्राः अस्मन्मातृपितामहीप्रपितामह्यः/अस्मद्यजमानस्य मातृपितामहीप्रपितामह्यो देव्यः/नान्दीमुख्यः तथा अमुकगोत्राः, अस्मत्पितृपितामहप्रपितामहाः/अस्मद्यजमानस्य पितृपितामहप्रपितामहा अमुकशर्माणः/वर्माणो नान्दीमुखाः तथा अमुकगोत्राः, अस्मन्मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहाः/अस्मद्यजमानस्य मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहा शर्माणः/वर्माणः सपत्नीका नान्दीमुखाः, अस्मिन् अमुककर्मणः पूर्वाङ्गभूताभ्युदयिकश्राद्धे एतान्यर्चनविधिप्रदत्तगन्धपुष्पाक्षतधूपदीपनैवेद्ययज्ञोपवीतपूगीफलताम्बूलद्रव्यवासांसि यथाभागं विभज्य वो नमः।

भूस्वामिनेऽन्नदानम् –

वि.नि. – यसमा जौ, घ्यू, मह, जलसहितको एक भाग सीधा अघिल्तिर राख्नू र हातमा कर्मपात्रको जल र कुश लिएर निम्नवचन भनी भुईंमा छोड्दिनू–

हरि ॐ तत्सत्– इदमामान्नं सजलं सोपस्करमेतद्भूस्वामिपितृभ्यो नमः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: N

अन्नसङ्कल्पः (प्रथमं विश्वेदेवान्नपात्रम्) –

प्रयोगः – *यसमा पनि जौ, घ्यू, मह, जलसहितका तीन भाग सीधा अघिल्तिर राख्नू र औंलाले मह धारा लगाउँदै लगेर राखी दिनू । अनि दुबै हात उत्तानो पारेर तिनमाथि देखाउनू र पहिले तलका मन्त्र पढ्नू –*

ॐ पृथिवी ते पात्रं द्यौरपिधानं ब्राह्मणस्य मुखे अमृते अमृतं जुहोमि स्वाहा ।।

ॐ इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदम् । समूढस्य पाꣳसुरे स्वाहा ।।

ॐ इदमन्नम्, ॐ इमा आपः, ॐ इदमाज्यम्, ॐ इदं हविः, ॐ एतान्युपकरणानि । ॐ कृष्ण कव्यमिदं रक्ष मदीयम् ।।

वि.नि. – अनि तलको मन्त्रले दाहिनेतर्फबाट सीधाको वरिपरि जौ छर्नू–

ॐ यवोसि यवयास्मद्द्वेषो यवयारातीर्दिवेत्वान्तरिक्षायत्वा पृथिव्यै त्वा शुन्धन्ताँल्लोकाः पितृषदनाः पितृषदनमसि ।।

वि.नि. – अब हातमा कर्मपात्रको जल र जौ कुश लिएर तल लेखिए अनुसार एकै पटक सङ्कल्प गर्नू र छोडिदिनू –

ॐ अद्येह अमुकगोत्राणाम्, अस्मन्/अस्मद्यजमानस्य मातृपितामहीप्रपितामहीनां देवीनां नान्दीमुखीनां तथा अमुकगोत्राणाम् अस्मत्/अस्मद्यजमानस्य पितृपितामहप्रपितामहानां शर्मणां/वर्मणां नान्दीमुखानां तथा अमुकगोत्राणाम्, अस्मत्/अस्मद्यजमानस्य मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहानां अमुकशर्मणाम्/वर्मणां सपत्नीकानां नान्दीमुखानामस्मिन् कर्मपूर्वाङ्गभूताभ्युदयिकश्राद्धे श्राद्धसम्बन्धिभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यः सत्यवसुसंज्ञकेभ्य इदम्, आमान्नं सजलं सोपस्करं इमानि आमान्नानि सजलानि सोपस्कराणि इति वा यथाभागं विभज्य वो नमः ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding...

वि.नि. – यसपछि अब पितृपट्टिको अन्न (सीधा) सङ्कल्प गर्नू –

प्रयोग – *यसमा पनि पहिलेझैं जौ, घ्यू, मह, जलसहितका तीन भाग सीधा अगाडि राख्नू र औंलाले मह धारा लगाउँदै लगेर राखिदिनू । अनि दुवै हात उत्तानो पारेर तिनमाथि देखाउनू र पहिले तलका मन्त्र पढ्नू –*

ॐ पृथिवी ते पात्रं द्यौरपिधानं ब्राह्मणस्य मुखे अमृते अमृतं जुहोमि स्वाहा ।

ॐ इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदम् समूढमस्य पाꣳसुरे स्वाहा ।।

ॐ इदमन्नम्, ॐ इमा आपः, ॐ इदमाज्यम्, ॐ इदं हविः, ॐ एतान्युपकरणानि । ॐ कृष्ण कव्यमिदं रक्ष मदीयम् ।

वि.नि. – तलको मन्त्रले दाहिनेतिरबाट सीधाको वरिपरि जौ छर्नू–

ॐ यवोसि यवयास्मद्द्वेषो यवयारातीर्दिवेत्वान्तरिक्षाय त्वा पृथिव्यै त्वा शुन्धन्ताँल्लोकाः पितृषदनाः पितृषदनमसि ।।

वि.नि. – अब हातमा कर्मपात्रको जल र जौ कुशहरू लिएर पहिले एक भाग सीधामा छुनू र तल लेखिएअनुसार मातृवर्गका नाउँमा सङ्कल्प गरेर छोडिदिनू–

ॐ अद्येह अमुकगोत्राभ्यः अस्मन्मातृपितामहीप्रपितामहीभ्यः/ अस्मद्यजमानस्य मातृपितामहीप्रपितामहीभ्यो देवीभ्यो नान्दीमुखीभ्यः अस्मिन् अमुककर्मपूर्वाङ्गभूताभ्युदयिकश्राद्धे इदमामान्नं सजलं सोपस्करं त्रेधा विभज्य वो नमः ।

वि.नि. – पहिले झैं हातमा जल कुश जौहरू लिएर दोस्रो भाग सीधामा छुनू र तल लेखिएअनुसार पितृवर्गका नाउँमा सङ्कल्प गरेर छोडिदिनू–

ॐ अद्येह अमुकगोत्रेभ्यः अस्मत्पितृपितामहप्रपितामहेभ्यः/ अस्मद्यजमानस्य पितृपितामहप्रपितामहेभ्यो शर्मभ्यो/वर्मभ्यो नान्दी-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand...

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: N

मुखेभ्यः अस्मिन् अमुककर्मपूर्वाङ्गभूताभ्युदयिकश्राद्धे इदमामान्नं सजलं सोपस्करं त्रेधा विभज्य वो नमः ।

प्रयोग – *फेरि अघि झैं हातमा जल, कुश, जौहरू लिएर तेस्रो भाग सीधामा छुनू र तल लेखिएअनुसार मातामहवर्ग (मावलपट्टिका बाज्येहरू) का नाउँमा सङ्कल्प गरेर छोडिदिनू–*

ॐ अद्येह अमुकगोत्रेभ्यः अस्ममातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहेभ्यः/अस्मद्याजमानस्य मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहेभ्यो शर्मभ्यः/वर्मभ्यो सपत्नीकेभ्यो नान्दीमुखेभ्यः अस्मिन् अमुककर्मपूर्वाङ्गभूताभ्युदयिकश्राद्धे इदम्, आमान्नं सजलं सोपस्करं त्रेधा विभज्य वो नमः ।

वि.नि. – तीनपल्ट आचमन गर्नू र हात जोडेर तल लेखिएअनुसार मन्त्र पढ्नू–

ॐ मधुव्वाताऽऋतायते मधु क्षरन्ति सिन्धवः ।
माध्वीर्नः सन्त्वोषधीः ।।
मधु नक्तमुतोषसो मधुमत्पार्थिवꣳरजः ।
मधु द्यौरस्तु नः पिता ।।
मधुमान्नो वनस्पतिर्मधुमाँ२ अस्तु सूर्यः ।
माध्वीर्गावो भवन्तु नः ।।
ॐ अन्नहीनं क्रियाहीनं विधिहिनं च यद् भवेत् ।
तत्सर्वमच्छिद्रमस्तु भास्करस्य प्रसादतः ।।
नमस्तुभ्यं विरूपाक्ष ! नमस्तेऽनेकचक्षुषे ।
नमः पिनाकहस्ताय वज्रहस्ताय वै नमः ।।

विकिरासनम् –

वि.नि. – भूमिमा तीनोटा कुश पूर्व टुप्पा पारी विच्छाएर कुश, जौ, जल लिएर

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

निम्न मन्त्रले विकिरासन दिनू–

मन्त्रः – ॐ असंस्कृतप्रमीतानां त्यागिनां कुलयोषिताम् ।
उच्छिष्टभागदेयानां दर्भेषु विकिरासनम् ।

वि.नि. – निम्न मन्त्रले विच्छाएको आसनमाथि विकिरलाई अन्न दिनू–

ॐ अग्निदग्धाश्च ये जीवा येऽप्यदग्धाः कुले मम ।
भूमौ दत्तेन तृप्यन्तु तृप्ता यान्तु परां गतिम् ।

यसपछि आचमन, हरिस्मरण गरी पिण्ड दिने भए दही बयरको पिण्ड दिनू।

वि.नि. – अब हात जोडेर तल लेखिएअनुसार प्रार्थना गर्नू र ब्राह्मणका हातबाट टीका लगाइमाग्नू–

ॐ सत्यानुष्ठानसम्पन्नाः सर्वदा यज्ञबुद्धयः ।
पितृमातृपराश्चैव सन्त्वस्मत्कुलजा नराः ।।
भद्रमस्तु शिवं चास्तु महालक्ष्मीः प्रसीदतु ।
रक्षन्तु नः पितृदेवा आशिषः सन्तु मे सदा ।।
ॐ आयुः प्रजां धनं विद्यां स्वर्गं मोक्षं सुखानि च ।
प्रयच्छन्तु तथा राज्यं तुष्टाः पितृपितामहाः ।।
ॐ आयुः प्रजां यशः स्वर्गं कीर्तिं पुष्टिं बलं श्रियम् ।
पशून् सुखं धनं धान्यं प्राप्नुयां पितृपूजनात् ।।

ॐ सप्त ऋषयः प्रतिहिताः शरीरे सप्त रक्षन्तु सदमप्रमादम् । सप्तापः स्वपतो लोकमीयुस्तत्र जागृतोऽअस्वप्नजौ सत्रसदौ च देवौ।

ॐ यथेमां वाचं कल्याणीमावदानि जनेभ्यः । ब्रह्मराजन्याभ्या-ऽशूद्राय चार्याय च स्वायचारणाय च। प्रियो देवानां दक्षिणायै दातुरिह भूयासमयं मे कामः समृद्ध्यतामुपमादो नमतु।।

bal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

दक्षिणासङ्कल्प–

वि.नि. – ब्राह्मणलाई दक्षिणा दिने रुपियाँ पैसाहरू तीन भाग ल्याएर अघिल्तिर राखी निम्नलिखित मन्त्रहरूले पूजा गर्नू–

ॐ हिरण्यगर्भगर्भस्थं हेमबीजं विभावसोः ।
अनन्तपुण्यफलदमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ।।
ॐ दक्षिणाद्रव्याय नमः ।

वि.नि. – सर्वप्रथम दुई भाग दक्षिणा अगाडि राखेर त्यसमध्ये एक भाग दक्षिणा हातमा लिएर सङ्कल्प गरी विश्वेदेवब्राह्मणलाई राखिदिनू–

हरिः ॐ तत्सत् – ॐ अद्येह अमुकगोत्राणाम् अस्मन्मातृपितामहीप्रपितामहीनाम्/अस्मद्यजमानस्य मातृपितामहीप्रपितामहीनां देवीनां नान्दीमुखीनां तथा अमुकगोत्राणामस्मत्पितृपितामहप्रपितामहानाम्/अस्मद्यजमानस्य पितृपितामहप्रपितामहानां शर्मणाम्/वर्मणां नान्दीमुखानां तथा अमुकगोत्राणामस्मन्मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहानाम्/अस्मद्यजमानस्य मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहानां शर्मणाम्/वर्मणां सपत्नीकानामस्मिन् अमुककर्मपूर्वाङ्गभूताभ्युदयिकश्राद्धे श्राद्धसम्बन्धिनां विश्वेषां देवानां सत्यवसुसंज्ञकानां प्रीतये कृतैतद्वैश्वदेविकश्राद्धप्रतिष्ठासिद्ध्यर्थमिमां द्राक्षामलकादिरूपां दक्षिणां वनस्पतिदेवताकां तन्निष्क्रयभूतं द्रव्यं वा अमुकरूपं अमुकदेवताकं यथानामगोत्रेभ्यो यथानामशर्मभ्यो ब्राह्मणेभ्यो यथाभागं विभज्य वो नमः/दातुमहमुत्सृजे तत्सन्न ममेति वा ।

वि.नि. – त्यसपछि अर्को भाग दक्षिणा हातमा लिएर तल लेखिएअनुसार सङ्कल्प पढी पितृब्राह्मणहरूलाई राखिदिनू–

हरिः ॐ तत्सत् – ॐ अद्येह अमुकगोत्राणाम् अस्मन्मातृपितामहीप्रपितामहीनाम्/अस्मद्यजमानस्य मातृपितामहीप्रपितामहीनां देवीनां

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

नान्दीमुखीनां तथा अमुकगोत्राणाम् अस्मत्पितृपितामहप्रपितामहानाम्/अस्मद्यजमानस्य पितृपितामहप्रपितामहानां अमुकशर्मणाम्/वर्मणां नान्दीमुखानां तथा अमुकगोत्राणामस्मन्मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमाता-महानाम्/अस्मद्यजमानस्य मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहानां अमुकशर्मणाम्/वर्मणां सपत्नीकानां नान्दीमुखानां कृतैतत् अमुक-कर्मणः पूर्वाङ्गभूताभ्युदयिकश्राद्धप्रतिष्ठार्थम् इमां द्राक्षामलकादिरूपां दक्षिणां वनस्पतिदेवताकां तन्निष्क्रयभूतं द्रव्यं वा अमुकरूपं अमुक-देवताकं यथानामगोत्रेभ्यो यथानामशर्मभ्यो ब्राह्मणेभ्यो यथाभागं विभज्य वो नमः/दातुमहमृत्सृजे तत्सन्न मम ।

भूयसीदक्षिणासङ्कल्पः –

वि.नि. – भूयसी दक्षिणाको पूजा गरी निम्नलिखित सङ्कल्प पढेर जलमा छुवाएर राखिदिनू–

हरिः ॐ तत्सत् पूर्वोक्तसङ्कल्पसिद्धिरस्तु । अद्येह अमुकगोत्रः अमुकप्रवरः अमुकशर्मा, वर्मा वा अहं मम अमुककर्मणः पूर्वाङ्गत्वेन कृतस्य नान्दीश्राद्धापरपर्यायाभ्युदयिकश्राद्धकर्मणः साङ्गतासिद्धये इदं भूयसीदक्षिणाद्रव्यं रजतखण्डं चन्द्रदेवताकम्, ताम्रखण्डं श्रीसूर्य-देवताकं यथानामगोत्रेभ्यो यथानामशर्मभ्यो ब्राह्मणेभ्यो यथाभागं विभज्य यथाकालं दातुं समुत्सृजे । ॐ तत्सन्न मम ।

वि.नि. – ब्राह्मणहरूलाई र अन्य यथायोग्यलाई दक्षिणा दिएर तलको मन्त्रले पितृब्राह्मणहरूलाई तीनपल्ट जल घुमाइदिनू–

ॐ वाजे वाजे वत बाजिनो धनेषु विप्राऽअमृताऽऋतजाः ।
अस्य मध्वः पिबत मादयध्वं तृप्ता यात पथिभिर्देवयानैः ।।
ॐ सत्यवसुसंज्ञका विश्वेदेवाः प्रीयन्ताम् ।

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmar

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

पूर्वाङ्गविधिः

वि.नि. – त्यसपछि आचमन गर्नू र हात जोडेर तलको मन्त्रले तीन पटक देवता, पितृहरूलाई नमस्कार गर्नू–

ॐ देवताभ्यः पितृभ्यश्च महायोगिभ्य एव च ।
नमः स्वाहायै स्वधायै नित्यमेव नमो नमः ।।

वि.नि. – अब हात जोडेर तल लेखिएअनुसार प्रार्थना गर्नू–

ॐ अस्मिन् श्राद्धकर्मणि यत् कृतं तत् सुकृतमस्तु यन्न कृतं तद् विष्णोः प्रसादाद् ब्राह्मणवचनाच्च सर्वं परिपूर्णमस्तु ।

ब्राह्मणले ॐ अस्तु परिपूर्णम् भन्नू ।

विष्णुस्मरणम् –

वि.नि. – त्यसपछि फेरि हात जोडर निम्नलिखित मन्त्रले श्रीभगवान् विष्णुका चरणको स्मरण र नमस्कार गर्नू–

ॐ प्रमादात् कुर्वतां कर्म प्रच्यवेताध्वरेषु च ।
स्मरणादेव तद्विष्णोः सम्पूर्णं स्यादिति श्रुतिः ।।
ॐ यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या तपोयज्ञक्रियादिषु ।
न्यूनं सम्पूर्णतां याति सद्यो वन्दे तमच्युतम् ।
ॐ अच्युताय नमः, ॐ अच्युताय नमः, ॐ अच्युताय नमः।
ॐ चतुर्भिश्च चतुर्भिश्च द्वाभ्यां पञ्चभिरेव च ।
हूयते च पुनर्द्वाभ्यां स मे विष्णुः प्रसीदतु ।।

कर्मसमर्पणम् –

वि.नि. – यसपछि तलको मन्त्रले हातमा कर्मपात्रको जल र कुशहरू लिएर आफूले गरेको कर्म श्रीभगवान् विष्णुका चरणमा अर्पण गर्नू–

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

ॐ कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा बुद्ध्यात्मना वा प्रकृतिस्वभावात् ।
करोमि यद्यत् सकलं परस्मै नारायणायेति समर्पये तत् ।।

यसपछि ब्राह्मणका हातबाट फूल, प्रसाद र दूबो लगाएर आसनबाट उठ्नू ।

- इति पूर्वाङ्गविधिः समाप्तः -

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

चूडाकर्मविधि :

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

ॐ

श्री गणेशाय नमः

चूडाकर्मविधिः

(जूटिकाबन्धनम्)

प्रयोगः "– चूडाकर्मादिदिनात् पूर्वदिने कृतनित्यक्रियः पित्रादिः संस्कार्यबटुना कारिताभ्यङ्गस्नानेन परिधापितनूतनवस्त्रेणालङ्कृतेन सहितः कर्मस्थानमागत्य प्राङ्मुख उपविश्य शुभासने स्वदक्षिणतः संस्कार्यमुपवेश्य दीपं प्रज्वलय्याचम्य प्राणानायम्य स्वस्तिवाचनं कृत्वा गणेशादीन् प्रणम्य तेषु पुष्पाञ्जलिं समर्प्य प्रधानसंकल्पं कुर्यात् ।"

आचारात् तद्दिनस्य पूर्वरात्रे जूटिकाधिवासनं कुर्यात् ।

तत्रादौ गणेशपूजनम्, तत्र संकल्पः – अद्येहामुकशर्माहममुकशर्मणोऽस्य कुमारस्य करिष्यमाणजूटिकाधिवासनकर्मणि निर्विघ्नतासिद्ध्यै महागणपतेः पूजनं करिष्ये। इति संकल्प्य विधिवत्संपूज्य जूटिकाधिवासनसंकल्पं कुर्यात्– अद्येहामुकशर्माहम् अमुकशर्मणोऽस्य कुमारस्य श्वः करिष्यमाणचूडाकर्मसिद्ध्यै अद्य रात्रौ जूटिकाधिवासनं करिष्ये इति ।"

प्रयोग – यसमा व्रतबन्ध, (चूडोपनयन) गरिने बालकको ग्रहताराहरू अनुकूल भएको ज्योतिःशास्त्रोक्त शुभमुहूर्तको दिन पारेर अघिल्लो दिन अर्थात् पूर्वाङ्गको दिन बिहान कर्ताले स्नानादि कर्म र नित्यकर्म सम्पन्न गरी पूर्वाङ्ग गरिने ठाउँमा आएर विधिपूर्वक कर्मपात्र सम्पादन गरेर शुभमुहूर्तमा, शुभलग्नमा स्वस्तिवाचन, मङ्गल पाठ गरी दियो बाल्नू । आसन शुद्धि, भूतोत्सारण, आवाहन, प्राणायाम गरी पूर्वाङ्गकर्म गर्न ब्राह्मणवरणको सङ्कल्प गर्नू ।

त्यसपछि पुण्याहवाचन गरेर पूर्वाङ्गमा बताएको विधिअनुसार दीप, कलश,

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

गणेश, मातृका पूजा, आभ्युदयिक श्राद्ध गरी ग्रहशान्ति पनि गर्नू–

ब्राह्मणवरणम् –

प्रयोगः – ॐ अद्येह अमुकगोत्रः अमुकप्रवरः अमुकशर्मा/वर्मा अहं मम अमुकनाम्नः अस्य कुमारस्य, करिष्यमाणचूडोपनयनवेदारम्भ-समावर्त्तनकर्मणि तत्पूर्वाङ्गत्वेन दीपकलशादिस्थापनपूर्वकं यथा-मिलितोपचारैः श्रीगणपतिपूजनपुण्याहवाचनमातृकापूजननान्दी-श्राद्धग्रहशान्त्यादि सकलकर्म च तन्त्रेण यथाविधि करिष्ये । एतत् कर्मणि यथाविहितोपयोग्यकर्म कर्तुम् पुण्याहवाचनार्थं च, एभिश्चन्दन-पुष्पाक्षतपूगीफलवासोद्रव्यादिभिर्यथानामगोत्रान् यथानामशर्मणो ब्राह्मणान् युष्मानहं वृणे ।

विशेष – *पूर्वाङ्गको दिन ग्रहशान्ति गर्न नभ्याए भोलिपल्ट चूडाकर्म गर्ने दिन यज्ञमण्डपमा पूर्वाभिमुख बसी आचमन गरेर कर्मपात्रको जल, कुश हातमा लिई ग्रहशान्तिको सङ्कल्प गर्नू –*

प्रयोगः– हरिॐ तत्सत् विष्णुर्विष्णुर्विष्णु इत्यादि ॐ अद्येह मम अमुकनाम्नः अस्य कुमारस्य अद्यकर्तव्ये चूडोपनयनवेदारम्भसमावर्त्तन-कर्मणि ग्रहानुकूल्यसिद्ध्यर्थं श्रीमत्परमेश्वरप्रीतये यथाविधि ग्रहयज्ञमहं करिष्ये ।

जूटिकाधिवासनम्

प्रयोग – *पूर्वाङ्गको दिन चूडाको काम आरम्भ गर्नुभन्दा पहिले बालकको बाबुले स्नानादि नित्यकर्म गरी पूर्वाङ्ग गर्ने ठाउँमा आउनू । जूटिका बाँधिने (कुमार) बालकलाई पनि त्यहीं राखी पूर्वमुख आसनमा बसेर आचमन गर्नू । त्यसपछि निम्नलिखित सङ्कल्प पढेर ब्राह्मणवरण गरी पुण्याहवाचन गराउनू –*

पुण्याहवाचनम् – हरिः ॐ तत्सत्' इत्यादि. । ॐ अद्येह अमुकगोत्रः

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

अमुकप्रवरः अमुकशर्मा/वर्मा अहं मम अमुकगोत्रोत्पन्नस्य अमुकनाम्नः अस्य कुमारस्य करिष्यमाणचूडाकरणसंस्कारप्राक्कर्तव्यतया शिष्टाचारपरम्पराप्राप्तं जूटिकाबन्धनाख्यं कर्म यथाविधि करिष्ये। अस्मिन् कर्मणि पुण्याहवाचनार्थं चैभिश्चन्दनपुष्पाक्षतपुगीफलवासोद्रव्यादिभिर्यथानामगोत्रान् यथानामशर्मणो ब्राह्मणान् युष्मानहं वृणे ।

पुण्याहवाचनम् –

वि.नि.– त्यसपछि यजमानले हात जोडी तल लेखिएको क्रमले पुण्याहवाचनका लागि ब्राह्मणहरूसँग प्रार्थना गर्दै जानू र ब्राह्मणहरूले पनि प्रार्थनाअनुसार क्रमैसित आशीर्वादका मन्त्रहरू पढ्दै जानू–

यजमानः – ॐ अद्येह अमुकगोत्रः अमुकप्रवरः अमुकनामशर्मा/वर्मा अहं मम करिष्यमाणस्य अमुककर्मणः पूर्वाङ्गकर्मणि मम गृहे भो ब्राह्मणाः पुण्याहं भवन्तो ब्रुवन्तु, पुण्याहं भवन्तो ब्रुवन्तु, पुण्याहं भवन्तो ब्रुवन्तु ।

ब्राह्मणाः – ॐ पुण्याहमस्तु ॐ पुण्याहमस्तु ॐ पुण्याहमस्तु ।
ॐ पुनन्तु मा देवजनाः पुनन्तु मनसा धियः ।
पुनन्तु विश्वाभूतानि जातवेदाः पुनीहि मा ।।१।।

यजमानः – ॐ अद्येह अमुकगोत्रः अमुकप्रवरः अमुकनाम शर्मा/वर्मा अहं मम करिष्यमाणस्य अमुककर्मणः पूर्वाङ्गकर्मणि मम गृहे भो ब्राह्मणाः स्वस्ति भवन्तो ब्रुवन्तु, स्वस्ति भवन्तो ब्रुवन्तु, स्वस्ति भवन्तो ब्रुवन्तु।

ब्राह्मणाः – ॐ स्वस्ति, ॐ स्वस्ति, ॐ स्वस्ति ।
ॐ स्वस्तिन इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नःपूषा विश्ववेदाः । स्वस्ति नस्तार्क्ष्योऽअरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ।।२।।

यजमानः – ॐ अद्येह अमुकगोत्रः अमुकप्रवरः अमुकनामशर्मा/

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

वर्मा अहं मम करिष्यमाणस्य अमुककर्मणः पूर्वाङ्गकर्मणि मम गृहे भो ब्राह्मणा ऋद्धिं भवन्तो ब्रुवन्तु, ऋद्धिं भवन्तो ब्रुवन्तु, ऋद्धिं भवन्तो ब्रुवन्तु ।

ब्राह्मणाः - ॐ ऋद्धिरस्तु ॐ ऋद्धिरस्तु ॐ ऋद्धिरस्तु ।

ॐ सत्रस्यऽऋद्धिरस्यगन्म ज्योतिरमृताऽअभूम ।
दिवं पृथिव्या अध्यारुहामाविदाम देवान्स्वर्ज्योतिः ।।३।।

यजमानः - ॐ अद्येह अमुकगोत्रः अमुकप्रवरः अमुकनाम शर्मा/वर्मा अहं मम करिष्यमाणस्य अमुककर्मणः पूर्वाङ्गकर्मणि मम गृहे भो ब्राह्मणा वृद्धिं भवन्तो ब्रुवन्तु वृद्धिं भवन्तो ब्रुवन्तु ।

ब्राह्मणः - ॐ वृद्धिरस्तु, ॐ वृद्धिरस्तु, ॐ वृद्धिरस्तु ।

ॐ ज्यैष्ठ्यञ्च मऽआधिपत्यञ्च मे मन्युश्च मे भामश्च मेऽमश्च-मेऽम्भश्च मे जेमा च मे महिमा च मे वरिमा च मे प्रथिमा च मे वर्षिमा च मे द्राघिमा च मे वृद्धञ्च मे वृद्धिश्च मे यज्ञेन कल्पन्ताम् ।।४।।

यजमानः - ॐ अद्येह अमुकगोत्रः अमुकप्रवरः अमुकनाम शर्मा/वर्मा अहं मम करिष्यमाणस्य अमुककर्मणः पूर्वाङ्गकर्मणि मम गृहे भो ब्राह्मणाः कल्याणं भवन्तो ब्रुवन्तु, कल्याणं भवन्तो ब्रुवन्तु, कल्याणं भवन्तो ब्रुवन्तु ।

ब्राह्मणाः - ॐ कल्याणमस्तु ॐ कल्याणमस्तु ॐ कल्याणमस्तु ।

ॐ यथेमां वाचं कल्याणीमावदानि जनेभ्यः । ब्रह्मराजन्या-भ्याꣳशूद्राय चार्याय च स्वाय चारणाय च । प्रियो देवानां दक्षिणायै दातुरिह भूयासमयं मे कामः समृद्ध्यतामुपमादो नमतु ।।५।।

यजमानः - ॐ अद्येह अमुकगोत्रः अमुकप्रवरः अमुकनाम शर्मा/वर्मा अहं मम करिष्यमाणस्य अमुककर्मणः पूर्वाङ्गकर्मणि मम गृहे भो ब्राह्मणाः शान्तिं भवन्तो ब्रुवन्तु, शान्तिं भवन्तो ब्रुवन्तु, शान्तिं

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmar

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

भवन्तो ब्रुवन्तु।

ब्राह्मणाः – ॐ शान्तिरस्तु ॐ शान्तिरस्तु ॐ शान्तिरस्तु ।

ॐ द्यौः शान्तिरन्तरिक्षꣳशान्तिः पृथिवी शान्तिरापः शान्तिरोषधयः शान्तिर्वनस्पतयः शान्तिर्विश्वेदेवाः शान्तिर्ब्रह्मशान्तिः सर्वꣳशान्तिः शान्तिरेव शान्तिः सा मा शान्तिरेधि ।।६।।

यजमानः – ॐ अद्येह अमुकगोत्रः अमुकप्रवरः अमुकनाम शर्मा/वर्मा अहं मम करिष्यमाणस्य अमुककर्मणः पूर्वाङ्गकर्मणि मम गृहे भो ब्राह्मणाः श्रियं भवन्तो ब्रुवन्तु, 'श्रियं भवन्तो ब्रुवन्तु', श्रियं भवन्तो ब्रुवन्तु ।

ब्राह्मणाः – ॐ श्रीरस्तु ॐ श्रीरस्तु ॐ श्रीरस्तु

ॐ मनसः काममाकूतिं वाचः सत्यमशीय ।
पशूनाꣳरूपमन्नस्य रसो यशः श्रीः श्रयताम् ।।७।।

वि.नि. – यसपछि ब्राह्मणले तलका मन्त्र पढेर पहिले यजमान (बालकको बाबु–कर्ता)लाई र कुमार (बालक)लाई पालैसित दूवो फूल प्रसाद लगाइदिनू–

ॐ मन्त्रार्थाः सफलाः सन्तु पूर्णाः सन्तु मनोरथाः ।
शत्रूणां बुद्धिनाशोस्तु मित्राणामुदयस्तव ।।
भद्रमस्तु शिवं चास्तु महालक्ष्मीः प्रसीदतु ।
रक्षन्तु त्वां सदा देवा आशिषः सन्तु सर्वदा ।।

जूटिकाबन्धनम् –

प्रयोग – *पूर्वाङ्गपछि कुमारका हातबाट पूर्वाङ्गपूजा गरेका ठाउँमा गणेश, मातृका आदिलाई पुष्पाञ्जलि अर्पण, नमस्कार गर्न लगाएर आमाको काखमा लिन लगाउनू ।*

सामग्रीसङ्कलन –

बालकको टाउको बेर्न पुग्ने एक पहेंलो कपडा विच्छ्याएर त्यसमाथि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

अरू तीनवटा पहेंला कपडाका सानासाना टुक्रा छुट्टाछुट्टै राखी तिनमा फूल, अक्षता, दूवो, पञ्चपल्लवसमेत राखेर एकएक कुरेत (कुरी) लामा एकनासका नौ–नौ टुक्रा कुश पनि मिलाएर (बेरेर) राख्नू । तीन ठाउँमा सेतो भएको एउटा दुम्सीको काँडो पनि तयार गर्नू । यी सबै सामग्रीहरू चारकुने टपरी अथवा केश थाप्न भनेर ल्याएको काँसको थालमा राख्नू ।

वि.नि. – बेरेर राखेका तीनवटा पहेंला कपडाका टुक्राहरूमा निम्नलिखित मन्त्रहरू पढी क्रमशः पहिलोमा ब्रह्माको, दोस्रोमा विष्णुको र तेस्रोमा शिवजीको फूल अक्षताले पूजा गर्नू –

ब्रह्मा –

ॐ ब्रह्म जज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्विसीमतः सुरुचो वे नऽआवह ।
सबुध्न्याऽउपमाऽअस्य विष्ठासतश्च योनिसमतश्च विव ।।

ॐ ब्रह्मन् इहागच्छ इह तिष्ठ यावत् पूजां करोमि तावत् स्थिरो भव, सुप्रसन्नो वरदो भव, गन्धाक्षतपुष्पधूपदीपनैवेद्यफलताम्बूलादीनि समर्पयामि, ॐ ब्रह्मणे नमः ।

विष्णुः –

ॐ इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदम् ।
समूढमस्य पाꣳसुरे स्वाहा ।।

ॐ विष्णो इहागच्छ इह तिष्ठ यावत् पूजां करोमि तावत् स्थिरो भव, सुप्रसन्नो वरदो भव, गन्धाक्षतपुष्पधूपदीपनैवेद्यफलताम्बूलादीनि समर्पयामि, ॐ विष्णवे नमः ।।

शिवः –

ॐ नमः शम्भवाय च मयोभवाय च नमः शङ्करायच मयस्कराय च नमः शिवाय च शिवतराय च ।।

ॐ शिव इहागच्छ इह तिष्ठ यावत् पूजां करोमि तावत् स्थिरो भव, सुप्रसन्नो वरदो भव, गन्धाक्षतपुष्पधूपदीपनैवेद्यफलताम्बूलादीनि समर्पयामि, ॐ शिवाय नमः ।।

al Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathma

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

प्रयोग – *पोटलिका पूजापछि मङ्गलमन्त्र पढ्दै हातमा दुम्सीको काँडो लिएर त्यसले बालकको केशलाई दाहिने, देब्रे र पछाडि सिउँदो चिरेझैं गरी तीन भाग लगाई पूजा गरेका कपडाका टुक्राले पहिले दाहिनेपट्टिको केशमा, त्यसपछि देब्रेपट्टि र पछाडिपट्टि कुशसमेत जोडेर बाँधिदिनू । बाँधेको ठाउँ सबै कसिने गरी ठूलो कपडा घुमाएर टम्मबाँधिदिएर दुम्सीको काँडो पनि त्यहीं दाहिनेपट्टि घुसारिदिनू ।*

त्यसपछि देवताहरूसँग क्षमा, प्रार्थना, दक्षिणादान गरी बालकलाई फूलप्रसाद लगाइदिनू र कर्मसमर्पण गर्नू –

कर्मसमर्पणम् –

ॐ कायेन वाचामनसेन्द्रियैर्वा
बुद्ध्यात्मना वा प्रकृतिस्वभावात् ।
करोमि यद्यत् सकलं परस्मै –
नारायणायेति समर्पये तत् ।।

विष्णुस्मरणम् –

ॐ यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या तपोयज्ञक्रियादिषु ।
न्यूनं संपूर्णतां याति सद्यो वन्दे तमच्युतम् ।।
प्रमादात् कुर्वतां कर्म प्रच्यवेताध्वरेषु च ।
स्मरणादेव तद् विष्णोः सम्पूर्णं स्यादिति श्रुतिः ।।

अनादिष्टप्रायश्चित्तहोमः

परिचय – शास्त्रानुसार नगरिनहुने नित्य, नैमित्तिक कर्म, प्रमादशवश या कुनै कारणवश समयमा गर्न नसकेर अतिक्रान्त भएमा दोष निवारणार्थ प्रायाश्चित्त गर्नुपर्ने हुन्छ। त्यस्तो प्रायश्चित्त यसैगरी गर्नु भनेर नतोकेको हुँदा सामान्यतः प्रायश्चित्तको रूपमा यथायोग्य गरिने कर्मलाई अनादिष्ट प्रायश्चित्त भनिन्छ । यहाँ प्रस्तुत अनादिष्टप्रायश्चित्तहोम पनि अनादिष्ट प्रायश्चित्तको रूप हो ।

शास्त्रानुसार गर्भाधानादि संस्कार यथासमयमा हुन नसकी लोप भएका

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

भए, अथवा यथाविधि सम्पन्न हुन नपाई खण्डित भएका भए सङ्कल्पमा दोष परिहारार्थ भन्ने समष्टिवचन पारेर अथवा छुट्टाछुट्टै वचन पारेर यथासम्भव पूर्वाङ्गका दिन ग्रहशान्ति गर्दाको अग्निमा अथवा चूडा गर्दा त्यही वेदीमा निम्नलिखितअनुसार अनादिष्ट प्रायश्चित्तहोम गर्नुपर्छ । चूडा हुनु अगाडि गर्भाधान आदि संस्कारहरूको छुट्टाछुट्टै प्रायश्चित्तस्वरूप नौ-नौ आहुतिहोम, होमपछि गोदान, पूर्णपात्र गरेर मात्र चूडाको कर्मतर्फ लाग्नुपर्छ ।

प्रायश्चित्तहोमसंकल्पः -

ॐ अद्येह ममास्य अमुकनाम्नः कुमारस्य स्वकालानुष्ठेयशास्त्रविहित गर्भाधानादिसंस्काराणाम्, अमुकसंस्कारस्य वा यथाकालाननुष्ठानरूपकालातिपत्तिदोषनिवर्हणपूर्वकं तज्जनितप्रत्यवायपरिहारार्थं तथा चैतत्कर्मोत्पाद्यसंस्कारातिशयाधानरूपापूर्वफलसिद्ध्यर्थं श्रीमत्परमेश्वरप्रीतयेऽनादिष्टप्रायश्चित्तहोममहं करिष्ये ।

प्रायश्चित्तहोमः -

वि.नि. - निम्नलिखितअनुसार प्रायश्चित्त होमका आहुति दिनू -

ॐ महाव्याहृतीनां प्रजापतिर्ऋषिर्गायत्र्युष्णिगनुष्टुभश्छन्दाँसि अग्निवायुसूर्या देवता अत्र अनादिष्टप्रायश्चित्तार्थे होमे विनियोगः-

१) ॐ भूः स्वाहा- इदमग्ये न मम-
२) ॐ भुवः स्वाहा- इदं वायवे न मम-
३) ॐ स्वः स्वाहा- इदं सूर्याय न मम-
४) ॐ भू भुर्वःस्वः स्वाहा- इदं प्रजापतये न मम इति मनसा
५) विनियोगः - ॐ त्वन्नो अग्ने इति वामदेव ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दोऽग्नीवरुणौ देवते अत्र अनादिष्टप्रायश्चित्तार्थे होमे विनियोगः ।

मन्त्रः - ॐ त्वन्नोऽअग्नेवरुणस्यविद्वान्देवस्यहेडोऽअवयासिसीष्ठाः। यजिष्ठोबह्नितमःशोशुचानोविश्वाद्वेषाꣳसिप्रमुमुग्ध्यस्मत्स्वाहा ।। इदमग्नीवरुणाभ्यां न मम ।।

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

६) विनियोगः - ॐ सत्वन्न इति मन्त्रस्य वामदेव ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दोग्नी- वरुणौ देवते अत्र अनादिष्टप्रायश्चित्तार्थे होमे विनियोगः ।

मन्त्रः- ॐ सत्वन्नोऽअग्नेवमो भवोती नेदिष्ठोऽअस्याऽउषसोव्युष्टौ। अवयक्ष्व नो वरुणꣳरराणो वीही मृडीकꣳ सुवहो नऽएधिस्वाहा। इदमग्नीवरुणाभ्यां न मम ।।

७) विनियोगः - ॐ अयाश्चाग्न इति मन्त्रस्य वामदेव ऋषिस्त्रिष्टुप्- छन्दोऽग्निर्देवता अत्र अनादिष्टप्रायश्चित्तार्थे होमे विनियोगः ।

मन्त्रः- ॐ अयाश्चाग्नेस्यनभिशस्तिपाश्च सत्यमित्त्वमयाऽअसि। अयानो यज्ञं वहास्ययानो धेहि भेषजꣳस्वाहा इतमग्नये न मम।।

८) विनियोगः - ॐ ये ते शतमिति वामदेव ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दो वरुणः सविता विष्णुर्विश्वेदेवा मरुतः स्वर्का देवताः, अत्र अनादिष्टप्रायश्चित्तार्थे होमे विनियोगः ।

मन्त्रः - ॐ ये ते शतं वरुण ये सहस्त्रं यज्ञियाः पाशा वितता महान्तः। तेभिर्नोऽअद्य सवितोत विष्णुर्विश्वे मुञ्चन्तु मरुतः स्वर्काः स्वाहा - इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यो न मम।

९) विनियोगः- ॐ उदुत्तममिति मन्त्रस्य शुनःशेप ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दो वरुणो देवता अत्र अनादिष्टप्रायश्चित्तार्थे होमे विनियोगः ।

मन्त्रः - ॐ उदुत्तमं वरुण पाशमस्मदवाधमं वि मध्यमꣳश्रथाय । अथा वयमादित्यव्रते तवानागसो ऽ अदितये स्याम स्वाहा इदं वरुणाय (आदित्याय) न मम ।।

द्रष्टव्य - *छुटेका संस्कारको आहुति दिंदा एउटा संस्कारको नौ-नौ आहुति हवन गरेपछि दक्षिणाका रूपमा आचार्यलाई एउटा गोदान गर्नुपर्छ । गोदानपछि प्राजापत्यहोम र स्विष्टकृद्धोम गरेर ब्रह्मा(होता)लाई पूर्णपात्रदान पनि गर्नुपर्छ ।*

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

गोदानम् -

ॐ अद्येहास्य अमुकनाम्नः कुमारस्य स्वकालानुष्ठेयशास्त्रविहित अमुकसंस्कारस्य यथाकालमननुष्ठानादुत्पन्नकालातिपत्तिरूपदोषजनित-प्रत्यवायपरिहारद्वारेणैतत्कर्मोत्पाद्यसंस्कारातिशयाधानरूपापूर्वफलसिद्ध्यर्थं कृतस्यैतस्यानादिष्टप्रायश्चित्तरूपहोमकर्मणः साङ्गतासिद्ध्यर्थमिमां गां रुद्रदेवताकां तत्प्रत्याम्नायीभूतमिदं रजतखण्डात्मकं द्रव्यं चन्द्रदेवताकं वा अमुकगोत्राय अमुकशर्मणे ब्राह्मणाय आचार्यदक्षिणात्वेन तुभ्यमहं सम्प्रददे।

चूडाकरणम्

पूर्वकृत्यम्- तत्र संवत्सरानन्तरमादित्यशुद्धौ उदगयन आपूर्यमाणपक्षे शुक्रा-स्तादिदोषरहितरिक्तादिदोषवर्जं सोमबुधशुक्रान्यतमवारविहितनक्षत्रसमन्वितायां तिथौ कृतनित्यक्रियो यजमानो मातृपूजापूर्वकाभ्युदयिकादि कृत्वा ब्राह्मणान् भोजयित्वा मण्डपे परिष्कृतभूमौ कुशकण्डिकामारभेत । तत्र क्रमः - कुशैः परिसमूह्य तानैशान्यां परित्यज्य गोमयोदकेनोपलिप्य स्रुवसूलेन प्रादेशमात्रं त्रिरुल्लिख्योल्लेखनक्रमेणानामिकाङ्गुष्ठाभ्यामुद्धृत्य वारिणाभ्युक्ष्य कांस्य-पात्रेणाग्निमादाय प्रत्यङ्मुखमग्नेरुपसमाधानं कुर्यात् ।

प्रयोग - *पूर्वाङ्गविधिअनुार पूर्वाङ्ग गरी जूटिकाबन्धनसमेत भइसकेपछि व्रतबन्धको दिन अथवा चूडाको दिन विहान स्नानादि नित्य कर्म सकेर यज्ञमण्डपमा आउनू र मण्डपको दक्षिणपट्टिको सानो वेदी नजीक पूर्वाभिमुख भएर बस्नू । त्यसपछि चूडाकर्ममा आवश्यक सामग्री तयार गर्नू ।*

आवश्यक सामग्री -

बालक, बालककी आमा, पुरोहित, काँसका कटौरा, केश थाप्ने थाल, गोबर, तीन ठाउँमा सेतो दुम्सीका काँडो, एक कुरी लामा २७ टुक्रा कुश, केश थाप्ने दिदीबहिनी, नौनी घ्यू अथवा दही, पूजासामान, हवनसामान सब तयार गरी आसनमा बसेर विधिपूर्वक कर्मपात्र निर्माण गरी त्यसको जलले आफूलाई र

al Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathma

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

वरिपरि सामग्री सेचन गरेपछि प्रतिज्ञासङ्कल्प गर्नू ।

प्रयोगः – ॐ अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थां गतोऽपि वा ।
यः स्मरेत् पुण्डरीकाक्षं स बाह्याभ्यन्तरः शुचिः ।।
ॐ पुण्डरीकाक्षः पुनातु ।

प्रतिज्ञासङ्कल्पः – ॐ अद्येह ममास्य अमुकनाम्नः कुमारस्य (पुत्रस्य) बीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणेन बलायुर्वर्चोऽभिवृद्ध्यर्थं श्रीमत्परमेश्वर-प्रीतये चूडाकरणाख्यं कर्माहं करिष्ये ।

अग्निस्थापनाक्रमः –

प्रयोग – *त्यसपछि वेदिको पश्चिमपट्टि पूर्वमुख गरी बसेर तल लेखिएअनुसार वेदिको पञ्च भूसंस्कारहरूसहित कुशकण्डिका आरम्भ गर्नू ।*

पञ्चभूसंस्कार –

क) पहिले वेदीमा तीनबोट कुशले बढारेर ईशान दिशातिर मिल्काइदिनू ।

ख) गोबर, माटो, पानीले लिप्नू ।

ग) त्यसपछि स्फ्यले वा सुरोले दक्षिणपट्टिबाट क्रमैसँग एक एक कुरीका पूर्व–पश्चिम लामा तीन रेखा कोर्नू ।

घ) दाहिने हातको बूढी औंला र साहिंली औंलाले ती तीन रेखाबाट अघि कोरेकै क्रमले माटो झिकेर परतिर फ्याँकिदिनू र वेदीमा कर्मपात्रको जल छर्किदिनू ।

ङ) यसरी पञ्चभूसंस्कार गरेर शुद्ध गरिसकेपछि वेदीमा अष्टदल कमलको रेखी राखेर त्यसमाथि समिधा एक कुरेत (कुरी) लामा डोला सुकेका मिलाएर राख्नू र काँसको कटौरामा आगो लिएर राख्नू र बाल्नू ननिभ्ने गरी राख्नू ।

द्रष्टव्य – *यसमा चूडाको काम थाल्नुभन्दा अघि पहिले तीन चार जना ब्राह्मणलाई भोजन पनि गराउनू अथवा केही खाने कुरा खान दिनू भन्ने नियम छ।*

विशेष – *नुहाई धुवाई शुद्ध वस्त्र लगाइएको बालकलाई आमाको काखमा लिन*

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

लगाएर आफ्नो दाहिनेतिर (अग्निको पश्चिमपट्टि) पूर्व फर्काएर राख्ने लगाउनू ।

अग्निप्रार्थना –

वि.नि. – त्यसपछि हातमा चन्दन, अक्षता, फूल, लिएर निम्नलिखित श्लोकहरू पढी अग्निको ध्यान, प्रार्थना गरेर मङ्गल नामका अग्निको आवाहन गरी नमस्कार गर्नू –

ॐ अग्निं प्रज्वलितं वन्दे जातवेदं हुताशनम् ।
सुवर्णवर्णममलं समिद्धं सर्वतोमुखम् ।।
होमार्थं प्रार्थयेऽहं त्वां शुद्धाज्येन हुताशन ।
मङ्गलाभिध भो वैश्वानर ! आवाहितो भव ।।
प्रतिष्ठितो भव तथा प्रसन्नो वरदो भव ।
तावत् तिष्ठात्र मे ब्रह्मन् यावत् कर्म समाप्यते ।।

ॐ शृङ्गिगोत्राय शाण्डिल्यपुत्राय स्वाहाशक्तियुताय मङ्गल नाम्नेऽग्नये जातवेदसे नमः ।

ब्रह्मवरणम् –

विधिनिर्देश – अब वरणद्रव्य चन्दन, अक्षता, फूल, जनै, वस्त्र, सुपारी लिएर तल लेखिएअनुसार संकल्पवाक्य भनेर ब्रह्माको वरण गरी ब्राह्मणको हातमा वरणसामग्री राखिदिनू –

ॐ अद्येहेत्यादि । ॐ अद्यकर्तव्यचूडाकरणहोमकर्मणि कृताकृतावेक्षणरूपब्रह्मकर्म कर्तुम् अमुकगोत्रम् अमुकशर्माणं ब्राह्मणमेभिश्चन्दनपुष्पाक्षतताम्बूलपूगीफलयज्ञोपवीतवासोद्रव्यादिभिर्ब्रह्मत्वेन त्वामहं वृणे।

ब्राह्मणले ॐ वृतोस्मि भन्नू र यजमानले फेरि ॐ यथाविहितं कर्म कुरु भनेपछि ब्रह्माले ॐ करवाणि भन्नू ।

al Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathma

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

चूडाकर्मविधिः

अग्निको दक्षिणपट्टि शुद्ध ठाउँमा आसन राखेर त्यसमा पूर्वपट्टि टुप्पो पारेर कुशहरू बिच्छ्याइदिनू र ब्रह्मालाई अग्निको प्रदक्षिणागराई लगेर **अस्मिन् चूडाकरणहोमकर्मणि त्वं मे ब्रह्मा भव** भनेर उत्तर (वेदी पट्टि) फर्काएर राखिदिनू, ब्रह्माले **ॐ भवानि** भन्नू ।

परिस्तरणम्- बर्हिषश्चतुर्थभागमादायाग्नेयादीशानान्तम्(उदगग्रैः), ब्रह्मणोऽग्नि-पर्यन्तम् (प्रागग्रैः), नैर्ऋत्याद्वायव्यान्तम् (उदगग्रैः), अग्नितः प्रणीतापर्यन्तम् (प्रागग्रैः), ततोऽग्नेरुत्तरतः पश्चिमायां दिशि पवित्रच्छेदनार्थं कुशत्रयम्, पवित्र-करणार्थं साग्रं कुशद्वयम्, प्रोक्षणीपात्रम्, आज्यस्थाली, संमार्जनकुशाः, उपय-मनकुशाः, समिधस्तिस्त्रः, स्रुवः, आज्यम्, षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयमुष्टिमित-तण्डुलपूर्णपात्रम्, पवित्रच्छेदनकुशानां पूर्वदिशि क्रमेणासादनीयम्। अमीषामुत्त-रतोऽसाधारणवस्तून्युपकल्पनीयानि । तत्र शीतोदकम्, उष्णोदकम्, घृतम्, दधिनवनीतान्यतमपिण्डः, त्रिः श्वेतशल्लकीकण्टकम्, प्रादेशमितसाग्र-सप्त-विंशतिकुशपत्राणि, ताम्रपरिष्कृतलोहक्षुरः, नापितः, बृषभगोमयपिण्डः, अन्य-दप्याचारप्राप्तनलिनीदलादि ।

होमपूर्वकृत्यसम्पादनम्- ततः पवित्रच्छेदनकुशैः पवित्रं छित्त्वा सपवित्रकरेण प्रणीतोदकं त्रिः प्रोक्षणीपात्रे कृत्वा अनामिकाङ्गुष्ठाभ्यामुत्तराग्रं पवित्रं गृहीत्वा त्रिरुत्पवनम् । ततः प्रोक्षणीपात्रं वामहस्ते कृत्वा अनामिकाङ्गुष्ठाभ्यां गृहीत-पवित्राभ्यां प्रोक्षणीजलं त्रिरुत्क्षिप्य प्रणीतोदकेन प्रोक्षणीमभिषिच्य प्रोक्षणी-जलेनासादितवस्तून्यभिषिच्य अग्निप्रणीतयोर्मध्ये प्रोक्षणीपात्रं निदध्यात् । तत आज्यस्थाल्यामाज्यं निधायाधिश्रित्य ज्वलत्तृणमादायान्यस्योपरि प्रदक्षिणं भ्रामयित्वा वह्नौ तत् प्रक्षिपेत् । ततस्त्रिः स्रुवप्रतपनम्, ततः संमार्जनकुशाना-मग्रैरन्तरतोमूलैर्बाह्यतः स्रुवं संमृज्य प्रणीतोदकेनाभ्युक्ष्य पुनः पूर्ववत्त्रिःप्रतप्य दक्षिणतो निदध्यात् । ततोऽग्निप्रदक्षिणक्रमेणाज्यमवतार्य स्वाग्रतो निदध्यात्। ततः प्रोक्षणीवत्त्रिरुत्पूयावेक्ष्य सत्यपद्रव्ये तन्निरस्य पूर्ववत्प्रोक्षिण्युत्पवनम्। तत उत्थाय उपयमनकुशान् वामहस्ते कृत्वा प्रजापतिं मनसा ध्यात्वा तूष्णीं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

समित्त्रयमादायाग्नौ प्रक्षिपेत् । तत उपविश्य सपवित्रप्रोक्षण्युदकेन प्रदक्षिण-क्रमेणाग्निं पर्युक्ष्य प्रणीतापात्रे पवित्रे धृत्वा ब्रह्मणान्वारब्धः पातितदक्षिणजानुः समिद्धतमेऽग्नौ जुहुयात् । तत्र प्रत्याहुत्यनन्तरं स्रुवावस्थितहुतशेषघृतस्य प्रोक्षणीपात्रे प्रक्षेपः ।

द्रष्टव्य - *निम्नलिखित तरिकाले अग्निको प्रतिष्ठा र पूजा गर्नू -*

ॐ मनोजूतिः०, ॐ भूर्भुवःस्वः सभ्यनामग्ने सुप्रतिष्ठितो वरदो भवेति प्रतिष्ठाप्य ॐ तदेवाग्निस्तदादित्यस्तद्वायुस्तदु चन्द्रमाः । तदेवशुक्रन्तद्ब्रह्मताऽआपःसप्रजापतिः।। ॐ चत्त्वारि शृङ्गा त्रयोऽअस्य पादा द्वेशीर्षे सप्तहस्तासोऽअस्य । त्रिधा बद्धो वृषभो रोरवीति महोदेवो मर्त्त्यॉं२।।ऽआविवेश ।। इति मन्त्राभ्यां ध्यानावाहनासनपाद्यादिनीराजनान्तं संपूज्य ॐ ब्रह्मणे नमः इति प्रथमरेखाम्, ॐ विष्णवे नमः इति द्वितीयरेखाम्, ॐ रुद्राय नमः इति उत्तररेखां संपूज्य उदकं स्पृष्ट्वा ॐ कराल्यै नमः, ॐ धूमिन्यै नमः, ॐ श्वेतायै नमः, ॐ लोहितायै नमः, ॐ महालोहितायै नमः, ॐ सुवर्णायै नमः, ॐ पद्मरागायै नमः, इति सप्तजिह्वाश्च पूजयेदिति विशेषो बोध्यः ।

कुशकण्डिकाविधिः -

त्यसपछि अग्निको उत्तरपट्टि, आफूनिर पूर्व-पश्चिम लामा कुश बिछ्याएर एउटा र त्यसको सँगै पूर्वपट्टि चामलको चारकुने माथि त्यसैगरी कुश विच्छ्याएर अर्को आसन ठीक पारी राख्नू र वरुणवृक्ष अर्थात् सिप्लिकानको काठको एक बित्ता लामो चार अंगुल फराकिलो चार अंगुलनै गहिरो प्रणीतापात्र देब्रे हातमा लिएर त्यसमा दाहिने हातले जल भरी आफूनिर बिच्छ्याई राखेको कुशमा राख्नू र दाहिने हातले छोपी कुशले ढाकेर ब्रह्माको मुख हेरी त्यहाँबाट झिकेर पूर्वपट्टि (अग्निको उत्तरपट्टि) कुश बिच्छ्याएर राखेको चामलको चारकुनेमाथि राखिदिनू।

त्यसको ठीक दक्षिणपट्टि सिप्लीकान कै काठको बाह्र अंगुल लामो कमलका फूलको आकारको हत्केला जति गहिरो प्रोक्षणीपात्र पनि मिलाएर ठीक पारिराख्नू।

al Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathma

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

परिस्तरणम् –

एक मुठी कुश लिएर पूर्वपट्टि टुप्पो पारी अग्निवेदीको वरिपरि आग्नेयदेखि ईशानसम्म, ब्रह्मादेखि अग्निवेदीसम्म, नैर्ऋत्यदेखि वायव्यसम्म र अग्निवेदीदेखि प्रणीतापात्रसम्म सबैतिर बिच्छ्याउनू ।

यसपछि पवित्र काट्ने तीन बोट सग्ला कुश, पवित्र बनाउन गुबो नभएका टुप्पो समेतका दुई पात सग्ला कुश, प्रोक्षणीपात्र, आज्यस्थाली, संमार्जन कुश तीन वा पाँच बोट, उमयमनकुश तेह्र टुक्रा, एकएक कुरेत (कुरी) लामा पलाशका छुट्टै समिधा तीन, सुरो, आज्य, सुपारी, पूर्णपात्र आदि ल्याएर अग्निको उत्तरपट्टि वा पश्चिमतिर यथावकाश पूर्व पूर्व पारेर क्रमैसित राखिछाड्नू ।

चूडाका सामग्री –

यसका अतिरिक्त चीसो जल, तातो जल, गाईको नौनी घ्यू वा दही (एकथोक), तीन ठाउँमा सेतो भएको दुम्सीको काँडो, एक एक कुरेत (कुरी) लामा सत्ताइस टुक्रा कुश, छुरा, कपाल काट्ने नाउ, वाछोको गोबर, काँसको थाल, दिदीबहिनी र नाउलाई सगुन सीधा दस्तुरहरू पनि यथास्थान ठिक पारिराख्नू।

अघि छुट्ट्याइराखेका दुई पात र तीन बोट कुश हातमा लिएर त्यसले विधिपूर्वक टुप्पोसहितका एक एक कुरेत (कुरी) लामा दुईपात पवित्र काट्नू र प्रोक्षणीपात्रलाई प्रणीतानिर राखेर त्यसमा पवित्रसहितको हातले तीनपल्ट प्रणीताको जल लिएर हाल्नू । अनि दाहिने हातको बूढी औंला र साहिंली औंलाले उत्तरपट्टि टुप्पो पारेर पवित्र समात्नू र त्यसले प्रोक्षणीको जल अलि अलि चलाएर तीनपल्ट माथितिर फ्याँकिदिनू र पवित्रलाई त्यसैमा राखिदिनू । अब दाहिने हातले प्रोक्षणीपात्र लिएर देब्रे हातमा राख्नू र त्यसको जल फेरि एक पल्ट पवित्रले अलिकति चलाएर माथितिर छर्किदिनू । त्यसमा एकपल्ट फेरि प्रणीताको जलले सेचन गर्नू।

त्यसपछि प्रोक्षणीपात्रमा पवित्र राखेर प्रोक्षणीको जलले अघि त्यहाँ मिलाएर राखेका पूर्णपात्रसम्मका सबै द्रव्य पात्रहरूमा क्रमैसित सेचन गर्नू र प्रोक्षणीपात्रलाई अग्निवेदी र प्रणीताको बीचमा यथास्थान लगेर राखिदिनू ।

अनि आज्यस्थालीमा आज्य राखेर अग्निमा तताउन राखिदिनू । त्यसपछि एउटा बलेको समिधा वा कुश वा तृण लिएर घ्यूमाथि वरिपरि दाहिने घुमाएर

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

त्यसलाई फेरि आगामै होमिदिनू ।

यसपछि सुरो लिएर पूर्व फर्काएर तीनपल्ट आगोमा तताउनू र उत्तानो पारेर समार्जनकुशले सुरोलाई माझ्नू र प्रणीताको जलले सेचन गरी फेरि अघिकैं अग्निमा तीनपल्ट सेकाएर दक्षिणतिर राखिदिनू ।

अघि तताउन राखेको घ्यू वेदीबाट झिकेर अग्निको उत्तरपट्टि बिसाई पश्चिमपट्टि आफ्नो अघिल्तिर ल्याएर राख्नू र अघिको पवित्रले तीनपल्ट चलाएर अलिकति घ्यू माथितिर छर्किदिएर यसो हेरेर त्यसमा अरू केही परेको भए झिकेर फाल्नू।

अनि प्रोक्षणीको जललाई एकपल्ट फेरि अघि जस्तै गरी पवित्रले चलाएर अलिकति जल तीनपल्ट माथितिर हुत्त्याउनू र पवित्रलाई अघि जस्तै गरी त्यहीं राख्नू।

यति गरेपछि उठेर उपयमन कुश हातमा लिई त्यसलाई देव्रे हातमा राखेर मनमनले प्रजापतिलाई सम्झेर चूपचाप अघि छुट्याइराखेका तीनवटा समिधा लिएर घ्यूमा चोपी बलेको आगोमा चढाउनू । अब दाहिने हातमा पवित्रसहित प्रोक्षणीको जल लिएर त्यसले ईशानदेखि उत्तरसम्म दाहिनेपट्टिबाट अग्निको वरिपरि घुमाएर सेचन गर्नू र पवित्रलाई प्रणीतापात्रमा राख्नू ।

यसपछि ब्रह्माद्वारा कुशले छोएर **अन्वारम्भण** गर्न लगाई दाहिने घुँडा मोडेर ब्राह्मण यजमानले आफैं र क्षत्रियहरूले ब्राह्मणद्वारा तल लेखिएअनुसार मन्त्र पढ्दै राम्रोसँग बलेको आगोमा सुरोले घ्यूको आहुति दिनू र आहुतिपिच्छे सुरोमा बाँकी रहेको शेष घ्यू प्रोक्षणीपात्रमा चुहाउनू ।

आघाराज्यहोमः –

विशेष – *यी दुई आघार अर्थात् घ्यू चुहाउँदै लगेर दिइने आहुति हुन् ।*

विनियोगः – ॐ प्रजापतय इति प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दः प्रजापतिर्देवता आज्यहोमे विनियोगः ।

ॐ प्रजापतये स्वाहा– इदं प्रजापतये न मम । इति मनसा ।

ॐ इन्द्रायेति प्रजापति र्ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दः इन्द्रो देवता आज्यहोमे विनियोगः– ॐ इन्द्राय स्वाहा – इदमिन्द्राय न मम । (इत्याघारौ)

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

चूडाकर्मविधिः

विशेष - *निम्न बमोजिमका दुई आज्यभाग अग्निको उत्तरपूर्व र दक्षिणपूर्व भागमा क्रमैसित दिइने आहुति हुन् ।*

विनियोगः - ॐ अग्नय इति प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः, अग्निर्देवता आज्यहोमे विनियोगः ।

ॐ अग्नये स्वाहा- इदमग्नये न मम ।

विनियोगः - ॐ सोमायेति प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः सोमो देवता आज्यहोमे विनियोगः ।

ॐ सोमाय स्वाहा- इदं सोमाय न मम । (इत्याज्यभागौ)

महाव्याहृतिहोमः -

विनियोगः - ॐ महाव्याहृतीनां प्रजापतिर्ऋषिर्यथाक्रमं गायत्र्युष्णिगनुष्टुभश्छन्दांस्यग्निवायुसूर्या देवताः, आज्यहोमे विनियोगः ।

ॐ भूः स्वाहा- इदमग्नये न मम ।
ॐ भुवः स्वाहा- इदं वायवे न मम ।
ॐ स्वः स्वाहा- इदं सूर्याय न मम ।
ॐ भूः स्वाहा- इदं भूः
ॐ भुवः स्वाहा- इदं भुवः
ॐ स्वः स्वाहा- इदं स्वः (एता महाव्याहृतयः)

पञ्चवारुणीहोमः -

विनियोगः - ॐ त्वन्नोऽअग्न इति मन्त्रस्य वामदेव ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दोऽग्नीवरुणौ देवते सर्वप्रायश्चित्तहोमे विनियोगः ।

मन्त्रः- ॐ त्वन्नोऽअग्ने वरुणस्य विद्वान् देवस्य हेडोऽअवयासि सीष्ठाः। यजिष्ठो वह्नितमः शोशुचानो विश्वाद्वेषाꣳसि प्रमुमुग्ध्यस्मत्स्वाहा।। इदमग्नीवरुणाभ्यां न मम ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

मन्त्रः- ॐ सत्वन्न इति मन्त्रस्य वामदेव ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दोऽग्नीवरुणौ देवते सर्वप्रायश्चित्तहोमे विनियोगः ।

मन्त्रः- ॐ सत्वन्नोऽअग्नेवमो भवोती नेदिष्ठोऽअस्याऽउषसोव्युष्टौ। अवयक्ष्वनो वरुणꣳरराणो वीहि मृडीकꣳसुहवो नऽएधि स्वाहा।। इदमग्नीवरुणाभ्यां न मम ।।

विनियोगः - ॐ अयाश्चाग्न इति मन्त्रस्य वामदेव ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दोऽग्निर्देवता सर्वप्रायश्चित्तहोमे विनियोगः ।

मन्त्रः - ॐ अयाश्चाग्नेस्यनभि शस्तिपाश्च सत्यमित्त्वमयाऽअसि। अयानो यज्ञं वहास्ययानो धेहि भेषजꣳस्वाहा ।। इदमग्नये न मम ।

विनियोगः - ॐ ये ते शतमिति मन्त्रस्य वामदेव ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दो वरुणः सविता विष्णुर्विश्वेदेवा मरुतः स्वर्का देवताः सर्वप्रायश्चित्तहोमे विनियोगः।

मन्त्रः- ॐ ये ते शतं वरुण ये सहस्रं यज्ञियाः पाशा वितता महान्तः। तेभिर्नोऽअद्य सवितोत विष्णुर्विश्वे मुञ्चन्तु मरुतः स्वर्काः स्वाहा ।। इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यो न मम ।।११।।

विनियोगः- ॐ उदुत्तममिति मन्त्रस्य शुनःशेप ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दो वरुणो देवता सर्वप्रायश्चित्तहोमे विनियोगः ।

मन्त्रः- ॐ उदुत्तमं वरुणपाशमस्मदवाधमं वि मध्यमꣳश्रथाय। अथावयमादित्य व्रते तवानागसोऽ अदितये स्याम-स्वाहा ।। इदं वरुणाय न मम । (एताः प्रायश्चित्तसंज्ञकाः)

प्राजापत्यहोमः -

विनियोगः - ॐ प्रजापतय इति प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः प्रजापतिर्देवता आज्यहोमे विनियोगः ।

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

ॐ प्रजापतये स्वाहा- इदं प्रजापतये न मम । इति मनसा ।

स्विष्टकृद्धोमः -

विनियोगः - ॐ अग्नये स्विष्टकृत इति मन्त्रस्य प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दोऽग्निर्देवता स्विष्टकृद्धोमे विनियोगः ।

ॐ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा इदमग्नये स्विष्टकृते न मम ।।१४।।

संस्रवप्राशनम् -

वि.नि. - होम गर्दा सुरोबाट प्रोक्षणीपात्रमा चुहाइएको घ्यू (संस्रव) यजमानलाई चाट्न दिनू । यजमानले चाटेर आचमन गर्नू, पवित्रले मुख पुछ्नू।

पूर्णपात्रदानम् -

वि.नि. - यसपछि फल, वस्त्र, जनै, भेटी, चामलको पूर्णपात्रलाई अघिल्तिर राखेर तलको मन्त्रले पूजा गरी सङ्कल्पपूर्वक ब्रह्मरूप ब्राह्मणका हातमा राखिदिनू-

ॐ पूर्णा दर्वि परापत सुपूर्णा पुनरापत ।
वस्नेव विक्रीणावहाऽ इषमूर्जꣳ शतक्रतो ।।
ॐ तण्डुलपूर्णपात्राय नमः ।

सङ्कल्पः - हरिः ॐ तत्सत् इत्यादि । अद्येह कृतैतच्चूडाकरणहोम-कर्मणि कृताकृतावेक्षणरूपब्रह्मकर्मप्रतिष्ठार्थमिदं पूर्णपात्रं प्रजापतिदेवताकम् अमुकगोत्राय अमुकशर्मणे ब्राह्मणाय ब्रह्मणे दक्षि-णात्वेन तुभ्यमहं सम्प्रददे ॐ तत्सत् न मम ।

ब्राह्मणले ॐ स्वस्ति भनेर हातमा लिनू ।

प्रणीताविमोकः -

वि.नि. - यसमा पहिले तलको विनियोगवाक्य पढी प्रणीतापात्रको जल पवित्रले लिएर यजमानका शिरमा छर्किदिनू -

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

विनियोगः- ॐ सुमित्रिया दुर्मित्रिया इति द्वयोर्यजुषोः प्रजापतिर्ऋषिरापोदेवता अपामादानप्रक्षेपयोर्विनियोगः ।

ॐ सुमित्रिया नऽ आप ऽ ओषधयः सन्तु ।

त्यसपछि ॐ दुर्मित्रियास्तस्मै सन्तु योस्मान्द्वेष्टि यंच वयं द्विष्मः भनेर जलसहितको त्यो प्रणीतापात्रलाई ईशानतर्फ घोप्ट्याइदिनू ।

बर्हिर्होमः -

वि.नि. - त्यसपछि अघि विच्छ्याएकै क्रमले वेदि वरिपरिका कुशहरू घ्यूमा चोपेर विनियोगसहित तलका मन्त्र पढी हातैले अग्निमा होमिदिनू।

विनियोगः - ॐ देवा गातुविद इति मन्त्रस्य मनसस्पतिर्ऋषिर्विराट् छन्दो वातो देवता बर्हिर्होमे विनियोगः ।

ॐ देवा गातुविदो गातुं वित्त्वा गातुमित ।

मनसस्पत इमन्देव यज्ञꣳस्वाहा वाते धाः ।। (इति बर्हिर्होमः)

चूडाकर्म

(ततोऽग्नेरुत्तरतो भगिन्या ध्रियमाणे कांस्यपात्रस्थापितवृषगोमयपिण्डे प्रक्षिपेत् । ततो दक्षिणमेव गोदानं तूष्णीमार्द्रंकृत्वा शल्यककण्टकेन तूष्णीं पृथक् कृत्वा तन्मध्ये त्रीणि कुशपत्राणि तूष्णीमन्तर्धाय सकेशकुशपत्रेषु क्षुरं तूष्णीं संयोज्य सकेशानि कुशपत्राणि तूष्णीं प्रच्छिद्य गोमयपिण्डे प्रक्षिपेत् । पुनर्दक्षिण एव गोदाने उन्दनं विनयनं कुशपत्रत्रयान्तर्धानं क्षुरसंयोजनं गोमयपिण्डे प्रक्षेपणं च तूष्णीं कुर्यात् । ततः पश्चिमगोदाने सवित्रेति मन्त्रेणोन्दनं शल्यककण्टकेन केशानां तूष्णीं पृथक् करणम्, ओषधे इति मन्त्रेण कुशपत्रत्रयान्तर्धानं शिवोनामेति मन्त्रेण क्षुरादानम् निवर्त्तयामीति मन्त्रेण क्षुरकेशसंयोजनं कुर्यात्।

छेदने मन्त्रविशेषः- ॐ त्र्यायुषमिति मन्त्रस्य नारायणऋषिराशीर्देवता उष्णिक्छन्दः सकेशकुशपत्रच्छेदने विनियोगः । ॐ त्र्यायुषञ्जमदग्नेःकश्य-

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

पस्य त्र्यायुषम् । यद्देवेषुत्र्यायुषन्तन्नोऽअस्तुत्र्यायुषम् ।। इति मन्त्रेण सकेशानि कुशपत्राणि छिप्त्वा प्रथमस्थापिते वृषगोमयपिण्डे प्रक्षिपेत् १। पुनः पश्चिम एव गोदाने उन्दनादिकर्मषट्कं तूष्णीं वारद्वयं कुर्यात् २/३। अत्र छिन्नकेशस्पर्शनिमित्तो जलस्पर्शः कर्तव्यः । काटेका केश छोएपछि जल स्पर्श गर्नुपर्छ । केश काट्ने

तत उत्तरगोदाने सवित्रेति मन्त्रेणोन्दनं शल्यककण्टकेन तूष्णीं पृथक्करणम् औषधे इति मन्त्रेण तत्र कुशपत्रत्रयान्तर्धानं शिवोनामेति मन्त्रेण क्षुरादानं निवर्त्तयामीति मन्त्रेण क्षुरकेशसंयोजनं च कृत्वा विनियोगं कुर्यात्– ॐ येनभूरिश्चरेति मन्त्रस्य वामदेवऋषिः क्षुरो देवता यजुःसकेशकुशपत्रच्छेदने विनियोगः । ॐ येनभूरिश्चरादिवञ्ज्योक्चपश्चाद्धिसूर्य्यम् । तेनतेवपामि–ब्रह्मणाजीवातवेजीवनायसुश्लोक्यायस्वस्तये ।। इति मन्त्रेण सकेशानि कुशपत्राणि छित्त्वा प्रथमस्थापिते वृषगोमयपिण्डे प्रक्षिपेत् । अत्र पूर्ववज्जल–स्पर्शः। पुनरुत्तर एव गोदाने उन्दनादिकर्मषट्कं तूष्णीं वारद्वयं कुर्यात् २/३। अत्र पूर्ववज्जलस्पर्शः ।

प्रयोग – *चूडाकरणहोम सकेपछि चिसो पानी र तातोपानी राखेका दुईवटा कटौरामध्ये चिसो पानीको कटौरा अगाडि सारेर त्यसमा विनियोगपूर्वक तलका मन्त्रले अर्को कटौराको तातोपानी मिसाउनू –*

ऊदकासेकः –

ॐ उष्णेन वाय इति मन्त्रस्य परमेष्ठी ऋषिः, प्रतिष्ठाच्छन्दः, अदिति–र्देवता उदकासेचने विनियोगः ।

ॐ उष्णेन वाय उदकेनेह्यदिते केशान्वप ।

प्रयोग – *मिसाएको पानीमा नौनी घ्यू अथवा दही मिसाएर अलिकति पानी हातमा लिएर विनियोगपूर्वक तलको मन्त्र पढी दाहिनेपट्टिको जूटिकाको केश भिजाउनू, बाँधेको बन्धन पनि फुकाउनू –*

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

जूटिकाक्लेदनम् –

ॐ सवित्रा इति मन्त्रस्य प्रजापति ऋर्षिर्गायत्री छन्द आपो देवता बालस्य केशक्लेदने विनियोगः ।

ॐ सवित्रा प्रसूस्ता दैव्या आप उन्दन्तु ते तनूँ दीर्घायुत्वाय बलाय वर्चसे।

कुशतरुणनिधानम् –

प्रयोग – *यसपछि दुम्सीका काँडाले भिजाएका केशलाई चिरेर तीन भाग लगाउनू । जूटिका बाँधेका नौ टुक्रा कुशमध्ये तीन टुक्रा कुश लिएर विनियोगपूर्वक तलको मन्त्रले दाहिने जूटिकाको पहिलो भागको केशमुनि ठाडो पारेर घुसारिदिनू–*

ॐ ओषधे त्रायस्वेति यजुषः प्रजापतिर्ऋषिरोषधिरूपा स्वधितिर्वा देवता केशान्तः कुशतरुणनिधाने विनियोगः ।

मन्त्रः – ॐ ओषधे त्रायस्व स्वधिते मैनꣳहिꣳसीः ।

क्षुरग्रहणम् –

वि.नि. – विनियोगसहित तलको मन्त्रले छुरा हातमा लिनू–

ॐ शिवो नामेति मन्त्रस्य प्रजापतिर्ऋषिर्बृहती छन्दः क्षुरः स्वधितिर्वा देवता क्षुरग्रहणे विनियोगः ।

ॐ शिवो नामासि स्वधितिस्ते पिता नमस्तेऽ अस्तु मा मा हिꣳसीः।

क्षुरकेशसंयोगः –

वि.नि. – यसपछि छुरा लगेर विनियोगसहित तलको मन्त्रले केशमा धार पारेर छुवाउनू ।

ॐ निवर्तयामीति यजुषः प्रजापतिर्ऋषिः, क्षुरो देवता संलग्नीकरणे विनियोगः ।

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmar

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

ॐ निवर्तयाम्यायुषेऽ न्नाद्याय प्रजननाय रायस्पोषाय सुप्रजा-स्त्वाय सुवीर्याय।

सकेशकुशपत्रच्छेदनम् –

वि.नि. – विनियोगसहित तलको मन्त्र पढी बालकको त्यो केश कुशसमेत छुराले काटेर त्यसलाई उत्तरपट्टि दिदीबहिनीहरूले काँसको थालमा लिइराखेको बाच्छाको गोबरमा राखिदिनू ।

ॐ **येनावपदिति मन्त्रस्य आलम्बायन ऋषिः पंक्तिश्छन्दः सविता देवता सकुशकेशच्छेदने विनियोगः ।**

ॐ येनावपत्सविता क्षुरेण सोमस्य राज्ञो वरुणस्य विद्वान् ।।
तेन ब्रह्माणो वपतेदमस्यायुष्यं जरदष्टिर्यथासत् ।।१।।

क) यसरी **दाहिनेपट्टिको पहिलो भाग केश** काटेपछि त्यतैपट्टिको दोस्रो भाग केशमा **विनामन्त्र** अघि झैं पानीले भिजाउने, दुम्सीको काँडोले कोरेर सम्याउने, तीनपात (तीन टुक्रा) कुश विच्छ्याउने र छुरा लगेर केशमा जोर्ने सबै गर्नू । त्यसपछि त्यो केश काटेर कुशै समेत उत्तरपट्टि अघिको गोबरमा राखिदिनू ।

ख) त्यसपछि फेरि **दाहिनेपट्टिको तेस्रो भाग** केशमा पनि अघि झैं नै विनामन्त्र पहिले पानीले भिजाउने, दुम्सीको काँडोले कोरेर सम्याउने, तीन पात (तीन टुक्रा) कुश घुसार्ने र छुरा लगेर केशमा जोर्ने सबै गर्नू । त्यसपछि केश काटेर कुशसमेत उत्तरपट्टि गोबरमा राखिदिनू ।

पछाडिपट्टिको जूटिकाको क्रम –

यसरी **दाहिनेपट्टि तीनै भाग** केश काट्ने विधि सिद्ध्याएपछि फेरि पहिले झैं काँसको कटौराबाट चीसो तातो मिसाएको नौनीघ्यू समेतको मनतातो पानी अलिकति हातमा लिएर अघि झैं नै विनियोगसहित तलको मन्त्रले पछिल्तिर जूटिका बाँधेको केशमा राखेर बालकको कपाल भिजाउनू।

द्रष्टव्य – *यहाँ सुगमताको निम्ति तीन ठाउँका केश काट्न विनियोग र मन्त्र*

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

दोहोऱ्याएर दिइएको छ । जुन विधिले दाहिनेपट्टिका तीन भाग केश काटिन्छ, त्यही विधिले पछाडिपट्टिका र बायाँपट्टिका काट्नुपर्छ । एकै ठाउँको पहिलो भाग मात्र मन्त्रपूर्वक काटिन्छ, दोस्रो र तेस्रो भागलाई मन्त्रप्रयोग गर्नु पर्दैन ।

ॐ सवित्रा इति मन्त्रस्य प्रजापतिर्ऋषिर्गायत्री छन्द आपो देवता बालस्य केशक्लेदने विनियोगः ।

मन्त्रः- ॐ सवित्रा प्रसूता दैव्या आप उन्दन्तु ते तनूं दीर्घायुत्वाय बलाय वर्चसे ।

वि.नि. - अब पछाडिपट्टिको जूटिकालाई दुम्सीको काँडाले चिरेर तीन भाग लगाउनू । त्यसपछि निम्नलिखित मन्त्रअनुसार प्रथम भागमा कुश घुसारेर विनियोगपूर्वक पहिले दाहिने केशको पहिलो भाग काटेजस्तै गरी क्रमशः काम गर्नू -

विनियोगः- ॐ ओषधे त्रायस्वेति यजुषः प्रजापतिर्ऋषिरोषधिरूपा स्वधितिर्वा देवता केशान्तः कुशतरुणनिधाने विनियोगः ।

कुशखण्डान्तर्धानम् -

ॐ ओषधे त्रायस्व स्वधिते मैनꣳहिꣳसीः ।

विनियोगः - ॐ निवर्तयामीति यजुषः प्रजापतिर्ऋषिः क्षुरो देवता संलग्नीकरणे विनियोगः ।

मन्त्रः - ॐ निवर्तयाम्यायुषेऽ न्नाद्याय प्रजननाय रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्याय ।

विनियोगः - ॐ त्र्यायुषमिति मन्त्रस्य नारायणऋषिरुष्णिक् छन्दो लिङ्गोक्ता आशीर्देवता बालस्यकेशच्छेदने विनियोगः ।

मन्त्रः - ॐ त्र्यायुषं जमदग्नेः कश्यपस्य त्र्यायुषम् ।
यद्देवेषु त्र्यायुषं तन्नोऽ अस्तु त्र्यायुषम् ।।

23699

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

क) यसरी पछाडिपट्टिको पहिलो भाग केश मन्त्रपूर्वक काटेपछि दोस्रो तेस्रो भाग पनि विनामन्त्र पानीले भिजाउने, दुम्सीको काँडाले कोर्ने, तीन टुक्रा केश राख्ने, कुश काट्ने, गोबरमा राख्ने इत्यादि त्यही क्रमले गर्नू –

ख) यसरी पछाडिपट्टि पनि तीनै भाग केश काट्दा पहिलो भाग मन्त्रपूर्वक अरू भागहरूलाई विना मन्त्र गर्नू –

वि.नि. – अब देब्रेपट्टिको प्रथम भाग केश काट्न नौनी घ्यूसहितको मनतातो पानी हातमा लिएर विनियोगसहित निम्नलिखित मन्त्रले देब्रेपट्टिको जूटिका बाँधेको केश भिजाएर जूटिका पनि फुकाइदिनू । अरू दोस्रो, तेस्रो भागका काम विनामन्त्र गर्नू ।

विनियोगः – ॐ सवित्रा इति मन्त्रस्य प्रजापतिर्ऋषिर्गायत्री छन्द आपो देवता बालस्य केशक्लेदने विनियोगः ।

ॐ सवित्रा प्रसूता दैव्या आप उन्दन्तु ते तनूँ दीर्घायुत्वाय बलाय वर्चसे।

विनियोगः – ॐ ओषधे त्रायस्वेति यजुषः प्रजापतिर्ऋषिरोषधिरूपा स्वधितिर्वा देवता केशान्तःकुशतरुणनिधाने विनियोगः ।

मन्त्रः– ॐ ओषधे त्रायस्व स्वधिते मैनꣳहिꣳसीः ।

विनियोगः – ॐ निवर्तयामीति यजुषः प्रजापतिर्ऋषिःक्षुरो देवता संलग्नीकरणे विनियोगः।

मन्त्रः – ॐ निवर्तयाम्यायुषेऽन्नाद्याय प्रजननाय रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्याय ।

विनियोगः– ॐ येन भूरिश्चरेति यजुषो वामदेव ऋषिः क्षुरो (वातो वा) देवता बालस्यकेशच्छेदने विनियोगः ।

मन्त्रः – ॐ येन भूरिश्चरा दिवं ज्योक्च पश्चाद्धि सूर्यम् । तेन ते वपामि ब्रह्मणा जीवातवे जीवनाय सुश्लोक्याय स्वस्तये ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

क्षुरभ्रामणम् –

विनियोगः – ॐ यत्क्षुरेणेति यजुषो वामदेव ऋषिः क्षुरो देवता परिहरणे (क्षुरभ्रामणे) विनियोगः ।

मन्त्रः – ॐ यत्क्षुरेण मज्जयता सुपेशसा वप्त्वाऽऽवपति केशाँश्छिन्धि शिरो माऽस्यायुः प्रमोषीः ।।

नापिताय क्षुरदानम् –

विनियोगः – ॐ अक्षण्वन्निति यजुषो वामदेव ऋषिः क्षुरो देवता नापिताय क्षुरप्रदाने विनियोगः।

ॐ अक्षण्वन् परिवप ।

विशेष– *यसमा छुरा दिंदा नाउलाई पानी हाल्न एउटा सानु काँसको कटौरा पनि दिने चलन छ । यसपछि बीचमा एक आँठोजति केश टुप्पी राख्नका लागि कुलाचारअनुसार राख्नू ।*

पूर्णाहुतिः –

वि.नि. – बालकको केश खौरिसकेपछि होम गर्ने कर्ताले सुरोमा एउटा सुपारी राखेर घ्यूको धारा लगाउँदै विनियोगसहित तलको मन्त्रले बलेको अग्निमा पूर्णाहुति दिनू –

विनियोगः – ॐ मूर्धानं दिव इति मन्त्रस्य भारद्वाज ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दः अग्निर्देवता पूर्णाहुतिहोमे विनियोगः ।

मन्त्रः – ॐ मूर्धानं दिवोऽअरतिं पृथिव्या वैश्वानरमृत आजा तमग्निम्। कविꣳसम्राजमतिथिं जनानामासन्नापात्रं जनयन्त देवाःस्वाहा ।।

त्र्यायुषकरणम् – पूर्णाहुतिपछि सुरोले अलिकति भस्म निकालेर त्र्यायुषम् मन्त्रले यजमानलाई तिलक लगाई दिनू –

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

दक्षिणादानम् –

अद्य कृतैतच्चूडाकरणहोमकर्मणः साङ्गतासिद्ध्यर्थमिमां गां रुद्रदैवताकां तत्प्रत्याम्नायीभूतं रजतमुद्रात्मकं द्रव्यं वा चन्द्रदेवताकं अमुकगोत्राय अमुकशर्मणे ब्राह्मणाय आचार्याय दक्षिणात्वेन तुभ्यमहं सम्प्रददे ॐ तत्सन्न मम । ब्राह्मणभोजनम्, कुमारभोजनम् ।

कर्मसमर्पणम् –

ॐ कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा बुद्ध्यात्मना वा प्रकृतिस्वभावात्।
करोमि यद्यत् सकलं परस्मै नारायणायेति समर्पये तत् ।।
ॐ प्रमादात् कुर्वतां कर्म प्रच्यवेताध्वरेषु च ।
स्मरणादेव तद्विष्णोः सम्पूर्णं स्यादिति श्रुतिः ।।
ॐ यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या तपोयज्ञक्रियादिषु ।
न्यूनं सम्पूर्णतां याति सद्यो वन्दे तमच्युतम् ।।
ॐ अच्युताय नमः ॐ अच्युताय नमः ॐ अच्युताय नमः ।

– इति चूडाकरणविधिः –

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

उपनयनविधिः

उपनयनप्रयोग -

प्रयोगः[१] - तत्र शुद्धसमये रविगुरुचन्द्रतारादिशुद्धौ जन्मतो गर्भाद्वाष्टमेऽब्दे-ऽनानुकूल्ये षोडशसंवत्सराभ्यन्तरे ब्रह्मवर्चसकामस्य पञ्चमेप्युदगयन आपूर्यमाणपक्षेऽनध्यायषष्ठीरिक्ताद्यतिरिक्ततिथौ रविगुरुशुक्रान्यतमवारे मध्याह्नादर्वाक् कुमारपित्राभ्युदयिके कृते तदभावे आचार्येणैव कृते ब्राह्मणान् माणवकञ्च भोजयित्वा अशिखकृतक्षौरं स्नानानन्तरं यथाशक्त्यलङ्कृत्य बहिः शालायां तुषकेशशर्करादिशून्यपरिष्कृतभूमौ आचार्योऽग्निस्थापनं कुर्यात् ।

अग्निस्थापनम् - तत्र हस्तमात्रपरिमितचतुरस्रभूमिकुशकरणकसमूहनानन्तरं गोमयोदकेनोपलिप्य स्रुवमूलेन प्रागग्रप्रादेशमात्रमुत्तरोत्तरक्रमेण त्रिरुल्लिख्योल्लेखनक्रमेणानामिकाङ्गुष्ठाभ्यां मृदमुद्धृत्य जलेनाभ्युक्ष्य नवीनकांस्यपात्रेणाग्निमानीय स्वाभिमुखं निदध्यात् ।

---

१. *प्रयोगः* - ज्योतिर्विदुपदिष्टं शुभं मूहूर्तं निश्चित्य तन्मुहूर्तात् पूर्वेद्युः सुस्नातः परिहितशुद्धवस्त्रः कृतनित्यक्रियः पिता बटुना सह कर्मस्थानमागत्याचम्य प्राणानायम्य स्वस्योपनेतृत्वाधिकारसिद्धये कृच्छ्रत्रयं गायत्र्युपदेशाधिकारसिद्धये द्वादशसहस्रं द्वादशाधिकसहस्रं वा गायत्रीजपं स्वयं ब्राह्मणद्वारा वा कुर्यात् । बटुना कामचारादिदोषपरिहारार्थं कृच्छ्रत्रयं प्रायश्चित्तं प्रयोगोक्तरीत्या कारयेत् ।

संकल्पः - अमुकगोत्रस्यामुकशर्मणो ममामुकनाम्नः कुमारस्य उपनयनकर्तृत्वसिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीतये गोत्रयनिष्क्रयरजतदानप्रत्याम्नायेन कृच्छ्रत्रयमहं करिष्ये, इति प्रतिज्ञाय गोत्रितयमूल्यं ब्राह्मणञ्च संपूज्य देयमादाय देशकालकीर्तनान्ते अमुकगोत्रस्यामुकशर्मणो ममामुकनाम्नः कुमारस्योपनयनकर्तृत्वाधिकारसिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीतये कृच्छ्रत्रयप्रत्याम्नायीभूतमिदं गोत्रयनिष्क्रयरजतखण्डत्रयं चन्द्रदैवतं अमुकगोत्रायामुकशर्मणे ब्राह्मणाय तुभ्यमहं सम्प्रददे, इति दत्त्वा दानप्रतिष्ठां कुर्यात् ।

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

उपनयनविधिः -

(१) व्रतबन्ध गरिने कुमारका बाबुले कुमारको ग्रहतारा अनुकूल भएको शुभमुहूर्तको दिन पारी पूर्वाङ्गमा बताएको विधिअनुसार अघिल्लै दिन ब्राह्मणवरण, पुण्याहवाचन, स्वस्तिवाचन, गणेशपूजा नान्दीश्राद्ध सबैकर्म यथाविधि सम्पन्न गर्नुपर्छ । त्यसपछि व्रतबन्धको दिन स्नानादि नित्यकर्मबाट निवृत्त भई यज्ञमण्डपमा आएर ग्रहशान्ति गर्न बाँकी भए गरिसक्नुपर्छ ।

गायत्रीजपसङ्कल्पः- पुनः देशकालकीर्तनान्ते अमुकगोत्रस्यामुकशर्मणो ममामुकनाम्नः कुमारस्य गायत्र्युपदेशाधिकारसिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीतये द्वादशसहस्रसंख्याकं द्वादशाधिकसहस्रसंख्याकं वा गायत्रीजपं स्वयं ब्राह्मणद्वारा वा करिष्ये इति संकल्प्य, यथोक्तसंख्याकं गायत्रीजपं कुर्यात्। ब्राह्मणद्वारा करणे तु यथोक्तसंख्यया गायत्रीजपकर्मकर्तुममुकगोत्रानमुकशर्मणो ब्राह्मणानेभिर्गन्धपुष्पाक्षतद्रव्यफलवस्त्रादिभिर्जापकत्वेन युष्मानहं वृणे इति यजमानेनोक्ते, ब्राह्मणा वृताः स्म इत्युक्त्वा जपं कुर्युः ।

कृच्छ्रत्रयसङ्कल्पः- ततः कुमारः देशकालौ स्मृत्वा अमुकगोत्रस्यामुकनाम्न मम कामचारकामवादकामभक्षदोषापनोदनपूर्वकोपनेयत्वसिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीतये गोत्रयनिष्क्रयरजतखण्डत्रयदानप्रत्याम्नायेन कृच्छ्रत्रयमहं करिष्ये इति प्रतिज्ञाय गोत्रयमूल्यं ब्राह्मणं संपूज्य देयमादाय अमुकगोत्रस्यामुकस्य मम कामचारकामवादकामभक्षादिदोषापनोदनपूर्वकोपनेयत्वसिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीतये कृच्छ्रत्रयप्रत्याम्नायीभूतमिदं गोत्रयनिष्क्रयरजतखण्डत्रयं चन्द्रदैवतममुकगोत्रायामुकशर्मणे ब्राह्मणाय तुभ्यमहं संप्रददे इति दत्त्वा दानप्रतिष्ठां कुर्यात् । संस्कारभास्करे तु बटुरपि पूर्वोक्तसंख्याकगायत्रीजपं कुर्यादित्युक्तम् ।

ग्रहयज्ञसङ्कल्पः - अथोपनयनदिने सुस्नातः कृतनित्यक्रियः पिता देशकालौ स्मृत्वा अमुक-गोत्रस्या-मुकशर्मणो ममामुकनाम्नः कुमारस्योपनयनवेदारम्भसमावर्तनकर्मसु ग्रहानुकूल्यसिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं ग्रहयज्ञं करिष्ये, तत्कर्म कर्तुममुकगोत्रममुकशर्माणं ब्राह्मणमेभिर्गन्धादिभिराचार्यत्वेन त्वामहं वृणे इति वृत्वा तद्द्वारा ग्रहयज्ञं समापयेत् । (ततो बटोरुपनयनाङ्गवपनं स्नानञ्च कारयित्वा) देशकालकीर्तनान्ते अमुकगोत्रस्यामुकशर्मणो ममामुकनाम्नः कुमारस्योपनयनं कर्तुं त्रीन् ब्राह्मणान् भोजयिष्ये इति संकल्प्यानुच्छिष्टपाकेन त्रीन् ब्राह्मणान् मुण्डितशिरसं स्नातं कुमारञ्च भोजयेत् इति ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

(२) बालकको चूडाकर्म नभएको भए त्यो पनि उपनयन गर्नुभन्दा पहिले मण्डपमा दक्षिणपट्टिको सानो वेदीमा अग्निस्थापना गरी चूडाकर्ममा बताएबमोजिम चूडाकर्म सक्नुपर्छ ।

प्रायश्चित्तगोदानम् -

(३) चूडाकर्म भएको बालकलाई बुकुवा घस्न लगाई मनतातो पानीले स्नान गराएर चोखो कपडा बेर्न लगाई उपनयन गरिने मण्डपमा अग्निवेदीको पश्चिमपट्टि कर्ता (आचार्य) ले आफ्नो दाहिनेपट्टि पूर्व फर्काएर राखी आचमन गरेर प्रायश्चित्त गोदान गर्नू -

गोदानसङ्कल्पः - ॐ अद्येह पूर्वसङ्कल्पसिद्धिरस्तु मम अमुकनाम्नः अस्य कुमारस्य तत्कृतकामचारकामवादकामभक्षादिजनितप्रत्यवाय-दोषापनोदनार्थं कर्तव्यतत्प्रायश्चित्तस्वरूपकृच्छ्रत्रयानुकल्परूपगोत्रि-तयप्रत्याम्नायीभूतमिदं रजतमुद्रात्मकं द्रव्यं चन्द्रदेवताकं यथानामदेव-ताकं द्रव्यं वा अमुकगोत्राय अमुकशर्मणे ब्राह्मणाय तुभ्यमहं सम्प्रददे ॐ तत्सत् ।

प्रतिज्ञासङ्कल्पः - हरिः ॐ तत्सत् इत्यादि । अद्येह ममास्य अमुकनाम्नो माणवकस्य बीजगर्भसमुद्भवैनोनिवर्हणपूर्वकं द्विजत्वसिद्ध्या वेदाध्य-यनाधिकारसिद्ध्यर्थं श्रीमत्परमेश्वरप्रीतये उपनयनकर्माहं करिष्ये ।

पञ्चभूसंस्कारपूर्वकमग्निस्थापनम् -

अग्निस्थापनाविधिले वेदीको पञ्चभूसंस्कार गरी वेदीमा अष्टदल कमलको रेखी राखी क्रमसँगै समिधा पनि राख्ने र समुद्भव नामका अग्निको स्थापना गर्ने।

कुमारायाचार्यस्यानुशासनम् -

वि.नि. - व्रतबन्ध गरिने बालकलाई अग्निवेदीको पश्चिमतिर आचार्यको दाहिनेपट्टि पूर्व फर्काएर राख्न लगाउनू । अब बालकलाई सम्बोधन गरेर आचार्यले ॐ ब्रह्मचर्यमागाम्, इति ब्रूहि भन्न लगाउनू । त्यसपछि कुमारले पनि ॐ

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmar

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

ब्रह्मचर्यमागाम् भन्नू ।

फेरि आचार्यले ॐ **ब्रह्मचार्यसानि, इति ब्रूहि** भन्न लगाउनू र कुमारले पनि ॐ **ब्रह्मचार्यसानि** भन्नू ।

वासःपरिधापनम् –

वि.नि. – यसपछि आचार्यले विनियोगसहित तलको मन्त्र पढेर कुमारलाई वस्त्र, धोती या कौपीन पहिराइदिनू–

विनियोगः– ॐ येनेन्द्रायेति मन्त्रस्याङ्गिरस ऋषिर्बृहती छन्दो बृहस्पतिर्देवता वासःपरिधापने विनियोगः ।

कौपीनधारणमन्त्रः –

ॐ येनेन्द्राय बृहस्पतिर्वासः पर्यधादमृतम् ।
तेन त्वा परिदधाम्यायुषे दीर्घायुत्वाय बलाय वर्चसे ।।

वस्त्र लगाइदिएपछि कुमारलाई दुई पल्ट आचमन गराउनू ।

प्रयोग – *त्यसपछि मेखला अर्थात् कन्धनी तीन फन्का बेरेर कुमारको प्रवरसंख्या अनुसार तीन, पाँच अथवा सात गाँठो पारेर विनियोगसहित तलको मन्त्र भन्न लगाएर अथवा त्यसै कुमारको कटिमा बाँधिदिनू ।* यसको विधान यसप्रकार छ –

मेखलाबन्धनम् –

विधान – *मेखला ब्राह्मणलाई मूँजको, क्षत्रीयलाई धनुका ताँदोको र वैश्यलाई मूर्वा अर्थात् मरुइको लगाइदिनू भन्ने छ । नपाएमा क्रमशः कुशको, अश्मन्तक तृणको र बावियोको लगाइदिए पनि हुन्छ ।*

विनियोगः – इयं दुरुक्तमिति मन्त्रस्य वामदेव ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दो मेखला देवता मेखलाबन्धने विनियोगः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

मेखलाबन्धनमन्त्रः -

ॐ इयं दुरुक्तं परिबाधमाना वर्णं पवित्रं पुनती मऽआगात् ।
प्राणापानाभ्यां बलमादधाना स्वसा देवी सुभगा मेखलेयम् ।

विशेष - *यसरी कन्धनी लगाउने काम सकिएपछि आचार्यले मनमनले गायत्री सम्भेर कुमारलाई टुपी शिखा पार्न लगाउनू र दुई पल्ट आचमन पनि गराउनू ।*

(अत्रावसरे प्रणवपूर्वया गायत्र्या शिखाबन्धनं कुर्यात् । सदोपवीतिना भाव्यं सदा बद्धशिखेन च इति वचनात् यद्यप्यत्र यज्ञोपवीतधारणे सूत्रकारेण नोपात्ते तथापि बिभृयाद्दण्डकौपीनोपवीताजिनमेखलाः इति व्यासवचनात् ते धार्ये इति संस्कारदीपके ।)

यज्ञोपवीताष्टकदानम् -

प्रयोग - *कुमारलाई जनै लगाइदिनूभन्दा पहिले आठवटा काँसका कटौरा अथवा दुनामा चामल, सुपारी, भेटी र जनै राखेर ती कटौरा सङ्कल्प गरी आचार्यले आठजना ब्राह्मणलाई दिनू । क्रम निम्नप्रकार छ–*

ॐ अद्येह इत्यादि अमुकगोत्रोत्पन्नस्यास्य अमुकनाम्नः कुमारस्य उपनयनकर्मणा द्विजत्वसिद्ध्या कामचारादिपरिहारेण स्वजात्युपयुक्त सदाचारग्रहणाय यज्ञोपवीतधारणाधिकारसिद्ध्यर्थमिमानि तण्डुलपूर्ण-काँस्यपात्रस्थानि सफलानि सद्रव्याणि यज्ञोपवीतानि प्रजापतिदैवतानि यथानामगोत्रेभ्यो यथानामशर्मभ्यो ब्राह्मणेभ्यो बटुभ्यो दातुमहमुत्सृजे ॐ तत्सत् ।

वि.नि. - यसरी ब्राह्मणहरूलाई जनै दान गरिसकेपछि अनि तल लेखिएअनुसार कुमारलाई जनै लगाइदिनू -

माणवकस्य यज्ञोपवीतधारणम् -

प्रयोग - *विधिपूर्वक शिखा पारी मन्त्रेको जनैलाई पुनः दशपल्ट गायत्री मन्त्र*

bal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

जपेर मन्त्रनू । उत्तर या पूर्वमुख फर्केको कुमारलाई आचमन गराई विनियोगपूर्वक निम्नलिखित मन्त्र पढी जनै लगाइदिनू –

विनियोगः – ॐ यज्ञोपवीतमिति मन्त्रस्य प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दो लिङ्गोक्ता देवता श्रौतस्मार्तकर्मानुष्ठानसिद्ध्यर्थम् उपवीतधारणे विनियोगः ।

यज्ञोपवीतधारणमन्त्रः –

ॐ यज्ञोपवीतं परमं पवित्रं प्रजापतेर्यत् सहजं पुरस्तात् ।
आयुष्यमग्र्यं प्रतिमुञ्च शुभ्रं यज्ञोपवीतं बलमस्तु तेजः ।।
ॐ यज्ञोपवीतमसि यज्ञस्य त्वा यज्ञोपवीतेनोपनह्यामि ।

सङ्केत – *जनै लगाइदिएपछि कुमारलाई दुई पटक आचमन गर्न लगाउनू–*

ऐणेयाजिनधारणम् (मृगचर्म) –

वि.नि. – त्यसपछि तल लेखिएको विनियोग र मन्त्र पढी कुमारलाई मृगचर्म (मृगको छाला) भिराइदिनू –

विनियोगः– ॐ मित्रस्य चक्षुरिति प्रजापतिर्ऋषिर्बृहती छन्दो मित्रो देवता, अजिनधारणे विनियोगः ।

मन्त्रः – ॐ मित्रस्य चक्षुर्वरुणं बलीयस्तेजो यशस्वि स्थविरं समिद्धम्।
अनाहनस्यं वसनं जरिष्णुः परीदं वाज्यजिनं दधेहम् ।।

कुमारलाई एकपल्ट आचमन गराउनू ।

(तत्रः प्रदक्षिणमग्निं परीत्य ब्राह्मणादिर्माणवकोऽग्नेः पश्चात्स्थित आचम्य स्वस्ववर्णोक्तमैणेयादि चर्म बहिर्लोम यज्ञोपवीतवत् परिदध्याद् वक्ष्यमाणमन्त्रेण मित्रस्य चक्षुरिति वामदेवऋषिरजिनं देवता त्रिष्टुप्छन्दोऽजिनधारणे विनियोगः । ॐ मित्रस्यचक्षुर्वरुणंबलीयस्तेजोयशस्वीस्थविरꣳसमिद्धम्। अनाहनस्यंवसनञ्जयिष्णुपरीदंवाज्यजिनंदधेहम् ।। इति मन्त्रेण ऐणेयं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

ब्राह्मणः, रौरवं क्षत्रियः, मेषचर्म वैश्यः परिदध्यात् । आचार्यः- पादादिकेश-ललाटघ्राणप्रमाणं तत्तद्वर्णोक्तं पलाशबैल्वोदुम्बरजातं दण्डं तत्तद्वर्णाय माणवकाय तूष्णीं प्रयच्छति।)

दण्डग्रहणम्-

प्रयोग - *यसपछि पलाशको एउटा नयाँ लट्ठी लिएर आचार्यले कुमारलाई विनियोगसहित तलको मन्त्र भन्न लगाएर लिन दिनू, कुमारले दाहिने हातले समातेर लिनू-*

विशेष- *यो लट्ठी ब्राह्मणलाई पलाशको भुईंदेखि टुप्पीसम्म पुग्ने, क्षत्रियलाई बेलको निधारसम्म पुग्ने, वैश्यलाई डुम्रीको नाकको टुप्पोसम्म पुग्ने हुनुपर्छ भन्ने छ । भनेअनुसार काठको नपाए माथि बताइएको मध्ये जुन काठको पाइन्छ त्यसैको प्रयोग गर्नुपर्छ -*

सङ्केतः - (दण्डोच्छ्रयणम्- *ॐ उच्छ्रयस्वेति मन्त्रस्य प्रजापतिर्ऋषिर्दण्डो देवता यजुर्दण्डोच्छ्रयणे विनियोगः । ॐ उच्छ्रयस्ववनस्पतऽ-ऊर्द्ध्वोमापाह्यंहसऽआस्ययज्ञस्योदृचः ।। इति मन्त्रेण दण्डमुच्छ्रयति इति संस्कारदीपके ।)*

विनियोगः - ॐ यो मेदण्ड इति यजुषः प्रजापतिर्ऋषिर्दण्डो देवता दण्डग्रहणे विनियोगः ।

मन्त्रः - ॐ यो मे दण्डः परापतद् वैहायसोऽधिभूम्याम् ।
तमहं पुनराददेऽआयुषे ब्रह्मणे ब्रह्मवर्चसाय ।।

आचार्याञ्जलिवारिणा कुमारस्याञ्जलिपूरणम् -

प्रयोग - *आचार्यले आफ्नो अँजुलीमा जल लिएर विनियोगसहित तलका तीन मन्त्रले तीनपल्ट कुमारको अँजुलीमा भरिदिनू। कुमारले पनि सो अँजुलीमा भरेको जल पटकैपिछे माथि आकाशतिर छर्किदिनू -*

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

विनियोगः - ॐ आपोहिष्ठा इति त्र्यृचस्य सिन्धुद्वीप ऋषिर्गायत्री छन्द आपोदेवता उदकासेके अत्र जलेन माणवकाञ्जलिपूरणे विनियोगः ।

ॐ आपो हिष्ठा भयो भुवस्तान ऊर्जे दधातन । महेरणाय चक्षसे।।१।।

ॐ यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयतेह नः । उशतीरिव मातरः ।।२।।

ॐ तस्माऽअरङ्ग मामवो यस्य क्षयाय जिन्वथ । आपो जनयथा च नः ।।३।।

सूर्योदीक्षणम् (सूर्यदर्शन) -

यसपछि आचार्यले कुमारलाई पहिले ॐ सूर्यम् उदीक्षस्व भन्नू । विनियोगसहित तलको मन्त्र पढी उभिएर कुमारले सूर्यको दर्शन गर्नू-

विनियोगः - ॐ तच्चक्षुरिति मन्त्रस्य दध्यङ्ङाथर्वण ऋषिरक्षरातीतपुर उष्णिक् छन्दः श्रीसूर्येदिवता सूर्योदीक्षणे विनियोगः ।

सूर्यदर्शनमन्त्रः -

ॐ तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत् । पश्येम शरदः शतं जीवेम शरदः शतꣳश्रृणुयाम शरदः शतम्प्रब्रवाम शरदः शतमदीनाः स्याम शरदः शतं भूयश्च शरदः शतात् ।।

हृदयालम्भनम् -

प्रयोग - *आचार्यले कुमारको दाहिने काँधपट्टिबाट आफ्नो दाहिने हात लगेर विनियोगसहित तलको मन्त्रले कुमारको छातीमा छुनू-*

विनियोगः - ॐ मम व्रते इति मन्त्रस्य प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दः बृहस्पति-र्देवता हृदयालम्भने विनियोगः ।

मन्त्रः - ॐ मम व्रते ते हृदयं दधामि मम चित्तमनु चित्तं तेऽअस्तु । मम वाचमेकमना जुषस्व बृहस्पतिष्ट्वा नियुनक्तु मह्यम् ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

आचार्यकुमारयोः प्रश्नोत्तरम् -

प्रयोग - *आचार्यले कुमारको दाहिने हातको बूढीऔंलासमेत समातेर ॐ को नामाऽसि भनेर सोद्धा कुमारले अमुकशर्मा, वर्मा वा अहमस्मि भोः ३ भनेर उत्तर दिनू ।*

यसपछि पुनः आचार्यले तल लेखिएअनुसार ॐ कस्य ब्रह्मचार्यसि भनेर प्रश्न गर्दा कुमारले ॐ भवतः भन्नू ।

प्रयोग - *आचार्यले तल लेखिएअनुसार कुमारलाई सम्बोधन गर्दै यथार्थ कुरा बुझाइदिन अनुमतिसूचक मन्त्रको उच्चारण गर्नू–*

आचार्यः - ॐ इन्द्रस्येति यजुषः प्रजापतिर्ऋषिर्लिङ्गोक्ता देवता कुमारस्य ब्रह्मचर्यसमर्थनार्थं जपे विनियोगः ।

मन्त्रः -ॐ इन्द्रस्य ब्रह्मचार्यसि, अग्निराचार्यस्तव, अहमाचार्यस्तव श्री अमुकशर्मन्/वर्मन् इति ।

उपस्थानम् -

प्रयोग - *आचार्यले कुमारलाई हात जोड्न लगाएर तल लेखिएअनुसार मन्त्र पढ्दै क्रमैसँग निहुराई संरक्षणार्थ देवताहरूको जिम्मामा सुम्पिदिनू–*

विनियोगः - ॐ प्रजापतये त्वेत्यादीनां यजुषां प्रजापतिर्ऋषिर्लिङ्गोक्ता देवता रक्षणे (रक्षार्थं समर्पणे) विनियोगः ।

आचार्यः -

क) ॐ प्रजापतये त्वा परिददामि ।
ख) ॐ देवाय त्वा सवित्रे परिददामि ।
ग) ॐ अद्भ्यस्त्वौषधीभ्यः परिददामि ।
घ) ॐ द्यावापृथिवीभ्यान्त्वा परिददामि ।
ङ) ॐ विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यः परिददामि ।
च) सर्वेभ्यस्त्वा भूतेभ्यः परिददामि अरिष्ट्यै ।

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

वि.नि. – यसपछि कुमारलाई अग्निप्रदक्षिणा गराई अग्निवेदीको पश्चिमपट्टि ल्याएर आचार्यको देब्रेपट्टि बस्न लगाउनू ।

ब्राह्मणवरणम् –

प्रयोग – *यसपछि आचार्यले पूर्व फर्केर आचमन गरी हातमा ब्राह्मणवरणद्रव्य लिएर निम्नलिखितअनुसार सङ्कल्प गरी ब्राह्मणको हातमा वरणद्रव्य राखिदिनू–*

सङ्कल्पः – ॐ हरिः ॐ तत्सत्. अद्येह अस्य अमुककुमारस्याद्यकर्तव्योपनयनहोमकर्मणि कृताकृतावेक्षणरूपब्रह्मकर्म कर्तुममुकगोत्रममुकशर्माणं ब्राह्मणमेभिश्चन्दनपुष्पाक्षतताम्बूलपूगीफलवासोद्रव्यादिभिर्ब्रह्मत्वेन त्वामहं वृणे ।

ब्रह्मा हुने ब्राह्मणले **ॐ वृतोस्मि** भन्नू । यजमान आचार्यले **ॐ यथाविहितं कर्म कुरु** भन्नू । ब्राह्मणले पनि **ॐ करवाणि** भनेपछि अग्निको दक्षिणपट्टि शुद्ध ठाउँमा एउटा आसन ठीक पारेर त्यसमा पूर्वपट्टि टुप्पो पारेर कुशहरू विच्छ्याइदिनू र ब्रह्मालाई अग्निको प्रदक्षिणा गराइ लगेर **अस्मिन्नुपनयनहोम कर्मणि त्वं मे ब्रह्मा भव** भनेर राखिदिनू । त्यसपछि ब्रह्माले पनि **ॐ भवानि'** भनेर आसनमा बस्नू र अग्निस्थापनाविधिले कुशकण्डिकाकर्म गर्नू । अग्निस्थापना विधिले पर्युक्षणसम्मका कुशकण्डिका कर्म चूडामा बताएझैं गर्नू ।

परिस्तरणम्– [१]बर्हिषश्चतुर्थभागमादायाग्नेयादीशानान्तम्(उदगग्रैः), ब्रह्मणोऽग्निपर्यन्तम् (प्रागग्रैः), नैर्ऋत्याद्वायव्यान्तम् (उदगग्रैः), अग्नितः प्रणीतापर्यन्तम् (प्रागग्रैः), ततोऽग्नेरुत्तरतः पश्चिमायां दिशि पवित्रच्छेदनार्थं कुशत्रयम्, पवित्रकरणार्थं साग्रं कुशद्वयम्, प्रोक्षणीपात्रम्, आज्यस्थाली, संमार्जनकुशाः, उपयमनकुशाः, समिधस्तिस्त्रः, स्रुवः, आज्यम्, षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयमुष्टिमिततण्डुलपूर्णपात्रम्, पवित्रच्छेदनकुशानां पूर्वदिशि क्रमेणा सादनीयम् । अमीषामुत्तरतोऽसाधारणवस्तून्युपकल्पनीयानि ।

१. एकाशीति कुशो बर्हिः । चतुःषष्टिकुशो बर्हिः । मुष्टिमात्रं कुशो बर्हिः । एकासी, चौंसठ्ठी वा मुठीभरिका कुशसमूहलाई बर्हि भन्दछन् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

होमपूर्वकृत्यसम्पादनम्- ततः पवित्रच्छेदनकुशैः पवित्रं छित्त्वा सपवित्रकरेण प्रणीतोदकं त्रिः प्रोक्षणीपात्रे कृत्वा अनामिकाङ्गुष्ठाभ्यामुत्तराग्रं पवित्रं गृहीत्वा त्रिरुत्पवनम् । ततः प्रोक्षणीपात्रं वामहस्ते कृत्वा अनामिकाङ्गुष्ठाभ्यां गृहीत-पवित्राभ्यां प्रोक्षणीजलं त्रिरुत्क्षिप्य प्रणीतोदकेन प्रोक्षणीरभिषिच्य प्रोक्षणी-जलेनासादितवस्तून्यभिषिच्य अग्निप्रणीतयोर्मध्ये प्रोक्षणीपात्रं निदध्यात् । तत आज्यस्थाल्यामाज्यं निधायाधिश्रित्य ज्वलत्तृणमादायान्यस्योपरि प्रदक्षिणं भ्राम-यित्वा वह्नौ तत् प्रक्षिपेत् । ततस्त्रिः स्रुवप्रतपनम्, ततः संमार्जनकुशानामग्रै-रन्तरतोमूलैर्बाह्यतः स्रुवं संमृज्य प्रणीतोदकेनाभ्युक्ष्य पुनः पूर्ववत्त्रिःप्रतप्य दक्षिणतो निदध्यात् । ततोऽग्निप्रदक्षिणक्रमेणाज्यमवतार्य स्वाग्रतो निदध्यात्। ततः प्रोक्षणीवत्त्रिरुत्पूयावेक्ष्य सत्यपद्रव्ये तन्निरस्य पूर्ववत्प्रोक्षिण्युत्पवनम्। तत उत्थाय उपयमनकुशान् वामहस्ते कृत्वा प्रजापतिं मनसा ध्यात्वा तूष्णीं समित्त्रयमादायाग्नौ प्रक्षिपेत् । तत उपविश्य सपवित्र प्रोक्षण्युदकेन प्रदक्षिण-क्रमेणाग्निं पर्युक्ष्य प्रणीतापात्रे पवित्रे धृत्वा ब्रह्मणान्वारब्धः पातितदक्षिणजानुः समिद्धतमेऽग्नौ जुहुयात् । तत्र प्रत्याहुत्यनन्तरं स्रुवावस्थितहुतशेषघृतस्य प्रोक्षणीपात्रे प्रक्षेपः ।

उपनयनमा आवश्यक सामग्रीहरू -

यसका अतिरिक्त उपनयनमा आवश्यक गोदान, दक्षिणा, भेटी, जनै, सुपारी, पान, मन्त्र सुनाउने गुरु र कुमार दुवैका निम्ति दोसल्ला, आसनी, पञ्चपात्र, चोखो जल र गुरुलाई दिने सामग्री छाता, जुत्ता, औंठी, भेटी मन्त्र सुनाउँदा ढाक्ने वस्त्र, कुमारलाई खान दिने चोखो दही, मिठाई, पेडा, पन्ध्र बीस कप्टेरा जति नचिरेका डोला बूढीऔंलासम्म मोटा भएका पलाशका समिधा, भिक्षापात्र इत्यादि यथास्थान तयार पार्नुपर्छ ।

अग्निध्यानम् -

वि.नि. - निम्नलिखित मन्त्रहरू पढी क्रमशः समुद्भव नामका अग्निको ध्यान, आवाहन र प्रार्थना गर्नू -

ध्यानम् - ॐ चत्वारि शृङ्गा त्रयोऽअस्य पादा द्वे शीर्षे सप्त हस्तासो-

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

ऽअस्य। त्रिधा बद्धो वृषभो रोरवीति महोदेवो मर्त्यां २ आविवेश।।

आवाहनम्, पूजनम् - ॐ समुद्भवनामाग्ने इहागच्छ इह तिष्ठ अत्र आवाहितो भव सुप्रतिष्ठितो भव सुप्रसन्नो वरदो भव ।

प्रार्थना - अग्निं प्रज्वलितं वन्दे जातवेदं हुताशनम् ।
सुवर्णवर्णममलं समिद्धं सर्वतोमुखम् ।।
होमार्थं प्रार्थयेहं त्वां समिदाज्यैर्हुताशन ।
समुद्भवाख्य भो वैश्वानर ! आवाहितो भव ।।
प्रतिष्ठितो भव तथा प्रसन्नो वरदो भव ।
तावच्च तिष्ठ मे ब्रह्मन् यावत् कर्म समाप्यते ।।
ॐ स्वाहाशक्तियुताय समुद्भवनामाग्नये जातवेदसे नमः।।

वि.नि. - आचार्यले जौ, तिल, कुशसहित कर्मपात्रको जल लिएर होम संकल्प गर्नू-

होमसङ्कल्पः - ॐ हरिः ॐ तत्सत् इत्यादि । अद्येह अस्य अमुककुमारस्य अद्यकर्तव्योपनयन होमकर्मणि तत्पूर्वाङ्गत्वेन प्रजापतिमिन्द्रमग्निम्, सोमम्, अग्निम्, वायुम्, सूर्यमग्निवरुणौ, अग्निवरुणौ, अग्निम्, वरुणसवितृविष्णुविश्वेदेवमरुत्स्वर्कान्, वरुणम्, प्रजापतिम्, स्विष्टकृतं चाज्येन अग्नावाज्याहुतिदानेनाहं यक्ष्ये ।

होमारम्भः -

ब्रह्माद्वारा कुशले छोएर अन्वारम्भण गर्न लगाई दाहिने घुँडा मोडेर आचार्यले तल लेखिएअनुसार विनियोग सहित मन्त्र पढ्दै बलेको आगोमा सुरोले घ्यूको आहुति दिनू र आहुतिपिच्छे सुरोमा बाँकी रहेको शेष घ्यू प्रोक्षणीपात्रमा चुहाइदिनू-

आघाराज्यहोमः -

विनियोगः - ॐ प्रजापतय इति मन्त्रस्य प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दः प्रजापतिर्देवता उपनयनकर्मणि आज्यहोमे विनियोगः ।

ॐ प्रजापतये स्वाहा- इदं प्रजापतये न मम इति मनसा ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

विनियोगः – ॐ इन्द्रायेति मन्त्रस्य प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्द इन्द्रो देवता उपनयनकर्मणि आज्यहोमे विनियोगः ।

ॐ इन्द्राय स्वाहा- इदमिन्द्राय न मम ।

आज्यभागहोमः –

विनियोगः – ॐ अग्नय इति मन्त्रस्य प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दोऽग्निर्देवता उपनयनकर्मणि आज्यहोमे विनियोगः ।

ॐ अग्नये स्वाहा- इदमग्नये न मम ।

विनियोगः – ॐ सोमायेति मन्त्रस्य प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुपृछन्दः सोमोदेवता उपनयनकर्मणि आज्यहोमे विनियोगः ।

ॐ सोमाय स्वाहा- इदं सोमाय न मम । (इत्याज्यभागौ)

महाव्याहृतिहोमः –

वि.नि. – लेखिएअनुसार पृथक् २ मन्त्र पढ्दै घ्यू लिएर अग्निमा पृथक् पृथक् नौ आहुति दिनू र आहुतिपिच्छे सुरोमा बाँकी रहेको शेष घ्यू प्रोक्षणी पात्रमा चुहाइदिनू-

विनियोगः – ॐ महाव्याहृतीनां प्रजापतिर्ऋषिः क्रमेण गायत्र्युष्णिगनुष्टुभश्छन्दांस्यग्निवायुसूर्या देवता उपनयनकर्मणि आज्यहोमे विनियोगः ।

ॐ भूः स्वाहा-इदमग्नये न मम ।

ॐ भुवः स्वाहा- इदं वायवे न मम ।

ॐ स्वः स्वाहा- इदं सूर्याय न मम । (एता महाव्याहृतयः) ।

पञ्चवारुणीहोमः –

विनियोगः – ॐ त्वन्नो अग्ने इति मन्त्रस्य वामदेव ऋषिस्त्रिष्टुपृछन्दः

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

अग्नीवरुणौ देवते उपनयनकर्मणि सर्वप्रायश्चित्तहोमे विनियोगः ।

ॐ त्वन्नोऽअग्ने वरुणस्य विद्वान् देवस्य हेडोऽअवयासिसीष्ठाः।
यजिष्ठो वह्नितमः शोशुचानो विश्वा द्वेषाᳬसि प्रमुमुग्ध्यस्मत् स्वाहा।।
इदमग्नीवरुणाभ्यां न मम ।।८।।

विनियोगः – ॐ स त्वन्न इति मन्त्रस्य वामदेव ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दः अग्नीवरुणौदेवते उपनयनकर्मणि सर्वप्रायश्चित्तहोमे विनियोगः ।

ॐ स त्वन्नो अग्नेवमो भवोती
नेदिष्ठोऽअस्याऽउषसो व्युष्टौ ।
अवयक्ष्व नो वरुणᳬरराणो ।
वीहि मृडीकᳬसुहवो नऽएधि स्वाहा ।।
इदमग्नीवरुणाभ्यां न मम ।।

विनियोगः – ॐ अयाश्चाग्न इति मन्त्रस्य वामदेव ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दोऽग्निर्देवता उपनयनकर्मणि सर्वप्रायश्चित्तहोमे विनियोगः ।

ॐ अयाश्चाग्नेऽस्यनभिशस्तिपाश्च सत्यमित्त्वमया ऽ असि ।
अयानो यज्ञं वहास्ययानो धेहि भेषजᳬस्वाहा ।।
इदमग्नये न मम ।

विनियोगः – ॐ ये ते शतमिति मन्त्रस्य वामदेव ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दो वरुणः सविता विष्णुर्विश्वेदेवा मरुतः स्वर्कादेवताः उपनयन कर्मणि सर्पप्रायश्चित्तहोमे विनियोगः ।

ॐ ये ते शतं वरुण ये सहस्रं यज्ञियाः पाशा वितता महान्तः ।
तेभिर्नोऽअद्य सवितोत विष्णुर्विश्वेमुञ्चन्तु मरुतः स्वर्क्काः स्वाहा ।।
इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यो न मम ।

विनियोगः – ॐ उदुत्तममिति मन्त्रस्य शुनःशेप ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दो वरुणो देवता उपनयनकर्मणि सर्वप्रायश्चिहोमे विनियोगः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

ॐ उदुत्तमं वरुण पाशमस्मदवाधमं वि मध्यमछं श्रथाय ।
अथा वयमादित्यव्रते तवानागसोऽ अदितये स्याम स्वाहा ॥
इदं वरुणाय न मम । (एता प्रायश्चित्तसंज्ञकाः)

प्राजापत्यहोमः -

विनियोगः - ॐ प्रजापतय इति प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दः प्रजापतिर्देवता उपनयनकर्मणि आज्यहोमे विनियोगः ।

ॐ प्रजापतये स्वाहा- इदं प्रजापतये न मम इति मनसा ।

स्विष्टकृद्धोमः -

विनियोगः - ॐ अग्नये स्विष्टकृत इति मन्त्रस्य प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दोऽग्निर्देवता स्विष्टकृद्होमे विनियोगः ।

ॐ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा इदमग्नये स्विष्टकृते न मम । (इति स्विष्टकृदाज्याहुतिहोमः)

संस्रवप्राशनम् -

वि.नि. - आहुति दिंदा सुरोले प्रोक्षणीपात्रमा चुहाइएको घ्यू (संस्रव) पातमा लिएर यजमानले चाटेर आचमन गर्नू -

पूर्णपात्रदानम् -

वि.नि. - यसपछि फल, सुपारी, फूल, वस्त्र, द्रव्य, जनैयुक्त चामलको पूर्णपात्रलाई अघिल्तिर राखेर त्यसमा पूजा गरी सङ्कल्पपूर्वक ब्राह्मणलाई दिनू । ब्राह्मणले पनि स्वस्ति भनेर लिनू -

ॐ पूर्णादर्वि परापत सुपूर्णा पुनरापत ।
वस्नेवबिक्रीणावहाऽ इषमूर्जछं शतक्रतो ॥
ॐ पूर्णपात्राय नमः ।
ॐ अद्येह कृतेऽस्मिन् उपनयनहोमकर्मणि कृताकृतावेक्षणरूप

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmar

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: M

ब्रह्मकर्मप्रतिष्ठार्थमिदं तण्डुलपूर्णपात्रं प्रजापतिदेवताकम् अमुकगोत्राय अमुकशर्मणे ब्राह्मणाय ब्रह्मणे दक्षिणात्वेन तुभ्यमहं सम्प्रददे ॐ तत् सत्।

प्रणीताविमोकः –

प्रयोग – विनियोगवाक्य उच्चारण गरी प्रणीताविमोक गर्नू –

विनियोगः – ॐ सुमित्रियादुर्मित्रिया इति द्वयोर्यजुषोः प्रजापतिर्ऋषिरापो देवता अपामादानप्रक्षेपयोर्विनियोगः ।

वि.नि. – पवित्रले प्रणीतापात्रको जल लिएर **ॐ सुमित्रिया न ऽ आपऽओषधयः सन्तु** भनेर आचार्य र कुमार दुवैको शिरमा सेचन गरिदिनू । **ॐ दुर्मित्रियास्तस्मै सन्तु योस्मान् द्वेष्टि यंच वयं द्विष्मः** भनेर जलसहितको त्यो प्रणीतापात्र ईशानपट्टि लगेर घोप्ट्याइदिनू ।

बर्हिहोमः –

सूचना – *यहाँनिर विच्छ्याएका क्रमले कुशहरू झिकेर घ्यूमा चोपी हातले हवन गर्नू ।*

आचार्यद्वारा कुमारस्यानुशासनम् (उपदेश) –

प्रयोग – *यसपछि आचार्यले तल लेखिएअनुसार कुमारलाई सम्बोधन गरेर उपदेश दिनू, कुमारले पनि त्यो स्वीकार गर्नू–*

(१) आचार्यः – ॐ ब्रह्मचार्यसि
कुमारः– ॐ असानि
(२) आचार्यः – ॐ अपो ऽ शान
कुमारः– ॐ अश्नानि
(३) आचार्यः – ॐ कर्म कुरु
कुमारः – ॐ करवाणि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

(४) आचार्यः - ॐ मा दिवा सुषुप्थाः
कुमारः - ॐ न स्वपानि
(५) आचार्यः - ॐ वाचं यच्छ
कुमारः - यच्छानि
(६) आचार्यः - ॐ समिधमाधेहि
कुमारः - ॐ आदधानि
(७) आचार्यः - ॐ अपोऽशान
कुमारः - ॐ अश्नानि

विशेष - *यसमा कुमारलाई केही चोखो कुरा दूध, दही, पेडा आदि खान दिएर आचमन गराएपछि मन्त्र सुनाउने चलन छ ।*

गोदानम् -

वि.नि. - मन्त्र सुनाउनुभन्दा अघि सबै अरिष्टदोष शान्तिका निमित्त प्रायश्चित्तस्वरूप एउटा गोदान गर्नू । सर्वप्रथम गाईको पूजा गरी सङ्कल्पपूर्वक ब्राह्मणलाई दिनू। क्रम स्पष्ट छ -

ॐ नमो गोभ्यः श्रीमतीभ्यः सौरभेयीभ्य एव च ।
नमो ब्रह्मसुताभ्यश्च पवित्राभ्यो नमो नमः ।।
ॐ गवे नमः, ॐ गोप्रत्याम्नायीभूतसुवर्णरजतद्रव्याय नमः।
ॐ नमो ब्रह्मण्यदेवाय गोब्राह्मणहिताय च ।।
जगद्धिताय कृष्णाय गोविन्दाय नमो नमः ।।
ॐ ब्राह्मणाय नमः ।।

गोदानसङ्कल्पः - ॐ अद्येह अमुकगोत्रस्य, अमुकनाम्नः, अस्य कुमारस्योपनयनकर्मणि सावित्रीमन्त्रोपदेशलग्नाद् अरिष्टस्थानस्थितैः सूर्यादिनवग्रहैः सूचितसूच्यमानसूचयिष्यमाणसकलारिष्टोपशान्त्यर्थम्, तथा च प्रतिकूलानां ग्रहाणामानकूल्यसंपादनद्वारेण शुभफलदायित्वसिदध्यर्थमिमां गां रुद्रदेवताकां तत्प्रत्याम्नायीभूतं सुवर्णरजतादिद्रव्यं वा

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmar

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

यथानामदैवतममुकगोत्राय अमुकशर्मणे ब्राह्मणाय तुभ्यमहं सम्प्रददे। ॐ तत्सन्न मम ।।

ॐ कपिले ! सर्वदेवानां पूजनीयासि रोहिणी ।
तीर्थदेवमयी यस्मात् तस्माच्छान्तिं प्रयच्छ मे ।।
ॐ गावो मे अग्रतः सन्तु गावो मे सन्तु पृष्ठतः ।
गावो मे हृदये सन्तु गवां मध्ये वसान्यहम् ।।

वि.नि. – निम्नलिखित सङ्कल्प पढी गाई दानको दानप्रतिष्ठा गरी ब्राह्मणलाई दिनू। ब्राह्मणले स्वस्ति भनी लिएर तलका मन्त्रले यजमानलाई शान्ति गरिदिनू–

हरिः ॐ तत्सत् अद्येह कृतैतत्प्रतिकूलग्रहजनितसकलारिष्टा-शान्त्यर्थकगोप्रत्याम्नायीभूतसुवर्ण (रजत) द्रव्य दानकर्मणः प्रतिष्ठार्थं तत्साङ्गतासिद्ध्यर्थम् इमां दक्षिणां रजतद्रव्यं चन्द्रदेवताकं ताम्रखण्डं श्रीसूर्यदेवताकं वा अमुकगोत्राय अमुकशर्मणे ब्राह्मणाय तुभ्यमहं सम्प्रददे । ॐ तत्सत् न मम ।।

ॐ द्यौः शान्तिरन्तरिक्षꣳशान्तिः पृथिवी शान्तिरापः शान्ति-रोषधयः शान्तिः । वनस्पतयः शान्तिर्विश्वेदेवाः शान्तिर्ब्रह्म शान्तिः सर्वꣳशान्तिः शान्तिरेव शान्तिः सा मा शान्तिरेधि ।। ॐ सर्वारिष्ट-शान्तिरस्तु ।

मन्त्रदानम् (सावित्र्युपदेशः) –

प्रयोग –

(१) यसमा मन्त्र सुनाउन पहिले दुईवटा कुशका आसन, कम्बल विच्छ्याएर एकएकवटा पञ्चपात्रमा जल, आचमनी र मन्त्र सुन्दा गुरुको अगाडि राख्ने, पान, सुपारी, नरिवल र मन्त्र सुनाउँदा छेक्ने कपडा ठिक्क पार्नुपर्छ।

(२) आचार्य र कुमार दुवैले हात पाउ धुनुपर्छ । यसपछि आचार्यले पश्चिम पट्टिको आसनमा पूर्व फर्की बसेर कुमारलाई पूर्वपट्टिको आसनमा आफूतर्फ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

फर्काएर राख्नुपर्छ । कुमारले गुरुका अगाडि माला, जनै, सुपारी, पान, नरिवल र फलफूल राखी तल लेखिएको वचन ॐ... गोत्र... शर्मा (वर्मा वा) अहं (भो गुरो) त्वामभिवादये उच्चारण गरी दुई हातले दुवै कान (दाहिने हातले देब्रे र देब्रेले दाहिने कान समाती शिर निहुऱ्याएर गुरुको दर्शन गरी दुवै हातले गुरुको पाउ छोएर नमस्कार गरी गुरुको मुखतर्फ दृष्टि दिएर शान्तभावले बस्नुपर्छ ।

(३) त्यसपछि दोसल्ला अथवा पहेंलो वस्त्रले गुरु चेला दुवैलाई बाहिरबाट अरूले नदेख्ने गरी छोपिदिनुपर्छ ।

आचमनम्-

सर्वप्रथम गुरुले आचमन गरी कुमारलाई तल लेखिएका मन्त्र उच्चारण गर्न लगाई तीनपल्ट आचमन गराएर हात धुन लगाउनुपर्छ ।

विशेष – *आचमन गराउँदा ब्राह्मणकुमारलाई 'क' वर्गका मन्त्र र अरू कुमारलाई 'ख' वर्गका मन्त्र प्रयोग गराउने चलन छ ।*

'क' आचमनमन्त्राः -

१) ॐ ऋग्वेदाय स्वाहा

२) ॐ यजुर्वेदाय स्वाहा

३) ॐ सामवेदाय स्वाहा

हस्तप्रक्षालनम् -

४) ॐ अथर्ववेदाय नमः

'ख' आचमनमन्त्राः -

१) ॐ केशवाय नमः स्वाहा

२) ॐ नारायणाय नमः स्वाहा

३) ॐ माधवाय नमः स्वाहा

हस्तप्रक्षालनम् -

४) ॐ गोविन्दाय नमः

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

[1]सावित्र्युपदेशसङ्कल्पः –

प्रणवस्य ब्रह्मा ऋषिर्दैवी गायत्री छन्दः परमात्मा देवता, व्याहृतीनां प्रजापतिर्ऋषिः क्रमेण गायत्र्युष्णिगनुष्टुप्छन्दांसि अग्नि-वायुसूर्या देवताः, सावित्र्या विश्वामित्र ऋषिर्गायत्री छन्दः सविता देवता अत्रोपनयनकर्मणि माणवकस्य द्विजत्वसिद्ध्यर्थमुपदेशे विनियोगः ।

प्रयोग – *विनियोगपछि मन्त्रदानको साइतमा स्वस्तिवाचन र मङ्गल-ध्वनिका साथ शुभलग्नमा कुमारको दाहिने कानमा मुख लगेर अरूले नसुन्ने तर कुमारले मात्र सुन्ने गरी विस्तारै ब्राह्मण कुमारलाई गुरुले प्रणवसहितको गायत्री सुनाउनू । क्षत्रिय र वैश्य जातिका कुमारलाई उसको कुल-परम्पराअनुसारको व्याहृतिबाहेकको विष्णुगायत्री र सूर्यगायत्रीमध्ये कुनै एक सुनाउनू । मन्त्र सुनाइसकेपछि तीन पल्ट आचमन गर्न लगाउनू। तेस्रो पटक मन्त्रभन्दा गुरु, चेला दुवैले सँगै भन्नू । छेकेको कपडा झिक्नु र मन्त्र सुन्दा ठीक पारेको गुरुभेटी,वस्त्र आदि गुरुलाई चढाएर*

---

१. दैवज्ञबोधिते दीक्षालग्ने लग्नदानं कुर्यात् । अद्येहामुकोऽहममुकराशेरस्य पुत्रस्य सावित्री-ग्रहणलग्नात् अमुकस्थानस्थितैरमुकग्रहैः सूचितारिष्टनिवृत्तिद्वारा शुभफलप्राप्तये ग्रहाणां प्रीतये च इदं सुवर्णनिष्क्रयीभूतं द्रव्यं वा दैवज्ञाय अन्यब्राह्मणेभ्यश्च दास्ये । ॐ तत्सन्न मम इति ।

उपसङ्ग्रहणप्रकारो यथा । अभिवादकः पुष्पमालादिभिर्गुरुमभ्यर्च्य श्रीफलादिकं समर्प्य उत्ताने वाममणिबन्धे उत्तानं दक्षिणमणिबन्धं निधाय पूर्वं स्वकर्णौ स्पृष्ट्वोत्तानेन पद्माकारेण करेण दक्षिणेन दक्षिणम्, वामेन वामं गुरोश्चरणं स्पृशन् अमुकगोत्रोऽमुकैतावत्प्रवरोऽभिवादयेऽमुकनामाऽहमस्मि भोः। इति वदेत्। गुरुश्च आयुष्मानेधि सौम्यामुकशर्म३न् इति नामान्तप्रत्यभिवाद-वाक्यस्य टेरचं प्लुतं कृत्वाशिषं दद्यात् । ततः ॐ प्रणवस्य ब्रह्मा ऋषिः परमात्मा देवता गायत्रीच्छन्दः महाव्याहृतीनां प्रजापतिर्ऋषिरग्निवायुसूर्या देवताः गायत्र्युष्णिगनुष्टुभश्छदांसि तत्सवितुरिति विश्वामित्रऋषिः सविता देवता गायत्रीच्छन्दः सर्वेषां माणवकोपदेशे विनियोगः। इत्यार्षादिकं स्मृत्वा दक्षिणकर्णे पच्छोर्धर्चशः सर्वाञ्च सावित्रीं त्रिवारं श्रावयित्वा यथाशक्ति वाचयेत् इति संस्कारदीपके ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

पछि गुरुको पाउमा शिरराखी विधिपूर्वक दर्शन गर्नू । गुरुले कुमारको शिरमा हात राखी ॐ आयुष्मान् भव सौम्य भनेर आशीर्वाद दिनू ।

मन्त्र सुनाउने क्रम –

प्रथमावृतौ –

क) ॐ भूर्भुवः स्वः तत्सवितुर्वरेण्यम्, इत्युपदिश्य

ख) भर्गोदेवस्यधीमहि, इत्युपदिश्य

ग) धियो यो नः प्रचोदयात् इति त्रयाणां पदानां संहिताविरहेणो–पदिशेत्

द्वितीयावृतौ – ॐ भूर्भुवः स्वः तत्सवितुर्वरेण्यंभर्गोदेवस्यधीमहि, इत्युपदिश्य । धियो यो नः प्रचोदयात् ।

तृतीयावृतौ – ॐ भूर्भुवः स्वः तत्सवितुर्वरेण्यम् भर्गोदेवस्यधीमहि धियो यो नः प्रचोदयात्, इति कुमारेण सह पठेत् ।[२]

क्षत्रियगायत्री – ॐ भूर्भुवः स्वः, देव सवितः प्रसुव यज्ञं प्रसुव यज्ञपतिं भगाय । दिव्यो गन्धर्वः केतपूः केतं नः पुनातु वाचस्पतिर्वाजं नः स्वदतु स्वाहा ।। (य.सं. ९/१) ।

वैश्यगायत्री – ॐ भूर्भुवः स्वः, विश्वा रूपाणि प्रतिमुञ्चते कविः प्रसावीद् भद्रं द्विपदे चतुष्पदे । वि नाकमख्यत्सविता वरेण्योऽनुप्रयाणमुषसो विराजति ।

---

२. ततो ब्रह्मचारी स्वाचार्याय समाचारादस्मिन्नवसरे गुरुदक्षिणां दद्यात्। अद्येहामुकराशिरमुकशर्माऽमुकवर्माऽमुकगुप्तो वाऽहं कृतैतद्गायत्रीग्रहणकर्मणः साद्गुण्यार्थमिदं सुवर्णमग्निदैवतं वररूपेणाचार्याय तुभ्यमहं सम्प्रददे, इति संकल्प्य गुरुपादयोः प्रणिपत्य समर्पयेत्। गुरुरप्याशीर्भिरभिनन्दयेत् । ततो ब्रह्मचारी कालोपस्थितां मध्याह्नसन्ध्यामुपासीत।

यावद्वेदोपदेशो न तावत् सन्ध्यादिकं न च ।
ततो मध्याह्नसन्ध्यादि सर्वं कर्म समाचरेत् ।।

इति जैमिनिवचनात् । इति संस्कारदीपके ।

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

समिदाधानम् (कुमारानुष्ठेयो होमः) –

प्रयोग – *कुमारलाई ल्याएर अग्निको पश्चिमपट्टि आचार्यको दाहिनेतर्फ बस्न लगाई तल लेखिएअनुसार मन्त्र पढेर मन्त्रैपिच्छे एकएकवटा सुकेका समिधा अथवा गुइठा अग्निमा राख्न लगाउनू । समिधा राख्दै गर्दा कुमारले हातले छेकेर मुखले अथवा हातले हम्केर आगो पनि फुक्दै गर्नू ।*

विनियोगः – ॐ अग्ने सुश्रव इत्यादीनां पञ्चानां यजुषां प्रजापतिर्ऋषिरग्निर्देवता अग्नेः परिसमूहने (अग्निसमिन्धने) विनियोगः ।

१) ॐ अग्ने सुश्रवः सुश्रवसं मा कुरु ।

२) ॐ यथा त्वमग्ने सुश्रवः सुश्रवा असि ।

३) ॐ एवं माꣳसुश्रवः सौश्रवसं कुरु ।

४) ॐ यथा त्वमग्ने देवानां यज्ञस्य निधिपाऽअसि ।

५) ॐ एवमहं मनुष्याणां वेदस्य निधिपो भूयासम् ।

पलाशसमिद्धोमः –

प्रयोग – *अग्निमा समिधा राखी आगो बालेपछि कुमारले दाहिने हातमा अलिकति जल लिएर अग्निको वरिपरि ईशानदेखि उत्तरसम्म जल सेचन गरी एक एक कुरी लामा पलासका समिध घ्यूमा चोपेर विनियोगसहित तल लेखिएको मन्त्र दोहोऱ्याई तीन पटकमा तीनवटा समिधा होम गर्नुपर्छ ।*

विनियोगः – ॐ अग्नये समिधमिति मन्त्रस्य प्रजापतिर्ऋषिराकृतिश्छन्दोऽग्निर्देवता समिदाधाने विनियोगः ।

मन्त्रः– ॐ अग्नये समिधमाहार्षं बृहते जातवेदसे यथात्वमग्ने समिधा समिद्ध्यसे एवमहमायुषा मेधया वर्चसा प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन समिन्धे ।। जीवपुत्रो ममाचार्यो मेधाव्यहमसानि अनिराकरिष्णुर्यशस्वी तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी अन्नादो भूयासꣳस्वाहा ।।१।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

प्रयोग – *कुमारलाई बसालेर फेरि पहिले भैं तल लेखिएअनुसार मन्त्रैपिच्छे अग्निमा एकएकवटा समिधा, सुकेका दाउरा वा गुइंठा राख्न लगाउनू हातले मुखलाई छेकेर आगो बाल्दै गर्न लगाउनू ।*

विनियोगः –ॐ अग्ने सुश्रव इत्यादीनां पञ्चानां यजुषां प्रजापतिर्ऋषि-रग्निर्देवता अग्नेः परिसमूहने विनियोगः ।

१) ॐ अग्ने सुश्रवः सुश्रवसं मा कुरु ।
२) ॐ यथा त्वमग्ने सुश्रवः सुश्रवा असि ।
३) ॐ एवं माᳲसुश्रवः सौश्रवसं कुरु ।
४) ॐ यथा त्वमग्ने देवानां यज्ञस्य निधिपाऽअसि ।
५) ॐ एवमहं मनुष्याणां वेदस्य निधिपो भूयासम् ।

वि.नि. – यसपछि कुमारलाई अलिकति जल लिन लगाएर अग्निको वरिपरि सेचन गर्न लाउनू ।

पाणिप्रतपनम्- मुखमार्जनञ्च -

प्रयोग – *कुमारलाई नबोली वेदीको अग्निमा दुवै हात सेक्न लगाएर तलका सात मन्त्रमध्ये एकएक मन्त्रले छुट्टाछुट्टै जम्मा सातपल्ट मुखमा अर्थात् निधारदेखि चिउँडोसम्मको मोहडा सेकाउन लगाउनू–*

विनियोगः –ॐ तनूपाऽअग्ने इत्यादीनां सप्तानां प्रजापतिर्ऋषिः पूर्वचतुष्कं यजुरुत्तरत्रिकस्यानुष्टुप्छन्दोग्निर्देवता पाणी प्रतप्य मुखविमार्जने विनियोगः।

१) ॐ तनूपाऽअग्नेऽसि तन्वं मे पाहि ।
२) ॐ आयुर्दाऽअग्नेऽस्यायुर्मे देहि ।
३) ॐ वर्चोदा अग्नेसि वर्चो मे देहि ।
४) ॐ अग्ने यन्मे तन्वा ऊनं तन्मऽआपृण ।
५) ॐ मेधां मे देवः सविता आदधातु ।
६) ॐ मेधां मे देवी सरस्वती आदधातु ।
७) ॐ मेधाम्मे अश्विनौ देवावाधत्तां पुष्करस्त्रजौ ।

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmar

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

प्रयोग – *निम्नलिखित मन्त्र पढ्दै मन्त्रैपिच्छे क्रमैसँग शिरदेखि पाउसम्मका अङ्ग स्पर्श गर्न (छुन) कुमारलाई लगाउनू –*

विनियोगः –ॐ अङ्गानि च म इत्यादेर्यजुषः प्रजापतिर्ऋषिर्लिङ्गोक्ता देवता अङ्गाप्यायने विनियोगः ।

१) ॐ अङ्गानि च मऽआप्यायन्ताम् । (सर्वाङ्गे)
२) ॐ वाक् च मऽआप्यायताम् । (मुखे)
३) ॐ प्राणश्च मऽआप्यायताम् । (नासिकयोः)
४) ॐ चक्षुश्च मऽआप्यायताम् । (चक्षुषोः)
५) ॐ श्रोत्रं च मऽआप्यायताम् । (श्रोत्रयोः)
६) ॐ यशो बलं च मऽआप्यायताम् ।

(यसपछि कुमारले आचमन गर्नुपर्छ ।)

[३]पूर्णाहुतिः–

वि.नि. – सुरोमा घ्यू, सुपारी अथवा कुनै फल राखेर विनियोगसहित निम्नलिखित मन्त्र पढी पूर्णाहुति गर्नू –

ॐ मूर्धानमिति मन्त्रस्य भारद्वाजऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दोऽ ग्निर्देवता पूर्णाहुतिहोमे विनियोगः ।

ॐ मूर्धानं दिवोऽ अरतिं पृथिव्या वैश्वानरमृतऽआजातमग्निम्। कविᳬसम्राजमतिथिं जनानामासन्ना पात्रं जनयन्त देवाः स्वाहा।।

तिलकधारणम् (त्र्यायुषकरणम्) –

वि.नि. – वेदीबाट हवन गरेको भष्म निकालेर दाहिने हातको साहिंली औंलाले

---

३. *विवाहे व्रतबन्धे च शालायां चौलकर्मणि ।*
गर्भाधानादिसंस्कारे पूर्णाहुतिं न कारयेत् ।।
इति गोभिलगृह्यभाष्ये गर्भाधानप्रकरणे वचनात्, इति संस्कारदीपके । यस प्रमाणअनुसार व्रतबन्धमा पूर्णाहुति नहुनुपर्ने हो । तथापि होमान्ते सर्वकल्याणी देया पूर्णाहुतिः सदा भन्ने संस्कार भाष्करमा उद्धृत ग्रहकल्पवल्लीको कथनलाई अनुसरण गरी पूर्णाहुति गर्ने प्रचलन छ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

कुमारलाई तिलक लगाइदिनू –

विनियोगः –ॐ त्र्यायुषमिति मन्त्रस्य नारायण ऋषिरुष्णिक् छन्दो लिङ्गोक्ता देवता भस्मना तिलककरणे विनियोगः ।

ॐ त्र्यायुषं जमदग्नेः, ललाटे ।

ॐ कश्यपस्य त्र्यायुषम्, ग्रीवायाम् ।

ॐ यद् देवेषु त्र्यायुषम्, दक्षिणबाहुमूले ।

ॐ तन्नो अस्तु त्र्यायुषम्, हृदि ।

कुमारानुष्ठेयमभिवादनम् –

प्रयोग – *यसपछि कुमारलाई दुई हातले दुई कान अथवा दाहिने हातले देब्रे कान र देब्रे हातले दाहिने कान छुन लगाएर भुइँमा शिर निहुर्‍याउन लगाई निम्नलिखित वाक्य उच्चारण गर्दै गुरुलाई अभिभादन गर्न लगाउनू –*

सव्येन सव्यः स्प्रष्टव्यो दक्षिणेन च दक्षिणः यस भनाइअनुसार र उत्तानाभ्यां हस्ताभ्यां दक्षिणेन दक्षिणं सव्यं सव्येन पादावभिवादयेत् भन्ने पैठीनसिको वचनअनुसार दुवै हात उत्ताना गराएर दाहिनेले गुरुको दाहिने पाउ र देब्रेले देब्रे पाउ छोएर गुरुलाई ढोग्नुपर्छ ।

वि.नि. – सर्वप्रथम कुमारले अग्नि, वरुण, सूर्यलाई अभिवादन गरी गुरुलाई अभिवादन गर्नुपर्छ –

अग्निम् – ॐ अमुकगोत्र अमुकप्रवर अमुकशर्मा, वर्मा वा अहं भो वैश्वानर ! त्वामभिवादये ।

वरुणम् – ॐ अमुकगोत्र अमुकप्रवरः अमुकशर्मा, वर्मा वा अहं भो वरुण ! त्वामभिवादये ।

सूर्यम् – ॐ अमुकगोत्रः अमुकप्रवरः अमुकशर्मा, वर्मा वा अहं भो सूर्य ! त्वामभिवादये।

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

द्रष्टव्य – *गुरुलाई ढोग गर्दा उत्तानो बाँया हातको नाडी (मणिबन्ध) मा उत्तानो दाहिने हात राखी दाहिने हातले गुरुको दाहिने गोडा र बायाँ हातले बायाँ गोडा छुँदै यो वाक्य भनेर ढोगिदिनूपर्छ ।*

ॐ अमुकगोत्रः अमुकप्रवरः अमुकशर्मा, वर्मा वा अहं भो गुरो ! त्वामभिवादये ।

कुमारायाशीर्वादप्रदानम् –

वि.नि. – गुरुले कुमारतिर फर्केर उसको शिरमाथि हात राखी यो आशीर्वाद दिनुपर्छ –

ॐ आयुष्मान् भव सौम्य ! शर्मन्, वर्मन् ३ इति वा ।

भिक्षाग्रहणम्[४] –

प्रयोग – *यस अवसरमा कुमारले देब्रे हातमा दण्ड (लौरो) र देब्रे काँधमा लौरोमा बाँधेको भिक्षापात्र बोकेर गायत्री र सूर्यको उपस्थान गरी* प्रदक्षिणं परीत्याग्निं चरेद्भैक्ष्यं यथाविधि *मनुवचनअनुसार अग्निलाई प्रदक्षिणा गरेर भिक्षा माग्नु पर्छ ।* ॐ *भवति !* भिक्षां देहि मे *भनेर*

---

४. *मातरं वा स्वसारं वा मातुर्वा भगिनीं निजाम् ।*
भिक्षेत भिक्षां प्रथमं या चैनं नावमानयेत् ।। (मनु. २/५०)

उपनयन (व्रतबन्ध)को अङ्गभूत भिक्षा आमा या सानीआमा अथवा सहोदरा बहिनी या अरू कसैसँग जसले कुमारलाई भिक्षा दिन निषेध गर्दैनन्, तीसँग माग्नुपर्छ। यसबाट र पारस्करको तिस्रोऽप्रत्याख्यायिन्यः, मातरं प्रथमामेके.... षड्द्वादशाऽपरिमिता वा वचनअनुसार पनि दिदी, बहिनी र फूपूहरूबाट पनि भिक्षा ग्रहण गर्न हुन्छ । मनुवचन अनुसार सर्वप्रथम आमासँग भिक्षा माग्नुपर्छ । आमा नभए नाताक्रम अनुसार अरूसँग माग्नुपर्छ भन्ने आशयलाई **पूर्वासंभव उत्तरापरिग्रहः** *भनेर मन्वर्थमुक्तावलीका टीकाकारले स्पष्ट गरिदिएका छन् ।*

कात्यायनले पनि मातरमेवाग्रे भिक्षेत भनेर प्रथम भिक्षा आमासँग माग्ने कुरा स्पष्ट गरिदिएका छन् । पराशर माधवीयमा माथि उल्लिखित मनुवचन नै उद्धृत गरिएको छ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

प्रार्थना गरी सर्वप्रथम आमाका हातबाट भिक्षाग्रहण गरी त्यसपछि मान्यताक्रमअनुार अरूबाट भिक्षा लिएर गुरुका नजिक गएर भो गुरो इयं भिक्षा मया लब्धा भनी आचार्यलाई निवेदन गर्नुपर्छ । आचार्यबाट भुङ्क्ष्व भन्ने आज्ञा पाएपछि भिक्षा स्वीकार गर्नुपर्छ अर्थात् आफ्नो भाग लिएर राख्छ। भिक्षा माग्नेक्रम तीन पटकसम्म हुन्छ । तीनै पटक भिक्षा माग्न जाँदा मण्डपलाई दाहिने प्रदक्षिणा गरी जाने प्रचलन छ । सहस्रन्तु पितॄन्माता गौरवेणातिरिच्यते यस मनुवचनअनुसार भिक्षा माग्ने क्रममा आमालाई प्राथमिकता दिएको हो ।

भिक्षामाग्दा ब्राह्मण कुमार र अरूले भन्ने वाक्य निम्नप्रकार छ –

ब्राह्मणकुमारः – **ॐ भवति ! भिक्षां मे देहि ।**

क्षत्रियकुमारः – **ॐ भिक्षां भवति ! मे देहि ।**

वैश्यकुमारः – **ॐ भिक्षां मे देहि भवति !**

(अत्रावसरे केचिन्मध्याह्नसन्ध्यां कारयन्ति । अनाश्रमस्थितिप्रयुक्त-प्रत्यवायपरिहारप्रायश्चित्तापेक्षया ब्रह्मचर्यलोपप्रयुक्तप्रत्यवायपरिहारप्रायश्चित्तस्य गुरुत्वाद् यथाविधि भिक्षाचरणादिनियमानामद्यत्वे एकस्मिन्नपि दिने दुःशकत्वं मन्यमानैरभियुक्तैः–

सावित्रीग्रहणादूर्ध्वं तद्दिने वा चतुर्थके ।
तृतीये द्वादशे वापि वत्सरे व्रतमुत्सृजेत् ।।

इति संस्कारभास्करोक्तकारिकावचनाश्रयणेन प्रथितस्य, उपनयनदिन एव वेदारम्भपूर्वकं समावर्त्तनमितिपक्षाश्रयेण समावर्त्तनस्यानुष्ठास्यमानत्वात् कालापकर्षं कृत्वा ब्रह्मचारी सायं सन्ध्यामुपास्योपनयनाग्नावेव समिदाधानं कृत्वाभिवादनं कुर्यात् ।)

ब्रह्मचारिनियमाः– अथ क्षारलवणमधुमांसादिनिवृत्तिः, दण्डकृष्णाजिन-धारणम्, वृक्षारोहणविषमभूमिलङ्घननग्नस्त्रीनिरीक्षणस्त्रीसहोपवेशनव्यावृत्ति-रूपा ब्रह्मचारिणो नियमाः। तद्दिने ब्रह्मचारी वाग्यतोऽहःशेषं स्थित एव नयेत्। ततः सायं सन्ध्यां कृत्वा तस्मिन्नेवाग्नौ पूर्ववत् पर्युक्षणपरिसमूहने कृत्वा

oal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmar

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

वाचं विसृजेत् । परिसमूहनं तु शुष्कनिषिद्धेतरेन्धनस्याग्नौ प्रक्षेपः । तच्च सन्ध्यामुपास्य प्रतिदिनं सायं प्रातरपि ब्रह्मचारिणा कर्तव्यम् ।

ब्रह्मचारीले पालना गर्नुपर्ने नियम-

खाटमा नसुत्नू भूइँमा सुत्नू, क्षार नून नखानू, लठ्ठी र मृगचर्म साथमा सँगै राख्नू, अग्निसेवा गर्नू, साँझ-बिहान समिधा चढाउने गर्नू, प्रतिदिन त्रिकाल संध्योपासना गर्नू, गुरुको सेवा शुश्रूषा गर्नू, भिक्षा माग्न हिंड्नु, माछामासुहरू नखानू, चुर्लुम्म डुबेर नुहाउनू, उपरखुट्टी लगाएर अथवा खाट इत्यादिमा नबस्नू, रुख, पर्खालमा नचढ्नू, सुवासिनी मानिसहरू भएको ठाउँमा नजानू र तिनीहरूसित नहिंड्नू, नाङ्गी सुवासिनी मानिसलाई नहेर्नू, झूठो नबोल्नू, चोरी नगर्नू, ब्रह्मचर्यमा रहनू ।

वि. नि. – यसपछि उपनयनसंबन्धी होमको साङ्गतासिद्धिका निमित्त एउटा गोदान गरेर आचार्यलाई दिनू । **ॐ उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते० ॐ यज्ञ यज्ञं गच्छ०** इत्यादि **पढेर यज्ञविसर्जन गरिदिनु र कर्म ईश्वरमा अर्पण गर्नू ।**

होमदक्षिणा – अद्येहामुकोऽहममुकराशेः पुत्रस्योपनयनाङ्गहोमकर्मणः साद्गुण्यार्थमिदं सुवर्णं वररूपेणाचार्याय तुभ्यमहं सम्प्रददे ॐ तत्सदिति कर्मोपदेशकायाचार्याय दत्वाशिषं गृह्णीयात्। तथा अद्येहकृतस्यास्य पुत्रस्योपनयनकर्मणः साङ्गतासिद्ध्यर्थं पञ्चाशतं यथाशक्ति वा ब्राह्मणान् भोजयिष्ये, इति संकल्प्य समुद्भवनामाग्निं संपूज्य विसृजेत् ।

– इत्युपनयनम् –

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

वेदारम्भः

उपनीय गुरुः शिष्यं महाव्याहृतिपूर्वकम्
वेदमध्यापयेदेनं शौचाचाराँश्च शिक्षयेत् ।। (याज्ञवल्क्यः)

प्रयोगः[1]- तत्र कृतनित्यक्रिय आचार्यः कुशैर्हस्तमात्रपरिमितां चतुरस्त्रां भूमिं परिसमूह्य तानैशान्यां परित्यज्य गोमयोदकेनोपलिप्य स्त्रुवमूलेनोत्तरोत्तरतः प्रागग्रप्रादेशमात्रं त्रिरुल्लिख्योल्लेखनक्रमेणानामिकाङ्गुष्ठाभ्यामुद्धृत्य जलेनाभ्युक्ष्य कांस्यपात्रेण अग्निमादाय स्वाभिमुखमुपसमाधाय पुष्पचन्दनताम्बूलवस्त्राण्यादाय ब्राह्मणवरणं कुर्यात् ।

ब्राह्मणवरणम् - ॐ अद्यकर्तव्यवेदारम्भहोमकर्मणि कृताकृतावेक्षणरूपब्रह्मकर्म कर्तुममुकगोत्रममुकशर्माणं ब्राह्मणमेभिः पुष्पचन्दनताम्बूलवासोभिर्ब्रह्मत्वेन त्वामहं वृणे, इति ब्रह्माणं वृणुयात् । ॐ वृतोऽस्मीति प्रतिवचनम्।

---

१. *आचार्यो वेदारम्भे वेदीसमीपमागत्योपविश्याचम्य गणेशादीन्नमस्कृत्य पञ्चभूसंस्कारपूर्वकमग्निस्थापनां विधाय अर्घं संस्थाप्य ब्रह्मोपवेशनादिपर्युक्षणान्तं कर्म कृत्वा सङ्कल्पं कुर्यात् - अद्येहामुकराशेरस्य बटोर्यजुर्वेदादिक्रमेण वेदारम्भं करिष्ये । इति प्रतिज्ञाय द्रव्ये देवताभिध्यानं करोति । अद्येह अस्य बटोर्वेदारम्भकर्मणाहं यक्ष्ये । तत्र प्रजापतिम्, इन्द्रम्, अग्निम्, सोमम्, अन्तरिक्षम्, वायुम्, ब्रह्माणम्, छन्दांसि, पृथिवीम्, अग्निम्, ब्रह्माणम्, छन्दांसि, दिवम्, सूर्यम्, ब्रह्माणम्, छन्दांसि, दिशः, चन्द्रमसम्, ब्रह्माणम्, छन्दांसि, देवान्, ऋषीन्, श्रद्धाम्, मेधाम्, सदसस्पतिम्, अनुमतिम्, अग्निम्, वायुम्, सूर्य्यम्, अग्नीवरुणौ, अग्नीवरुणौ, अग्निम्, वरुणञ्च, सवितारम्, विष्णुम्, विश्वान् (देवान्), मरुतः, स्वर्कान्, वरुणम्, प्रजापतिम्, स्विष्टकृतञ्चाज्येनाहं यक्ष्ये । वृतस्याचार्यस्य होमकर्तृत्वे इदमाज्यं तत्तद्देवतायै मया परित्यक्तम्,यथा दैवतमस्तु न ममेति त्यागं पूर्वमेव पित्रादिः कुर्यात् । ॐ मनोजूतिः०, ॐ भू० हरिनामाग्ने सुप्रतिष्ठितो वरदो भवेति प्रतिष्ठाप्य अद्येहामुकोऽहममुकराशेरस्य बटोर्वेदारम्भहोमकर्मणि हरिनामाग्नेः पूजनं करिष्ये इति संकल्प्य, तदेवाग्निरिति मन्त्रेण नाममन्त्रेण च ध्यानादिनीराजनान्तं संपूज्य रेखापूजनं जिह्वापूजनञ्च कृत्वा ब्रह्मणचारिणमग्नेः पश्चात् स्वस्योत्तरतः समुपवेश्य।*

oal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmar

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

प्रयोग– *वेदारम्भमा आचार्यले कुमारलाई साथमा लिएर वेदारम्भवेदीको पश्चिमपट्टि शुद्धआसनमा पूर्वमुख गरी बसेर होमारम्भको सङ्कल्प गर्नू –*

ॐ अद्येह अमुकगोत्रस्य अमुकनाम्नः अस्य कुमारस्य ब्रह्मवर्चस संपादनपूर्वकश्रौतस्मार्तक्रियानुष्ठानसिद्ध्यर्थं यथाविधि वेदारम्भकर्माहं करिष्ये ।

प्रयोग – *वेदारम्भको सङ्कल्पपछि उपनयनमा जस्तै अग्निस्थापनाविधिले पञ्चभूसंस्कार गरी वेदीमा रेखी राख्नू, समिधा राख्नु, अग्नि ल्याउनू र ब्राह्मणवरणको सङ्कल्प गर्नू ।*

ब्राह्मवरणम्

वि.नि. – वरणद्रव्य हातमा लिएर आचार्यले ब्राह्मणवरणको सङ्कल्प गर्नू–

ॐ हरिः ॐ तत्सत् । अद्येह अमुकनाम्नः, अस्य कुमारस्य अद्यकर्तव्यवेदारम्भहोमकर्मणि कृताकृतावेक्षणरूपब्रह्मकर्म कर्तुम् अमुकगोत्रममुकशर्माणं ब्राह्मणमेभिश्चन्दनपुष्पाक्षतताम्बूलपूगीफल–वासोद्रव्यादिभिर्ब्रह्मत्वेन त्वामहं वृणे ।

ब्रह्मा हुने ब्राह्मणले ॐ वृतोस्मि भन्नू । यजमान (आचार्य)ले ॐ **यथाविहितं कर्म कुरु** भन्नु र ब्राह्मणले पनि ॐ **करवाणि** भनेपछि अग्निको दक्षिणपट्टि यथावकाश एक ठाउँमा आसन ठीक पारी त्यसमा पूर्वपट्टि टुप्पो पारेर कुशहरू विच्छ्याइदिनू र ब्रह्मालाई अग्निको प्रदक्षिणा गराई लगेर **अस्मिन् (वेदारम्भहोम) कर्मणि त्वं मे ब्रह्मा भव** ब्रह्माले ॐ **भवानि** भनेर आसनमा बसी कुशकण्डिका आरम्भ गर्नू । उपनयनमा जस्तै कुशकण्डिका गरी हवन कार्य आरम्भ गर्नू ।

अग्निध्यानम् –

ॐ चत्वारि शृङ्गा त्रयोऽअस्य पादा द्वे शीर्षे सप्तहस्तासोऽअस्य।
त्रिधा बद्धोवृषभो रोरवीति महोदेवो मर्त्यां २ँ आविवेश ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

ॐ समुद्भवनामाग्ने इहागच्छ इह तिष्ठ अत्र आवाहितो भव सुप्रतिष्ठितो भव, सुप्रसन्नो वरदो भव ।

ॐ अग्निं प्रज्वलितं वन्दे जातवेदं हुताशनम् ।
सुवर्णवर्णममलं समिद्धं सर्वतोमुखम् ।।
होमार्थं प्रार्थयेऽहं त्वां समिदाज्यैर्हुताशन ।
समुद्भवनाम वैश्वानर ! आवाहितो भव ।।
प्रतिष्ठितो भव तथा प्रसन्नो वरदो भव ।
तावच्च तिष्ठ मे ब्रह्मन् ! यावत् कर्म समाप्यते ।।
ॐ स्वाहा शक्तियुताय समुद्भवनामाग्नये जातवेदसे नमः ।

होमसङ्कल्पः –

ॐ हरिः ॐ तत्सत् इत्यादि । अद्येह अमुकनाम्नः अस्य कुमारस्य अद्यकर्तव्यवेदारम्भ होमकर्मणि प्रथमं प्रजातिमिन्द्रमग्निं सोमम्, अन्तरिक्षम्, वायुम्, ब्रह्माणम्, छन्दांसि, ततः पृथिवीम्, अग्निम्, ब्रह्माणम्, छन्दांसि, दिवम्, सूर्यम्, ब्रह्माणम्, छन्दांसि दिशश्चन्द्रमसम्, ब्रह्माणम्, छन्दांसि, प्रजापतिम्, देवान्, ऋषीन्, श्रद्धाम्, मेघाम्, सदसस्पतिम्, अनुमतिम्, ततोऽग्निम्, वायुम्, सूर्यम्, अग्नीवरुणौ, अग्नीवरुणौ, अग्निम्, वरुणसवितृविष्णुविश्वेदेवमरुत्स्वर्कान्, वरुणम्, प्रजापतिम्, स्विष्टकृतं चाज्येनाहं यक्ष्ये ।

प्रयोग – *कुमारलाई देब्रेपट्टि राखेर अब अन्वारम्भण गर्न लगाई दाहिने घुँडा मोडेर आचार्यले स्वयं अथवा ब्राह्मणद्वारा तल लेखिएअनुसार विनियोगसहित मन्त्र पढ्दै राम्रोसँग बलेको आगोमा सुरोले घ्यूको चार आहुति दिनू र आहुतिपिच्छे सुरोमा बाँकी रहेको शेष घ्यू प्रोक्षणीपात्रमा चुहाइदिनू –*

आघाराज्यहोमः –

ॐ प्रजापतय इति प्रजापतिऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दः प्रजापतिर्देवता वेदा–

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

रम्भकर्मणि आज्यहोमे विनियोगः ।

ॐ प्रजापतये स्वाहा- इदं प्रजापतये न मम । इति मनसा।।१।।

ॐ इन्द्रायेति प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्द इन्द्रो देवता वेदारम्भकर्मणि आज्यहोमे विनियोगः ।

ॐ इन्द्राय स्वाहा- इदमिन्द्राय न मम ।।२।।

ॐ अग्नय इति प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दोऽग्निर्देवता वेदारम्भकर्मणि आज्यहोमे विनियोगः ।

ॐ अग्नये स्वाहा- इदमग्नये न मम ।।३।।

ॐ सोमायेति प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः सोमो देवता वेदारम्भकर्मणि आज्यहोमे विनियोगः ।

ॐ सोमाय स्वाहा - इदं सोमाय न मम ।।४। (एतावाज्यभागौ)

वेदारम्भसम्बद्धविभिन्नदेवहोमः -

प्रयोग – *यो मुख्य वेदारम्भसम्बन्धी होममा ब्रह्माद्वारा अन्वारम्भण नगरी धमाधम सुरोले घ्यू लिएर तल लेखिएअनुसार मन्त्र पढ्दै क्रमैसित अग्निमा आहुति दिनू । आहुति दिंदा कुमारलाई आरम्भ गराइने वेदसम्बन्धी मुख्य दुई चार आहुति पहिले दिएर त्यसपछि पछाडिका अरु सामान्य आहुतिहरू दिनुपर्छ ।*

एकै दिन एकै पटक सबै वेद आरम्भ गराउने भए तल लेखिएअनुसार सबै वेदसम्बन्धी मुख्य दुई-दुई आहुति छुट्टै दिएर पछिबाट मात्र सबै वेदको सामान्य आहुति दिए पनि हुन्छ -

यजुर्वेदाहुतिः -

१) ॐ अन्तरिक्षाय स्वाहा- इदमन्तरिक्षाय न मम ।

२) ॐ वायवे वाहा- इदं वायवे न मम ।

३) ॐ ब्रह्मणे स्वाहा- इदं ब्रह्मणे न मम ।

४) ॐ छन्दोभ्यः स्वाहा- इदं छन्दोभ्यो न मम ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

ऋग्वेदाहुतिः -

१) ॐ पृथिव्यै स्वाहा- इदं पृथिव्यै न मम ।

२) ॐ अग्नये स्वाहा- इदमग्नये न मम ।

३) ॐ ब्रह्मणे स्वाहा- इदं ब्रह्मणे न मम ।

४) ॐ छन्दोभ्यःस्वाहा- इदं छन्दोभ्यो न मम ।

सामवेदाहुतिः -

१) ॐ दिवे स्वाहा- इदं दिवे न मम ।

२) ॐ सूर्याय स्वाहा- इदं सूर्याय न मम ।

३) ॐ ब्रह्मणे स्वाहा- इदं ब्रह्मणे न मम ।

४) ॐ छन्दोभ्यः स्वाहा- इदं छन्दोभ्यो न मम ।

अथर्ववेदाहुतिः -

१) ॐ दिग्भ्यः स्वाहा- इदं दिग्भ्यो न मम ।

२) ॐ चन्द्रमसे स्वाहा- इदं चन्द्रमसे न मम ।

३) ॐ ब्रह्मणे स्वाहा- इद्र ब्रह्मणे न मम ।

४) ॐ छन्दोभ्यः स्वाहा- इदं छन्दोभ्यो न मम ।

सामान्याहुतयः -

१) ॐ प्रजापतये स्वाहा- इदं प्रजापतये न मम।। इतिमनसा।

२) ॐ देवेभ्यः स्वाहा- इदं देवेभ्यो न मम ।

३) ॐ ऋषिभ्यः स्वाहा- इदमृषिभ्यो न मम ।

४) ॐ श्रद्धायै स्वाहा- इदं श्रद्धायै न मम ।

५) ॐ मेधायै स्वाहा- इदं मेधायै न मम ।

६) ॐ सदसस्पतये स्वाहा- इदं सदसस्पतये न मम ।

७) ॐ अनुमतये स्वाहा- इदमनुमतये न मम ।

महाव्याहृतिहोमः -

प्रयोग - *अब अन्वारम्भण गर्न लगाई विनियोगसहित मन्त्र पढ्दै तल लेखिएअनुसार*

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

अग्निमा घ्यूको आहुति दिनू र आहुति गर्दा सुरोमा बाँकी रहेको शेष घ्यू प्रोक्षणीपात्रमा चुहाइदिनू ।

ॐ तिसृणां महाव्याहृतीनां प्रजापतिर्ऋषिः, क्रमेण गायत्र्युष्णिगनुष्टुभश्छन्दांसि, अग्निवायुसूर्या देवता वेदारम्भकर्मणि आज्यहोमे विनियोगः।

ॐ भूः स्वाहा- इदमग्नये न मम ।

ॐ भुवः स्वाहा- इदं वायवे न मम ।

ॐ स्वःस्वाहा- इदं सूर्याय न मम ।

– एता महाव्याहृतयः –

पञ्चवारुणीहोमः –

ॐ त्वन्नोऽअग्ने इति मन्त्रस्य वामदेव ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दः अग्नीवरुणौ देवते वेदारम्भकर्मणि सर्वप्रायश्चित्तहोमे विनियोगः ।

ॐ त्वन्नोऽ अग्ने वरुणस्य विद्वान् देवस्य हेडो ऽ अवया सिसीष्ठाः। यजिष्ठो बह्नितमः शोशुचानो विश्वा द्वेषाꣳसि प्रमुमुग्ध्यस्मत् स्वाहा।। इदमग्निवरुणाभ्यां न मम ।।४।।

ॐ स त्वन्न इति मन्त्रस्य वामदेव ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दः, अग्नीवरुणौ देवते वेदारम्भकर्मणि सर्वप्रायश्चित्तहोमे विनियोगः ।

ॐ सत्वन्नोऽअग्नेवमो भवोती नेदिष्ठोऽअस्याऽउषसो व्युष्टौ । अवयक्ष्व नो वरुणꣳरराणो वीहि मृडीकꣳसुहवो नऽएधि स्वाहा ।। इदमग्नीवरुणाभ्यां न मम ।।५।।

ॐ अयाश्चाग्न इति मन्त्रस्य वामदेव ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दः अग्निर्देवता वेदारम्भकर्मणि सर्वप्रायश्चित्तहोमे विनियोगः ।

ॐ अयाश्चाग्ने ऽ स्यनभिशस्तिपाश्च सत्यमित्त्वमया ऽ असि । अयानोयज्ञं वहास्यया नो धेहि भेषजꣳस्वाहा ।। इदमग्नये न मम ।।६।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

ॐ ये ते शतमिति मन्त्रस्य वामदेव ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दो वरुणः सविता विष्णु र्विश्वेदेवा मरुतः स्वर्का देवताः वेदारम्भकर्मणि सर्वप्रायश्चित्तहोमे विनियोगः ।

ॐ ये ते शतं वरुण ये सहस्त्रं यज्ञियाः पाशा वितता महान्तः । तेभिर्नो ऽ अद्य सवितोत विष्णुर्विश्वे मुञ्चन्तु मरुतः स्वर्काः स्वाहा ।। इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यो न मम ।।७।।

ॐ उदुत्तममिति मन्त्रस्य शुनःशेप ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दो वरुणो देवता वेदारम्भकर्मणि सर्वप्रायश्चित्तहोमे विनियोगः ।।

ॐ उदुत्तमं वरुण पाशमस्मदवाधमं वि मध्यमꣳश्रथाय । अथा वयमादित्य व्रते तवानागसोऽअदितयेस्याम स्वाहा ।। इदं वरुणाय न मम ।।८।।

– एताः प्रायश्चित्तसंज्ञकाः –

प्राजापत्यहोमः (मनसा) –

ॐ प्रजापतय इति प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दः प्रजापतिर्देवता (वेदारम्भकर्मणि) आज्यहोमे विनियोगः ।

ॐ प्रजापतये स्वाहा– इदं प्रजापतये न मम ।।९।।

स्विष्टकृद्धोमः –

ॐ अग्नये स्विष्टकृत इति मन्त्रस्य प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दोऽग्निर्देवता स्विष्टकृद्धोमे विनियोगः ।

ॐ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा– इदमग्नये स्विष्टकृते न मम (इति स्विष्टकृदाज्याहुतिहोमः) ।

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmar

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

संस्रवप्राशनम्-

प्रयोग - *संस्रव लिएर यजमान आचार्यले चाट्नू र आचमन गर्नू ।*

पूर्णपात्रदानम् -

वि. नि. यसपछि फल, सुपारी, फूल, वस्त्र, द्रव्य, यज्ञोपवीतसहित चामलको पूर्णपात्रलाई अगाडि राखी पूजा गरेर सङ्कल्पपूर्वक ब्रह्म हुने ब्राह्मणको हातका राखिदिनू -

ॐ पूर्णा दर्वि परापत सुपूर्णा पुनरापत । वस्नेवविक्रीणावहा-ऽइषमूर्जꣳशतक्रतो ।। ॐ पूर्णपात्राय नमः ।

ॐ अद्येह- कृतेऽस्मिन् वेदारम्भहोमकर्मणि कृताकृतावेक्षण-रूपब्रह्मकर्मप्रतिष्ठार्थमिदं तण्डुलपूर्णपात्रं प्रजापतिदेवताकम् अमुक-गोत्राय अमुकशर्मणे ब्राह्मणाय ब्रह्मणे दक्षिणात्वेन तुभ्यमहं सम्प्रददे।

प्रणीताविमोकः -

वि. नि. - निम्नलिखित विनियोग वाक्य पढी प्रणीताको जल आचार्य र कुमार दुवैका शिरमा सेचन गरिदिनू -

ॐ सुमित्रियादुर्मित्रिया इति द्वयोर्यजुषोः प्रजापतिर्ऋषिरापो देवता अपामादानप्रक्षेपयोर्विनियोगः ।

ॐ सुमित्रिया नऽ आप ऽ ओषधयः सन्तु ।

त्यसपछि ॐ दुर्मित्रियास्तस्मै सन्तु योस्मान् द्वेष्टि यंच वयं द्विष्मः भनेर बाँकी जलसहितको त्यो प्रणीतापात्रलाई ईशान दिशातर्फ घोप्ट्याइदिनू ।

बर्हिहोमः - बर्हिहोम पनि गर्नू ।

वेदारम्भः -

प्रयोग - *यसमा आचार्य र कुमार आसनमा बसेपछि दुवैले आचमन गरी वेदको पुस्तक अघिल्तिर राखेर ॐ नमो वेदपुरुषाय मन्त्रले पुस्तक पूजा,*

 23699

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

पुष्पाञ्जलिसमेत अर्पण गरी पुस्तकमा अथवा थालीमा क्रमैसँग गणेश, सरस्वती, लक्ष्मीनारायण, आफ्नो शाखाका आचार्य, ऋषि र सूत्रकारको नाममन्त्रले पूजा धूप, बत्ती, नैवेद्य, नमस्कार गराएर पुस्तकमा शिर राखेर कुमारलाई ढोग्न लगाउनू र शुभमुहूर्तमा वेदारम्भ गराउनू । आरम्भ गर्नुभन्दा पहिले भूर्भुवः स्व गायत्री मन्त्र जपेर आरम्भ गराउनू–

वेदारम्भप्रयोगः– अथ ब्रह्मचारी प्रथमं गणेशादीन् पूजयेत् । तद्यथा– अद्येहामुकोऽहं वेदारम्भकर्मणः पूर्वाङ्गत्वेन गणेशादीनामावाहनस्थापनपूजनानि करिष्ये इति संकल्प्य, ताम्रस्थाल्यादौ दध्यक्षतान् गृहीत्वा उत्तरवृद्ध्या स्थापयेत्।

ॐ भूः गणेश इहागच्छ पूजार्थं त्वामावाहयामि इह तिष्ठ, ॐ भूर्भुवःस्वः विष्णो इहा०, ॐ भू० सरस्वति इहा०, ॐ भू० लक्ष्मि इहा०, ॐ भू० स्वविद्ये इहा०, ॐ मनोजूतिः० इति प्रतिष्ठाप्य ध्यानादिनीराजनान्तं संपूज्य गुरुञ्च गन्धपुष्पादिभिरभ्यर्च्य पादोपसङ्ग्रहणं कुर्यात् । गुरुश्च ततो ब्रह्मचारिणं यथाविधि वेदानध्यापयेत् । तद्यथा– अग्नेरुत्तरतोब्रह्मचारिणमुदङ्मुखं प्राङ्मुखं वा प्रागग्रेषु कुशेषूपवेश्य स्मार्ताचमनं प्राणायामं ब्रह्माञ्जलिञ्च कारयित्वा प्रणवव्याहृतिपूर्वां गायत्रीं पाठयित्वा स्ववेदारम्भं कारयेत् ।

यजुर्वेदाध्ययनविनियोगः – तत्र ॐ इषेत्वादि खम्ब्रह्मान्तस्य माध्यन्दिनीयकस्य व्वाजसनेयकस्य यजुर्व्वेदाम्नायस्य विवस्वानृषिर्गायत्र्यादीनि सर्व्वाणि छन्दाꣳसि सर्व्वाणि यजूꣳषि लिङ्गोक्ता देवताः स्वाध्यायाध्ययने विनियोगः। ॐ हरिः ॐ, ॐ भूर्भुवः स्वः तत्स०, ॐ इषेत्वोर्ज्जेत्त्वाव्वायवस्स्थदेवोवःसविताप्प्रार्पयतुश्श्रेष्ठतमायकर्म्मणऽआप्प्यायद्ध्वमग्घ्न्याऽइन्द्रायभागम्प्रजावतीरनमीवाऽअयक्ष्मामावस्तेनऽईशतमाघशꣳसोद्ध्रुवाऽअस्मिन्गोपतौस्यातबह्वीर्य्यजमानस्य पशून्पाहि ।।१।। व्वसोपवित्त्रम् इति स्वल्पारम्भं कारयित्वा अध्यायादीन् प्रब्रूयात् । ॐ कृष्णोसि०।।२।। ॐ समिधाग्निम्०।।३।। ॐ एदम्०।।४।। ॐ अग्नेस्त्तनूः० ।।५।।

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

ॐ देवस्यत्त्वा०।।६। ॐ ब्वाचस्पतये०।।७।। ॐ देवसवितः०।।९।। ॐ अपोदेवाः०।।१०।। ॐ युञ्जानःप्प्रथमम्०।।११।। ॐ दृशानो-रुक्क्मः०।।१२।। ॐ मयिगृह्णामि०।।१३।। ॐ ध्रुवक्षितिर्द्ध्रुव-योनिः० ।।१४।। ॐ अग्ग्नेजातान्० ।।१५।। ॐ नमस्त्ते० ।।१६।। ॐ अश्म्मन्नूर्ज्जम्० ।।१७।। ॐ ब्वाजश्श्च० ।।१८।। ॐ स्वाह्वी-न्त्वा०।।१९।। ॐ क्षत्रस्ययोनिः० ।।२०।। ॐ इमम्मे०।।२१।। ॐ तेजोसि० ।।२२।। ॐ हिरण्यगर्ब्भःसम्० ।।२३।। ॐ अश्श्वस्त्तूप-रः०।।२४।। ॐ शादन्दद्भिः०।।२५।। ॐ अग्ग्निश्श्च०।।२६।। ॐ समास्त्त्वा०।।२७।। ॐ होतायक्षत्०।।२८।। ॐ समिद्धोऽअञ्ज-न्०।।२९।। ॐ देवसवितः०।।३०।। ॐ सहस्त्रशीर्षापुरुषः०।।३१।। ॐ तदेव०।।३२।। ॐ अस्याजरासः०।।३३।। ॐ यज्जाग्ग्रतः०।।३४।। ॐ अपेतः० (जलस्पर्शः विष्णोर्वा स्मरणम्) ।।३५।। ॐ ऋचंब्वा-चम्० ।।३६।। ॐ देवस्यत्त्वा०।।३७।। ॐ देवस्यत्त्वा० ।।३८।। ॐ स्वाहाप्प्राणेब्भ्य० ।३९।। ॐ ईशाब्वास्यम्० ।।४०।। ॐ हिरण्मयेनपात्रेणसत्त्यस्यापिहितम्मुखम् । योसावादित्त्येपुरुषःसोसावहम् ।। ॐ खम्ब्रह्म ।।४०।। ॐ ब्व्रतमुपैष्ष्यन्नन्तरेणाहवनीयञ्चगार्हपत्त्यञ्च-प्प्राङ्क्तिष्ठन्नपऽउपस्पृशतितद्यदपऽउपस्पृशत्यिमेद्ध्यम्भ्रैपुरुषोयदनृतंब्वद-तितेनपूतिरन्तरतोमेद्ध्यावाऽआपोमेद्ध्योभूत्त्वाव्व्रतमुपायानीतिपवित्रं-वाऽआपःपवित्रपूतोव्व्रतमुपायानीतितस्म्माद्द्वाऽअपऽउपस्पृशति ।।१।। ॐ सोग्ग्निमेवाभीक्षमाणोव्व्रतमुपैति । ॐ प्राश्न्नीपुत्रादासुरिवासिनः-प्राश्न्नीपुत्रऽआसुरायणादासुररायणऽआसुरेरासुरिर्य्याज्ञवल्क्याद्याज्ञव-ल्क्यऽउद्दालकादुद्दालकोरुणादरुणऽउपवेशेरुपवेशिःकुश्श्रेःकुश्श्र-र्व्वाजश्श्रवसोब्वाजश्श्रवाजिह्वावतोबाद्ध्योगाज्जिह्वावान्बाद्ध्योगोसि-ताद्द्वार्षगणादसितोब्वार्षगणोहरितात्कश्यपाद्धरितःकश्यपःशिल्पा-त्कश्यपाच्छिल्पःकश्यपःकश्यपान्नैध्रुवेकश्यपोनैध्रुविर्व्वाचोब्वागम्भि-ण्याऽअम्भिण्यादित्त्यादादित्त्यानीमानिशुक्लानियजूꣳषिब्वाजसनेयेन-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

याज्ञवल्क्येनाख्यायन्ते ।।२।। इत्येवं यजुर्वेदारम्भं परिसमापयेत् ।

ऋग्वेदाध्ययनविनियोगः - अथ ऋग्वेदादिमन्त्रस्यमधुच्छन्दाऋषिर्गायत्रीच्छन्दोऽग्निर्देवता स्वाध्यायाध्ययने विनियोगः । ॐ अग्निमीळेपुरोहितंयज्ञस्यदेवमृत्त्विजम् । होतारंरत्नधातमम्।। इति ऋग्वेदारम्भः ।

सामवेदाध्ययनविनियोगः - अथ सामवेदादिमन्त्रस्य गौतमऋषिर्गायत्रीच्छन्दोऽग्निर्देवता स्वाध्यायाध्ययने विनियोगः । ॐ अग्नआयाहिवीतयेगृणानोहव्यदातये । निहोतासत्सिबर्हिषि।। इति सामवेदारम्भः ।

अथर्ववेदाध्ययनविनियोगः - शन्नोदेवीरिति अथर्ववेदादिमन्त्रस्य दध्यङ्ङाथर्वणऋषिर्गायत्रीछन्दोऽग्निर्देवता स्वाध्यायाध्ययने विनियोगः । ॐ शन्नोदेवीरभिष्टयऽआपोभवन्तुपीतये। शंयोरभिस्त्रवन्तुनः ।। इत्यथर्ववेदारम्भः।

अनिराकरणमन्त्रपाठः - पुनः पूर्ववत् प्रणव्याहृतिपूर्विकां गायत्रीं पठित्वा ॐ विरामोऽस्तु इति वदन्तं गुरुं शिष्यः पादोपसङ्ग्रहणपूर्वकं प्रणम्य विरमेत्। ततः अधीत्यानिराकरणमन्त्रान्पठेत्। ॐ अथातोधीत्याधीत्यानिराकरणम्। प्रतीकम्मेविचक्षणंजिह्वामेमधुयद्वचःकर्णाभ्यांभूरिशुश्रुवेमात्वंहार्षीच्छुतम्मयिब्रह्मणःप्रवचनमसि । ब्रह्मणःप्रतिष्ठानमसि । ब्रह्मकोशोसि। सनिरसिशान्तिरस्यनिराकरणमसि । ब्रह्मकोशम्मेविश । वाचात्वापिदधामिवाचात्वापिदधामि । स्वरकरणकण्ठ्यौरसदन्त्यौष्ठ्यग्रहणधारणोच्चारणशक्तिर्म्मयिभवतु। आप्यायन्तुमेङ्गानिवाक्प्राणश्चक्षुःश्रोत्रंयशोबलम् । यन्मेश्रुतमधीतंतन्मेमनसितिष्ठतुतिष्ठतु ॐ ।। इति पारस्करगृह्ये ३/१५ । अथाचारादस्मिन्नवसरे बटुं पाठार्थं वाराणसीं प्रेषयन्ति ।

अध्ययननियमाः- आचार्येणाहूतोऽधीयीत । आचार्येणाहूत उत्थाय प्रतिवचनं दद्यात् । शयानं चेदाह्वयति तदासीनः, आसीनं चेत्तिष्ठन्, तिष्ठन्तं चेदभिमुखं गच्छन्, अभिमुखमागच्छन्तं चेदभिधावन्, गुरुमेवं वर्तमानोऽध्येता ब्रह्मभूयाय कल्पत इति ।

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

यजुर्वेदारम्भमन्त्रः -

ॐ हरिः ॐ समिधाग्निन्दुवस्यत घृतैर्बोधयतातिथिम् । आस्मिन् हव्या जुहोतन ।।१।। सुममिद्धाय शोचिषे घृतन्तीव्रञ्जुहोतन । अग्नये जातवेदसे ।।२।।

ऋग्वेदारम्भमन्त्रः - ॐ अग्निमीडे पुरोहितं यज्ञस्य देवमृत्विजम्। होतारं रत्नधातमम् ।।१।।

सामवेदारम्भमन्त्रः - ॐ अग्न ऽ आयाहि वीतये गृणानो हव्यदातये। निहोता सत्सि बर्हिषि ।।१।।

अथर्ववेदारम्भमन्त्रः - ॐ शन्नो देवीरभिष्टयऽआपो भवन्तु पीतये । शंयोरभिस्त्रवन्तु नः ।।१।।

अधीत्यानिराकरणमन्त्रः - ॐ प्रतीकम्मे विचक्षणं जिह्वा मे मधु यद्वचः ।। कर्णाभ्यां भूरि श्रुश्रुवे मा त्वꣳहार्षीः श्रुतम्मयि ।।१।।

ॐ ब्रह्मणः प्रवचनमसि ब्रह्मणः प्रतिष्ठानमसि ब्रह्मकोशोसि सनिरसि शान्तिरस्यनिराकरणमसि । ब्रह्मकोशं मे विश । वाचा त्वापिदधामि ।। स्वरकरणकण्ठ्यौरसदन्त्यौष्ठ्यग्रहणधारणशक्तिर्मयि भवतु । आप्यायन्तु मेङ्गानि वाक्प्राणश्चक्षुः श्रोत्रं यशोबलम् ।। यन्मे श्रुतमधीतं तन्मे मनसि तिष्ठतु तिष्ठतु ।

धनुर्वेदारम्भमन्त्राः -

ईश्वरोक्ताद्धनुर्वेदाद् व्यासस्यापि सुभाषितात् ।
पद्यान्याकृष्य रचितो ग्रन्थः संक्षेपतो मया ।।
यस्याभ्यासप्रसादेन निष्पद्यन्ते धनुर्धराः ।
जेतारः परसैन्यानां तस्याभ्यासो विधीयताम् ।।
एकोपि यत्र नगरे प्रसिद्धः स्याद् धनुर्धरः ।
ततो यान्त्यरयो दूरान्मृगाः सिंहभयादिव ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

क्रियाकलापान् वक्ष्यामि श्रमसाध्यान् शुचिस्मिते ।
येषां विज्ञानमात्रेण सिद्धिर्भवति नान्यथा ।।
एको रथो गजश्चैको जनाः पंच पदातयः ।
त्रयश्च तुरगाश्चैव पत्तिरित्यभिधीयते ।।
पत्तिं च त्रिगुणामेकमाहुः सेनामुखं बुधाः ।
त्रीणि सेनामुखान्येवं गुल्म इत्यभिधीयते ।।
त्रयो गुल्मा गणे ज्ञेयो बाहिनी तु गणास्त्रयः ।
स्मृतास्तिस्त्रस्तु बाहिन्यः पृतनेति विचक्षणैः ।।
चमूस्तु पृतनास्तिस्त्रश्चमूत्रयमनीकिनी ।
अनीकिनीं दशगुणां प्राहुरक्षौहिणीं बुधाः ।
खद्वयस्वरवस्विन्दुनेत्रैरक्षौहिणी मता ।।
खद्वयं निधिवेदाक्षिचन्द्राश्व्यग्निहिमांशुभिः ।
महाक्षौहिणिका प्रोक्ता संख्या गणितकोविदैः ।।
मुखे रथा गजाः पृष्ठे तत्पृष्ठे च पदातयः ।
पार्श्वयोश्च हयाः कार्या व्यूहस्यायं विधिः स्मृतः ।।
अर्धचन्द्रं च चक्रं च शकटं मकरं तथा ।
कमलं श्रेणिकां गुल्मं गिरिं वज्रं च कल्पयेत् ।।
ये राजपुत्राः सामन्ता आप्ताः सेवकजातयः ।
तान्सर्वानात्मनः पार्श्वे रक्षायै स्थापयेन्नृपः ।।
संभृत्य महतीं सेनां चतुरङ्गां महीपतिः ।
व्यूहयित्वाग्रतः शूरान् स्थापयेज्जयलिप्सया ।।
क्षत्रं सारभृतं शूरं शस्त्रज्ञमनुरागि च ।
अपि स्वल्पं श्रिये सैन्यं वृथान्या मुण्डमण्डली ।।
अल्पायां वा महत्यां वा सेनायामिति निश्चयः ।
हर्षो योधगणस्यैको जयलक्षणमुच्यते ।।
यस्मिन् बले यः पुरुषः प्रधानः स सर्वयत्नैः परिरक्षणीयः ।
तस्मिन् विनष्टे खिलसारभूते न नाभिभङ्गे ह्यरका वहन्ति ।।

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmar

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

रक्षामन्त्राः –

ॐ शूलेन पाहि नो देवि पाहि खड्गेन चाम्बिके ।
घंटास्वनेन नः पाहि चापज्यानिस्वनेन च ।।
प्राच्यां रक्ष प्रतीच्यां च चण्डिके रक्ष दक्षिणे ।
भ्रामणेनात्मशूलस्य उत्तरस्यां तथेश्वरि ।।
सौम्यानि यानि रूपाणि त्रैलोक्ये विचरन्ति ते ।
यानि चात्यर्थधोराणि तैरक्षास्मांस्तथा भुवम् ।।
खड्गशूलगदादीनि यानि चास्त्राणि तेऽम्बिके ।
करपल्लवसङ्गीनि तैरस्मान् रक्ष सर्वतः ।।
लाभस्तेषां जयस्तेषां कुतस्तेषां पराजयः ।
येषामिन्दीवरश्यामो हृदयस्थो जनार्दनः ।।
अर्जुनः फाल्गुनो जिष्णुः किरीटी श्वेतवाहनः ।
बीभत्सुर्विजयः कृष्णः सव्यसाची धनञ्जयः ।।
ॐ धन्वना गा धन्वनाजिं जयेम धन्वना तीव्राः समदो जयेम ।
धनुः शत्रोरप कामं कृणोति धन्वना सर्वाः प्रदिशो जयेम ।।
धृतं कृष्णेन रक्षार्थं संहारार्थं हरेण च ।
त्रयीमूर्तिगतं दिव्यं धनुस्त्वां प्रणमाम्यहम् ।।
कामदेवस्य ये वाणाः सफला अर्जुनस्य च ।
रामस्य च यथा वाणास्तथास्माकं भवन्त्विह ।।
ॐ धनुषे नमः, ॐ वाणेभ्यो नमः, ॐ धनुर्वाणेभ्यो नमः ।

वि. नि. – अब वेदारम्भपछि कुमारलाई एकपल्ट गुरुको पाउमा र पुस्तकमा पनि दर्शन गर्न लगाउनू ।

पूर्णाहुतिः –

सर्वप्रथम स्वस्तिवाचन गरेर कुमारका हातबाट सुरोमा सग्लोनरिवल, सुपारी केही राख्न लगाई उठेर घ्यूको धारा लगाउँदै विनियोगसहित तलको मन्त्रले

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

केशान्त -

अग्निमा पूर्णाहुति होम गर्नू -

विनियोगः - ॐ मूर्धानमिति मन्त्रस्य भरद्वाज ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दः अग्निर्देवता पूर्णाहुतिहोमे विनियोगः ।

ॐ मूर्धानं दिवोऽअरतिं पृथिव्या वैश्वानरमृतऽआजातमग्निम्। कविंᳬसम्राजमतिथिं जनानामासन्नापात्रं जनयन्त देवाः स्वाहा।।

त्र्यायुषकरणम् -

विनियोगः - ॐ त्र्यायुषमिति मन्त्रस्य नारायण ऋषिरुष्णिक् छन्दो लिङ्गोक्ता देवता भस्मना तिलककरणे विनियोगः ।

ॐ त्र्यायुषं जमदग्नेः, ललाटे , ॐ कश्यपस्य त्र्यायुषम्, ग्रीवायाम्, ॐ यद्देवेषु त्र्यायुषम्, दक्षिणबाहुमूले, ॐ तन्नोऽअस्तु त्र्यायुषम्, हृदि ।

यसपछि वेदारम्भसम्बन्धी होमसाङ्गतासिद्धिका लागि एउटा गोदान गरेर आचार्यलाई दिनू र ॐ उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते. ॐ यज्ञ यज्ञं गच्छ० इत्यादि पढेर यज्ञको विसर्जन गर्नू र कर्म ईश्वरमा अर्पण गर्नू ।

दक्षिणासङ्कल्पः- अद्येहामुकोऽहममुकशर्मणो बटोर्वेदारम्भकर्मणः साङ्गतासिद्ध्यर्थं साद्गुण्यार्थं च इदं सुवर्णमग्निदैवतं वररूपेणाचार्याय कर्मोपदेशकाय तुभ्यमहं सम्प्रददे इति दद्यात् । ततः पित्रादिर्दश यथाशक्ति वा ब्राह्मणान् भोजयिष्ये इति संकल्पं कृत्वा हरिनामाग्निं संपूज्य विसृजेत्। इति वेदारम्भः ।

- इति वेदारम्भः -

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

समावर्त्तनम्

प्रयोगः[१] - तत्र शुभे दिने प्रह्वीभूय आचार्य ! **स्नास्यामी**ति कुमार आचार्यं भाषते, ततः **स्नाही**त्याचार्यः । ततो ब्रह्मचारिणि आचार्यसन्निहितप्रदेशे उपविष्टे कृतस्नानादिराचार्यः कुशैर्हस्तमात्रपरिमितभूमिं परिसमूह्य तानैशान्यां परित्यज्य गोमयोदकेनोपलिप्य स्रुवमूलेनोत्तरोत्तरक्रमेण त्रिरुल्लिख्योल्लेखन-क्रमेणानामिकाङ्गुष्ठाभ्यामुद्धृत्य जलेनाभ्युक्ष्य कांस्यपात्रेणाग्निमानीय प्रत्यङ्मुखं तदुपरि निदध्यात् ।

प्रयोग – वेदारम्भ गरी यथासमय विद्या र व्रत दुवै पूरा गरेको कुमार ब्रह्मचारी विद्यार्थीले आचार्यलाई गुरुदक्षिणा अथवा गाई दिएर सन्तुष्ट गराई गुरुको अघिल्तिर हात जोडी बसेर अथवा उभिएर नम्रतासाथ **ॐ आचार्य ! स्नास्यामि** भन्नू । आचार्यले पनि **ॐ स्नाहि** अनुमति दिएपछि समावर्त्तन होम गर्न ठीक

---

१. अथ समावर्त्तनम्- तत्र विधिस्तु वेदारम्भवत्कार्यः एतदेव व्रतादेशनविसर्गेषु इति पारस्करवचनात् ।

अथ स्नास्यन् वररूपेण गवादिकमाचार्याय दद्यात् । गुरवे तु वरं दत्वा स्नायीत तदनुज्ञया इति याज्ञवल्क्यवचनात् । तत्र संकल्पः- अद्येहामुकोऽहं स्नानाधिकारसिद्धये इमां गां गोप्रत्याम्नायीभूतं सुवर्णं रजतं वा आचार्याय तुभ्यं संप्रददे इति संकल्प्य गुरवे वरं दत्त्वा भो गुरो अहं स्नास्यामि इति संप्रार्थ्य स्नाहि इति लब्धानुज्ञो वक्ष्यमाणविधिना स्नायात् । अत्र स्नानादौ ब्रह्मचार्येवाधिकारी स्नायादिति कर्त्रर्थकलकारश्रवणात् ।

अथाचार्यः समावर्त्तनवेदीसमीपमागत्य प्राङ्मुख उपविश्य स्वदक्षिणत उदङ्मुखं ब्रह्मचारिणमुपवेश्य गणेशादीन्प्रणम्य वेद्यां पञ्चभूसंस्कारपूर्वकमग्निं संस्थाप्य प्रतिज्ञासंकल्पं कुर्यात् । अद्येहामुकोऽहममुकराशेरस्य बटोः स्नातकत्वसिद्धये समावर्त्तनकर्म करिष्ये इति संकल्प्य ब्रह्मोपवेशनादिपूर्णपात्रासादनान्ते विशेषोपकल्पनीयानि ।

इन्धनं पञ्चधा विभक्तम्, पर्युक्षणार्थमुदकम्, समिधस्तिस्रः पुनरिन्धनं पञ्चधा विभक्तम्, पर्युक्षणार्थमुदकञ्च, हरिताः कुशाः, स्नानाधिकरणाभूताः सर्वौषधिमिश्रिततीर्थवारिपूर्णा अष्टौ कुम्भाः, दक्षिणोपक्रमा उदक्संस्थाः सहस्रधाराः, सूर्योपस्थानार्थं वस्त्रम्, भोजनार्थं दधि,

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

बनाएको वेदी नजिक बसी आचमन, प्राणायाम गरी हातमा चन्दन, अक्षता, फूल, जौ लिएर कर्मपात्रको जलसहित सङ्कल्प गरी उपनयनमा बताएजस्तै विधिले अग्निस्थापनाअनुसार वेदीको पञ्चभूसंस्कार गरी कुशकण्डिका पनि गर्नू। त्यसपछि वेदीमा वैश्वानर नामका अग्निको स्थापना गरेर ब्रह्म रूप ब्राह्मणवरण गर्नू ।

प्रतिज्ञासङ्कल्पः - ॐ अद्येह अमुकगोत्रस्य अमुकनाम्न अमुकअस्य ब्रह्मचारिणः अथवा कुमारस्य स्नातकत्वसिद्ध्या ब्रह्मचर्यावस्थातो गृहस्थाद्याश्रमान्तरप्राप्त्यर्थं तत्स्वीकारार्थं वा श्रीमत्परमेश्वरप्रीतये समावर्त्तनकर्माहं करिष्ये ।

ब्राह्मणवरणम् -

सङ्कल्पः - ॐ हरिः ॐ तत्सत्. अद्येह अमुकगोत्रस्य अमुकनाम्नः अस्य ब्रह्मचारिणः, कुमारस्य अद्यकर्तव्यसमावर्त्तनहोमकर्मणि कृताकृतावेक्षणरूपब्रह्मकर्म कर्तुम् अमुकगोत्रममुकशर्माणं ब्राह्मणमेभिश्चन्दनपुष्पाक्षतताम्बूलपूगीफलवासोद्रव्यादिभिर्ब्रह्मत्वेन त्वामहं वृणे।

ब्रह्मा हुने ब्राह्मणले ॐ वृतोस्मि भन्नू । यजमान (आचार्य) ले ॐ

क्षौरार्थ नापितः, स्नानार्थ शीतं वारि, औदुम्बरं दन्तधावनम्, उत्सादनीयद्रव्यम्, स्नानार्थमुष्णमुदकम्, चन्दनम्, अहते वाससी, यज्ञोपवीतम्, पुष्पमाला, शिरोवेष्टनम्, कञ्चुकादीनि परिधानवस्त्राणि, कर्णवेष्टकौ, अञ्जनम्, दर्पणः, छत्रम्, उपानहौ, वैणवो दण्डश्चेति । ततः पवित्रच्छेदनादि-पर्युक्षणान्तं कर्म कृत्वा द्रव्यदेवताभिध्यानं कुर्यात् ।

अद्येह अस्य बटोः समावर्त्तनकर्मणाहं यक्ष्ये तत्र प्रजापतिम्, इन्द्रम्, अग्निम्, सोमम्, अन्तरिक्षम्, वायुम्, ब्रह्माणम्, छन्दांसि, दिशः, चन्द्रमसम्, ब्रह्माणम्, छन्दांसि, प्रजापतिम्, देवान्, ऋषीन्, श्रद्धाम्, मेधाम्, सदसस्पतिम्, अनुमतिम्, अग्निम्, वायुम्, सूर्यम्, अग्नीवरुणौ, अग्नीवरुणौ अग्निम्, वरुणꣳसवितारम्, विष्णुम्, विश्वान् (देवान्), मरुतः, स्वर्कान्, वरुणम्, प्रजापतिम्, स्विष्टकृतश्चाज्येनाहं यक्ष्ये ।

पित्रादेरन्यस्य कृतस्याचार्यस्य होमकर्तृत्वे पित्रादिः, इदमाज्यं तत्तद्देवतायै मया परित्यक्तम् यथा दैवतमस्तु न मम इति त्यागं पूर्वमेव कुर्यात् । ततो राजपुत्र (वैश्वानरनामाग्निरिति केचित्) नामानमग्निं ॐ मनोजूतिः० ॐ भू० राजपुत्रनामाग्ने सुप्रतिष्ठो वरदो भव इति प्रतिष्ठाप्य ॐ तदेवाग्निरित्यादिभिर्मन्त्रैर्नाममन्त्रेण च ध्यानावाहनपाद्यादिनीराजनान्तं संपूज्य रेखापूजनं जिह्वापूजनञ्च कृत्वा दक्षिणं जान्वाच्य जुहुयात् इति संस्कारदीपके ।)

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

यथाविहितं कर्मकुरु भन्नू र ब्राह्मणले ॐ करवाणि भनेपछि अग्निको दक्षिणपट्टि एक ठाउँमा आसन ठीक पारी त्यसमा पूर्वपट्टि टुप्पो पारेर कुशहरू विच्छ्याइदिनू र ब्रह्मालाई अग्निको प्रदक्षिणा गराई लगेर अस्मिन् (समावर्त्तनहोम) कर्मणि त्वं मे ब्रह्मा भव भनेर राखिदिनू । ब्रह्माले ॐ भवानि भनेर आसनमा बसी संक्षिप्त कुशकण्डिका अग्निस्थापना विधिअनुसार गर्नू ।

अग्निध्यानम् –

ॐ चत्वारि शृङ्गा त्रयोऽअस्य पादा द्वे शीर्षे सप्त हस्तासो ऽ अस्य । त्रिधा बद्धो वृषभो रोरवीति महोदेवो मर्त्त्यां २ँ आविवेश ।।

ॐ वैश्वानरनामाग्ने इहागच्छ, इह तिष्ठ, अत्र आवाहितो भव सुप्रतिष्ठितो भव सुप्रसन्नो वरदो भव ।।

ॐ अग्निं प्रज्वलितं वन्दे जातवेदं हुताशनम् ।
सुवर्णवर्णममलं समिद्धं सर्वतोमुखम् ।।
होमार्थं प्रार्थयेऽहं त्वा समिदाज्यैर्हुताशन ।
वैश्वानर ! दिव्यरूप ! मयात्रावाहितो भव ।।
प्रतिष्ठितो भव तथा प्रसन्नो वरदो भव ।
तावच्च तिष्ठ मे ब्रह्मन् यावत् कर्म समाप्यते ।।
ॐ स्वाहाशक्तियुताय वैश्वानरनामाग्नये जातवेदसे नमः ।

वि.नि. – यसपछि समावर्त्तनको होमसङ्कल्प गर्नू –

ॐ हरिः ॐ तत्सत् इत्यादि । अद्येह अस्य ब्रह्मचारिणः, कुमारस्याद्यकर्तव्यसमावर्त्तन होमकर्मणि प्रथमं प्रजापतिम्, इन्द्रम्, अग्निं सोमम्, तदनु, अन्तरिक्षम्, वायुम्, ब्रह्माणम्, छन्दाँसि, पृथिवीम्, अग्निम्, ब्रह्माणं छन्दाँसि, दिवम्, सूर्यम्, ब्रह्माणम्, छन्दाँसि, दिशः, चन्द्रमसम्, ब्रह्माणम्, छन्दांसि, तदन्तरम् प्रजापतिम्, देवान्, ऋषीन्, श्रद्धाम्, मेघाम्, सदसस्पतिम्, अनुमतिम्, ततोऽग्निम्, वायुम्, सूर्यम्, अग्नीवरुणौ, अग्नीवरुणौ, अग्निम्, वरुणसवितृविष्णुविश्वेदेवमरुत्स्वर्कान्, वरुणम्, प्रजापतिम्, स्विष्टकृतं चाज्येन अग्नावाज्याहुतिदानेनाहं यक्ष्ये ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

प्रयोग – *आचार्यले कुमारलाई सँगै देब्रेपट्टि राखेर ब्रह्माद्वारा अन्वारम्भण गर्न लगाई दाहिने घुँडा मोडेर विनियोगसहित मन्त्र पढ्दै अग्निमा सुरोले घ्यूको चार आहुति दिनू र आहुतिपछि सुरोमा बाँकी रहेको शेष घ्यू प्रोक्षणीपात्रमा चुहाइदिनू –*

आघाराज्यहोमः –

विनियोगः – ॐ प्रजापतय इति प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दः प्रजापतिर्देवता समावर्त्तनकर्मणि आज्यहोमे विनियोगः ।

ॐ प्रजापतये स्वाहा– इदं प्रजापतये न मम ।। इति मनसा।।१।।

विनियोगः – ॐ इन्द्रायेति प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्द इन्द्रो देवता समावर्त्तन–कर्मणि आज्यहोमे विनियोगः ।

ॐ इन्द्राय स्वाहा– इदमिन्द्राय न मम ।।२।। (इत्याघारौ)

विनियोगः – ॐ अग्नय इति प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दोऽग्निर्देवता समावर्तनकर्मणि आज्यहोमे विनियोगः ।

ॐ अग्नये स्वाहा– इदमग्नये न मम ।।३।।

विनियोगः – ॐ सोमायेति प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दः सोमो देवता समावर्त्तनकर्मणि आज्यहोमे विनियोगः ।

ॐ सोमाय स्वाहा– इदं सोमाय न मम ।।४।। (एतावाज्यभागौ)

समावर्त्तनहोमः –

प्रयोग – *ब्रह्माद्वारा अन्वारम्भण नगराई धमाधम सुरोमा घ्यू लिएर तल लेखिएका मन्त्र पढ्दै क्रमैसित अग्निमा आहुति दिनू । आहुति दिंदा कुमारलाई अघि आरम्भ गरेर अध्ययन गराइएको आफ्नो एउटा वेदसम्बन्धी मुख्य दुई (जम्मा चार) आहुति पहिले दिएर त्यसपछि पछाडिका अरु सामान्य आहुतिहरू दिनू ।*

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

यजुर्वेदाहुतिः -

१) ॐ अन्तरिक्षाय स्वाहा- इदमन्तरिक्षाय न मम ।

२) ॐ वायवे स्वाहा- इदं वायवे न मम ।

३) ॐ ब्रह्मणे स्वाहा- इदं ब्रह्मणे न मम ।

४) ॐ छन्दोभ्यः स्वाहा-इदं छन्दोभ्यो न मम । इति यजुर्वेदे।

ऋग्वेदाहुतिः -

१) ॐ पृथिव्यै स्वाहा- इदं पृथिव्यै न मम ।

२) ॐ अग्नये स्वाहा- इदमग्नये न मम ।

३) ॐ ब्रह्मणे स्वाहा- इदं ब्रह्मणे न मम ।

४) ॐ छन्दोभ्यः स्वाहा- इदं छन्दोभ्यो न मम ।इति ऋग्वेदे।

सामवेदाहुतिः -

१) ॐ दिवे स्वाहा- इदं दिवे न मम ।

२) ॐ सूर्याय स्वाहा- इदं सूर्याय न मम ।

३) ॐ ब्रह्मणे स्वाहा- इदं ब्रह्मणे न मम ।

४) ॐ छन्दोभ्यः स्वाहा- इदं छन्दोभ्यो न मम ।इति सामवेदे।

अथर्ववेदाहुतिः -

१) ॐ दिग्भ्यः स्वाहा- इदं दिग्भ्यो न मम ।

२) ॐ चन्द्रमसे स्वाहा- इदं चन्द्रमसे न मम ।

३) ॐ ब्रह्मणे स्वाहा- इदं ब्रह्मणे न मम ।

४) ॐ छन्दोभ्यः स्वाहा- इदं छन्दोभ्यो न मम ।इत्यथर्ववेदे।

सर्वसामान्याहुतयः -

१) ॐ प्रजापतये स्वाहा- इदं प्रजापतये न मम । इति मनसा

२) ॐ देवेभ्यः स्वाहा- इदं देवेभ्यो न मम ।

३) ॐ ऋषिभ्यः स्वाहा- इदमृषिभ्यो न मम ।

४) ॐ श्रद्धायै स्वाहा- इदं श्रद्धायै न मम ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

५) ॐ मेधायै स्वाहा- इदं मेधायै न मम ।

५) ॐ सदसस्पतये स्वाहा- इदं सदसस्पतये न मम।।६।।

७) ॐ अनुमतये स्वाहा- इदम् अनुमतये न मम ।।७।।

– इति समावर्त्तनहोमः –

महाव्याहृतिहोमः –

प्रयोग – *ब्रह्माद्वारा अन्वारम्भण गर्न लगाई विनियोगसहित मन्त्र पढ्दै अग्निमा घ्यूको आहुति दिनू र आहुतिपछि सुरोमा बाँकी रहेको शेष घ्यू प्रोक्षणीपात्रमा चुहाइदिनू ।*

विनियोगः – ॐ तिसृणां महाव्याहृतीनां प्रजापतिर्ऋषिः क्रमेण गायत्र्युष्णिगनुष्टुभश्छन्दांसि, अग्निवायुसूर्या देवता अत्र समावर्त्तन-कर्मणि आज्यहोमे विनियोगः ।

मन्त्रः – ॐ भूः स्वाहा- इदमग्नये न मम ।
ॐ भुवः स्वाहा- इदं वायवे न मम ।
ॐ स्वः स्वाहा- इदं सूर्याय न मम ।

– एता महाव्याहृतयः –

पञ्चवारुणीहोमः (प्रायश्चित्तहोमः) –

विनियोगः –ॐ त्वन्नो ऽअग्न इति मन्त्रस्य वामदेव ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दः अग्नीवरुणौ देवते समावर्त्तनकर्मणि सर्वप्रायश्चित्तहोमे विनियोगः।

ॐ त्वन्नो ऽ अग्ने वरुणस्य विद्वान् देवस्य हेडोऽअवया सिसीष्ठाः। यजिष्ठो वह्नितमः शोशुचानो विश्वा द्वेषाꣳसि प्रमुमुग्ध्यस्मत् – स्वाहा।। इदमग्नीवरुणाभ्यां न मम ।।४।।

विनियोगः – ॐ स त्वन्न इति मन्त्रस्य वामदेव ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दः अग्नीवरुणौ देवते समावर्त्तनकर्मणि सर्वप्रायश्चित्तहोमे विनियोगः ।

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

ॐ स त्वन्नोऽअग्नेवमो भवोती नेदिष्ठोऽअस्या ऽउषसो व्युष्टौ । अवयक्ष्व नो वरुणꣳरराणो वीहि मृडीकꣳसुहवो नऽएधि - स्वाहा । इदमग्नीवरुणाभ्यां न मम ।।५।।

विनियोगः -ॐ अयाश्चाग्न इति मन्त्रस्य वामदेवऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दः, अग्निर्देवता समावर्त्तनकर्मणि सर्वप्रायश्चित्तहोमे विनियोगः ।

ॐ अयाश्चाग्ने स्यनभिशस्तिपाश्च सत्यमित्त्वमयाऽअसि। अया नो यज्ञं वहास्ययानो धेहि भेषजꣳस्वाहा ।। इदमग्नये न मम ।।६।।

विनियोगः - ॐ ये ते शतमिति मन्त्रस्य वामदेव ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दो वरुणः सविता विष्णुर्विश्वे देवा मरुतः स्वर्का देवता समावर्त्तनकर्मणि सर्वप्रायश्चित्तहोमे विनियोगः ।

ॐ ये ने शतं वरुण ये सहस्त्रं यज्ञियाः पाशा वितता महान्तः । तेभिर्नोऽ अद्य सवितोत विष्णुर्विश्वे मुञ्चन्तु मरुतः स्वर्काः स्वाहा ।। इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यो न मम ।।७।।

विनियोगः - ॐ उदुत्तममिति मन्त्रस्य शुनःशेप ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दो वरुणो देवता समावर्त्तनकर्मणि सर्वप्रायश्चित्तहोमे विनियोगः ।

ॐ उदुत्तमं वरुणपाशमस्मदवाधमं वि मध्यमꣳश्रथाय । अथा वयमादित्य ब्रते तवानागसोऽ अदितये स्याम स्वाहा ।। इदं वरुणाय न मम ।।८।। (एताः प्रायश्चित्तसंज्ञकाः)

प्राजापत्यहोमः -

ॐ प्रजापतय इति प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दः प्रजापतिर्देवता समावर्तनकर्मणि आज्यहोमे विनियोगः ।

ॐ प्रजापतये स्वाहा- इदं प्रजापतये न मम ।।९।। इति मनसा।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

स्विष्टकृद्धोमः -

ॐ अग्नये स्विष्टकृत इति मन्त्रस्य प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दः अग्निर्देवता समावर्त्तनकर्मणि स्विष्टकृद्धोमे विनियोगः ।

ॐ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा- इदमग्नये स्विष्टकृते न मम ।

- इति स्विष्टकृदाज्याहुतिहोमः -

संस्रवप्राशनम् -

आहुति दिंदा सुरोमा बाँकी रहेर प्रोक्षणीमा चुहाएको घ्यू (संस्रव) आचार्यले चाट्नू र आचमन गर्नू -

पूर्णपात्रदानम्-

यसपछि फल, सुपारी, फूल, वस्त्र, द्रव्य यज्ञोपवीतसहित चामलको पूर्णपात्रलाई अघिल्तिर राखेर पूजा गरी सङ्कल्पपूर्वक ब्राह्मणलाई दिनू, ब्राह्मणले पनि स्वस्ति भनेर लिनू -

ॐ पूर्णा दर्वि परापत सुपूर्णा पुनरापत । वस्नेवविक्रीणावहाऽइषमूर्जं शतक्रतो । ॐ पूर्णपात्राय नमः ।

ॐ अद्येह कृतेऽस्मिन् समावर्त्तनहोमकर्मणि कृताकृतावेक्षणरूपब्रह्मकर्मप्रतिष्ठार्थमिदं (तण्डुल) पूर्णपात्रं प्रजापतिदेवताकम् अमुकगोत्राय अमुकशर्मणे ब्राह्मणाय ब्रह्मणे दक्षिणात्वेन तुभ्यमहं सम्प्रददे ।

प्रणीताविमोकः -

वि.नि. - विनियोग वाक्य पढेर प्रणीताविमोक गर्नू -

ॐ सुमित्रिया दुर्मित्रिया इति द्वयोर्यजुषोः प्रजापतिर्ऋषिरापो देवता अपामादानप्रक्षेपयोर्विनियोगः ।

वि.नि. - यो मन्त्र पढी पवित्रले प्रणीताको जल लिएर आचार्य र कुमार दुवैका शिरमा अभिषेक गर्नू -

ॐ सुमित्रिया नऽआपऽओषधयः सन्तु ।

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

वि.नि. – त्यसपछि यो मन्त्र पढेर प्रणीतापात्रलाई ईशानतर्फ राख्नू –

ॐ दुर्मित्रियास्तस्मै सन्तु योस्मान्द्वेष्टि यंच वयं द्विष्मः ।

बर्हिहोमः –

वि.नि. – विच्छाएका कुश उठाएर विनियोगपूर्वक ॐ देवगातु० मन्त्रले घ्यूमा चोपेर हातले हवन गर्नू –

विनियोगः – ॐ देवागातुविद इति मन्त्रस्य मनसस्पतिर्ऋषि विराट्छन्दो वातोदेवता बर्हिहोमे विनियोगः ।

मन्त्रः – ॐ देवागातुविदो गातुंवित्वागातुमित । मनसस्पत इमन्देव यज्ञꣳस्वाहा वातेधाः, स्वाहा । इति बर्हिहोमः ।

समिदाधानम् –

प्रयोग – *अब ब्रह्मचारी (कुमार) लाई तल लेखिएअनुसार विनियोगपूर्वक प्रत्येक मन्त्रले एक–एकवटा सुकेका दाउरा या गुइठा अग्निमा राखेर आगो फुक्न लगाउनू –*

विनियोगः – ॐ अग्ने सुश्रव इत्यादीनां पञ्चानां यजुषां प्रजापतिर्ऋषिरग्नि–र्देवता अग्नेः परिसमूहने, अग्निसमिन्धने विनियोगः।

१) ॐ अग्ने सुश्रवः सुश्रवसं मा कुरु ।

२) ॐ यथा त्वमग्ने सुश्रवः सुश्रवाऽअसि ।

३) ॐ एवं माꣳसुश्रवः सौश्रवसं कुरु ।

४) ॐ तथा त्वमग्ने देवानां यज्ञस्य निधिपाऽअसि ।

५) ॐ एवमहम् मनुष्याणां वेदस्य निधिपो भूयासम्।

पलाशसमिद्धोमः –

प्रयोग – *अग्निमा समिधा राखेर आगो फुकेपछि कुमारलाई दाहिने हातमा अलिकति जल लिन लगाएर अग्निमा वरिपरि सेचन गर्न लगाउनू । त्यसपछि एकएक*

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

कुरेत (कुरी) लामा पलाशका समिधा घ्यूमा चोपी उठेर विनियोगपूर्वक तलका मन्त्रले एकएक गरी तीन पटक अग्निमा चढाउन लगाउनू –

विनियोगः – ॐ अग्नये समिधमिति मन्त्रस्य प्रजापतिर्ऋषिराकृतिश्छन्दो-ऽग्निर्देवता समिदाधाने विनियोगः ।

ॐ अग्नये समिधमाहार्षं बृहते जातवेदसे। यथा त्वमग्ने समिधा समिद्ध्यसे एवम् अहमायुषा मेधया वर्चसा प्रजया पशुभिर्ब्रह्म-वर्चसेन समिन्धे ।। जीवपुत्रो ममाचार्यो मेधाव्यहमासानि अनिरा-करिष्णुर्यशस्वी तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी, अन्नादो भूयासꣳस्वाहा ।।१।।

पुनःपञ्चाहुतिहोमः –

प्रयोग – कुमारलाई तल लेखिए अनुसार मन्त्र पढ्दै मन्त्रै पिच्छे अग्निमा एकएवटा सुकेका दाउरा अथवा गुइँठा अग्निमा राख्न लगाउनू । हातले हम्कँदै आगो पनि बाल्न लगाउनू –

विनियोगः – ॐ अग्ने सुश्रव इत्यादीनां पञ्चानां यजुषां प्रजापतिर्ऋषिरग्नि-र्देवता अग्नेः परिसमूहने अग्निसमिन्धने विनियोगः।

मन्त्राः – १) ॐ अग्ने सुश्रवः सुश्रवसं मा कुरु ।
२) ॐ यथा त्वमग्ने सुश्रवः सुश्रवाऽअसि ।
३) ॐ एवं माꣳसुश्रवः सौश्रवसं कुरु ।
४) ॐ यथा त्वमग्ने देवानां यज्ञस्य निधिपाऽअसि ।
५) ॐ एवमहं मनुष्याणां वेदस्य निधिपो भूयासम् ।

मुखादिस्पर्शः –

वि.नि. – कुमारलाई पुनःदाहिने हातमा अलिकति जल लिन लगाएर अग्निमा सेचन गर्न लगाउनू । त्यसपछि विनामन्त्र वेदीको आगोमा दुवै हात सेकाउन लगाई विनियोगसहित तल दिइएका सात मन्त्रमध्ये एकएक मन्त्रले जम्मा सात

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

समावर्तनविधिः

पल्ट निधारदेखि चिउँडोसम्म सेकाउन लगाउनू -

विनियोगः - ॐ तनूपाऽअग्ने इत्यादीनां सप्तमन्त्राणां प्रजापतिर्ऋषिःपूर्व मन्त्रचतुष्कं यजुः, उत्तरत्रिकस्यानुष्टुपछन्दो ऽग्निर्देवता माणी प्रतप्य मुखविमार्जने विनियोगः ।

मन्त्राः - १) ॐ तनूपाऽअग्नेऽसि तन्वं मे पाहि ।
२) ॐ आयुर्दाऽअग्नेऽस्यायुर्मे देहि ।
३) ॐ वर्चोदाऽअग्नेसि वर्चो मे देहि ।
४) ॐ अग्ने यन्मे तन्वाऽऊनं तन्म ऽ आपृण ।
५) ॐ मेधां मे देवः सविता आदधातु ।
६) ॐ मेधां मे देवी सरस्वती आदधातु ।
७) ॐ मेधां मे अश्विनौ देवा आधत्तां पुष्करस्त्रजौ ।

सर्वगात्रस्पर्शः -

वि.नि. - कुमारलाई विनियोगसहित तल लेखिएका मन्त्र पढ्दै मन्त्रैपिच्छे एकएक गरेर क्रमैसँग शिरदेखि पाउसम्मका अङ्ग स्पर्श (छुंन) गर्न लगाउनू-

विनियोगः - ॐ अङ्गानि च म इत्यादेर्यजुषः प्रजापतिर्ऋषिर्लिङ्गोक्ता देवता अङ्गाप्यायने विनियोगः ।

मन्त्राः - १) ॐ अङ्गानि च मऽआप्यायन्ताम् । (शिरदेखि पाउसम्म)
२) ॐ वाक्च मऽआप्यायताम् । (मुखमा)
३) ॐ प्राणश्च मऽआप्यायताम् । (नाकमा)
४) ॐ चक्षुश्च मऽआप्यायताम् । (आँखामा)
५) ॐ श्रोत्रं च मऽआप्यायताम् । (कानमा)
६) ॐ यशोबलं च मऽआप्यायताम् । (दुवै पाखुरामा)

यसपछि कुमारलाई आचमन गर्न लगाउनू ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

त्र्यायुषकरणम् -

वि.नि. - वेदीबाट अलिकति भस्म झिकेर कुमारलाई विनियोगसहित तल लेखिएका मन्त्र पढ्दै दाहिने हातको साहिंली औंलाले तिलक धारण गर्न लगाउनू-

विनियोग- ॐ त्र्यायुषमिति मन्त्रस्य नारायण ऋषिरुष्णिक् छन्दो लिङ्गोक्ता देवता भस्मना तिलककरणे विनियोगः ।

मन्त्रः - ॐ त्र्यायुषं जमदग्नेः, ललाटे, ॐ कश्यपस्य त्र्यायुषम्, ग्रीवायाम्, ॐ यद्देवेषु त्र्यायुषम्, दक्षिणबाहुमूले, ॐ तन्नो ऽ अस्तु त्र्यायुषम्, हृदि ।

कुमारानुष्ठेयमभिवादनम् -

प्रयोग - *उपनयनमा बताएझैं दुई हातले दुवै कान समाती तल लेखिएअनुसार आफ्नो नाम, गोत्र उच्चारण गरी क्रमैसँग अग्नि, वरुण, सूर्य र गुरुलाई भुईंमा शिर राखी कुमारलाई ढोग्न लगाउनू -*

वैश्वानरम् - ॐ अमुकगोत्रः, अमुकप्रवरः, अमुकशर्मा/वर्मा अहं भो वैश्वानर ! त्वामभिवादये ।

वरुणम् - ॐ अमुकगोत्रः, अमुकप्रवरः, अमुकशर्मा/वर्मा अहं भो वरुण ! त्वामभिवादये ।

सूर्यम् - ॐ अमुकगोत्रः, अमुकप्रवरः, अमुकशर्मा/वर्मा अहं भो सूर्य! त्वामभिवादये ।

गुरुम् - ॐ अमुकगोत्रः, अमुकप्रवरः, अमुकशर्मा/वर्मा अहं भो गुरो त्वामभिवादये ।

कुमारायाशीर्वादप्रदानम् -

वि.नि. - गुरुले निम्न वाक्य पढी कुमारलाई आशीर्वाद दिनू -

ॐ आयुष्मान् भव सौम्य अमुकशर्मन्, अमुकवर्मन् वा ।

al Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

कलशजलेनाभिषेकः –

प्रयोग – *अग्नि वेदीको उत्तरपट्टि अथवा पूर्वपट्टि कुश विच्छ्याएर दक्षिणदेखि उत्तरसम्म लहरै आठ कलश राखेर तिनमा चन्दन, जौ, तिल, फूल, सर्वोषधि, पञ्चरत्न, पञ्चपल्लव, दूवो, गङ्गाजल राखेर ठीक पार्नुपर्छ । कलशहरू सिंगारेर राख्नू । त्यसपछि कुमारलाई कशलको अगाडिपट्टि विच्छ्याइएका कुशमाथि टेकेर उत्तरफर्की उभिन लगाउनू । दक्षिणदेखि क्रमैसँग एकएकवटा कलश हातमा लिन लगाएर विनियोगसहित तलका मन्त्रले पञ्चपल्लवद्वारा कुमारलाई सेचन गर्न लगाउनू –*

वि.नि. – सर्वप्रथम दक्षिणपट्टिको कलश हातमा लिएर तलको विनियोग र मन्त्र पढी पहिलो कलशको जल लिनू –

विनियोगः – ॐ येप्स्वन्तरिति यजुषः प्रजापतिर्ऋषिरापो देवता समावर्त्तन–कर्मणि अभिषेकार्थमुदकग्रहणे विनियोगः ।

मन्त्रः – ॐ येप्स्वन्तरग्नयः प्रविष्टा गोह्य ऽ उपगोह्यो मयूखो मनोहा–ऽस्खलो विरुजस्तनूदूषिरिन्द्रियहा । ताञ्विजहामि यो रोचनस्तमिह गृह्णामि।

वि.नि. – पञ्चपल्लवले कलशबाट जल हातमा लिएपछि विनियोगसहित तलको मन्त्र पढेर कुमारले आफूलाई अभिषेक गर्नू र त्यो कलश जहाँ थियो त्यहीं राख्नू –

विनियोगः – ॐ तेन मामिति यजुषः प्रजापतिर्ऋषिरापो देवता समावर्त्तन–कर्मणि अभिषेचने विनियोगः ।

प्रथमकलशाभिषेकः –

ॐ तेन मामभिषिञ्चामि श्रियै यशसे ब्रह्मणे ब्रह्मवर्चसाय ।

वि.नि. – अब त्यसैगरी दोस्रो कलश हातमा लिएर विनियोगसहित माथि बताएझैं येप्स्वन्तरग्नयः इत्यादि मन्त्र पढी पञ्चपल्लव चोपेर कलशबाट जल लिनू

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

विनियोगसहित तलको मन्त्र पढेर अभिषेक गर्नू –

विनियोगः – ॐ येन श्रियमिति मन्त्रस्य प्रजापतिर्ऋषिरनुष्टुप्छन्द आपो देवता समावर्त्तनकर्मणि अभिषेचने विनियोगः ।

द्वितीयाभिषेकः –

ॐ येन श्रियमकृणुतां येनावमृशताꣳसुराम् । येनाक्ष्या (क्षा) वभ्यषिञ्चतां यद्वां तदश्विना यशः ।।२।।

वि.नि. – अब तेस्रो घडा हातमा लिएर अघि ॐ येप्स्वन्तरग्नयः यो मन्त्रले जल लिनू र विनियोगसहित तलका मन्त्रले अभिषेक गर्नू । तेस्रो, चौथो, पाँचौं तीनै मन्त्रको एउटै विनियोग हो –

विनियोगः – ॐ आपोहिष्ठेत्यादीनां त्रयाणामपि मन्त्राणां सिन्धुद्वीप ऋषि-र्गायत्री छन्द आपो देवता समावर्त्तनकर्मणि अभिषेचने विनियोगः ।

तृतीयाभिषेकः – ॐ आपो हिष्ठा मयोभुवस्तान ऽ ऊर्जे दधातन । महेरणाय चक्षसे ।।३।।

चतुर्थाभिषेकः – ॐ यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयतेह नः । उशतीरिव मातरः ।।४।।

पञ्चमाभिषेकः – ॐ तस्मा ऽ अरङ्गमाम वो यस्य क्षयाय जिन्वथ । आपो जनयथा च नः ।।५।।

वि.नि. – अब क्रमैसित छैठौं, सातौं, आठौं तीनै घडा एक एक गरेर हातमा लिनू र प्रत्येकबाट येप्स्वन्तरग्नयः यही मन्त्रले क्रमैसित जल लिएर विनामन्त्र नै अलग-अलग अभिषेक गर्नू र घडालाई यथास्थान राखिदिनू –

सहस्रधारास्नानम् –

प्रयोग – *आठ कलशको जलले अभिषेक गरेपछि तामाको सहस्रधारा (चाल्नी) शिरमाथि राख्नू । त्यसमा अघिका आठ कलशहरूमा बाँकी रहेको जल*

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

एकएक गरेर खन्याउँदै आपोहिष्ठा इत्यादि मन्त्रले सहस्रधारास्नान गर्नू-

मेखलामोचनम् -

प्रयोग - *सहस्रधारास्नानपछि स्नातकलाई विनियोगसहित निम्नलिखित मन्त्रले शिरपट्टिबाट मेखला फिकेर भूइँमा राख्न लगाउनू -*

विनियोगः - ॐ उदुत्तममिति मन्त्रस्य शुनःशेप ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दो वरुणो देवता अत्र मेखलोन्मोचने विनियोगः ।

मेखलामोचनमन्त्रः -

ॐ उदुत्तमं वरुण पाशमस्मदवाधमं वि मध्यमछंश्रथाय । अथा वयमादित्य व्रते तवानागसो ऽ अदितये स्याम ।।

प्रयोग - *कुमारले लिएको दण्ड, मृगछाला, फोलीहरू विनामन्त्र फिकेर भूइँमा राख्न लगाउनू । पहिले लाएको लगौंटी पनि फाल्न लगाएर अर्को कपडा धोती अथवा लगौंटी फेर्न लगाउनू र तीनपल्ट आचमन पनि गर्न लाउनू-*

सूर्योपस्थानम् -

वि.नि. - विनियोगसहित तलका मन्त्रले दुवै हात उठाई कुमारलाई सूर्यको उपस्थान गर्न लगाउनू -

विनियोगः- ॐ उद्यन्भ्राजभृष्णुरिति मन्त्रस्य प्रजापतिर्ऋषिः शक्वरी छन्दः सविता देवता समावर्त्तनकर्मणि आदित्योपस्थाने विनियोगः ।

उपस्थानमन्त्रः-

ॐ उद्यन्भ्राजभृष्णुरिन्द्रो मरुद्भिरस्थात्प्रातर्यावभिरस्थाद् दशसनिरसि दशसनिंमा कुर्वाविदन्मा गमय । उद्यन्भ्राजभृष्णुरिन्द्रो मरुद्भिरस्थाद्दिवा यावभिरस्थाच् छतसनिरसि शतसनिंमा कुर्वाविदन्मा गमय। उद्यन्भ्राजभृष्णुरिन्द्रो मरुद्भिरस्थात्सायं यावभिरस्थात् सहस्रसनिरसि सहस्रसनिं मा कुर्वाविदन्मा गमय ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

दधिप्राशनम् -

प्रयोग - *अब कुमारलाई हातमा अलिकति दही अथवा तिल लिन लगाएर दाहिने हत्केलाको बीच (सोमतीर्थ) बाट चाट्न लगाउनू । उपनयनका दिन नगरेर पछि समावर्त्तन गरिएको भए बढेका केशहरू मुण्डन गर्न लगाई नङसमेत काट्न भनेर स्नान गर्न लगाउनू । (अन्यथा) तीनपल्ट आचमनसम्म गर्न लगाएर विनियोगसहित तल दिइएको मन्त्रले पूर्व फर्केर दत्तिउन गर्न भन्नू।*

विशेष - *दतिउन लाउँदा ब्राह्मणलाई बाह्र अंगुल, क्षत्रियलाई दश अंगुल र वैश्यलाई आठ अंगुल लामो, कान्छी औंला जत्तिको डोलो, बोक्रै समेतको आलो भन्ने छ । पाएसम्म डुम्रीकै नपाए मात्र अरू काठको लगाउनू ।*

दन्तधावनम् -

वि.नि. - विनियोगपूर्वक तल लेखिएको मन्त्रले कुमारलाई दत्तिउन गर्न लगाउनू-

विनियोगः - ॐ अन्नाद्यायेति मन्त्रस्याथर्वणऋषिरनुष्टुप्छन्दः सोमो देवता इह समावर्त्तनकर्मणि दन्तधावने विनियोगः ।

मन्त्रः - ॐ अन्नाद्याय व्यूहध्वङ्सोमो राजाऽयमागमत् । स मे मुखं प्रमाक्ष्यते यशसा च भगेन च ।

मुखनासिकालम्भनम् -

प्रयोग - *अब कुमारलाई बुकुवा घस्न लगाएर एकपल्ट फेरि राम्रोसँग स्नान गर्न लगाउनू । तीनपल्ट आचमन गर्न लगाई श्रीखण्ड, चन्दन आदि सुगन्धित लेपहरू लिएर दुवै हातमा दल्न लगाउनू । विनियोगसहित तलका मन्त्रले क्रमैसित नाक, मुख, आँखाहरूमा त्यही हातले छुन लगाउनू-*

विनियोगः - ॐ प्राणापानावित्यादेर्यजुषः प्रजापतिर्ऋषिर्लिङ्गोक्ता देवता इह समावर्त्तनकर्मणि चन्दनाद्यनुलेपनोपग्रहणे विनियोगः ।

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

स्पर्शमन्त्रः- ॐ प्राणापानौ मे तर्पय । (नाकमा)
ॐ चक्षुर्मे तर्पय । (आँखामा)
ॐ श्रोत्रं मे तर्पय । (कानमा)

यज्ञोपवीतधारणम् -

वि.नि. - पहिले अचमन गरी जनै हातमा लिएर गायत्रीले मन्त्रेर मात्र तलको विनियोग गरी मन्त्रपूर्वक जनै लगाउनु पर्दछ ।

विनियोगः - ॐ यज्ञोपवीतमिति प्रथममन्त्रस्य परमेष्ठी ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दो लिङ्गोक्ता देवता, द्वितीयस्य यजुर्मन्त्रस्य प्रजापतिर्ऋषिर्यज्ञोपवीतं देवता उभयोरुपवीतधारणे विनियोगः ।

मन्त्रः - ॐ यज्ञोपवीतं परमं पवित्रं प्रजापतेर्यत्सहजं पुरस्तात् ।
आयुष्यमग्र्यं प्रतिमुञ्च शुभ्रं यज्ञोपवीतं बलमस्तु तेजः ।।
ॐ यज्ञोपवीतमसि यज्ञस्य त्वा यज्ञोपवीतेनोपनह्यामि ।।

अवनेजननिषेकः -

प्रयोग - *अब कुमारलाई दक्षिण फर्केर अपसव्य हुन भनेर सुगन्धि लेपसहितको हातमा अञ्जुलीभरि जल लिन लगाउनू । त्यो जल विनियोगसहित तलको मन्त्र ॐ पितरः शुन्धध्वम्० पढेर पितृतीर्थले दक्षिणतिर छोड्न लगाउनू-*

विनियोगः - ॐ पितरः शुन्धध्वमिति यजुषः प्रजापत्यश्विसरस्वत्य ऋषयः पितरो देवता इह अवनेजनोदकस्य दक्षिणस्यां दिशि निषेचने विनियोगः ।

मन्त्रः - ॐ पितरः शुन्धध्वम् ।

चन्दनलेपनम् -

वि.नि. - यसपछि कुमारलाई फूर्व फर्केर सव्य भई आचमन गर्न लगाउनू । अङ्गमा श्रीखण्ड, चन्दन आदि सुगन्धित द्रव्य लेप गर्न लगाउनू । त्यसपछि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

विनियोगसहित तलको मन्त्रहरू पढी ती–ती ठाउँमा छुन लगाउनू –

विनियोगः – ॐ सुचक्षाऽअहमित्यादेर्यजुषः प्रजापतिर्ऋषिः सविता देवता अनुलेपनानन्तरं जपे विनियोगः ।

स्पर्शमन्त्रः – ॐ सुचक्षाऽअहमक्षिभ्यां भूयासꣳसुवर्चा मुखेन भूयासम्। सुश्रुत्कर्णाभ्यां भूयासम् ।।

प्रयोग – *यस अवसरमा स्नातक कुमारको निधारमा कस्तूरी, केशरी मिसाएर घोटेको श्रीखण्ड, चन्दनले तिलक लगाइदिनुपर्छ ।*

वस्त्रधारणम् –

वि.नि. – विनियोगसहित तलको मन्त्रले कुमारलाई नयाँ वस्त्र पहिले धोती, कछाड लगाउन भन्नू । त्यसपछि तीन पल्ट आचमन पनि गर्न लगाउनू –

विनियोगः – ॐ परिधास्या, इति मन्त्रस्याथर्वण ऋषिः पङ्क्तिश्छन्दो वासो देवता अधोवस्त्रपरिधाने विनियोगः ।

मन्त्रः – ॐ परिधास्यै यशोधास्यै दीर्घायुत्वाय जरदष्टिरस्मि । शतं च जीवामि शरदः पुरूची रायस्पोषमभिसंव्ययिष्ये ।।

उत्तरीयवस्त्रधारणमाचमनञ्च –

प्रयोग – *विनियोगसहित निम्नलिखित मन्त्रले कुमारलाई उत्तरीय माथि ओढ्ने कपडा ओढ्न लगाउनू । त्यसपछि तीनपल्ट आचमन पनि गर्न लगाउनू-*

विनियोगः – ॐ यशसामेति मन्त्रस्याथर्वण ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दो लिङ्गोक्ता देवता उत्तरीयवस्त्रधारणे विनियोगः ।

मन्त्रः – ॐ यशसा मा द्यावापृथिवी यशसेन्द्राबृहस्पती ।
यशो भगश्च मा विन्दद्यशो मा प्रतिपद्यताम् ।।

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

विशेष – *यसै समयमा कुमारलाई चलनअनुसारको लगनको भोटो अथवा अरू कपडा इत्यादि पनि लगाइदिने गरिन्छ ।*

पुष्पमालाग्रहणम् –

वि.नि. – विनियोगसहित तलका मन्त्रले कुमारलाई बासना आउने फूल, दूवोका माला हातमा लिन लगाउनू –

विनियोगः – ॐ याऽआहरदिति मन्त्रस्य भरद्वाज ऋषिरनुष्टुप्छन्दःसुमनसो देवता पुष्पमालाग्रहणे विनियोगः ।

मन्त्रः – ॐ या ऽ आहरज्जमदग्निः श्रद्धायै मेधायै कामायेन्द्रियाय । ता ऽ अहं प्रतिगृह्णामि यशसा च भगेन च ।।

विनियोगः – ॐ यद्यश इति मन्त्रस्य भरद्वाज ऋषिरनुष्टुप् छन्दः सुमनसो देवता पुष्पमालाधारणे विनियोगः ।

मन्त्रः – ॐ यद्यशो ऽ प्सरसामिन्द्रश्चकार विपुलं पृथु । तेन संग्रथिताः सुमनसऽ आबध्नामि यशो मयि ।।२।।

शिरोवेष्टनम् –

वि.नि. – विनियोगसहित तलको मन्त्र पढी कुमारलाई पगरी अथवा टोपी धारण गर्न लगाउनू –

विनियोगः – ॐ युवा सुवासा इति मन्त्रस्य अंगिरा ऋषिर्बृहतीछन्द उष्णीषं देवता उष्णीषेण शिरोवेष्टने विनियोगः ।

मन्त्रः – ॐ युवा सुवासाः परिवीतऽआगात्स उ श्रेयान् भवति जायमानः। तं धीरासः कवय उन्नयन्ति स्वाध्यो मनसा देवयन्तः।।

कुण्डलधारणम् –

वि.नि. – विनियोगसहित तलको मन्त्रले कुमारलाई कानमा कुण्डल र हातमा औंठी लगाइदिनू –

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

विनियोगः - ॐ अलङ्करणमिति मन्त्रस्य प्रजापतिर्ऋषिरुष्णिक् छन्दोऽलङ्कारो देवताऽलङ्कारधारणे विनियोगः ।

मन्त्रः - ॐ अलङ्करणमसि भूयोऽलङ्करणं भूयाः ।

विशेष - *पहिले दाहिनेपट्टि त्यसपछि देब्रेपट्टि मन्त्र पढेर दुवैतिरका कुण्डलहरू लगाइदिनुपर्छ ।*

चक्षुषोरञ्जनम् (गाजल) -

वि.नि. - विनियोगसहित निम्नलिखित मन्त्र पढी कुमारलाई आँखामा अञ्जन (गाजल) लगाइदिनू -

विनियोगः - ॐ वृत्रस्येति यजुषः प्रजापतिर्ऋषिरञ्जनं देवता चक्षुषोरञ्जने विनियोगः ।

मन्त्रः - ॐ वृत्रस्यासि कनीनकश्चक्षुर्दाऽअसि चक्षुर्म्मेदेहि ।

दर्पणेनात्मावलोकनम् -

वि.नि. - विनियोगसहित तलको मन्त्रले कुमारलाई ऐनामा मुख हेर्न लगाउनू -

विनियोगः - ॐ रोचिष्णुरिति यजुषः प्रजापतिर्ऋषिरादर्शो देवता आदर्शावेक्षणे विनियोगः ।

मन्त्रः - ॐ रोचिष्णुरसि ।

छत्रग्रहणम् -

वि.नि. - विनियोगसहित तलको मन्त्रले कुमारलाई छाता लिन अथवा ओढ्न लगाउनू-

विनियोगः - ॐ बृहस्पतेश्छदिरिति मन्त्रस्य गौतम ऋषिरार्षी बृहतीछन्दः छत्रं देवता छत्रग्रहणे विनियोगः ।

मन्त्रः - ॐ बृहस्पतेश्छदिरसि पाप्मनो मामन्तर्धेहि तेजसो यशसो माऽन्तर्धेहि ।

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

उपानत्परिधानम् -

वि.नि. – विनियोगसहित तलको मन्त्रले कुमारलाई मोजा, जुत्ता क्रमशः लगाउन भन्नू–

विनियोगः – **ॐ प्रतिष्ठेस्थ** इति यजुषः प्रजापतिर्ऋषिरुपानहौ देवते उपानत्प्रतिमोके उपानद्धारणे विनियोगः ।

मन्त्रः – ॐ प्रतिष्ठे स्थो विश्वतो मा पातम् ।

दण्डग्रहणम् -

वि.नि. – विनियोगसहित तलको मन्त्रले कुमारलाई दण्ड (लट्ठी) लिन लगाउनू–

विनियोगः – ॐ विश्वाभ्य इति यजुषो याज्ञवल्क्य ऋषिर्दण्डो देवता दण्डग्रहणे विनियोगः।

मन्त्रः – ॐ विश्वाभ्यो मा नाष्ट्राभ्यस्परिपाहि सर्वतः ।

नियम – *दत्तिउन लगाउँदा सधैं मन्त्र पढेर लगाउनू । छाता, जुत्ता, लुगाहरू नयाँ लगाउँदा मन्त्र पढेर लगाउनुपर्छ ।*

देशान्तरगमनम् -

प्रयोग – *यसपछि कुमारलाई उसको औकातअनुसार आमाको पाउमा द्रव्य (रुपियाँ) राखी दर्शन गर्न लगाउँछन् । आमाको दर्शनपछि कुमार देशान्तर जान लाग्दा मामाले सम्झाइ–बुझाई फर्काई ल्याउँछन् । यज्ञमण्डपमा राखेर देशान्तरको कथा कुमारलाई सुनाई सम्झाउँछन् ।*

देशान्तरकथा-

वसिष्ठ उवाच– गर्भाष्टमे ऽष्टमे वापि व्रतबन्धे कृते द्विज ।।
मातरं पितरं नत्वा गतो देशान्तरं सुतः ।।१।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

सुत उवाच- श्रृणु मातर्मयोक्तं यदहं यास्ये वनान्तरे ।।
तत्रैव शारदां देवी वरार्थे प्रार्थयाम्यहम् ।।२।।
सेवां कृत्वा गुरोस्तत्र काश्मीरे वापि शोभने ।।
विद्यासंग्रहणं कृत्वा आगमिष्ये पुनर्गृहम् ।।३।।

मातोवाच- बाल्यादेव मया पुत्र ! पालितः कृच्छ्रतः सदा ।
वृद्धावस्थामहं याता पुत्र त्वं पालनं कुरु ।।
स्वकर्त्तव्यं परित्यज्य कथं यास्यसि काननम् ।।४।।

सुत उवाच- ब्रह्मचर्ये कृते तत्र शुश्रूषापूर्वकं गुरोः ।।
स्नात्वाहं सर्वतीर्थेषु आगमिष्ये पुनर्गृहम् । ।।५।।
स कुलान्युद्धरेत् सप्त यस्तीर्थानि भ्रमेद् बटुः ।।
आगमिष्ये ततो मातर्वर्षद्वादशमध्यतः ।।६।।

मातोवाच- देशान्तरं महादुःखं महाघोरं च दारुणम् ।।
शीतवातातपैश्चैव क्षुत्तृड्भ्यां पीड्यते सुत ।।७।।

पितोवाच- कन्दमूलफलाहारो भूमिशय्या निराश्रया ।।
वने कष्टं महादुःखं गृहे तिष्ठ सदा सुत ।।८।।

सुत उवाच- धन्या माता पिता धन्यो ययोः पुत्रो व्रताश्रितः ।।
पितॄन् स तारयेत् सर्वान् दश पूर्वान् दशापरान् ।।९।।

मातोवाच- देशान्तरं नैव याहि महाघोरं सुदारुणम् ।।
दुर्गमाः पर्वतशिला दुर्गमश्च हिमालयः ।।१०।।

पितोवाच - सिंहव्याघ्रगजक्रोडचौरैस्तस्करकैर्वृतम् ।
एकाकी च निराहारो न याहि त्वं वनान्तरम् ।।११।।

सुत उवाच- जातोऽस्मि ब्राह्मणकुले वंशेऽस्मिंस्तव पुत्रकः ।।
करिष्येऽहं व्रतं सर्वं पितृवर्गस्य तारणम् ।।१२।।

मातोवाच- दशमासं धृतो गर्भे जित्वा निद्राक्षुधादिकम् ।।
त्वयि देशान्तरं याते का गतिर्मम पुत्रक ।।१३।।

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmar

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

पितोवाच- कष्टेन पालितोसि त्वमात्मनोऽर्थे मया सुत ।।
त्वयि देशान्तरं याते का गतिर्मम पुत्रक ।।१४।।
सुत उवाच- पञ्चवर्षे च सम्पूर्णे वनवासी जितेन्द्रियः ।।
व्रतं करिष्ये येनैव तेनाहं तारये पितॄन् ।।१५।।
मातोवाच- दुर्गमाः पर्वताः शैला दुर्गमश्च हिमालयः ।।
दुर्गमं शारदापीठं दुर्गमं वनगह्वरम् ।।१६।।
पितोवाच - काश्मीरो दुर्गमो देशस्तत्र विद्या सुदुष्करा ।।
दुष्करा गुरुसेवा च व्रतं चैव सुदुष्करम् ।।१७।।
मां त्यक्त्वा तात मा याहि बालबुद्धिकृताग्रहः ।।
त्वां विना मम वंशोऽयं नाशमेष्यति पुत्रक ।।१८।।
सुत उवाच - संपूर्णे द्वादशे वर्षे सेवां कृत्वा गुरोरपि ।।
आगमिष्ये व्रते पूर्णे पुनश्च स्वगृहं प्रति ।।१९।।
मातोवाच- गृहे शर्म गृहे धर्मो गृहे चेन्द्रियनिग्रहः ।।
गृहे विद्या गृहे लक्ष्मीर्गुरुसेवा गृहे भवेत् ।।२०।।
पितोवाच - गुरुः स्वगुरुरेवान्ये गुरवश्चैव बान्धवाः ।।
तेषां वाक्यावमानेन दुःखं स्यात्तु पदे पदे ।।२१।।
इतोऽरण्यं त्वयि गते रुदन्ति पितृमातरः ।।
महाभारं परित्यज्य कथं यास्यसि मे सुत ।।२२।।
रुदन्ति बान्धवाः सर्वे हाहा बाल कुमारक ।।
रुदन्ति गुरुवश्चापि स्वजना भृत्यवर्गकाः ।।२३।।
आचार्य उवाच- गेहे पित्रोरिदं कष्टं स्वर्गे च पितृदेवनम् ।।
का गतिस्ते भवेत् पुत्र! पित्रोः संतोषणं विना ।।२४।।
माता गङ्गासमं तीर्थं पिता पुष्करसंमितः ।।
गुरुः केदारकं तीर्थं भ्राता तीर्थं पुनःपुनः ।।२५।।
माता तीर्थं पिता तीर्थं तीर्थं स्वजनबान्धवाः ।।
वचने च गुरुस्तीर्थं गुरुरभ्यागतः परः ।।२६।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

एतद्वाक्यं मयोक्तं ते जानीहि हितकारणम् ।।
उत्साहवृद्धिं माङ्गल्यं कुरु पुत्र ! गृहे वसन् ।।२७।।

वसिष्ठ उवाच - ततो हृष्टा तस्य माता पिता हर्षेण संयुतः ।।
सहर्षा बान्धवा भृत्या वादित्रं बहु वादितम् ।।२८।।
भक्ष्यभोज्यलेह्यपेयचोष्यादिविविधै रसैः ।।
भोजनं कारयामासुर्बालस्य परिचारकाः ।।२९।।

सुत उवाच-

भरणं पोषणं चैव भोजनं रससंयुतम् ।।
कारितं मे त्वया तात ! प्रियदेव नमोस्तुते ।।३०।।
गुरुणा सर्वशास्त्राणि दत्तानि ज्ञानवृद्धये ।।
गुरुसन्तोषणार्थाय दक्षिणा दातुमुत्सहे ।।३१।।
वर्षद्वादशकालीनव्रतपूर्त्यै च दक्षिणा ।।
हिताय मम भो तात दीयतां गौः सदक्षिणा ।।३२।।
यो धर्मशीलो यजमानतोषी विद्याविनीतो न परप्रतापी ।
स्वदारतुष्टः परदारवर्जी न तस्य लोके भयमस्ति किंचित् ।।३३।।
न किंचित् पर्वता भारा न किंचित् सप्त सागराः ।।
स्वामिद्रोहकृता भारा भारा विश्वासघातकाः ।।३४।।

- इति देशान्तर कथा -

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

॥
॥२७॥
॥
॥२८॥
॥
॥२९॥
ी ।
॥३३॥

स्नातकनियमाः

स्नातकनियमाः – स्नातकस्य नियमा आचार्यमुखाच्छ्रोतव्याःनृत्यगीतवादित्रत्यागः, न तत्र गमनम् । अमार्गेण न गच्छेत्, नग्नो न स्नायात्, न संधिशयनम्, न विषमभूमिलङ्घनम् । अश्लीलं नोपवदेत्, उदितास्तमये सूर्यं नोपपश्येत् । जलमध्ये सूर्यमाकाशस्थं न पश्येत् । देवे वर्षति न गच्छेत्, गमनावश्यकत्वेऽनाच्छादित एव, अनेन प्रकारेण विनियोगपुरसरं मन्त्रं पठित्वा गच्छेत् । तत्र विनियोगः – **ॐ अयमिति** मन्त्रस्य प्रजापतिर्ऋषिर्वज्रो देवता जगतीछन्दो वृष्टिजपे विनियोगः। **ॐ अयम्मेवज्रःपाप्मानमपहनत्।।** इमं मन्त्रं जपन् गच्छेत् । जले प्रतिबिम्बितं स्वमुखं न पश्येत् । भ्रूनेत्रादिस्थाने रोमरहितां श्मश्र्वादिना पुरुषाकृतिञ्च स्त्रियं नोपहसेत्, न च गच्छेत् । षण्ढञ्च नोपहसेत्, गर्भिणीं विजन्येति नकुलं सकुलमिति, कपालं भगालमिति, इन्द्रधनुर्मणिधनुरिति, पर्यायशब्दैर्ब्रूयान्न स्वशब्दैः । वत्सं पयो धापयन्तीं गां परस्मै (गौस्ते पयःपाययति वत्सम्) इति तत्स्वामिने न कथयेत् ।

सस्यवत्यां तृणादिनाऽनाच्छन्नायाञ्च भूमौ उत्सर्पन् ऊर्ध्वः सन् वा मूत्रं पुरीषञ्च न कुर्यात् । स्वयं प्रशीर्णेन काष्ठेन, लोष्ठादिना वा गुदं प्रमृज्य शौचं कुर्यात् । नील्यादिना रक्तं वस्त्रं न परिदधीत । दृढसङ्कल्पः स्यात्, घातादात्मानं यथाशक्ति परञ्च त्रायेत आत्मानं सर्वतो रक्षेत्, सर्वेषां हितकारी भवेत् । इति स्वगृह्योक्ता नियमाः । मन्वादिस्मृत्युक्तान् नियमाँश्च यथाशक्त्यनुतिष्ठेत् ।

समावर्त्तानन्तरं त्रिरात्रनियमाः – तिस्रोरात्रीर्व्रतं चरेत्, मृण्मयेन पात्रेण जलं न पिबेत्, एतच्चालाबुतुम्ब्यादीनामुपलक्षणम् । स्त्रीशूद्रशवकाककुक्कुराणां दर्शनं भाषणञ्च त्रिरात्रं वर्जयेत् । मृताशौचान्नम्, शूद्रस्य भोज्यान्नस्य नापितादेरपि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

अन्नं जाताशौचान्नं च नाद्यात् । मूत्रपुरीषे ष्ठीवनञ्चातपे न कुर्यात् । छत्रवस्त्रादिना सूर्यादात्मानं गोपायेत् । शौचादींस्तप्तजलेन कुर्यात्। दीपादि प्रज्वलय्य रात्रौ भोजनं कुर्यान्नन्धकारे । अथवा सत्यवदनमेव नियमं कुर्यात्। अनृतं मिथ्याभाषणं न कुर्यात् । एवं शिक्षयित्वा एतान्नियमान्करिष्यामीति बटुमवधार्य एनं बटुं स्वपादयोः पातयित्वा आचार्यः पूर्णाहुतिं जुहुयात् ।

स्नातकले पालन गर्नुपर्ने नियमहरू आचार्यले सुनाइदिनू ।

पालन गर्नुपर्ने नियम-

नाच, गान, बजान नगर्नू, अरूले गर्न लागेको ठाउँमा हेर्न पनि नजानू, विनाकाम राती यताउता कतै नजानू, पानीमा निहुरेर नहेर्नू, रुख नचढ्नू, रुखबाट त्यसै फलफूलहरू नझार्नू, सन्ध्यावेला उल्लंघन नगर्नू, साँझ-विहानको सन्ध्याकर्म समयमा गर्नू । ब्राह्मण, गाई, आगो, अर्काकी स्वास्नी, महादेव, वसाहा, अरु मान्यजनहरूको बीचबाट नहिंड्नू, नाङ्गै ननुहाउनू, खाल्टोहरू नाघेर नहिंड्नू, लाज, भाँड र अर्कालाई मर्का पर्ने बोली मुखबाट ननिकाल्नू । उदाउने-अस्ताउने बेलाका, मध्याह्नका र ग्रहण लागेका सूर्यलाई नहेर्नू र पानीमा सूर्यको छायाँ पनि नहेर्नू, कसैसँग भिक्षा नमाग्नू, पानी परेको बेलामा टाउको ढाकेर नहिंड्नू बरु ॐ अयं मे वज्रः पाप्मानमपहनत् भन्ने मन्त्र जप्तै हिंड्नू ।

पानीमा छायाँ नहेर्नु, जुङ्गा, रेखी आएका स्त्रीहरू र नपुंसक देखेर निन्दा नगर्नु, गर्भिणी स्त्रीलाई देखेर पेट बोकेकी नभन्नू, विजन्या भन्नू, न्याउरी मूसोलाई सकुल, कपाललाई भगाल र इन्द्रधनुलाई मणिधनु भन्नू । अर्थात् उही नाम लिएर नभन्नू, गाईले दूध खुवाउन लागेको रहेछ भने नभनिदिनू, खेती भएको उर्वरभूमिहरूमा, खाली भूइँमा सुकेका झासझूस झारपातहरू केही नविच्छ्याई हिंड्दै, उठेर दिशापिशाबहरू नगर्नू, दिशा गरेर पानीले धुनुभन्दा अघि सुकेर झरेका काठ एवं माटाका डल्लाहरूले मात्र पुछ्नू ।

विरुप कपडा नलगाउनू, आँटेको काम पूरा गर्ने, खतरा, आत्महत्या तथा परहत्याबाट आफूलाई बचाएर हिंड्नू । आफन्त र पराई सबैको मित्र भएर रहनु।

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

समावर्त्तनपछि तीन रात्रिका नियम –

व्रतबन्ध गरेर समावर्त्तन भइसकेपछि चलनअनुसार सके छ महीना नभए तीन दिन मात्र भए पनि ब्रह्मचर्यव्रतमा रहनू, मासु नखानू, माटाका भाँडाहरूमा पानी इत्यादि नपिउनू, जथाभावी अरू सुवासिनीहरूलाई हेर्ने र उनीहरूँग बोल्ने, कुराकानी गर्ने नगर्नू। मरेको लाश, काग, कुकुरहरूलाई हेर्ने र तिनलाई बोलाउने, बोल्ने नगर्नू, सूर्यतिर फर्केर दिशा पिशाब गर्ने र थुक्ने नगर्नू, टाउकोमा घाम परे पनि कपडाले छेक्ने गर्नू, शौच स्नानहरू गर्दा तातो पानीले नगर्नू, बत्ती बालेर मात्र खानू, अँध्यारोमा नखानू, साँचो मात्र बोल्ने गर्नू, झूठो साक्षी नबस्नू, खाली नून नखानू, दूधमा नून मिसाएर नखानू, तामाको भाँडामा राखेको दूध नखानू, अर्काको निन्दा, चर्चा, उपहास नगर्नू, अर्काको छिद्र हेर्ने विचार गर्ने नगर्नू, परस्त्रीसँग बसउठ गर्ने सँगै बस्ने इत्यादि नगर्नू, रीस नगर्नू, ब्रह्मचारी विद्यार्थीले आफूलाई धक्का पर्ने काम र विचार पनि नगर्नू, गुरुको सेवा गर्नू, बिहान-बेलुका सन्ध्या वन्दन, जप, पाठपूजा, होम गर्नू, नित्यस्नान, तर्पण गर्नू, यथाशक्य हविष्य भोजन गर्नू, आमिष भोजन नगर्नू, सज्जनको मात्र संगत गर्नू, देवता गाई बाह्मण अतिथिहरूलाई मान्नू, तिनको पूजा गर्नू, आफ्नो कुलाचारमा रहनू, आफ्नो कुलको, कुलका परिवारको भरणपोषण गर्नू, आफ्नो धनसम्पत्तिहरूमा सन्तोष गर्नू, अर्काको चीजमा लोभ नगर्नू, असल काम गर्नू, स्वामिद्रोह, देशद्रोह, राजद्रोह नगर्नू, अनाचार नगर्नू, अपवित्र नरहनू, गुरुजन, देवता, ब्राह्मणको निन्दा नगर्नू, छुल्याई नगर्नू, आफ्नो धर्ममा रहनू, आफ्नो धर्म नछोड्नू, यति उपदेश गरिसकेपछि कुमारलाई ब्रह्मचर्यव्रतसहित पढाई पूरा भएपछि यथासमय विवाह गरेर गृहस्थाश्रम गर्ने कुरा पनि सुनाइदिनुपर्छ।

आचार्याय गोदानम् –

वि.नि. – कुमारका पिता अथवा कर्ताले कुमारलाई साथमा लिएर बस्नू। गाई अथवा गाईको सट्टा दिइने द्रव्य अगाडि राखी तलको मन्त्रले पूजा गर्नू। तथा गाई दिइने ब्राह्मणको पनि पूजा गरी सङ्कल्पपूर्वक ब्राह्मण (आचार्य) को हातमा राखिदिनू –

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

ॐ नमो गोभ्यः श्रीमतीभ्यः सौरभेयीभ्य एव च ।।
नमो ब्रह्मसुताभ्यश्च पवित्राभ्यो नमो नमः ।।
ॐ गवे नमः ॐ गोप्रत्याम्नायीभूतसुवर्णद्रव्याय नमः ।

गोदानसङ्कल्पः – ॐ अद्येह अमुकगोत्रः, अमुकप्रवरः, अमुकशर्मा/वर्मा अहं मम ब्रह्मचर्यव्रतान्तरकृतैतत्समावर्त्तनस्नानकर्मणः चूडोपनयनवेदारम्भसमावर्त्तनकर्मणो वा साङ्गतासिद्ध्यर्थमिमां सालङ्कारां सवत्सां गां रुद्रदेवताकां तत्प्रत्याम्नायीभूतं द्रव्यं सुवर्णमग्निदैवतं रजतं वा चन्द्रदैवतम् अमुकगोत्राय अमुकशर्मणे ब्राह्मणाय आचार्याय दक्षिणा-त्वेन तुभ्यमहं सम्प्रददे तत्सन्न मम ।

ॐ कपिले सर्वदेवानां पूजनीयासि रोहिणि ।
तीर्थदेवमयी यस्मात् तस्माच्छान्तिं प्रयच्छ मे ।।
ॐ गावो मे अग्रतः सन्तु गावो मे सन्तु पृष्ठतः ।
गावो मे हृदये सन्तु गवां मध्ये वसाम्यहम् ।।

दानप्रतिष्ठा – हरिः ॐ तत्सत् पूर्वसंकल्पसिद्धिरस्तु, अद्येह अमुकगोत्रः, अमुकप्रवरः, अमुकशर्मा/वर्मा अहं मम कृतैतद्गोप्रत्याम्नायीभूत-सुवर्णरजतात्मकद्रव्यदानकर्मणः साङ्गतासिद्ध्यर्थम् तत्प्रतिष्ठार्थम्, इमां दक्षिणां रजतखण्डं चन्द्रदेवताकं ताम्रखण्डं वा श्रीसूर्यदेवताकं अमुकगोत्राय अमुकशर्मणे ब्राह्मणाय तुभ्यमहं सम्प्रददे । ॐ तत्सन्न मम।

ब्राह्मणले ॐ स्वस्ति भनेर लिनू र ॐ द्यौः शान्तिः इत्यादि मन्त्र पढेर कुमारलाई अभिषेक गरिदिनू ।

पूर्णाहुतिहोमः –

वि.नि. – अब उठेर कुमारका हातबाट सुरोमा एउटा सुपारी अथवा नरिवल आदि राख्न लगाएर घ्यूको धारा लगाउँदै विनियोगसहित तलको मन्त्रले अग्निमा पूर्णाहुति होम गर्न लगाउनू –

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

विनियोगः – ॐ मूर्धानमिति मन्त्रस्य भरद्वाज ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दोऽग्नि-र्देवता अत्र पूर्णाहुतिहोमे विनियोगः ।

पूर्णाहुतिमन्त्रः –

ॐ मूर्धानन्दिवोऽअरतिं पृथिव्या वैश्वानरमृतऽआजातमग्निम्।।
कविꣳसम्राजमतिथिं जनानामासन्ना पात्रं जनयन्त देवाः स्वाहा।।

भूयसीदक्षिणा –

वि.नि. – कुमारको पिताले कुमारलाई सँगै लिएर दक्षिणा दिने दक्षिणा द्रव्य अगाडि राखी पूजा गरेर सङ्कल्प गर्नू –

ॐ हिरण्यगर्भगर्भस्थं हेमबीजं विभावसोः ।।
अनन्तपुण्यफलदमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ।।
ॐ देयद्रव्याय नमः ॐ दक्षिणाद्रव्याय नमः ।

दक्षिणासङ्कल्पः – हरिः ॐ तत्सत् पूर्वसंकल्पसिद्धिरस्तु– अद्येह अमुक-गोत्रः, अमुकप्रवरः, अमुकशर्मा/वर्मा अहं मम अमुकनाम्नः, अस्य कुमारस्याद्यकृतैतच्चूडोपनयनवेदारम्भसमावर्त्तनकर्मणः साङ्गतासि-द्ध्यर्थं न्यूनातिरिक्ततादिदोषपरिहारार्थं च इमां भूयसीदक्षिणां हिरण्य-मग्निदैवत्यं रजतं चन्द्रदेवताकं ताम्रं श्रीसूर्यदेवताकं यथानामगोत्रेभ्यो यथानामशर्मभ्यो ब्राह्मणेभ्यः कन्याकुमारीसुवासिन्यादिभ्यश्च यथाभागं विभज्य दातुं समुत्सृजे । ॐ तत्सन्न मम।।

विसर्जनम् –

वि.नि. – हातमा फूल र अक्षता लिएर निम्नलिखित मन्त्र पढ्दै त्यहाँ स्थापना गरिएका देवताहरूलाई चढाई नमस्कार गर्नू र विसर्जन गरिदिनू–

ॐ यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवास्तानि धर्माणि प्रथमान्यासन् ।
तेहनाकं महिमानः सचन्त यत्र पूर्वे साध्याः सन्तिदेवाः ।।१।।
ॐ उत्तिष्ठ बह्मणस्पते देवयन्तस्त्वेमहे ।
उप प्रयन्तु मरुतः सुदानव इन्द्र प्राशूर्भवा सचा ।।२।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

ॐ यज्ञ यज्ञं गच्छ यज्ञपतिं गच्छ स्वां योनिं गच्छ स्वाहा ।
एष ते यज्ञो यज्ञपते सहसूक्तवाकः सर्ववीरस्तज्जुषस्व स्वाहा ।।३।।
ॐ उस्त्रावेतं धूर्षाहौ युज्येथामनश्रूऽअवीरहणौ ब्रह्मचोदनौ ।
ॐ स्वस्ति यजमानस्य गृहान् गच्छतम् ।।४।।
ॐ यान्तु देवगणाः सर्वे पूजामादाय पार्थिवीम् ।
इष्टकामप्रसिद्ध्यर्थं पुनरागमनाय च ।।१।।
गच्छ गच्छ सुरश्रेष्ठ स्वस्थानं परमेश्वर ।
यत्र ब्रह्मादयो देवास्तत्र गच्छ सुरेश्वर ।।

विष्णुस्मरणम् –

ॐ प्रमादात् कुर्वतां कर्म प्रच्यवेताध्वरेषु च ।
स्मरणादेव तद्विष्णोः सम्पूर्णं स्यादिति श्रुतिः ।।१।।
ॐ यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या तपोयज्ञक्रियादिषु ।
न्यूनं सम्पूर्णतां याति सद्यो वन्दे तमच्युतम् ।।२।।
ॐ अच्युताय नमः ॐ अच्युताय नमः ॐ अच्युताय नमः ।
ॐ चतुर्भिश्च चतुर्भिश्च द्वाभ्यां पञ्चभिरेव च ।।
हूयते च पुनर्द्वाभ्यां स मे विष्णुः प्रसीदतु ।
श्रीयज्ञपुरुषः प्रीयताम् ।।

कर्मसमर्पणम् –

ॐ कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा बुद्ध्यात्मना वा प्रकृतिस्वभावात्।
करोमि यद्यत् सकलं परस्मै नारायणायेति समर्पये तत् ।।

यसपछि ब्राह्मणका हातबाट आशीर्वादसहित अभिषेक, रक्षाबन्धन, तिलक, फूलप्रसादग्रहण गरी ब्राह्मणहरूलाई दक्षिणा दिएर भोजन गराउनू ।

यसमा कुमारलाई पनि सँगै राखेर विधिपूर्वक मन्त्र पढी बलि र प्राणाहुतिहरू गर्न लगाई मौन धारण गरेर भोजन गर्न लगाउनू ।

– इति समावर्त्तनविधिः –

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

ग्रहशान्तिविधिः

ग्रहस्थापनाप्रकारः -

मध्ये तु भास्करं विद्याच्छशिनं पूर्वदक्षिणे ।
दक्षिणे लोहितं विद्याद्बुधं पूर्वोत्तरेण तु ।।१।।
उत्तरेण गुरुं विद्यात् पूर्वेणैव तु भार्गवम् ।
पश्चिमेन शनिं विद्याद् राहुं पश्चिमदक्षिणे ।।२।।
पश्चिमोत्तरतः केतून् स्थापयेच्छुक्लतण्डुलैः ।

ग्रहस्वरूपनिर्देशः -

वर्तुलं भास्करं विद्यादर्धचन्द्रं निशाकरम् ।।३।।
अङ्गारकं त्रिकोणं च बुधं च धनुराकृतिम् ।
पद्माकृतिं गुरुं विद्याच्चतुष्कोणञ्च भार्गवम् ।।४।।
पुरुषाकृतिं शनिं विद्याद्राहुं च मकराकृतिम् ।
खड्गाकृतीन् हि केतूँश्च सन्त्येवं ग्रहमूर्तयः ।।५।।

ग्रहवर्णाः -

भौमार्कौ रक्तवर्णौ च श्वेतौ शुक्रनिशाकरौ ।
बुधजीवौ सुवर्णाभौ कृष्णौ राहुशनैश्चरौ ।।६।।
केतवो बहुवर्णाश्च सर्वे तेजोमया ग्रहाः । इति ।

ग्रहाणां समिधः -

अर्कः पलाशः खदिरो ह्यपामार्गोऽथ पिप्पलः ।
उदुम्बरः शमी दूर्वा कुशाश्च समिधः क्रमात् ।।१।। इति।

देवस्थापनाप्रकारः -

पूर्वे गणपती रक्तो ब्रह्मा पीतश्च दक्षिणे ।
विष्णुः कृष्णः पश्चिमायां शिवः श्वेतस्तथोत्तरे ।।१।। इति।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

ग्रहप्रभावः

स्कन्दपुराणे- सुखोपविष्टं गार्ग्यं तु कौशिकः परिपृच्छति ।
निखिलां ग्रहशान्तिं मे भगवन् वक्तुमर्हसि ।।१।।

गार्ग्य उवाच - देवदानवगन्धर्वा यक्षराक्षसकिन्नराः ।
पीडिता ग्रहपीडाभिः किं पुनर्भुवि मानवाः ।।२।।
शनैश्चरेण सौदासो नरमांसे नियोजितः ।
राहुणा पीडितो राजा नलो भ्रान्तो महीतले ।।३।।
अङ्गारकविरोधेन रामो राष्ट्राद्विवासितः ।
अष्टमेन शशाङ्केन हिरण्यकशिपुर्हतः ।।४।।
रविणा सप्तमस्थेन हतो राजा सुयोधनः ।
पाण्डवा बुधपीडायां विकर्मणि नियोजिताः ।।५।।
षष्ठेनोशनसा युद्धे हिरण्याक्षो निपातितः ।
एते चान्ये च बहवो ग्रहदोषैः सुपीडिताः ।।६।।

प्रयोगः- कर्ता पूर्वदिने हविष्याशनादिनियमान् कृत्वा प्रथमं गृहादीशानदिग्भागे भूमिं मार्जनादिसंस्कारैः संशोध्य गन्धाद्युपचारान्संपाद्य मण्डपनिर्माणनिर्विघ्नतायै गणेशं संपूज्य भूमिकूर्मानन्तान् पूजयेत् ।

भूमिपूजा

ध्यानम्-

चतुर्भुजां शुक्लवर्णां कूर्मपृष्ठोपरि स्थिताम् ।
पद्मशङ्खचक्रशूलधरां स्मितवराननाम् ।।

इति भूमिं ध्यायेत् ।

bal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmar

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

आवाहनम् - आगच्छ सर्वकल्याणि वसुधे लोकधारिणि ! ।
पृथिवि ब्रह्मदत्तासि कश्यपेनाभिवन्दिता ।।

पूजनम्- ॐ भूरसि इति वैदिकमन्त्रेण ॐ भूम्यै नमः इति नाममन्त्रेण वा गन्धाद्युपचारैर्भूमिमर्चयेत् ।

पूजानिवेदनम्- उपचारानिमाँस्तुभ्यं ददामि परमेश्वरि ।
भक्त्या गृहाण देवेशि त्वामहं शरणं गतः ।।

प्रार्थना- पूजिते परमाचार्यैर्गन्धमाल्यैरलङ्कृते ।
भवभूतिकरी देवि ! गृहे भार्गवि रम्यताम् ।। इति ।

एवम् **ॐ कूर्माय नमः** इत्यनेन कूर्मपूजां विधाय **ॐ अनन्ताय नमः** इत्यनेन अनन्तं पूजयेत्। ततो मार्जनादिप्रकारैर्भूमिं संशोद्ध्य **आपोहिष्ठा०** इत्यादिमन्त्रैः पञ्चगव्येनाभ्युक्षेत् । एवं शोधितायां भूमौ मण्डपादिकं कुर्यात्। तत्र मण्डपमध्ये हस्तखातविस्तारं समचतुरस्रं योन्यादियुतं कुण्डं कुर्यात्। तदशक्तौ तावन्मात्रं चतुरङ्गुलोच्छ्रितं स्थण्डिलं निर्माय तदीशानभागे नवग्रहस्थापनाय हस्तविस्तृतां वितस्त्युच्छ्रितां वप्रद्वयावृतां समचतुरस्रामुदक्प्रवणां ग्रहवेदीं कुर्यात् । तस्या प्रथमो वप्रो द्व्यङ्गुलोच्छ्रायो द्वितीयस्त्र्यङ्गुलोच्छ्रायो द्वावपि द्व्यङ्गुलविस्तारौ कर्तव्यौ । तत्र वेदीमध्येऽष्टदलकमलं निर्माय तत्तद्वर्णचूर्णेन पूरयित्वा कर्णिकायां पत्रेषु च यथोक्तमण्डलेषु प्रतिमासु वा दध्यक्षतपुञ्जेषु वा ग्रहाणामावाहनं कुर्यात् ।

तत्र कर्ता कर्मदिवसे प्रातरुत्थाय स्नानसन्ध्यादि नित्यकर्म समाप्य सर्वां नवग्रहपूजासामग्रीं संपाद्य दीपं प्रज्ज्वलय्य प्राङ्मुख उपविश्याचम्य स्वस्तिवाचनं कृत्वा गणेशादिपञ्चायतनदेवान् गुरुञ्च प्रणम्य तेषु पुष्पाञ्जलिं समर्प्य सूर्यायार्घ्यं दत्त्वा भूतोत्सादनं कुर्यात् ।

भूतोत्सादनम्- ॐ अपसर्पन्तु ते भूता ये भूता भूमिसंस्थिताः ।
ये भूता विघ्नकर्तारस्ते नश्यन्तु शिवाज्ञया ।।

इति मन्त्रेण मण्डपं परितः सर्षपाक्षतान् विकिरेत् । ततः कर्मपात्रं निर्मायार्घ्यं संस्थाप्य प्राणायामं कृत्वा प्रधानसङ्कल्पं कुर्यात् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

सङ्कल्पः- यवतिलकुशजलान्यादाय- ॐ अद्येहेत्यादिदेशकालकीर्तनान्ते अमुकगोत्रोऽमुकप्रवरोऽमुकराशिरमुकशर्माहम् अमुकराशेरमुकशर्मणोऽस्य कुमारस्य बीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणद्वारा आयुर्वर्चोमेधाभिवृद्धये श्रीपरमेश्वरप्रीतये च अद्य श्वो वा चौलसंस्कारं करिष्ये ।

चौलोपनयनयोः सहकरणपक्षे- तथास्य द्विजत्वसिद्ध्या वेदाध्ययनाद्यधिकारसिद्धये श्रीपरमेश्वरप्रीतये च उपनयनं करिष्ये । इति ।

चौलोपनयनवेदारम्भाणां सहकरणपक्षे- तथास्य श्रौतस्मार्तकर्मानुष्ठानाधिकारसिद्धये श्रीपरमेश्वरप्रीतये च वेदारम्भं करिष्ये । इति ।

तद्दिने वा चतुर्थके इति वचनमाश्रित्य **चौलोपनयनवेदारम्भ समावर्तनानां सहकरणपक्षे**- तथास्य गृहस्थाश्रमार्हतासिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीतये समावर्तनाख्यं कर्म करिष्ये । इति ।

कन्याविवाहे- ममास्याः कन्याया बीजगर्भसमुद्भवदुरितनिबर्हणपूर्वकं भर्त्रा सह धर्मप्रजोत्पादनद्रव्यपरिग्रहेष्वधिकारसिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं विवाहसंस्कारं करिष्ये । इति ।

पुत्रविवाहे- ममास्य पुत्रस्य देवर्षिपित्रर्णापाकरणहेतुधर्मप्रजोत्पादनसिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं विवाहसंस्कारं करिष्ये । इति ।

एतेष्वन्यतमसंकल्पं कृत्वा तत्कर्माङ्गत्वेन तत्तत्कर्मनिमित्तककरिष्यमाणग्रहयागकर्मणश्च पूर्वाङ्गत्वेन सकलमङ्गलाभिवृद्धये च गणेशपूजनं पुण्याहवाचनं मातृकापूजनमाभ्युदयिकश्राद्धञ्च सकृत्करिष्ये । इति संकल्प्य तानि विधाय ग्रहयागसङ्कल्पं कुर्यात् ।

ग्रहयागसङ्कल्पो ब्राह्मणवरणसङ्कल्पश्च- ॐ अद्येहेत्यादि देशकालकीर्तनान्ते अमुकगोत्रोऽमुकप्रवरोऽमुकराशिरमुकशर्माहम् मम तथास्य कुमारस्य दशावि-दशान्तर्दशास्थितादित्यादिग्रहसूचितदुष्टफलोपशान्तिपूर्वकशुभफलप्राप्तये, करिष्यमाणकर्मणि सर्वोपद्रवशान्तिपूर्वकं दीर्घायुरारोग्यहर्षविजय-

bal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

प्राप्तये, श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं च अमुककर्मनिमित्तकं ग्रहयागं करिष्ये, तत्पूर्वाङ्गत्वेन आचार्यादीनां वरणञ्च करिष्ये । इति संकल्पं कुर्यात् ।

ब्राह्मणवरणम्- आचार्यमुदङ्मुखमुपवेश्य चन्दनाक्षतपुष्पमालावस्त्रादिभिः संपूज्य- ॐ अद्येहामुकगोत्रममुकवेदाध्यायिनममुकशर्माणं ब्राह्मणमेभिश्चन्दन-पुष्पाक्षतवस्त्रादिभिर्नवग्रहमखे आचार्यत्वेन **त्वामहं वृणे,** इति वरणसामग्री-माचार्यहस्ते दद्यात् । **ॐ वृतोस्मीति** प्रतिवचनम् ।

एवं होतारमुपवेश्य चन्दनवस्त्रादिभिः संपूज्य- ॐ अद्येहामुकगोत्र-ममुकवेदाध्यायिनममुकशर्माणं ब्राह्मणमेभिश्चन्दनपुष्पाक्षतवस्त्रादिभिर्नवग्रहमखे होमं कर्तुं होतृत्वेन **त्वामहं वृणे,** इति वरणसामग्रीं होत्रे दद्यात् । एवं ब्रह्माणमुपवेश्य पुष्पचन्दनपुष्पाक्षतवस्त्रादिभिर्नवग्रहमखे होमकर्मणि कृताकृता-वेक्षणरूपब्रह्मकर्म कर्तुं **ब्रह्मत्वेन त्वामहं वृणे** इति वरणसामग्रीं ब्रह्मणे दद्यात् । **ॐ वृतोस्मीति** प्रतिवचनम् ।

एवं सूक्तजपार्थं ब्राह्मणमुपवेश्य चन्दनपुष्पवस्त्रादिभिः संपूज्य- ॐ अद्येहामुकगोत्रममुकवेदाध्यायिनममुकशर्माणं ब्राह्मणमेभिश्चन्दनपुष्पाक्षत-वस्त्रादिभिर्नवग्रहमखे सूक्तजपं कर्तुं जापकत्वेन **त्वामहं वृणे** इति वरणसामग्रीं जापकब्राह्मणहस्ते दद्यात् । **ॐ वृतोस्मि** इति प्रतिवचनम् । एवं वेदपाठक-मन्त्रजापकद्वारपालादीनां वरणं कुर्यात् - **ॐ यथाविहितं कर्म कुरुत** इति सर्वान् प्रति यजमानो ब्रूयात् **ॐ करवाम** इति प्रतिवचनम् ।

अत्रावसरे चत्वार ऋत्विज एको ब्रह्माऽपरो होता इत्येवं स्वगृह्योक्त-विधिनाग्निस्थापनं कुर्युः ।

परिसमूहनम्- तच्चैवं याजुर्वेदिकेन विधिना- **ॐ यद्देवादेवहेडनन्देवा-सश्चकृमावयम् । अग्निर्म्मातस्मादेनसोविश्श्वान्मुञ्चत्त्वꣳहसः ।।१।। ॐ यदिदिवायदिनक्तमेनाꣳसिचकृमावयम् । वायुर्म्मातस्मादेनसोवि-श्श्वान्मुञ्चत्त्वꣳहसः ।।२।। ॐ यदिजाग्ग्रद्यदिस्वप्नऽएनाꣳसिच-**

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

कृमाव्वयम् । सूर्य्योमातस्मादेनसोव्विश्श्वान्मुञ्चत्त्वꣳहसः ॥३॥ इति मन्त्रेण कुशैर्वेदीं समां कुर्यात् ।

गोमयोदकेनोपलेपनम्- ॐ **मानस्तोकेतनयेमानऽआयुषिमानोगोषु-मानोऽअश्श्वेषुरीरिषः । मानोव्वीरान्नुद्रभामिनोव्वधीर्हविष्मन्तःसदमित्त्वा-हवामहे ॥४॥** ॐ **त्वां वृत्रेष्विन्द्रे**त्युल्लिख्य, ॐ **व्व्रतङ्कृणुत॰ व्व्रजङ्गच्छे**त्युद्धृत्य, ॐ **देवस्यत्वे**त्यभ्युक्ष्य, ॐ **अग्निर्म्मूर्द्धे**त्यग्निमुप-समाधाय, ॐ **समिधाग्निन्दुवस्यते**ति समिधमादध्यात् ।

ॐ **मयिगृह्णामी**त्यग्नेरभ्युक्षणं कृत्वा ॐ **हिरण्यगर्ब्भः** इति दक्षिणतो ब्रह्मासनम्, ॐ **आपोहिष्ठे**त्युतरतः प्रणीता, ॐ **कयानश्चित्र** इति परिस्त-रणम्, ॐ **पवित्रेस्त्थोव्वैष्णव्या**विति पवित्रे द्वे, ॐ **इषेत्त्वे**त्याज्यनिरूपणम्, ॐ **त्रातारमिन्द्र**मिति स्रुवं प्रतप्य, ॐ **अनिशितोसी**ति स्रुवसंमार्जनम्, ॐ **प्रत्युष्टꣳरक्षः** इति पुनः प्रतपनम्, ॐ **सवितुर्वः प्प्रसवऽउत्पुनामी**त्युत्प-वनम्, ॐ **तदेवाग्निरि**त्युद्दीङ्गनम्, ॐ **समिधाग्नि**मिति समिदाधानम्, ॐ **भूरसी**ति पर्युक्षणम् ।

ततः प्रणीतापात्रे पवित्रे निधाय पातितदक्षिणजानुः कुशेन ब्रह्मणान्वा-रब्धः समिद्धतमेंऽग्नौ स्रुवेणाज्याहुतीर्जुहोति । आहुत्यनन्तरं स्रुवावस्थितहुत-शेषघृतस्य प्रोक्षणीपात्रे प्रक्षेपः । ॐ **प्रजापतये स्वाहा, इदं प्रजापतये** इति मनसा । ॐ **सोमाय स्वाहा, इदं सोमाय** । ॐ **इन्द्राय स्वाहा, इदमिन्द्राय** । ॐ **अग्नये स्वाहा, इदमग्नये** । ॐ **सोमाय स्वाहा, इदं सोमाय** । ॐ **अन्तरिक्षाय स्वाहा, इदमन्तरिक्षाय** ।

अग्न्याधानम्- ॐ महाव्याहृतीनां प्रजापतिर्ऋषिरग्निवायुसूर्या देवता गायत्र्यु-ष्णिगनुष्टुभश्छन्दांसि अग्न्याधाने विनियोगः । ॐ **भूःस्वाहा, इदमग्नये** प्रोक्षणीपात्रेऽपि प्रक्षिपेत् । ॐ **भुवः स्वाहा, इदं वायवे** प्रो॰। ॐ **स्वः स्वाहा, इदं सूर्याय** प्रो॰। इति मूलहोमाहुतयः । एवं च वैदिकोऽग्निः संस्कृतो भवति ।

bal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

ग्रहपूजा

कलशस्थापना- एवमग्नौ प्रणीते ग्रहवेद्या ईशानभागे पूर्वोक्तविधिना कलशं स्थापयेत् ।

मुरा मांसी वचा कुष्ठं शैलेयं रजनीद्वयम् ।
शाटीचम्पकमुस्ताश्च सर्वौषध्यो दश स्मृताः ।।

(**मुरा** = मयूरशिखा, **मांसी** = जटामांसी, **शैलेयम्** = शूल इति प्रसिद्धम् **रजनीद्वयम्**= हरिद्रा, **दारुहरिद्रा**= दार्वी/शाटी 'कचूर' इति प्रसिद्धम्, **चम्पकः** = प्रसिद्धः, **मुस्ता** = मोथा । एताः कलशजले स्थापनीयाः ।)

पूर्वोक्तप्रकारेण वारुणकलशस्थापनं विधाय गन्धपुष्पाक्षत-धूपदीपनैवेद्यवस्त्रादिभिः संपूज्य सूर्यादीनां स्थापनपूर्वकं पूजा कार्या ।

सङ्कल्पः- तत्र गुरुसहितो यजमानो यथोक्ताष्टदलयुतनवग्रहवेद्याः समीपे गत्वा आचम्य प्राणानायम्य कुशादीन्यादाय- ॐ अद्येहेत्यादिदेशकालौ स्मृत्वाऽमुकगोत्रोऽमुकप्रवरोऽमुकशर्माहं ग्रहयागकर्मणो यथोक्तफलावाप्तये यथोक्तप्रतिमासु अक्षतपुञ्जेषु वा सूर्यादिनवग्रहाणां दध्यक्षतपुञ्जेषु अधिदेवता-प्रत्यधिदेवतादीनां स्थापनं पूजनञ्चाहं करिष्ये इति संकल्प्य सूर्यादीन् स्थापयेत् पूजयेच्च ।

सूर्यपूजा- ॐ प्रणवस्य ब्रह्मा ऋषिः परमात्मा देवता गायत्रीच्छन्दो व्याहृतीनां क्रमेण विश्वामित्रजमदग्निभरद्वाजा ऋषयः अग्निवायुसूर्या देवता दैवी गायत्रीदैव्युष्णिग्दैवीबृहत्यश्छन्दांसि सूर्याद्यावाहने विनियोगः । केचित्त-त्तन्मन्त्रानप्यावाहने आहुः । तत्राष्टदलमध्ये कर्णिकायां वर्तुले द्वादशाङ्गुले रक्तमण्डले किरीटिनं पद्मारूढं हस्तद्वयधृतपद्मद्वयं लोहितवर्णं रक्ताम्बरधरं सप्ताश्वरथस्थं सप्तार्चिषं प्राङ्मुखं सूर्यं रक्तपुष्पाक्षतैरर्चयेत् ।

आवाहनम्- ॐ अग्निन्दूतम्पुरोदधेहव्यवाहमुपब्ब्रुवे । देवाँ।।ऽआसा-दयादिह ।। ॐ भूर्भुवः स्वः कलिङ्गदेशोद्भव काश्यपगोत्र सूर्य इहागच्छ इत्यावाह्य इह तिष्ठेति स्थापयेत् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

पूजनम्- एतानि पाद्यार्घ्याचमनीयपुनराचमीयस्नानीयानि समर्पयामि, ॐ श्रीसूर्याय नमः । ॐ आकृष्णेनरजसावर्त्तमानोनिवेशयन्नमृतम्मर्त्त्यञ्च। हिरण्ययेनसवितारथेनदेवोयातिभुवनानिपश्यन् ।। ॐ सूर्याय नमः। इदं रक्तचन्दनम्, एते रक्ताक्षताः, एतानि रक्तपुष्पाणि, ॐ सूर्याय नमः, एष धूपः, ॐ सूर्याय नमः, एष दीपः, इदं नैवेद्यम्, उपायनम्, ॐ सूर्याय नमः रक्तवस्त्रं बृहस्पतिदैवतम् ॐ सूर्याय नमः ।

सोमपूजा- तत आग्नेयदले चतुरस्रे चतुरङ्गुले श्वेतमण्डले किरीटिनं द्विभुजं वरगदाहस्तं श्वेतवर्णं श्वेताश्वरथस्थं सोममादित्याभिमुखं श्वेतपुष्पाक्षतैर्चयेत् ।

आवाहनम्- ॐ अप्स्वग्ग्नेसधिष्ट्वसौषधीरनुरुद्ध्यसे । गर्ब्भेसञ्जायसे पुनः ।। ॐ भूर्भुवः स्वः यमुनातीरोद्भव आत्रेयगोत्र सोम इहागच्छ इत्यावाह्य इह तिष्ठेति स्थापयेत् ।

पूजनम्- पाद्याद्युपचारैः - ॐ इमन्देवाऽअसपत्नꣳसुवद्ध्वम्महतेक्षत्राय महतेज्ज्यैष्ठ्यायमहतेजानराज्ज्यायेन्द्रस्येन्द्रियाय । इमममुष्ष्यपुत्रममुष्ष्यैपुत्रमस्यैविशऽएषवोमीराजासोमोस्म्माकम्ब्राह्मणानाꣳराजा ।। ॐ सोमाय नमः, इति सोमं पूजयेत् ।

भौमपूजा- ततो दक्षिणदले त्रिकोणे त्र्यङ्गुले रक्तमण्डले किरीटिनं रक्तवर्णं रक्तमाल्याम्बरधरं चतुर्भुजं वरशक्तिशूलगदाधरं मेषस्थमादित्याभिमुखं कुजं रक्तपुष्पाक्षतैरर्चयेत् ।

आवाहनम्- ॐ स्योनापृथिविनोभवानृक्षरानिवेशनी । यच्छानःशर्म्मसप्रथाः ।। ॐ भूर्भुवः स्वः अवन्तिदेशोद्भव भारद्वाजगोत्र भौम इहागच्छ इत्यावाह्य इह तिष्ठेति स्थापयेत् ।

पूजनम्- ॐ अग्ग्निर्म्मूर्द्धादिवःककुत्पतिःपृथिव्व्याऽअयम् । अपाꣳरेताꣳसिजिन्वति ।। ॐ भौमाय नमः, इति पाद्याद्युपचारैर्भौमं पूजयेत्।

bal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

बुधपूजा- तत ईशानदले बाणाकारे चतुरङ्गुले पीतमण्डले किरीटिनं पीतवस्त्रं पीतमाल्यानुलेपनं पीतवर्णं चतुर्भुजं वरखड्गचर्मगदाहस्तं सिंहस्थमादित्याभिमुखं बुधं पीतपुष्पाक्षतैरर्चयेत् ।

आवाहनम्- ॐ इदंविष्णुर्विचक्रमेत्रेधानिदधेपदम् । समूढमस्यपाꣳसुरेस्वाहा ।। ॐ भूर्भुवः स्वः मगधदेशोद्भव आत्रेयगोत्र बुध इहागच्छ इत्यावाह्य इह तिष्ठ इति स्थापयेत् ।

पूजनम्- ॐ उद्बुद्ध्यस्वाग्नेप्रतिजागृहित्त्वामिष्टापूर्त्तेसꣳसृजेथामयञ्च । अस्मिन्त्सधस्त्थेऽअद्ध्युत्तरस्मिन्विश्श्वेदेवायजमानश्श्चसीदत ।। ॐ बुधाय नमः, इति पाद्याद्युपचारैर्बुधं पूजयेत् ।

बृहस्पतिपूजा- तत उत्तरदले दीर्घचतुरस्त्रे षडङ्गुले पीतमण्डले किरीटिनं पीतवर्णं पीतमाल्याम्बरधरं चतुर्भुजं वराक्षसूत्रदण्डकमण्डलुधरमादित्याभिमुखं बृहस्पतिं पीतपुष्पाक्षतैरर्चयेत् ।

आवाहनम्- ॐ इन्द्रऽआसान्नेताबृहस्प्पतिर्द्दक्षिणायज्ञःपुरऽएतुसोमः। देवसेनानामभिभञ्जतीनाञ्जयन्तीनाम्मरुतोयन्त्वग्ग्रम् ।। ॐ भूर्भुवः स्वः सिन्धुदेशोद्भव आङ्गिरसगोत्र बृहस्पते इहागच्छ इत्यावाह्य इह तिष्ठ इति स्थापयेत् ।

पूजनम्- ॐ बृहस्प्पतेऽअतियदर्य्योऽअर्हाद्द्युमद्विभातिक्क्रतुमज्जनेषु। यद्दीदयच्छवसऽऋतप्प्रजाततदस्म्मासुद्द्रविणन्धेहिचित्रम् ।(उपयामगृहीतोसिबृहस्प्पतयेत्त्वैषतेयोनिर्बृहस्प्पतयेत्त्वा) ।। ॐ बृहस्पतये नमः, इति पाद्याद्युपचारैर्बृहस्पतिं पूजयेत् ।

शुक्रपूजा- ततः पूर्वदले पञ्चकोणे नवाङ्गुले श्वेतमण्डले किरीटिनं श्वेतवर्णं श्वेतमाल्याम्बरधरं चतुर्भुजं वराक्षसूत्रदण्डकमण्डलुधरमादित्याभिमुखं शुक्रं श्वेतपुष्पाक्षतैरर्चयेत् ।

आवाहनम्- ॐ अदित्त्यैरास्न्नासीन्द्राण्याऽउष्णीषःपूषासिघर्म्मायदीष्व।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

ॐ भूर्भुवः स्वः भोजकटदेशोद्भव भार्गवगोत्र शुक्र इहागच्छ इत्यावाह्य इह तिष्ठ इति स्थापयेत् ।

पूजनम्- **ॐ अन्नात्त्परिस्त्रुतोरसंब्रह्मणाव्यपिबत्क्षत्रम्पयःसोमम्प्रजापतिः। ऋतेनसत्त्यमिन्द्रियंविपानंशुक्क्रमन्धसऽइन्द्रस्येन्द्रियमिदम्पयोमृतम्मधु।। ॐ शुक्राय नमः**, इति पाद्याद्युपचारैः शुक्रं पूजयेत् ।

शनिपूजा- ततः पश्चिमदले धनुराकारे द्व्यङ्गुले कृष्णमण्डले किरीटिनं कृष्णवर्णं कृष्णमाल्याम्बरधरं चतुर्भुजं वरत्रिशूलधनुर्बाणधरं गृध्रवाहनमादित्याभिमुखं शनिं कृष्णपुष्पाक्षतैरर्चयेत् ।

आवाहनम्- **ॐ प्रजापतेनत्त्वदेतान्यन्न्योविश्श्वारूपाणिपरिताबभूव। यत्त्कामास्तेजुहुमस्तन्नोऽअस्तुवयᳬस्यामपतयोरयीणाम्।। ॐ भूर्भुवः स्वः सौराष्ट्रदेशोद्भव काश्यपगोत्र शनैश्चर इहागच्छ इत्यावाह्य इह** तिष्ठ इति स्थापयेत् ।

पूजनम्- **ॐ शन्नोदेवीरभिष्टयऽआपोभवन्तुपीतये । शंय्योरभिस्त्रवन्तुनः ।। ॐ शनैश्चराय नमः**, इति पाद्याद्युपचारैः शनिं पूजयेत् ।

राहुपूजा- ततो नैर्ऋत्यदले शूर्पाकारे द्वादशाङ्गुले कृष्णमण्डले किरीटिनं कृष्णवर्णं कृष्णमाल्याम्बरधरं करालवदनं चतुर्भुजं वरखड्गचर्मधनुर्धरं सिंहस्थमादित्याभिमुखं राहुं कृष्णपुष्पाक्षतैरर्चयेत् ।

आवाहनम्- **ॐ आयङ्गौःपृश्निरक्क्रमीदसदन्मातरम्पुरः। पितरञ्चप्रयन्त्स्वः।। ॐ भूर्भुवः स्वः वैराटिनपुरोद्भव पैठिनसिगोत्र राहो इहागच्छ इत्यावाह्य इह तिष्ठ** इति स्थापयेत् ।

पूजनम्- **ॐ कयानश्चित्रऽआभुवदूतीसदावृधःसखा। कयाशचिष्ठायावृता ।। ॐ राहवे नमः**, इति पाद्याद्युपचारै राहुं पूजयेत् ।

केतुपूजा- ततो वायव्यदले ध्वजाकारे धूम्रमण्डले षडङ्गुले किरीटिनो धूम्रान् द्विभुजान् गदाहस्तान् विकृतमुखान् गृध्रवाहनानादित्याभिमुखान् केतून् धूम्रपुष्पाक्षतैरर्चयेत् ।

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmar

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

आवाहनम्- ॐ ब्रह्मजज्ञानम्प्रथमम्पुरस्ताद्विसीमतःसुरुचोवेनऽआवः। सबुध्न्याऽउपमाऽअस्यविष्ठाःसतश्श्चयोनिमसतश्श्चविवः ।। ॐ भूर्भुवः स्वः, अन्तर्वेदिसमुद्भवा जैमिनिगोत्राः केतव इहागच्छत इत्यावाह्य इह तिष्ठत इति स्थापयेत् ।

पूजनम्- ॐ केतुङ्कृण्वन्नकेतवेपेशोमर्य्याऽअपेशसे । समुषद्भिरजा-यथाः ।। **ॐ केतुभ्यो नमः** इति पाद्याद्युपचारैः पूजयेत् ।

अधिदेवपूजा

ईश्वरपूजनम्- सूर्यस्य दक्षिणपार्श्वे (सूर्याधिदेवस्य ईश्वरस्य पूजा) -

आवाहनं पूजनञ्च- ॐ **त्र्यम्बकमिति** मन्त्रस्य वसिष्ठऋषी रुद्रो देवता अनुष्टुप्छन्द ईश्वरस्यावाहनपूजनयोर्विनियोगः । शुक्लपुष्पाक्षतैः- **ॐ त्र्यम्ब-कंय्यजामहेसुगन्धिम्पुष्टिवर्द्धनम्। उर्वारुकमिवबन्धनान्मृत्त्योर्मुक्षीयमा-मृतात् ।। ॐ भूर्भुवः स्वः, ईश्वर इहागच्छ इत्यावाह्य इह तिष्ठ** इति स्थापयित्वा **ॐ ईश्वराय नमः** इति पूजयेत् ।

उमापूजनम्- सोमस्य दक्षिणपार्श्वे (सोमाधिदेवताया उमायाः पूजा) - **ॐ श्रीश्श्चतेलक्ष्मीश्श्चपत्न्यावहोरात्रेपार्श्वेनक्षत्राणिरूपमश्श्विनौव्या-त्तम् । इष्णन्निषाणामुम्मऽइषाणसर्वलोकम्मऽइषाण ।। ॐ भूर्भुवः स्वः, उमे इहागच्छ इह तिष्ठ** इति स्थापयित्वा **ॐ उमायै नमः** इति पूजयेत् ।

स्कन्दपूजनम्- भौमस्य दक्षिणपार्श्वे (भौमाधिदेवस्य स्कन्दस्य पूजा) - **ॐ यदक्रन्दःप्प्रथमञ्जायमानऽउद्यन्त्समुद्राद्उतवापुरीषात् । श्येनस्य-पक्षाहरिणस्यबाहूऽउपस्तुत्त्यम्महिजातन्तेऽअर्वन् ।। ॐ भूर्भुवः स्वः स्कन्द इहागच्छ इत्यावाह्य इह तिष्ठ** इति स्थापयित्वा **ॐ स्कन्दाय नमः** इति पूजयेत् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

विष्णुपूजनम् - बुधस्य दक्षिणपार्श्वे (बुधाधिदेवस्य विष्णोः पूजा) - ॐ विष्णोरराटमसिविष्णोःश्नप्त्रेस्थोविष्णोःस्यूरसिविष्णोर्द्ध्रुवोसि। वैष्णवमसिविष्णवेत्त्वा।। ॐ भूर्भुवः स्वः, विष्णो इहागच्छ इत्यावाह्य इह तिष्ठ इति स्थापयित्वा ॐ विष्णवे नमः इति पूजयेत् ।

ब्रह्मपूजनम् - गुरोर्दक्षिणपार्श्वे (बृहस्पत्यधिदेवस्य ब्रह्मणः पूजा) - ॐ आब्रह्मन्ब्राह्मणोब्रह्मवर्च्चसीजायतामाराष्ट्रेराजन्यःशूरऽइषब्योतिव्याधीमहारथो जायतान्दोग्ध्रीर्धेनुर्वोढानड्वानाशुःसप्तिःपुरन्धिर्य्योषा-जिष्णूरथेष्ठाः । सभेयोयुवास्ययजमानस्यवीरोजायतान्निकामेनिकामेनः-पर्ज्जन्न्योवर्षतुफलवत्त्योनऽओषधयःपच्च्यन्तांय्योगक्षेमोनःकल्प्यताम्।। ॐ भूर्भुवः स्वः, ब्रह्मन् इहागच्छ इत्यावाह्य इह तिष्ठ इति स्थापयित्वा ॐ ब्रह्मणे नमः इति पूजयेत् ।

इन्द्रपूजनम् - शुक्रस्य दक्षिणपार्श्वे (शुक्राधिदेवस्य इन्द्रस्य पूजा) - ॐ सजोषाऽइन्द्रसगणोमरुद्भिःसोमम्पिबवृत्रहाशूरविद्वान् । जहि-शत्रूँ१।।रपमृधोनुदस्वाथाभयङ्कृणुहिविश्श्वतोनः।। ॐ भूर्भुवः स्वः, इन्द्र इहागच्छ इत्यावाह्य इह तिष्ठ इति स्थापयित्वा ॐ इन्द्राय नमः इति पूजयेत् ।

यमपूजनम् - शनेर्दक्षिणपार्श्वे (शनेरधिदेवस्य यमस्य पूजा) - ॐ यमायत्त्वामखायत्त्वासूर्य्यस्यत्त्वातपसे । देवस्त्वासवितामद्ध्वा-नक्तुपृथिव्याःसꣳस्पृशस्प्पाहि । अर्च्चिरसिशोचिरसितपोसि ।। ॐ भूर्भुवः स्वः, यम इहागच्छ इत्यावाह्य इह तिष्ठ इति स्थापयित्वा ॐ यमाय नमः इति पूजयेत् ।

कालपूजनम्- राहोर्दक्षिणपार्श्वे (राहोरधिदेवस्य कालस्य पूजा) - ॐ कार्षिरसिसमुद्रस्यत्त्वाक्षित्त्याऽउन्नयामि । समापोऽअद्भिरग्ग्मतस-मोषधीभिरोषधीः ।। ॐ भूर्भुवः स्वः काल इहागच्छ इत्यावाह्य

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

इह तिष्ठ इति स्थापयित्वा ॐ कालाय नमः इति पूजयेत् ।

चित्रगुप्तपूजनम्- केतूनां दक्षिणपार्श्वे (केत्वधिदेवस्य चित्रगुप्तस्य पूजा)-
ॐ चित्रावसोस्वस्तितेपारमशीय।। ॐ भूर्भुवः स्वः चित्रगुप्त इहागच्छ इत्यावाह्य इह तिष्ठ इति स्थापयित्वा **ॐ चित्रगुप्ताय नमः** इति पूजयेत्।

प्रत्यधिदेवपूजा

ततः शुक्लपुष्पतण्डुलैः सर्वा प्रत्यधिदेवताः आवाह्य स्थापयित्वा पूजयेत् ।

अग्निपूजनम्- सूर्यस्य वामपार्श्वे (सूर्यप्रत्यधिदेवस्य अग्नेः पूजा)-
ॐ अग्निन्दूतम्पुरोदधेहव्यवाहमुपब्बुवे । देवाँ२।।ऽआसादयादिह ।। ॐ भूर्भुवः स्वः, अग्ने इहागच्छ इत्यावाह्य इह तिष्ठ इति स्थापयित्वा **ॐ अग्नये नमः** इति पूजयेत् ।

अपां पूजनम् - सोमस्य वामपार्श्वे (सोमप्रत्यधिदेवतानामपां पूजा) -
ॐ अप्स्वन्तरमृतमप्सुभेषजमपामुतप्रशस्तिष्ववश्वाभवतवाजिनः । देवीरापोयोवऽऊर्म्मिःप्प्रतूर्त्तिःककुन्मान्वाजसास्तेनायंवाजक्ष्सेत् ।। ॐ भूर्भुवः स्वः, आपः इहागच्छत इत्यावाह्य इह तिष्ठत इति स्थापयित्वा **ॐ अद्भ्यो नमः** इति पूजयेत् ।

पृथिवीपूजनम्- भौमस्य वामपार्श्वे (भौमप्रत्यधिदेवतायाः पृथिव्याः पूजा)-
ॐ स्योनापृथिविनोभवानृक्षरानिवेशनी । यच्छानःशर्म्मसप्प्रथाः ।। ॐ भूर्भुवः स्वः, भूमे इहागच्छ इत्यावाह्य इह तिष्ठ इति स्थापयित्वा **ॐ भूम्यै नमः** इति पूजयेत् ।

विष्णुपूजनम् - बुधस्य वामपार्श्वे (बुधप्रत्यधिदेवस्य विष्णोः पूजा)- **ॐ इदंविष्णुर्विचक्रमेत्रेधानिदधेपदम्। समूढमस्यपाठंसुरेस्वाहा।। ॐ**

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

भूर्भुवः स्वः, विष्णो इहागच्छ इत्यावाह्य इह तिष्ठ इति स्थापयित्वा **ॐ विष्णवे नमः** इति पूजयेत् ।

इन्द्रपूजनम्- गुरोर्वामपार्श्वे (गुरुप्रत्यधिदेवस्य इन्द्रस्य पूजा)-
ॐ त्रातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रꣳहवेहवेसुहवꣳशूरमिन्द्रम् । ह्वयामिशक्र-म्पुरुहूतमिन्द्रꣳस्वस्तिनोमघवाधात्विन्द्रः ।। ॐ भूर्भुवः स्वः, इन्द्र इहागच्छ इत्यावाह्य इह तिष्ठ इति स्थापयित्वा **ॐ इन्द्राय नमः** इति पूजयेत् ।

इन्द्राणीपूजनम्- शुक्रस्य वामपार्श्वे (शुक्रप्रत्यधिदेवताया इन्द्राण्याः पूजा)-
ॐ अदित्यैरास्नासीन्द्राण्याऽउष्णीषःपूषासिघर्मायवीष्व।। ॐ भूर्भुवः स्वः, इन्द्राणि इहागच्छ इत्यावाह्य इह तिष्ठ इति स्थापयित्वा **ॐ इन्द्राण्यै नमः** इति पूजयेत् ।

प्रजापतिपूजनम्- शनेर्वामपार्श्वे (शनिप्रत्यधिदेवस्य प्रजापतेः पूजा)-
ॐ प्रजापतेनत्त्वदेतान्यन्योविश्वारूपाणिपरिताबभूव । यत्कामास्तेजु-हुमस्तन्नोऽअस्तुवयꣳस्यामपतयोरयीणाम् ।। ॐ भूर्भुवः स्वः प्रजापते इहागच्छ इत्यावाह्य इह तिष्ठ इति स्थापयित्वा **ॐ प्रजापतये नमः** इति पूजयेत् ।

सर्पपूजनम्- राहोर्वामपार्श्वे (राहुप्रत्यधिदेवतानां सर्पाणां पूजा)- **ॐ नमो-स्तुसर्प्पेब्भ्योयेकेचपृथिवीमनु । येऽअन्तरिक्षेयेदिवितेब्भ्यःसर्प्पेब्भ्यो-नमः ।। ॐ भूर्भुवः स्वः सर्पा इहागच्छत इत्यावाह्य इह तिष्ठत** इति स्थापयित्वा **ॐ सर्पेभ्यो नमः** इति पूजयेत् ।

ब्रह्मपूजनम् - केतूनां वामपार्श्वे (केतुप्रत्यधिदेवस्य ब्रह्मणः पूजा) -
ॐ ब्रह्मजज्ञानम्प्रथमम्पुरस्ताद्विसीमतःसुरुचोवेनऽआवः । सबु-ध्न्याऽउपमाऽअस्यविष्ठाःसतश्श्चयोनिमसतश्श्चविवः ।। ॐ भूर्भुवः स्वः, ब्रह्मन् इहागच्छ इत्यावाह्य इह तिष्ठ इति स्थापयित्वा **ॐ ब्रह्मणे नमः** इति पूजयेत् ।

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmar

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

लोकपालपूजा

शुक्लपुष्पतण्डुलैर्विनायकादीन् पञ्चलोकपालानावाह्य स्थापयित्वा पूजयेत् ।

विनायकपूजनम्- राहोरुत्तरभागे- **ॐ गणानान्त्वा०, ॐ भूर्भुवः स्वः, विनायक इहागच्छ इत्यावाह्य इह तिष्ठ** इति स्थापयित्वा **ॐ विनायकाय नमः** इति पूजयेत् ।

दुर्गापूजनम्- शनेरुत्तरभागे- **ॐ अम्बेऽअम्बिकेम्बालिकेनमानयतिकश्श्चन। ससस्त्यश्वकःसुभद्रिकाङ्काम्पीलवासिनीम् ।। ॐ भूर्भुवः स्वः, दुर्गे इहागच्छ इत्यावाह्य इह तिष्ठ** इति स्थापयित्वा **ॐ दुर्गायै नमः** इति पूजयेत् ।

वायुपूजनम्- सूर्यस्योत्तरभागे- **ॐ वातोवामनोवागन्धर्वाःसप्तविꣳशतिः। तेऽअग्ग्नेऽश्श्वमयुञ्जँस्तेऽअस्मिमञ्जवमादधुः ।। ॐ भूर्भुवः स्वः, वायो इहागच्छ इत्यावाह्य इह तिष्ठ** इति स्थापयित्वा **ॐ वायवे नमः** इति पूजयेत् ।

आकाशपूजनम्- राहोर्दक्षिणभागे- **ॐ ऊद्ध्वाऽअस्यसमिधोभवन्त्यू-र्द्ध्वाशुक्क्राशोचीꣳष्यग्ग्नेः। द्युमत्तमाःसुप्रतीकस्यसूनोः ।। ॐ भूर्भुवः स्वः, आकाश इहागच्छ इत्यावाह्य इह तिष्ठ** इति स्थापयित्वा **ॐ आकाशाय नमः** इति पूजयेत् ।

अश्विनिकुमारपूजनम्- केतूनां दक्षिणभागे- **ॐ यावाङ्कशामधुमत्त्यश्श्वि-नासूनृतावती । तयायज्ञम्मिमिक्षतम् ।। ॐ अश्विनौ इहागच्छतम् इत्यावाह्य इह तिष्ठतम्** इति स्थापयित्वा **ॐ अश्विभ्यां नमः** इति पूजयेत् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

दिक्पालपूजा

ततः पूर्वादिदिक्षु इन्द्रादिदिक्पालानावाह्य स्थापयित्वा पूजयेत् ।

इन्द्रपूजनम्- पूर्वे- ॐ त्रातारमिन्द्रम्०, ॐ भूर्भुवः स्वः, इन्द्र इहागच्छ इत्यावाह्य इह तिष्ठ इति स्थापयित्वा ॐ इन्द्राय नमः इति पूजयेत् ।

अग्निपूजनम्- आग्नेये- ॐ अग्निन्दूतम्०, ॐ भूर्भुवः स्वः, अग्ने इहागच्छ इत्यावाह्य इह तिष्ठ इति स्थापयित्वा ॐ अग्नये नमः इति पूजयेत् ।

यमपूजनम्- दक्षिणे- ॐ असियमोऽअस्यादित्त्योऽअर्वन्नसित्रितोगुह्येन-व्रतेन । असिसोमेनसमयाविपृक्तऽआहुस्तेत्रीणिदिविबन्धनानि ।। ॐ भूर्भुवः स्वः, यम इहागच्छ इत्यावाह्य इह तिष्ठ इति स्थापयित्वा ॐ यमाय नमः इति पूजयेत् ।

निर्ऋतिपूजनम्- नैर्ऋते- ॐ एषतेनिर्ऋतेभागस्तञ्जुषस्व ।। ॐ भूर्भुवः स्वः, निर्ऋते इहागच्छ इत्यावाह्य इह तिष्ठ इति स्थापयित्वा ॐ निर्ऋतये नमः इति पूजयेत् ।

वरुणपूजनम् - पश्चिमे - ॐ इमम्मेवरुणश्श्रुधीहवमद्याचमृडय । त्वामवस्युराचके ।। ॐ भूर्भुवः स्वः, वरुण इहागच्छ इत्यावाह्य इह तिष्ठ इति स्थापयित्वा ॐ वरुणाय नमः इति पूजयेत् ।

वायुपूजनम् - वायव्याम् - ॐ वातोवा०, ॐ भूर्भुवः स्वः, वायो इहागच्छ इत्यावाह्य इह तिष्ठ इति स्थापयित्वा ॐ वायवे नमः इति पूजयेत् ।

कुबेर(सोम) पूजनम् - उत्तरे - ॐ वयक्ष्सोमव्रतेतवमनस्तनूषुबिभ्रतः। प्रजावन्तःसचेमहि ।। ॐ भूर्भुवः स्वः कुबेर (सोम) इहागच्छ इत्यावाह्य इह तिष्ठ इति स्थापयित्वा ॐ कुबेराय (सोमाय) नमः इति पूजयेत् ।

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmar

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

ईशानपूजनम्- ईशाने- ॐ तमीशानञ्जगतस्तस्थुषस्पतिन्धियञ्जिन्वम-वसेहूमहेवयम् । पूषानोयथावेदसामसद्वृधेरक्षितापायुरदब्ध्यःस्वस्तये।। ॐ भूर्भुवः स्वः, ईशान इहागच्छ इत्यावाह्य इह तिष्ठ इति स्थापयित्वा ॐ ईशानाय नमः इतीशानं पूजयेत् ।

ब्रह्मपूजनम् - ऊर्ध्वे(पूर्वेशानयोर्मध्ये) - ॐ ब्रह्मजज्ञानम्०, ॐ भूर्भुवः स्वः, ब्रह्मन् इहागच्छ इत्यावाह्य इह तिष्ठ इति स्थापयित्वा ॐ ब्रह्मणे नमः इति ब्रह्माणं पूजयेत् ।

अनन्तपूजनम् - अधः (पश्चिमनैर्ऋत्यमध्ये) - ॐ नमोस्तुसर्प्पेभ्यः०, ॐ भूर्भुवः स्वः, अनन्त इहागच्छ इत्यावाह्य इह तिष्ठ इति स्थापयित्वा ॐ अनन्ताय नमः इत्यनन्तं पूजयेत् ।

अष्टवस्वादिपूजा

ध्रुवाद्यष्टवसुपूजनम् - इन्द्राग्निमध्ये - ॐ सुगावोदेवाःसदनाऽअकर्म्मयऽ-आजग्म्मेदक्सवनञ्जुषाणाः । भरमाणावहमानाहवीᳬंष्यस्म्मेधत्तवसवोव-सूनिस्वाहा ।। ॐ भूर्भुवः स्वः, ध्रुवाद्यष्टवसव इहागच्छत इत्यावाह्य इह तिष्ठत इति स्थापयेत् ।

ध्रुवोऽध्वरस्तथा सोम आपश्चैवानिलोऽनलः ।
प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टौ प्रकीर्तिताः ।।

इति ध्रुवाद्यष्टवसवः। ॐ ध्रुवाद्यष्टवसुभ्यो नमः । इति पूजयेत् ।

द्वादशादित्यपूजा

द्वादशादित्यपरिचयः-

धातार्यमा च मित्रश्च वरुणोंऽशो भगस्तथा ।
इन्द्रो विवस्वान् पूषा च पर्जन्यो दशमः स्मृतः ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

ततस्त्वष्टा ततो विष्णुरजघन्यो जघन्यजः ।
इत्येते द्वादशादित्या नामभिः परिकीर्तिताः ।।

द्वादशादित्यपूजनम्- इन्द्रेशानमध्ये- ॐ यज्ञोदेवानाम्प्रत्त्येतिसुम्म्नमादित्यासोभवतामृडयन्तः । आवोर्वाचीसुमतिर्ब्ववृत्त्यादꣳहोश्चिद्याबरिवोवित्तरासदादित्त्येभ्यस्त्वा ।। ॐ भूर्भुवः स्वः, धात्रादिद्वादशादित्या इहागच्छत इत्यावाह्य इह तिष्ठत इति स्थापयित्वा ॐ धात्रादिद्वादशादित्येभ्यो नमः इति पूजयेत् ।

एकादशरुद्रपूजा

रुद्रपरिचयः- वीरभद्रश्च शम्भुश्च गिरिशश्च महायशाः ।
अजैकपादहिर्बुध्न्यः पिनाकी चापराजितः ।।
भुवनाधीश्वरश्चैव कपाली च विशाम्पतिः ।
स्थाणुर्भवश्च भगहा रुद्रा एकादश स्मृताः ।।

रुद्रपूजनम्- अग्नियममध्ये- ॐ यऽएतावन्तश्च्चभूयाꣳसश्च्चदिशोरुद्रावितस्थिरे। तेषाꣳसहस्रयोजनेवधन्वानितन्मसि।। ॐ भूर्भुवः स्वः, वीरभद्राद्येकादशरुद्रा इहागच्छत इत्यावाह्य इह तिष्ठत इति स्थापयित्वा ॐ वीरभद्राद्येकादशरुद्रेभ्यो नमः इति पूजयेत् ।

षोडशमातृपूजा

षोडशमातृपरिचयः-

गौरी पद्मा शची मेधा सावित्री विजया जया ।
देवसेना स्वधा स्वाहा मातरो लोकमातरः ।।
धृतिस्तुष्टिस्तथा पुष्टिरात्मनः कुलदेवताः ।

पूजनम्- यमनिर्ऋतिमध्ये- ॐ गौरीर्मिमायसलिलानितक्षत्त्येकपदीद्विपदीत्रिपदीसाचतुष्पदी । अष्टपदीनवपदीबभूवुषिसहस्राक्षरापरमेव्योमन्।।

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

ॐ भूर्भुवः स्वः, गौर्यादिषोडशमातर इहागच्छत इत्यावाह्य इह तिष्ठत इति स्थापयेत् ॐ गौर्यादिषोडशमातृभ्यो नमः, इति पूजयेत् ।

गणेशपूजनम् - निर्ऋतिवरुणमध्ये - ॐ गणानान्त्वा०, ॐ भूर्भुवः स्वः, गणपते इहागच्छ इत्यावाह्य इह तिष्ठ इति स्थापयित्वा ॐ गणपतये नमः इति पूजयेत् ॥५॥

सप्तमरुत्पूजा

सप्तमरुतां परिचयः-

आवहः प्रवहश्चैव उद्वहः संवहस्तथा ।
परावहश्च विवहः तथा परिवहोऽनिलः ।।७।। इति ।

पूजनम् - वायुसोममध्ये - ॐ मरुतोयस्यहिक्षयेपाथादिवोविमहसः । ससुगोपातमोजनः ।। ॐ भूर्भुवः स्वः, आवहादिसप्तमरुत इहागच्छत इत्यावाह्य इह तिष्ठत इति स्थापयित्वा ॐ आवहादिसप्तमरुद्भ्यो नमः इति पूजयेत् ।

ब्रह्मविष्णुरुद्रार्कवनस्पतिपूजा

ततो वेद्यामेव यथावकाशं ब्रह्मादीन्पञ्चदेवानावाह्य स्थापयित्वा पूजयेत्।

ब्रह्मपूजनम्- ॐ ब्रह्मजज्ञानम्०, ॐ भूर्भुवः स्वः, ब्रह्मन् इहागच्छ इत्यावाह्य इह तिष्ठ इति स्थापयित्वा ॐ ब्रह्मणे नमः इति पूजयेत् ।

विष्णुपूजनम्- ॐ इदं विष्णुः०, ॐ भूर्भुवः स्वः, विष्णो इहागच्छ इत्यावाह्य इह तिष्ठ इति स्थापयित्वा ॐ विष्णवे नमः इति पूजयेत् ।

रुद्रपूजनम्- ॐ मानस्तोकेतनयेमानऽआयुषिमानोगोषुमानोऽअश्वेषु-रीरिषः । मानोवीरान्रुद्रभामिनोवधीर्हविष्मन्तःसदमित्त्वाहवामहे ।। ॐ भूर्भुवः स्वः, रुद्र इहागच्छ इत्यावाह्य इह तिष्ठ इति

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

स्थापयित्वा ॐ रुद्राय नमः इति पूजयेत् ।

अर्कपूजनम्- ॐ अग्निरस्मिमजन्मनाजातवेदाघृतम्मेचक्षुरमृतम्मऽआ-सन्। अर्कस्त्रिधातूरजसोविमानोजस्त्रोघर्म्मोहविरस्मिनाम ।। ॐ भूर्भुवः स्वः, अर्क इहागच्छ इत्यावाह्य इह तिष्ठ इति स्थापयित्वा ॐ अर्काय नमः इति पूजयेत् ।

वनस्पतिपूजनम् - ॐ वनस्पतेवीड्वङ्गोहिभूयाऽअस्मत्सखाप्प्रतरणः-सुवीरः। गोभिःसन्नाद्धोऽअसिवीडयस्वास्त्थातातेजयतुजेत्त्वानि ।। ॐ भूर्भुवः स्वः, वनस्पते इहागच्छ इत्यावाह्य इह तिष्ठ इति स्थापयित्वा ॐ वनस्पतये नमः इति पूजयेत् । एवं द्व्युत्तरशतं देवताः स्थापयित्वा पूजयेत् ।

ग्रहध्यानम्

सूर्यध्यानम्-

पद्मासनः पद्मकरो द्विबाहुः पद्मद्युतिः सप्ततुरङ्गवाहनः ।
दिवाकरो लोकगुरुः किरीटी मयि प्रसादं विदधातु देवः ।।१।।

चन्द्रध्यानम्-

श्वेताम्बरः श्वेतविभूषणश्च श्वेतद्युतिर्दण्डधरो द्विबाहुः ।
चन्द्रोऽमृतात्मा वरदः किरीटी श्रेयांसि मह्यं विदधातु देवः ।।२।।

भौमध्यानम् -

रक्ताम्बरो रक्तवपुः किरीटी चतुर्भुजो मेषगमो गदाभृत् ।
धरासुतः शक्तिधरश्च शूली सदा मम स्याद् वरदः प्रशान्तः ।।३।।

बुधध्यानम्-

पीताम्बरः पीतवपुः किरीटी चतुर्भुजो दण्डधरश्च हारी ।
चर्मासिभृत् सोमसुतः सदा मे सिंहाधिरूढो वरदो बुधोऽस्तु।।४।।

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

बृहस्पतिध्यानम्-

पीताम्बरः पीतवपुः किरीटी चतुर्भुजो देवगुरुः प्रशान्तः ।
दधाति दण्डञ्च कमण्डलुञ्च तथाऽक्षसूत्रं वरदोऽस्तु मह्यम् ।।५।।

शुक्रध्यानम्-

श्वेताम्बरः श्वेतवपुः किरीटी चतुर्भुजो दैत्यगुरुः प्रशान्तः ।
तथाक्षसूत्रञ्च कमण्डलुञ्च दण्डञ्च बिभ्रद् वरदोऽस्तु मह्यम् ।।६।।

शनिध्यानम्-

नीलद्युतिः शूलधरः किरीटी गृध्रस्थितस्त्रासकरो धनुष्मान् ।
चतुर्भुजः सूर्यसुतः प्रशान्तः सदाऽस्तु मह्यं वरमन्दगामी ।।७।।

राहुध्यानम्-

नीलाम्बरो नीलवपुः किरीटी करालवक्त्रः करवालशूली ।
चतुर्भुजश्चर्मधरश्च राहुः सिंहाधिरूढो वरदोऽस्तु मह्यम् ।।८।।

केतुध्यानम्-

धूम्रो द्विबाहुर्वरदो गदाभृद् गृध्रासनस्थो विकृताननश्च ।
किरीटकेयूरविभूषिताङ्गः सदाऽस्तु मे केतुगणः प्रशान्तः ।।९।।

इति नवग्रहान् ध्यायेत् । "अन्ये किरीटिनः कार्या वरदाभयपाणयः" इति सामान्येनाधिदेवतादींश्च ध्यायेत् ।

इत्थं सूर्यादीनां तत्तद्वर्णपुष्पगन्धाक्षतादिभिः पूजा कार्या । वस्त्राणि च यथासंभवं ग्रहवर्णान्येव समर्पणीयानि । गुग्गुलुर्धूपः, दीपः सर्पिषा तिलतैलेन वा, नैवेद्यं पायसादिकं त्रिवृदन्नं वा, दक्षिणा माणिक्यादिरूपा माणिक्यमेव वा निष्क्रयद्रव्यमेव वा, अपूपादिकमपि नैवेद्यमिति कतिपये।

पुष्पाञ्जलिः

ब्रह्मा मुरारिस्त्रिपुरान्तकारी भानुःशशी भूमिसुतो बुधश्च ।
गुरुश्च शुक्रःशनिराहुकेतवः सर्वे ग्रहाः शान्तिकरा भवन्तु ।।
सूर्यः शौर्यमथेन्दुरुच्चपदवीं सन्मङ्गलं मङ्गलः ।
सद्बुद्धिञ्च बुधो गुरुश्च गुरुतां शुक्रः शुभं शं शनिः ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

राहुर्बाहुबलं करोतु सततं केतुः कुलस्योन्नतिम् ।
नित्यं प्रीतिकरा भवन्तु मम ते सर्वेऽनुकूला ग्रहाः ।।

इति पुष्पाञ्जलिं समर्पयेत् ।

प्रार्थना-

आयुश्च वित्तञ्च तथा सुखञ्च धर्मार्थलाभौ बहुपुत्रताञ्च ।
शत्रुक्षयं राजसु पूजिताञ्च तुष्टा ग्रहाः क्षेमकरा भवन्तु ।। इति ।

बलिसमर्पणम्

ततो वेदीसमीपे पश्चिमभागे भूमौ यथोक्तबलीन् तदभावे पायसबलीन् तदभावे दध्यक्षतबलीन् दद्यात् ।

सूर्यबलिः - ॐ आकृष्णेन० इति मन्त्रेण **ॐ सूर्याय** एष गुडौदनबलिः तदभावे पायसबलिः। तदभावे एष दध्यक्षतबलिर्नमः, **भोः सूर्य इमं बलिं गृहाण, यजमानस्य क्षेमकर्ता भव** इति बल्युपरि जलं दद्यात् । एवं सर्वत्र ॥१॥

सोमबलिः - ॐ इमन्देवाः०, ॐ सोमाय घृतपायसाभावे एष दध्यक्षतबलिर्नमः । **भोः सोम०** ॥२॥

भौमबलिः - ॐ अग्निर्म्मूर्द्धा० ॐ भौमाय मसूरान्नाभावे एष दध्यक्षतबलिर्नमः । **भोः भौम०** ॥३॥

बुधबलिः - ॐ उद्बुध्यस्व० ॐ बुधाय दुग्धौदनाभावे एष दध्यक्षतबलिर्नमः । **भोः बुध०** ॥४॥

बृहस्पतिबलिः - ॐ बृहस्पतेऽअति० ॐ बृहस्पतये दध्योदनाभावे एष दध्यक्षतबलिर्नमः । **भोः बृहस्पते०** ॥५॥

शुक्रबलिः- ॐ अन्नात्परिस्रुतः० ॐ शुक्राय घृतौदनाभावे एष दध्यक्षतबलिर्नमः । **भोः शुक्र०** ॥६॥

शनिबलिः- ॐ शन्नोदेवीः० ॐ शनैश्चराय कृसरान्नाभावे एष दध्यक्षतबलिर्नमः । **भोः शनैश्चर०** ॥७॥

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

राहुबलिः - ॐ कयानः० ॐ राहवे छागमांसाभावे एष दध्यक्षतबलिर्नमः। **भोः राहो० ॥८॥**

केतुबलिः- ॐ केतुङ्कृण्वन्० ॐ केतुभ्यश्चित्रौदनाभावे एष दध्यक्षतबलिर्नमः । **भोः केतुगण० ॥९॥**

अधिदेवतानां बलिसमर्पणम्

ॐ त्र्यम्बकंय्यजामहे० ॐ ईश्वराय घृतपायसाभावे एष दध्यक्षतबलिर्नमः ॥१॥ **भोः ईश्वर** इत्यादि सर्वत्र पठेत् ।

ॐ श्रीश्श्चते० ॐ उमायै घृतपायसाभावे एष दध्यक्षतबलिर्नमः ॥२॥

ॐ यदक्रन्दः० ॐ स्कन्दाय घृतपायसाभावे एष दध्यक्षतबलिर्नमः॥३॥

ॐ व्विष्णोर० ॐ व्विष्णवे घृतपायसाभावे एष दध्यक्षतबलिर्नमः ॥४॥

ॐ आब्रह्मन्० ॐ ब्रह्मणे घृतपायसाभावे एष दध्यक्षतबलिर्नमः॥५॥

ॐ सजोषाऽइन्द्र० ॐ इन्द्राय घृतपायसाभावे एष दध्यक्षतबलिर्नमः॥६॥

ॐ असियमः० ॐ यमाय घृतपायसाभावे एष दध्यक्षतबलिर्नमः ॥७॥

ॐ कार्षिरसि० ॐ कालाय घृतपायसाभावे एष दध्यक्षतबलिर्नमः॥८॥

ॐ चित्रावसो० ॐ चित्रगुप्ताय घृतपायसाभावे एष दध्यक्षतबलिर्नमः॥९॥

प्रत्यधिदेवतानां बलिसमर्पणम्

ॐ अग्निन्दूतम्० ॐ अग्नये घृतपायसाभावे एष दध्यक्षतबलिर्नमः॥१॥

ॐ अप्स्वन्तः० ॐ अद्भ्यः घृतपायसाभावे एष दध्यक्षतबलिर्नमः॥२॥

ॐ स्योनापृथिवि० ॐ पृथिव्यै घृतपायसाभावे एष दध्यक्षतबलिर्नमः॥३॥

ॐ इदंविष्णुः० ॐ विष्णवे घृतपायसाभावे एष दध्यक्षतबलिर्नमः॥४॥

ॐ त्रातारमिन्द्रम्० ॐ इन्द्राय घृतपायसाभावे एष दध्यक्षतबलिर्नमः॥५॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

ॐ अदित्त्यैरास्ना० ॐ शच्यै घृतपायसाभावे एष दध्यक्षतबलिर्नमः॥६॥

ॐ प्रजापतेन० ॐ प्रजापतये घृतपायसाभावे एष दध्यक्षतबलिर्नमः॥७॥

ॐ नमोस्तुसर्प्पे० ॐ सर्पेभ्यः घृतपायसाभावे एष दध्यक्षतबलिर्नमः॥८॥

ॐ ब्रह्मजज्ञानम्० ॐ ब्रह्मणे घृतपायसाभावे एष दध्यक्षतबलिर्नमः॥९॥

विनायकादिपञ्चलोकपालानां बलिसमर्पणम्

ॐ गणानान्त्वा० ॐ विनायकाय घृतपायसाभावे एष दध्यक्षतबलिर्नमः॥१॥

ॐ अम्बेऽअम्बिके० ॐ दुर्गायै घृतपायसाभावे एष दध्यक्षतबलिर्नमः॥२॥

ॐ वातोवा० ॐ वायवे घृतपायसाभावे एष दध्यक्षतबलिर्नमः ॥३॥

ॐ उद्धर्वाऽअ० ॐ आकाशाय घृतपायसाभावे एष दध्यक्षतबलिर्नमः॥४॥

ॐ यावाङ्कशा० ॐ अश्विभ्याम् घृतपायसाभावे एष दध्यक्षतबलिर्नमः॥५॥

दिक्पालेभ्यो बलिसमर्पणम्

इन्द्राय०- ॐ इन्द्रस्तु महसा दीप्तः सर्वदेवाधिपो महान् ।
वज्रहस्तो महासत्त्वस्तस्मै नित्यं नमो नमः ॥

ॐ इन्द्राय माषभक्ताभावे एष दध्यक्षतबलिर्नमः ॥१॥

अग्नये०- ॐ आग्नेयः पुरुषो रक्तः सर्वदेवमयोऽव्ययः ।
धूमकेतुरजोऽध्यक्षस्तस्मै नित्यं नमो नमः ॥

ॐ अग्नये माषभक्ताभावे एष दध्यक्षतबलिर्नमः ॥२॥

यमाय०- ॐ यमश्चोत्पलपत्राभः किरीटी दण्डधृक्सदा ।
धर्मसाक्षी विशुद्धात्मा तस्मै नित्यं नमो नमः ॥

ॐ यमाय माषभक्ताभावे एष दध्यक्षतबलिर्नमः ॥३॥

निर्ऋतये०- ॐ निर्ऋतिस्तु पुमान् कृष्णः सर्वरक्षोऽधिपो महान् ।
खड्गहस्तो महासत्त्वस्तस्मै नित्यं नमो नमः ॥

ॐ निर्ऋतये माषभक्ताभावे एष दध्यक्षतबलिर्नमः ॥४॥

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

वरुणाय० - ॐ वरुणः सर्वगो विष्णुः पुरुषो निम्नगाधिपः ।
पाशहस्तो महासत्त्वस्तस्मै नित्यं नमो नमः ।।
ॐ वरुणाय माषभक्ताभावे एष दध्यक्षतबलिर्नमः ॥५॥

वायवे० - वायुस्तु सर्ववर्णोऽयं सर्वगन्धवहः शुचिः ।
पुरुषो ध्वजहस्तश्च तस्मै नित्यं नमो नमः ।।
ॐ वायवे माषभक्ताभावे एष दध्यक्षतबलिर्नमः ॥६॥

सोमाय० - ॐ गौरो यस्तु पुमान्सौम्यः सर्वौषधिसमन्वितः ।
नक्षत्राधिपतिः सोमस्तस्मै नित्यं नमो नमः ।।
ॐ सोमाय(कुबेराय) माषभक्ताभावे एष दध्यक्षतबलिर्नमः ॥७॥

ईशानाय० - ॐ ईशानःपुरुषः शुक्लः सर्वविद्याधिपो महान् ।
शूलहस्तो विरूपाक्षस्तस्मै नित्यं नमो नमः ।।
ॐ ईशानाय माषभक्ताभावे एष दध्यक्षतबलिर्नमः ॥८॥

ब्रह्मणे० - ॐ पद्मयोनिश्चतुर्मूर्त्तिर्वेदावासः पितामहः ।
यज्ञाध्यक्षश्चतुर्वक्त्रस्तस्मै नित्यं नमो नमः ।।
ॐ ब्रह्मणे माषभक्ताभावे एष दध्यक्षतबलिर्नमः ॥९॥

अनन्ताय० - योसावनन्तरूपेण ब्रह्माण्डं सचराचरम् ।
पुष्पवद्धारयेन्मूर्ध्नि तस्मै नित्यं नमो नमः ।।
ॐ अनन्ताय माषभक्ताभावे एष दध्यक्षतबलिर्नम ॥१०॥

अष्टवस्वादिबलिसमर्पणम्

ॐ सुगावो० ॐ ध्रुवाद्यष्टवसुभ्यः माषभक्ताभावे एष दध्यक्षतबलिर्नमः॥१॥
ॐ यज्ञोदेवानाम्० ॐ धात्रादिद्वादशादित्येभ्यः माषभक्ता० एष द०॥२॥
ॐ यऽएतावन्तः० ॐ वीरभद्राद्येकादशरुद्रेभ्यः माषभक्ता० द० ॥३॥
ॐ गौरीर्मिमाय० ॐ गौर्यादिषोडशमातृभ्यः माषभक्ता० एष द०॥४॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

ॐ गणानान्त्वा० ॐ गणपतये माषभक्ता० एष द० ॥५॥

ॐ मरुतोयस्य० ॐ आवहादिसप्तमरुद्भ्यः माषभक्ता० एष द०॥६॥

ब्रह्मविष्णुरुद्रार्कवनस्पतीनां बलिसमर्पणम्

ॐ ब्रह्मजज्ञानम्० ॐ ब्रह्मणे माषभक्ता० एष द० ॥१॥

ॐ इदंविष्णुः० ॐ विष्णवे माषभक्ता० एष द०॥२॥

ॐ मानस्तोके० ॐ रुद्राय माषभक्ता० एष द० ॥३॥

ॐ अग्निरस्मि० ॐ अर्काय माषभक्ता० एष द० ॥४॥

ॐ वनस्पते वीड्वङ्गः० ॐ वनस्पतये माषभक्ता० एष द० ॥५॥

एवं फलादिभूरिभक्ष्याणि सूर्यादिद्व्युत्तरशतदेवताभ्यो नमः । इति वेद्युपरि हस्तमात्रं फलपुष्पशोभितं वितानकं बृहस्पतिदैवतं **ॐ सूर्यादिद्व्युत्तरशतदेवताभ्यो नमः** इति संकल्प्य समर्पणं कुर्यात् ।

होमसङ्कल्पः- एवं पूजां निर्वर्त्य अग्नेर्दक्षिणत उत्तराभिमुख उपविश्य कुशयवजलान्यादाय- ॐ अद्येहेत्यादिदेशकालौ स्मृत्वा ग्रहशान्तिकर्मणि इदमाज्यादिहवनीयद्रव्यं पूर्वमाघारावाज्यभागौ प्रजापतीन्द्राग्निसोमदेवताभ्यः, प्रधानभूतेभ्यः, सूर्यसोमभौमबुधबृहस्पतिशुक्रशनिराहुकेत्वाख्यग्रहेभ्यः, ईश्वरोमास्कन्दविष्णुब्रह्मेन्द्रयमकालचित्रगुप्ताख्याधिदेवताभ्यः, अग्न्यब्भूमिविष्णिवन्द्रेन्द्राणीप्रजापतिसर्पब्रह्माख्यप्रत्यधिदेवताभ्यः, विनायकदुर्गावाय्वाकाशाख्यलोकपालेभ्यः, इन्द्राग्नियमनिर्ऋतिवरुणवायुसोमेशानब्रह्मानन्ताख्यदिक्पालेभ्यः, ध्रुवाद्यष्टवसुभ्यः, धात्रादिद्वादशादित्येभ्यः, वीरभद्राद्येकदशरुद्रेभ्यः, गौर्यादिषोडशमातृभ्यः, आवहादिसप्तमरुद्भ्यः, ब्रह्मविष्णुरुद्रार्कवनस्पतिदेवेभ्यः, उत्तराङ्गभूर्भुवस्वरग्निवरुणसवितृविष्णुविश्वदेवमरुत्स्वर्कप्रजापतिस्विष्टकृद्देवेभ्यो मया त्यक्तं यथादैवतमस्तु न मम इति सर्वदेवतोद्देशेन युगपद्द्रव्यत्यागं कुर्यात्। प्रत्याहुतित्यागस्य कर्तुमशक्यत्वात् ।

होमविधिः- होमश्च प्रणवादिस्वाहान्तैस्तत्तद्दैवतमन्त्रैः ऋषिदेवताच्छन्दोनुकीर्तनपूर्वकम्- नवग्रहाधिदेवताप्रत्यधिदेवतापञ्चलोकपालदशदिक्पालाष्ट-

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

वसुद्वादशादित्यैकादशरुद्रषोडशमातृसप्तमरुद्ब्रह्मविष्णुरुद्रार्कवनस्पतीनां प्रधानदेवतानां प्रत्येकम् अष्टोत्तरशतम्, अष्टविंशतिः, द्वादश, अष्टौ वा आहुतयः, इत्येवं कार्यः। वस्वादित्यरुद्रमातृमरुतां मन्त्रानुरोधेन समुदितानामेव होमः प्रत्येकं मन्त्राभावात्।

ततः समुदितपक्षे एकपञ्चाशद्देवताः[१]। तत्राष्टोत्तरशताहुतिषु, पञ्चसहस्राणि पञ्चशतान्यष्टौ चाहुतयः ५५०८। अष्टविंशत्याहुतिषु, चतुर्दशशतान्यष्टाविंशतिश्चाहुतयः १४२८। द्वादशाहुतिषु, षट्शतानि द्वादशचाहुतयः ६१२। अष्टाहुतिषु, चतुःशतान्यष्टौ चाहुतयः ४०८, भवन्तीति।

अथ होमः

जापकः सूक्तानि मन्त्राँश्च जपेत्। गुरुः सर्वाध्यक्षस्तिष्ठेत्।

आज्यहोमः- ततो वरदनामाग्निं प्रतिष्ठाप्य **तदेवाग्निः०, चत्वारिशृङ्गा०** इति ध्यात्वा **वैश्वानरोन०** इत्यावाह्य **अग्नेनय०** इति पूजयेत्। तिस्रो रेखाः सप्तजिह्वाश्च संपूज्याः। ततः समिद्धतमे निर्धूमे हुताशने दक्षिणजानु पातयित्वा होता कुशेन ब्रह्मणान्वारब्ध आज्यपूर्णस्रुवेण प्रथमं मनसा- **ॐ प्रजापतय** इति प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः प्रजापतिर्देवता नवग्रहमखे आज्यहोमे विनियोगः। **ॐ प्रजापतये स्वाहा, इदं प्रजापतये** इति मनसा प्राजापत्यमाघारं जुहुयात्। स्रुवावस्थितहुतशेषं प्रोक्षणीपात्रे निदध्यात्।

ॐ इन्द्रायेति प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्द इन्द्रो देवता नवग्रहमखे आज्यहोमे विनियोगः। **ॐ इन्द्राय स्वाहा, इदमिन्द्राय** प्रोक्षणीपात्रेऽपि, इति द्वितीयमाघारमग्नेर्दक्षिणभागे जुहुयात्।

ॐ अग्नय इति प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दोग्निर्देवता नवग्रहमखे आज्य-

१. मातृणां पूजनमेव न होम इति पक्षमाश्रित्य, एकपञ्चाशद्देवतानां होमसंख्या सङ्कलिता भवेत्। तासामपि **होमपक्षस्वीकारे** तु अधिका संख्या भवति देवतानां द्विपञ्चाशत्संख्यत्वादिति बोध्यम्। गणपतेरपि होमो न स्वीकृतः। अन्यथा त्रिपञ्चाशत्संख्या-देवताः स्युः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

होमे विनियोगः । **ॐ अग्नये स्वाहा, इदमग्नये** प्रोक्षणीपात्रेऽपि, इत्याग्नेयमाज्यभागं जुहुयात् ।

ॐ सोमायेति प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः सोमो देवता नवग्रहमखे आज्यहोमे विनियोगः । **ॐ सोमाय स्वाहा, इदꣳसोमाय** प्रोक्षणीपात्रेऽपि, इति द्वितीयमाज्यभागमग्नेरुत्तरभागे जुहुयात् ।

प्रधानदेवताहोमः- ब्रह्मणानन्वारब्धो जुहुयात् । यथोक्तघृताक्तसमिदादिहोमं मृगीमुद्रया कुर्यात् । यथोक्तसमिदभावे पालाश्य एव ग्राह्याः तदभावे घृताक्तैस्तिलैर्होमं कुर्यात् ।

नवग्रहहोमः

सूर्यहोममन्त्रः- ॐ आकृष्णेनेति हिरण्यस्तूपऋषिः सविता देवता त्रिष्टुप्छन्दः सूर्यप्रीतये कपिलाग्नौ आज्यहोमेऽर्कसमिद्धोमे च विनियोगः । **ॐ आकृष्णेनरजसावर्त्तमानोनिवेशयन्नमृतम्मर्त्त्यञ्च । हिरण्ययेनसवितारथेनदेवोयातिभुवनानिपश्यन् ।।** स्वाहा **इदꣳसूर्याय** इति त्यागो यजमानस्य स्वयं होमकर्तृत्वे, अन्येषां होमकर्तृत्वे तु पूर्वमेव युगपत्त्याग उक्तः ॥१॥

सोमहोममन्त्रः- ॐ इमन्देवा इति वरुणऋषिः सोमो देवता यजुः(अत्यष्टिश्छन्दः) सोमप्रीतये पिङ्गलाग्नौ आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे च विनियोगः। **ॐ इमन्देवाऽअसपत्नꣳसुवद्ध्वम्महतेक्षत्रायमहतेज्ज्यैष्ठ्यायमहतेजानराज्ज्यायेन्द्रस्येन्द्रियायइमममुष्य्पुत्रममुष्य्यैपुत्रमस्यैविशऽएषवोमीराजासोमोस्म्माकम्ब्राह्मणानाꣳराजास्वाहा ।। इदꣳसोमाय** ॥२॥

भौमहोममन्त्रः - ॐ अग्निर्मूर्द्धेति विरूपाक्षऋषिरङ्गारको देवता गायत्रीच्छन्दः कुजप्रीतये धूम्रकेत्वग्नौ आज्यहोमे खदिरसमिद्धोमे च विनियोगः। ॐ **अग्निर्म्मूर्द्धादिवःककुत्पतिःपृथिव्याऽअयम् । अपाꣳरेताꣳसि**जिन्वति ।। स्वाहा इदं कुजाय ॥३॥

bal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

बुधहोममन्त्रः- ॐ उद्बुध्यस्वेति परमेष्ठीऋषिर्बुधो देवता त्रिष्टुप्छन्दो बुधप्रीतये जाठराग्नौ आज्यहोमेऽपामार्गसमिद्धोमे च विनियोगः। **ॐ उद्बुध्यस्वाग्ग्नेप्प्रतिजागृहित्त्वमिष्टापूर्त्तेसꣳसृजेथामयञ्च । अस्मिन्त्सधस्त्थेऽअद्ध्युत्तरस्मिन्विश्वेदेवायजमानश्श्चसीदत।।** स्वाहा इदं बुधाय।।४।।

बृहस्पतिहोममन्त्रः- ॐ बृहस्पतेऽअतीति गृत्समदऋषिर्बृहस्पतिर्देवता त्रिष्टुप्छन्दो बृहस्पतिप्रीतये शिखिनामाग्नौ आज्यहोमेऽश्वत्थसमिद्धोमे च विनियोगः । **ॐ बृहस्पतेऽअतियदर्य्योऽअर्हाद्युमद्विभातिक्क्रतुमज्जनेषु। यद्दीदयच्छवसऽऋतप्प्रजाततदस्म्मासुद्रविणंधेहिचित्रम् ।।** स्वाहा इदं बृहस्पतये ।।५।।

शुक्रहोममन्त्रः- ॐ अन्नात्परिस्रुत इति प्रजापत्यश्विसरस्वतीन्द्रा ऋषयः शुक्रो देवता जगतीच्छन्दः शुक्रप्रीतये हाटकाग्नौ आज्यहोमे उदुम्बरसमिद्धोमे च विनियोगः । **ॐ अन्नात्परिस्स्रुतोरसम्ब्रह्मणाव्यपिबत्क्षत्रम्पयःसोमम्प्रजापतिः । ऋतेनसत्त्यमिन्द्रियंविपानꣳशुक्क्रमन्धसऽइन्द्रस्येन्द्रियमिदम्पयोमृतम्मधु ।।** स्वाहा इदं शुक्राय ।।६।।

शनिहोममन्त्रः- ॐ शन्नोदेवीरिति दध्यङ्ङाथर्वणऋषिः शनैश्चरो देवता गायत्रीछन्दः शनैश्चरप्रीतये महातेजोऽग्नौ आज्यहोमे शमीसमिद्धोमे च विनियोगः । **ॐ शन्नोदेवीरभिष्टयऽआपोभवन्तुपीतये । शँय्योरभिस्रवन्तुनः ।।** स्वाहा इदं शनैश्चराय ।।७।।

राहुहोममन्त्रः- ॐ कयानश्चित्र इति वामदेवऋषी राहुर्देवता गायत्रीछन्दो राहुप्रीतये हुताशनाग्नौ आज्यहोमे दूर्वासमिद्धोमे च विनियोगः। **ॐ कयानश्श्चित्रऽआभुवदूतीसदावृधःसखा । कयाशचिष्ठयावृता ।।** स्वाहा इदं राहवे ।।८।।

केतुहोममन्त्रः - ॐ केतुङ्कृण्वन्निति मधुच्छन्दा ऋषिः केतवो देवता गायत्रीछन्दः केतुप्रीतये रोहिताग्नौ आज्यहोमे कुशसमिद्धोमे च विनियोगः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

ॐ केतुङ्कृण्वन्नकेतवेपेशोमर्य्याऽअपेशसे । समुषद्भिरजायथाः ।।
स्वाहा इदं केतुभ्यः ।।९।।

अधिदेवताहोमः

अधिदेवताहोमे पलाशसमिद्भिस्तदभावे घृताक्तैस्तिलैर्होमः कार्यः ।

ईश्वरस्य होमः- ॐ त्र्यम्बकमिति वसिष्ठऋषिः रुद्रो देवताऽनुष्टुप्छन्दः ईश्वरप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे चरुहोमे च विनियोगः। **ॐ त्र्यम्बकँ-य्यजामहेसुगन्धिम्पुष्टिवर्द्धनम् । उर्व्वारुकमिवबन्धनान्मृत्त्योर्म्मुक्षीयमा-मृतात्** ।। स्वाहा इदमीश्वराय । अत्र प्रणीतोदकस्पर्शः ।।१।।

उमायाः० - ॐ श्रीश्चते इत्युत्तरनारायणऋषिरुमादेवता त्रिष्टुप्छन्द उमाप्रीतये आज्यहोमे प०स०हो० चरुहोमे च विनियोगः । **ॐ श्रीश्चतेलक्ष्मीश्च-पत्न्यावहोरात्रेपार्श्वेनक्षत्राणिरूपमश्विनौव्यात्तम् । इष्ण्णन्निषाणामु-म्मऽइषाणसर्वलोकम्मऽइषाण** ।। स्वाहा इदमुमायै ।।२।।

स्कन्दस्य० - ॐ यदक्रन्द इति भार्गवजमदग्निदीर्घतमसऋषयः स्कन्दो देवता त्रिष्टुप्छन्दः स्कन्दप्रीतयेः आज्यहोमे प०स०हो० चरुहोमे च विनियोगः। **ॐ यदक्रन्दःप्प्रथमञ्जायमानऽउद्यन्त्समुद्राद्युतवापुरीषात् । श्येनस्यप-क्षाहरिणस्यबाहूऽउपस्तुत्त्यम्महिजातन्तेऽअर्वन्**।। स्वाहा इदं स्कन्दाय।।३।।

विष्णोः० - ॐ विष्णोरराटमिति प्रजापतिर्ऋषिर्विष्णुर्देवता यजुर्विष्णुप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे चरुहोमे च विनियोगः । **ॐ विष्णोरराटमसिविष्णोःश्नप्त्रेस्त्थोविष्णोःस्यूरसिविष्णोर्द्ध्रुवोसिवैष्णवमसिविष्णवेत्त्वा** ।।
स्वाहा इदं विष्णवे ।।४।।

ब्रह्मणः० - ॐ आब्रह्मन्निति प्रजापतिर्ऋषिः, उत्कृतिश्छन्दो ब्रह्मा देवता ब्रह्मप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे चरुहोमे च विनियोगः। **ॐ आब्ब्रह्मन्न्ब्राह्मणोब्ब्रह्मवर्च्चसीजायतामाराष्ट्रेराजन्न्यःशूरऽइषव्व्योतिव्व्याधीम-हारथोजायतान्दोग्ग्ध्रीधेनुर्व्वोढानड्वानाशुःसप्तिःपुरन्धिर्य्योषाजिष्णू-रथेष्ठाःसभेयोयुवास्ययजमानस्यवीरोजायतान्निकामेनिकामेनःपर्ज्जन्न्यो-**

bal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

वर्षतुफलवत्त्योनऽओषधयःपच्च्यन्त्तांय्योगक्षेमोनःकल्प्यताम् ।। स्वाहा इदं ब्रह्मणे ॥५॥

इन्द्रस्य० - ॐ सजोषाऽइन्द्र इति विश्वामित्रऋषिस्त्रिष्टुप्छन्द इन्द्रो देवता इन्द्रप्रीतये आज्यहोमे प०स०हो० चरुहोमे च विनियोगः । **ॐ सजोषाऽइन्द्र-सगणोमरुद्भिःसोमम्पिबवृत्रहाशूरविद्द्वान् । जहिशत्रूँ१।।रपमृधोनुद-स्वाथाभयङ्कृणुहिविश्श्वतोनः** ।। स्वाहा इदमिन्द्राय ॥६॥

यमस्य० - ॐ असियम इति भार्गवजमदग्निदीर्घतमस ऋषयो यमो देवता त्रिष्टुप्छन्दः यमप्रीतये आज्यहोमे प०स०हो० चरुहोमे च विनियोगः। **ॐ असियमोऽअस्यादित्त्योऽअर्वन्नसित्रितोगुह्येनव्व्रतेन । असिसोमेन-समयाविपृक्क्तऽआहुस्त्तेत्रीणिदिविबन्धनानि** ।। स्वाहा इदं यमाय ॥७॥ अत्र प्रणीतोदकस्पर्शः ।

कालस्य० - ॐ कार्षिरसि इति प्रजापतिऋषिः (दध्यङ्ङाथर्वणः) कालो देवता अनुष्टुप्छन्दः कालप्रीतये आज्यहोमे प०स०हो० चरुहोमे च विनियोगः। **ॐ कार्षिरसिसमुद्रस्यत्त्वाक्षित्त्याऽउन्नयामि। समापोऽअद्भिरग्मतसमोष-धीभिरोषधीः** । स्वाहा इदं कालाय ॥८॥ अत्र प्रणीतोदकस्पर्शः ।

चित्रगुप्तस्य० - ॐ चित्रावसो इति ऋषय ऋषयश्चित्रगुप्तो देवता जगतीछन्दः चित्रगुप्तप्रीतये आज्यहोमे प०स०हो० चरुहोमे च विनियोगः। **ॐ चित्रावसोस्वस्त्तितेपारमशीय** ।। स्वाहा इदं चित्रगुप्ताय ॥९॥ अत्र प्रणीतोदकस्पर्शः ।

प्रत्यधिदेवताहोमः

अग्नेर्होमः - ॐ अग्निन्दूतमिति विरूपाक्षऋषिरग्निर्देवता गायत्रीछन्दः, अग्निप्रीतये आज्यहोमे प०स०हो० चरुहोमे च विनियोगः। **ॐ अग्ग्निन्दूतम्पु-रोदधेहव्व्यवाहमुपब्ब्रुवे। देवाँ२।।ऽआसादयादिह** ।। स्वाहा इदमग्नये॥१॥

अपाम्० - ॐ अप्प्स्वन्तरिति बृहस्पतिर्ऋषिरापो देवता उष्णिक्छन्दः,

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

अपां प्रीतये आज्यहोमे प०स०हो० चरुहोमे च विनियोगः। **ॐ अप्स्वन्तरमृतमप्सुभेषजमपामुतप्रशस्तिष्ष्वश्श्वाभवतवाजिनः । देवीरापोयोवऽऊर्म्मिःप्प्रतूर्त्तिःककुन्मान्वाजसास्तेनायंवाजꣳसेत्।** स्वाहा इदमद्भ्यः॥२॥

पृथिव्याः- ॐ स्योनापृथिवीति मेधातिथिर्ऋषिः पृथिवी देवता गायत्रीछन्दः पृथिवीप्रीतये आज्यहोमे प०स०हो० चरुहोमे च विनियोगः। **ॐ स्योनापृथिवीनोभवानृक्षरानिवेशनी । यच्छानःशर्म्मसप्प्रथाः ।।** स्वाहा इदं पृथिव्यै ॥३॥

विष्णोः- ॐ इदं विष्णुरिति मेधातिथिर्ऋषिर्विष्णुर्देवता गायत्रीछन्दो विष्णुप्रीतये आज्यहोमे प०स०हो० चरुहोमे च विनियोगः । **ॐ इदंविष्णुर्व्विचक्क्रमेत्रेधानिदधेपदम् । समूढमस्यपाꣳसुरेस्वाहा ।।** इदं विष्णवे॥४॥

इन्द्रस्य- ॐ त्रातारमिन्द्रमिति गर्गऋषिरिन्द्रो देवता त्रिष्टुप्छन्द इन्द्रप्रीतये आज्यहोमे प०स०हो० चरुहोमे च विनियोगः । **ॐ त्रातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रꣳहवेहवेसुहवꣳशूरमिन्द्रम् । ह्वयामिशक्क्रम्पुरुहूतमिन्द्रꣳस्वस्तिनोमघवाधात्त्विन्द्रः ।।** स्वाहा इदमिन्द्राय ॥५॥

शच्याः - ॐ अदित्यैरास्नासीति दध्यङ्ङाथर्वणऋषिरिन्द्राणी देवता यजुः शचीप्रीतये आज्यहोमे प० स० हो० चरुहोमे च विनियोगः । **ॐ अदित्त्यैरास्नासीन्द्राण्याऽउष्णीषःपूषासिधर्म्मायदीष्ष्व ।।** स्वाहा इदं शच्यै ॥६॥

प्रजापतेः- ॐ प्रजापते इति हिरण्यगर्भऋषिः प्रजापतिर्देवता त्रिष्टुप्छन्दः प्रजापतिप्रीतये आज्यहोमे प०स०हो० चरुहोमे च विनियोगः । **ॐ प्रजापतेनत्त्वदेतान्यन्न्योव्विश्श्वारूपाणिपरिताबभूव । यत्त्कामास्तेजुहुमस्तन्नोऽअस्तुवयꣳस्यामपतयोरयीणाम् ।।** स्वाहा इदं प्रजापतये ॥७॥

सर्पाणाम्- ॐ नमोस्तुसर्पेभ्य इति प्रजापतिर्ऋषिः सर्पा देवता अनुष्टुप्छन्दः सर्पाणां प्रीतये आज्यहोमे प०स०हो० चरुहोमे च विनियोगः ।

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmar

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

ॐ नमोस्तुसर्प्पेब्भ्योयेकेचपृथिवीमनु । येऽअन्तरिक्षेयेदिवितेब्भ्यःस-
र्प्पेब्भ्योनमः ।। स्वाहा इदं सर्पेभ्यः ॥८॥

ब्रह्मणः- **ॐ ब्रह्मजज्ञानमिति** प्रजापतिर्ऋषिर्ब्रह्मा देवता त्रिष्टुप्छन्दो ब्रह्म-
प्रीतये आज्यहोमे प०स०हो० चरुहोमे च विनियोगः । **ॐ ब्रह्मजज्ञान-
म्पुरस्त्ताद्विसीमतःसुरुचोव्वेनऽआवः । सबुध्न्याऽउपमाऽअस्यविष्ठाः-
सतश्श्चयोनिमसतश्श्चविवः ।।** स्वाहा इदं ब्रह्मणे ॥९॥

विनायकादिपञ्चलोकपालहोमः

विनायकस्य होमः- ॐ गणानान्त्वेति प्रजापतिर्ऋषिर्गणपतिर्देवता
यजुर्विनायकप्रीतये आज्यहोमे प० स० हो० चरुहोमे च विनियोगः ।
**ॐ गणानान्त्वागणपतिꣳहवामहेप्प्रियाणान्त्वाप्प्रियपतिꣳहवामहेनिधी-
नान्त्वानिधिपतिꣳहवामहेव्वसोमम । आहमजानिगर्ब्भधमात्त्वमजासि-
गर्ब्भधम् ।।** स्वाहा इदं विनायकाय ॥१॥

दुर्गायाः- ॐ अम्बेऽअम्बिके इति प्रजापतिर्ऋषिर्दुर्गा देवता अनुष्टुप्छन्दो
दुर्गाप्रीतये आज्यहोमे प०स०हो० चरुहोमे च विनियोगः । **ॐ अम्बेऽ-
अम्बिकेम्बालिकेनमानयतिकश्श्चन । ससस्त्यश्श्वकःसुभद्रिकाङ्काम्पी-
लवासिनीम् ।।** स्वाहा इदं दुर्गायै ॥२॥

वायोः-ॐ व्वातोवेति बृहस्पतिर्ऋषिर्वातो देवता उष्णिक् छन्दो वायुप्रीतये
आज्यहोमे प०स०हो० चरुहोमे च विनियोगः । **ॐ व्वातोवामनोवागन्धर्वाः-
सप्तविꣳशतिः । तेऽअग्ग्रेऽश्श्वमयुञ्जँस्तेऽअस्मिञ्जवमादधुः ।।** स्वाहा
इदं वायवे ॥३॥

आकाशस्य- ॐ ऊर्द्ध्वाऽअस्येति प्रजापतिर्ऋषिराकाशो देवता उष्णि-
क्छन्द आकाशप्रीतये आज्यहोमे प०स०हो० चरुहोमे च विनियोगः ।
**ॐ उर्द्ध्वाऽअस्यसमिधोभवन्त्यूर्द्ध्वाशुक्क्राशोचीꣳष्यग्नेः । द्द्युमत्त-
मासुप्प्रतीकस्यसूनोः ।।** स्वाहा इदमाकाशाय ॥४॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

अश्विनोः- ॐ **यावाङ्कशेति** मेधातिथिर्ऋषिरश्विनौ देवते गायत्री छन्दः अश्विनोः प्रीतये आज्यहोमे प०स०हो० चरुहोमे च विनियोगः। ॐ **यावाङ्कशामधुमत्त्यश्विनासूनृतावती । तयायज्ञम्मिमिक्षतम् ।।** स्वाहा इदमश्विभ्याम् ।।५।।

दिक्पालहोमः

इन्द्रस्य होमः- ॐ **त्रातारमिन्द्रमिति** गर्गऋषिरिन्द्रो देवता त्रिष्टुप्छन्द इन्द्रप्रीतये आज्यहोमे प०स०हो० चरुहोमे च विनियोगः । ॐ **त्रातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रꣳहवेहवेसुहवꣳशूरमिन्द्रम् । ह्वयामिशक्क्रम्पुरुहूतमिन्द्रꣳस्वस्त्तिनोमघवाधात्त्विन्द्रः ।।** स्वाहा इदमिन्द्राय ।।१।।

अग्नेः- ॐ **अग्निन्दूतमिति** विरुपाक्षऋषिरग्निर्देवता गायत्रीछन्दोऽग्निप्रीतये आज्यहोमे प०स०हो० चरुहोमे च विनियोगः । ॐ **अग्ग्निन्दूतम्पुरोदधेहव्यवाहमुपब्ब्रुवे । देवाँ२।।ऽआसादयादिह ।।** स्वाहा इदमग्नये ।।२।।

यमस्य- ॐ **असियम** इति भार्गवजमदग्निदीर्घतमस ऋषयो यमो देवता त्रिष्टुप्छन्दो यमप्रीतये आज्यहोमे प०स०हो० चरुहोमे च विनियोगः। ॐ **असियमोऽअस्यादित्त्योऽअर्वन्नसित्त्रितोगुह्येनव्व्रतेन । असिसोमेनसमयाविपृक्तऽआहुस्त्तेत्रीणिदिविबन्धनानि।।** स्वाहा इदं यमाय ।।३।। अत्र प्रणीतोदकस्पर्शः ।

निर्ऋतेः- ॐ **एषतेनिर्ऋत** इति वरुणऋषिर्निर्ऋतिर्देवता यजुर्निर्ऋतिप्रीतये आज्यहोमे प०स०हो० चरुहोमे च विनियोगः । ॐ **एषतेनिर्ऋतेभागस्त्तञ्जुषस्वस्वाहा ।।** इदं निर्ऋतये ।।४।। अत्र प्रणीतोदकस्पर्शः ।

वरुणस्य- ॐ **इमम्मेवरुण** इति शुनःशेपऋषिर्वरुणो देवता गायत्रीछन्दो वरुणप्रीतये आज्यहोमे प०स०हो० चरुहोमे च विनियोगः । ॐ **इमम्मेवरुणश्श्रुधीहवमद्याचमृडय । त्वामवस्युराचके ।।** स्वाहा इदं वरुणाय।।५।।

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

वायोः- ॐ वातोवेति बृहस्पतिर्ऋषिर्वातो देवता उष्णिक् छन्दो वायुप्रीतये आज्यहोमे प०स०हो० चरुहोमे च विनियोगः । **ॐ वातोवामनोवागन्धर्वाः-सप्तविंशतिः। तेऽअग्ग्रेऽश्श्वमयुञ्जँस्तेऽअस्मिञ्जवमादधुः।।** स्वाहा इदं वायवे ॥६॥

सोमस्य(कुबेरस्य)- ॐ वयंसोमेति बन्धुर्ऋषिः सोमो देवता (कुबेरः) गायत्रीछन्दः सोम (कुबेर) प्रीतये आज्यहोमे प०स०हो० चरुहोमे च विनियोगः । **ॐ वयंसोमव्व्रतेतवमनस्तनूषुबिब्भ्रतःप्रजावन्तःसचेमहि।।** स्वाहा इदं सोमाय (कुबेराय) ॥७॥

ईशानस्य- ॐ तमीशानमिति गौतमऋषिरीशानो देवता जगतीछन्दः ईशानप्रीतये आज्यहोमे प०स०हो० चरुहोमे च विनियोगः । **ॐ तमीशान-ञ्जगतस्तस्स्थुषस्प्पतिन्धियञ्जिन्वमवसेहूमहेवयम् । पूषानोयथावेदसाम-सद्वृधेरक्षितापायुरदब्ब्धःस्वस्तये ।।** स्वाहा इदमीशानाय ॥८॥ अत्र प्रणीतोदकस्पर्शः ।

ब्रह्मणः- ॐ ब्रह्मजज्ञानमिति प्रजापतिर्ऋषिर्ब्रह्मादेवता त्रिष्टुप्छन्दो ब्रह्मप्रीतये आज्यहोमे प०स०हो० चरुहोमे च विनियोगः । **ॐ ब्रह्मजज्ञा-नम्पुरस्ताद्विसीमतःसुरुचोवेनऽआवः । सबुध्न्याऽउपमाऽअस्यविष्ठाः-सतश्श्चयोनिमसतश्श्चविवः ।।** स्वाहा इदं ब्रह्मणे ॥१०॥

अनन्तस्य- ॐ नमोस्तु सर्पेभ्यः इति प्रजापतिर्ऋषिरनन्तो देवता अनुष्टुप्छन्दः अनन्तप्रीतये आज्यहोमे प०स०हो० चरुहोमे च विनियोगः। **ॐ नमोस्तुसर्प्पेब्भ्योयेकेचपृथिवीमनु । येऽअन्तरिक्षेयेदिवितेब्भ्यःस-र्प्पेब्भ्यो नमः ।।** स्वाहा इदमनन्ताय ॥१०॥

वस्वादिहोमः

वसूनाम्०- सुगावोदेवा इति प्रजापतिर्ऋषिः वसवो देवतास्त्रिष्टुप्छन्दो ध्रुवाद्यष्टवसूनां प्रीतये आज्यहोमे प०स०हो० चरुहोमे च विनियोगः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

ॐ सुगावोदेवासदनाऽअकर्म्मयऽआजग्मेदꣳसवनञ्जुषाणाः। भरमाणा-वहमानाहवीꣳष्ष्यस्म्मेधत्तवसवोवसूनि ।। स्वाहा इदं वसुभ्यः ॥१॥

द्वादशादित्यानाम्०- ॐ यज्ञोदेवानामिति कुत्सऋषिरादित्या देवताः त्रिष्टुप्छन्दो धात्रादिद्वादशादित्यानां प्रीतये आज्यहोमे प०स०हो० चरुहोमे च विनियोगः । **ॐ यज्ञोदेवानाम्प्रत्त्येतिसुम्न्नमादित्त्यासोभवतामृडयन्तः। आवोर्वाचीसुमतिर्व्ववृत्त्यादꣳहोश्चिद्यावरिवोवित्तरासदादित्त्येभ्भ्यस्त्त्वा।।** स्वाहा इदमादित्येभ्यः ॥२॥

रुद्राणाम्- ॐ यऽएतावन्तश्चेति परमेष्ठी ऋषिः (प्रजापतिर्वा देवा वा ऋषयः) बहुरुद्रा देवता अनुष्टुप्छन्दो वीरभद्राद्येकादशरुद्राणां प्रीतये आज्यहोमे प०स०हो० चरुहोमे च विनियोगः। **ॐ यऽएतावन्तश्श्चभूयाꣳसश्श्चदि-शोरुद्रावितस्स्थिरे । तेषाꣳसहस्त्रयोजनेबधन्न्वानितन्न्मसि ।।** स्वाहा इदꣳरुद्रेभ्यः ॥३॥ अत्र प्रणीतोदकस्पर्शः ।

मरुताम्- ॐ मरुतोयस्येति गौतमऋषिर्मरुतो देवता गायत्रीछन्दो मरुतां प्रीतये आज्यहोमे प०स०हो० चरुहोमे च विनियोगः । **ॐ मरुतोयस्य-हिक्षयेपाथादिवोविमहसः। ससुगोपातमोजनः।।** स्वाहा इदं मरुद्भ्यः॥४॥

विनायकादिपञ्चकहोमः

ब्रह्मणः- ॐ आब्रह्मन्निति प्रजापतिर्ऋषिः, उत्कृतिश्छन्दो ब्रह्मा देवता ब्रह्मप्रीतये आज्यहोमे पलाशसमिद्धोमे चरुहोमे च विनियोगः। **ॐ आब्ब्र-ह्मन्न्ब्राह्मणोब्ब्रह्मवर्च्चसीजायतामाराष्ट्रेराजन्न्यःशूरऽइषव्व्योतिव्याधी-महारथोजायतान्दोग्ग्ध्रीधेनुर्व्वोढानड्वानाशुःसप्प्तिःपुरन्धिर्य्योषाजिष्णू-रथेष्ठाःसभेयोयुवास्ययजमानस्यवीरोजायतान्निकामेनिकामेनःपर्ज्जन्न्यो-वर्षतुफलवत्त्योनऽओषधयःपच्च्यन्तांय्योगक्षेमोनःकल्प्पताम् ।।** स्वाहा इदं ब्रह्मणे ॥५॥

विष्णोः- ॐ इदं विष्णुरिति मेधातिथिर्ऋषिर्विष्णुर्देवता गायत्रीछन्दो

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmar

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

विष्णुप्रीतये आज्यहोमे प०स०हो० चरुहोमे च विनियोगः। ॐ इदंविष्णुर्व्वि-चक्क्रमेत्रेधानिदधेपदम्। समूढमस्यपाᳬसुरेस्वाहा।। इदं विष्णवे ॥६॥

रुद्रस्य- ॐ मानस्तोके इत्यस्य परमेष्ठी ऋषिः (प्रजापतिर्वा देवा वा ऋषयः) कुत्सश्च ऋषि एकरुद्रो देवता जगतीछन्दो रुद्रप्रीतये आज्यहोमे प०स०हो० चरुहोमे च विनियोगः । **ॐ मानस्तोकेतनयेमानऽआयुषि-मानोगोषुमानोऽअश्श्वेषुरीरिषः। मानोवीरान्नुद्रभामिनोवधीर्हविष्मन्तः-सदमित्त्वाहवामहे** ।। स्वाहा इदं रुद्राय ॥ अत्र प्रणीतोदकस्पर्शः ॥७॥

अर्कस्य०- ॐ चित्रन्देवानामिति कुत्स आङ्गिरसऋषिः सूर्यो देवता त्रिष्टु-प्छन्दोऽर्कप्रीतये आज्यहोमे प०स०हो० चरुहोमे च विनियोगः। **ॐ चित्र-न्देवानामुदगादनीकञ्चक्षुर्म्मित्रस्यवरुणस्याग्नेः । आप्प्राद्यावापृथिवीऽ-अन्तरिक्षᳬसूर्य्यऽआत्क्माजगतस्तस्थुषश्श्च** ।। स्वाहा इदमर्काय ॥८॥

वनस्पतेः- ॐ वनस्प्पते इति प्रजापतिर्ऋषिर्वनस्पतिर्देवता त्रिष्टुप्छन्दो वनस्पतिप्रीतये आज्यहोमे प०स०हो० चरुहोमे च विनियोगः। **ॐ वनस्प्पते-वीड्ड्वङ्गोहिभूयाऽअस्म्मत्त्सखाप्प्रतरणःसुवीरः । गोभिःसन्नद्धोऽअसिवी-डयस्वास्त्थातातेजयतुजेत्त्वानि** ।। स्वाहा इदं वनस्पतये ॥९॥

इति प्रधानदेवताहोममन्त्राः

प्रधानदेवतानां जप्यसूक्तानि

सूर्यसूक्तम्- ॐ विब्भ्राडित्यादिकस्य सप्तदशर्चानुवाकात्मकस्य सूर्यसूक्तस्य आद्याया विभ्राट्, अनन्तराणां तिसृणां प्रस्कण्व ऋषिः, पञ्चम्या अवत्सारः काश्यपऋषिः षष्ठ्या वेनऋषिः, सप्तम्याः कुत्सऋषिः, अष्टम्या अगस्त्यऋषिः, नवम्याः श्रुतकक्षसुकक्षावृषी, दशम्याः प्रस्कण्वः, ततो द्वयोः कुत्सः, ततो द्वयोर्जमदग्निः, पञ्चदश्या नृमेधः, षोडश्याः कुत्सः, अन्त्याया हिरण्यस्तूप आङ्गिरसः, इति ऋषयः । सर्वासां सूर्यो देवता । आद्यायाः पञ्चम्याश्च जगती, द्वितीयादितिसृणां नवम्या दशम्याश्च गायत्री,

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

त्रयोदशीपञ्चदश्योर्बृहती, चतुर्दश्याः सतोबृहती, शिष्टानां सप्तानां त्रिष्टुप् इति छन्दांसि सूर्यप्रीतये विनियोगः ।

ॐ विभ्राड्बृहत्पिबतुसोम्म्यम्मद्वायुर्द्दधद्यज्ञपतावविह्रुतम् । व्वातजूतोय्योऽअभिरक्षतित्त्मनाप्प्रजाःपुपोषपुरुधाविराजति।।१।। ॐ उदुत्त्यञ्जातवेदसन्देवंव्वहन्तिकेतवः । दृशेविश्श्वायसूर्य्यम् ।।२।। ॐ येनापावकचक्षसाभुरण्यन्तञ्जनाँ२।।ऽअनु। त्वंव्वरुणपश्यसि।।३।। ॐ दैव्व्यावद्ध्वर्य्यूऽआगतꣳरथेनसूर्य्यत्त्वचा। मद्ध्वायज्ञꣳसमञ्जाथे।।४।। ॐ तम्प्रत्नथायंवेनश्चित्रंदेवानांतम्प्रत्नथापूर्व्वथाविश्श्वथेमथाज्ज्येष्ठतातिम्बर्हिषदꣳस्वर्विदम्। प्रतीचीनंव्वृजनन्दोहसेधुनिमाशुञ्जयन्तमनुयासुवर्द्धसे।।५।। ॐ अयंव्वेनश्श्चोदयत्पृश्श्निगर्भाज्ज्योतिर्ज्जरायूरजसोविमाने। इममपाꣳसङ्गमेसूर्य्यस्यशिशुन्नविप्प्रामतिभीरिहन्ति ।।६।। ॐ चित्रन्देवानामुदगादनीकञ्चक्षुर्म्मित्रस्यव्वरुणस्याग्ग्नेः । आप्प्राद्यावापृथिवीऽअन्तरिक्षꣳसूर्य्यऽआत्त्माजगतस्तस्त्थुषश्श्च।।७।। ॐ आनऽइडाभिर्व्विदथेसुशस्तिविश्श्वानरःसवितादेवऽएतु । अपियथायुवानोमत्त्सथानोविश्श्वञ्जगदभिपित्त्वेमनीषा।।८।। ॐ यदद्यकच्चव्वृत्रहन्नुदगाऽअभिसूर्य्य । सर्व्वन्तदिन्द्रतेवशे ।।९।। ॐ तरणिर्व्विश्श्वदर्शतोज्ज्योतिष्कृदसिसूर्य्य । विश्श्वमाभासिरोचनम्।।१०।। ॐ तत्सूर्य्यस्यदेवत्त्वन्तन्महित्त्वम्मद्ध्याकर्त्तोर्व्विततꣳसञ्जभार। यदेदयुक्तहरितःसधस्त्थादाद्रात्रीवासस्तनुतेसिमस्म्मै ।।११।। ॐ तन्मित्रस्यव्वरुणस्याभिचक्षेसूर्य्योरूपङ्कृणुतेद्यौरुपस्त्थे । अनन्तमन्न्यद्रुशदस्यपाजःकृष्णमन्न्यद्धरितःसम्भरन्ति ।।१२।। ॐ बण्महाँ२।।ऽअसिसूर्य्यबडादित्त्यमहाँ२।।ऽअसि । महस्तेसतोमहिमापनस्यतेद्धादेवमहाँ२।।ऽअसि ।।१३।। ॐ बट्सूर्य्यश्श्रवसामहाँ२।।ऽअसिसत्रादेवमहाँ२।।ऽअसि । मह्नादेवानामसुर्य्यःपुरोहितोविभुज्ज्योतिरदाब्भ्यम् ।।१४।। ॐ श्रायन्तऽइवसूर्य्यंविश्श्वेदिन्द्रस्यभक्षत। वसूनिजातेजनमानऽओजसाप्प्रतिभागन्नदीधिम ।।१५।। ॐ अद्यादेवाऽउदितासूर्य्यस्यनिरꣳहसःपिपृतानिरवद्यात् । तन्नोमित्रोव्वरुणोमामह-

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

न्तामदितिःसिन्धुःपृथिवीऽउतद्यौः ।।१६।। ॐ आकृष्णेनरजसावर्त्तमानोनिवेशयन्नमृतम्मर्त्त्यञ्च । हिरण्ययेनसवितारथेनादेवोयातिभुवनानिपश्यन् ।।१७।।

सोमसूक्तम्- ॐ अषाढंयुत्सु इत्यादिकस्य ऋक्चतुष्टयात्मकसोमसूक्तस्य गौतमऋषिः सोमो देवता त्रिष्टुप्छन्दः सोमप्रीतये जपे विनियोगः । (यजुः संहिता अ. ३३ मं. ३०-४३) ।

ॐ अषाढंय्युत्सुपृतनासुपप्प्रिꣳस्वर्षामप्सांवृजनस्यगोपाम् । भरेषुजाꣳसुक्षितिꣳसुश्श्रवसञ्जयन्तन्त्वामनुमदेमसोम ।।१।। ॐ सोमोधेनुꣳसोमोऽअर्वन्तमाशुꣳसोमोवीरङ्कर्म्मण्यन्ददाति । सादन्यंविदत्थ्यꣳसभेयम्पितृश्श्रावणंय्योददाशदस्मै ।।२।। ॐ त्वमिमाऽओषधीःसोमविश्श्वास्त्वमपोऽअजनयस्त्वङ्गाः । त्वमाततन्थोर्वन्तरिक्षन्त्वञ्ज्योतिषावितमोववर्त्थ ।।३।। ॐ देवेननोमनसादेवसोमरायोभागꣳसहसावन्नभियुद्ध्य । मात्त्वातनदीशिषेवीर्य्यस्योभयेब्भ्यःप्प्रचिकित्त्सागविष्टौ ।।४।। (य.सं.अ.३४-मं. २१-२४) ।

भौमसूक्तम्- ॐ अग्निर्मूर्द्धेति विरूपाक्षऋषिर्भौमो देवता गायत्रीछन्दो भौमप्रीतये जपे विनियोगः । ॐ अग्ग्निर्म्मूर्द्धादिवःककुत्पतिःपृथिव्याऽअयम् । अपाꣳरेताꣳसिजिन्वति ।।१।।

बुधसूक्तम्- ॐ उद्बुद्ध्यस्वेति परमेष्ठी ऋषिर्बुधो देवता त्रिष्टुप्छन्दो बुधप्रीतये जपे विनियोगः । ॐ उद्बुद्ध्यस्वाग्ग्नेप्प्रतिजागृहित्त्वमिष्टापूर्त्तेसꣳसृजेथामयञ्च । अस्मिन्त्सधस्त्थेऽअध्युत्तरस्मिन्विश्श्वेदेवायजमानश्श्चसीदत ।।१।।

बृहस्पतिसूक्तम्- ॐ बृहस्पतेऽअतीति गृत्समदऋषिर्बृहस्पतिर्देवता त्रिष्टुप्छन्दो बृहस्पतिप्रीतये जपे विनियोगः । ॐ बृहस्पतेऽअतियदर्य्योऽअर्हाद्द्युमद्विभातिक्क्रतुमज्जनेषु । यद्दीदयच्छवसऽऋतप्प्रजाततदस्मा-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

सुद्रविणंधेहिचित्रम् ।।१।।

शुक्रसूक्तम्- ॐ अन्नात्परिस्रुत इति प्रजापत्यश्विसरस्वतीन्द्रा ऋषयः शुक्रो देवता जगतीछन्दः शुक्रप्रीतये जपे विनियोगः । ॐ अन्नात्परिस्रुतोरस-म्ब्रह्मणाव्यपिबत्क्षत्रम्पयःसोमम्प्रजापतिः । ऋतेनसत्त्यमिन्द्रियंविपानꣳ-शुक्क्रमन्धसऽइन्द्रस्येन्द्रियमिदम्पयोमृतम्मधु ।।१।।

शनिसूक्तम् - ॐ शन्नोदेवीरिति दध्यङ्ङाथर्वणऋषिः शनैश्चरो देवता गायत्रीछन्दः शनैश्चरप्रीतये जपे विनियोगः । ॐ शन्नोदेवीरभिष्टयऽआपो-भवन्तुपीतये । शँय्योरभिस्रवन्तुनः ।।१।।

राहुसूक्तम्- ॐ कयानइत्यादितृचस्य राहुसूक्तस्य वामदेवऋषी राहुर्देवता गायत्रीछन्दो राहुप्रीतये जपे विनियोगः । ॐ कयानश्चित्रऽआभुवदूतीसदा-वृधःसखा । कयाशचिष्ठयावृता ।।१।। ॐ कस्त्वासत्त्योमदानाम्मꣳहि-ष्ठोमत्त्सदन्धसः । दृढाचिदारुजेवसु ।।२।। अभीषुणः सखीनामविता-जरितृणाम् । शतम्भवास्यूतये ।।३।। (य.सं.अ. २७ मं. ३९-४१)।

केतुसूक्तम् - ॐ केतुङ्कृण्वन्निति मधुच्छन्दा ऋषिः केतवो देवता गायत्रीछन्दः केतूनां प्रीतये जपे विनियोगः । ॐ केतुङ्कृण्वन्नकेतवेपेशो-मर्य्याऽअपेशसे । समुषद्भिरजायथाः ।।१।।

अधिदेवतासूक्तानि

रुद्रसूक्तम्- ॐ नमस्ते इति षट्षष्टिमन्त्रात्मकस्य रुद्रसूक्तस्य परमेष्ठी प्रजापतिर्वा ऋषिराद्यानां षोडशानामेकरुद्रो देवता **नमस्ते०** इति गायत्री, ततस्तिस्रोऽनुष्टुभः, ततस्तिस्रः पङ्क्तयः, ततः सप्तानुष्टुभः, ततो द्वे जगत्यौ **नमोहिरण्यबाहवे०** इत्यादीनि पञ्चचत्वारिंशद्यजूंषि तेषां बहुरुद्रा देवताः, ततः सप्तानामेकरुद्रो देवता, **द्रापेऽअन्धसस्पते०** इत्युपरिष्टाद्बृहती, **इमा-रुद्राय०** इति जगती, **यातेरुद्र०** इत्यनुष्टुप्, **परिनोरुद्र०** **मीढुष्टम०**

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

इत्येते त्रिष्टुभौ, विकिरिद्र० इत्यादि द्वे अनुष्टुभौ, असंख्यातासहस्राणि० इत्यादिदशानां बहुरुद्रा देवता दशाप्यनुष्टुभः, नमोऽस्तु० इति त्रयाणां बहुरुद्रा देवता त्रीण्यपि यजूंषि सर्वेषां रुद्रप्रीतये जपे विनियोगः । ॐ नमस्ते० इत्यादि जम्भेदध्मः० इत्यन्तम् ६६ मन्त्राणि जपेत् । हवामहे० इत्यन्ताः षोडशैव वा सूक्तमिति रूपनारायणीये ।

उमासूक्तम्- ॐ **श्रीश्श्चते** इत्युत्तरनारायणऋषिरुमा देवता त्रिष्टुप्छन्द उमाप्रीतये जपे विनियोगः । **श्रीश्श्चतेलक्ष्मीश्श्चपत्न्यावहोरात्रेपार्श्वेनक्षत्राणिरूपमश्विनौव्यात्तम् । इष्ष्णन्निषाणामुम्मऽइषाणसर्वलोकम्मऽइषाण ।।**

स्कन्दसूक्तम्- यदक्रन्द० इति भार्गवजमदग्निदीर्घतमस ऋषयः स्कन्दो देवता त्रिष्टुप्छन्दः स्कन्दप्रीतये जपे विनियोगः । ॐ **यदक्रन्दःप्प्रथमञ्जायमानऽउद्यन्त्समुद्द्रादुतवापुरीषात् । श्येनस्यपक्षाहरिणस्यबाहूऽउपस्तुत्त्यम्महिजातन्तेऽअर्व्वन् ।।**

पुरुषसूक्तम्- ॐ **सहस्रशीर्षे**त्यादिषोडशर्चात्मकविष्णुसूक्तस्य नारायणपुरुषो देवता अन्त्यायास्त्रिष्टुप्छन्दः शिष्टानामनुष्टप्छन्दो विष्णुप्रीतये जपे विनियोगः। ॐ **सहस्रशीर्षापुरुषः०** इत्यादि **सन्तिदेवाः** इत्यन्तम् (१६) पुरुषसूक्तं प्रसिद्धम् ।।

ब्रह्मसूक्तम्- ॐ **आब्रह्मन्निति** प्रजापतिर्ऋषिर्ब्रह्मा देवता उत्कृतिश्छन्दो ब्रह्मप्रीतये जपे विनियोगः। ॐ **आब्ब्रह्मन्ब्राह्मणोब्ब्रह्मवर्च्चसीजायतामाराष्ट्रेराजन्न्यः शूरऽइषव्व्योतिव्व्याधीमहारथोजायतान्दोग्ध्रीधेनुर्वोढानड्वानाशुःसप्प्तिःपुरन्धिर्य्योषाजिष्णूरथेष्ठाःसभेयोयुवास्ययजमानस्यवीरोजायतान्निकामेनिकामेनःपर्ज्जन्न्योवर्षतुफलवत्त्योनऽओषधयःपच्च्यन्तांय्योगक्षेमोनःकल्प्पताम् ।।**

इन्द्रसूक्तम्- ॐ **आशुःशिशान** इति द्वादशर्चात्मकस्येन्द्रसूक्तस्याप्रतिरथऋषिरिन्द्रो देवता त्रिष्टुप्छन्द इन्द्रप्रीतये जपे विनियोगः । ॐ **आशुः**

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

शिशानः० इत्यादि **सचन्ताम्** इत्यन्तं द्वादशमन्त्रात्मकमिन्द्रसूक्तम् । (य. सं. अ. १७ मं. ३३-४४)।

यमसूक्तम्- ॐ असियम इति भार्गवजमदग्निर्दीर्घतमस ऋषयो यमो देवता त्रिष्टुप्छन्दो यमप्रीतये जपे विनियोगः । **ॐ असियमोऽअस्यादित्त्योऽअर्वन्नसित्त्रितोगुह्येनव्व्रतेन । असिसोमेनसमयाविपृक्तऽआहुस्तेत्रीणिदिविबन्धनानि ।।** अत्रोदकस्पर्शः ।

कालसूक्तम्- ॐ कार्षिरसीति प्रजापतिर्ऋषिः (अथवा) कालो देवता अनुष्टुप्छन्दः कालप्रीतये जपे विनियोगः । **ॐ कार्षिरसिसमुद्रस्यत्त्वाक्षित्त्याऽउन्नयामि । समापोऽअद्भिरग्ग्मतसमोषधीभिरोषधीः ।।** अत्र उदकस्पर्शः ।

चित्रगुप्तसूक्तम्- ॐ चित्रावसो० इति ऋषय ऋषयश्चित्रगुप्तो देवता जगतीछन्दश्चित्रगुप्तप्रीतये जपे विनियोगः । **ॐ चित्रावसोस्वस्तितेपारमशीय ।।** अत्रोदकस्पर्शः ।

प्रत्यधिदेवतासूक्तानि

अग्निसूक्तम्- (सूर्यप्रत्यधिदेवताया अग्नेः) **ॐ अस्याजरासः** इत्यादिसप्तदशर्चस्याग्निसूक्तस्याद्याया वत्सप्रीतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः, द्वितीयाया विरूपऋषिर्गायत्रीछन्दः, तृतीयाया गौतमऋषिर्गायत्रीछन्दः, चतुर्थ्या विरूपऋषिर्गायत्री छन्दः, पञ्चम्याः कुत्सऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः, षष्ठ्या वामदेव- ऋषिरेकोनाजगतीछन्दः, सप्तम्या विश्वामित्रऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः, अष्टम्या भरद्वाजऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः, नवम्या भरद्वाजऋषिर्गायत्रीछन्दः, दशम्या मेधातिथिर्ऋषिर्गायत्रीछन्दः, एकादश्याः शाक्त्यःपराशरऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः, द्वादश्या अत्रिदुहिता विश्ववारा ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः, त्रयोदश्या भरद्वाजऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः, चतुर्दश्या वसिष्ठऋषिर्बृहतीछन्दः, पञ्चदश्याः प्रस्कण्वऋषिर्बृहतीछन्दः, षोडश्या वामदेवऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः, सप्तदश्या लुशोधानाकऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः, सर्वासामग्निर्देवता अग्निप्रीतये जपे विनियोगः।

bal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmar

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

ॐ अस्याजरासोदमामरित्राऽअर्च्चद्धूमासोऽअग्ग्रयःपावकाः। श्वितीचयःश्वात्रासोभुरण्यवोव्वनर्षदोव्वायवोनसोमाः ।।१।। ॐ हरयोधूमकेतवोव्वातजूताऽउपद्यवि। यतन्तेव्वृथगग्ग्रयः ।।२।। ॐ यजानोमित्रावरुणायजादेवाँ२।।ऽऋतम्बृहत् । अग्ग्रेयक्षिस्वन्दमम् ।।३।। ॐ युक्ष्वाहिदेवहूतमाँ२।।ऽअश्वाँ२।।ऽअग्ग्रेरथीरिव । निहोतापूर्व्यःसदः ।।४।। ॐ द्वेव्विरूपेचरतःस्वर्त्थेऽअन्न्यान्न्याव्वत्समुपधापयेते। हरिरन्न्यस्याम्भवतिस्वधावाञ्छुक्क्रोऽअन्न्यस्यान्ददृशेसुवर्च्चाः।।५।। ॐ अयमिहप्प्रथमोधायिधातृभिर्होतायजिष्ठोऽअद्ध्वरेष्वीड्यः । यमप्नवानोभृगवोव्विरुरुचुर्व्वनेषुचित्रंव्विभ्वंव्विशेव्विशे ।।६।। ॐ त्रीणिशतात्त्रीसहस्राण्यग्ग्निन्त्रिꣳशच्चदेवानवचासपर्य्यन् । औक्षन्घृतैरस्तृणन्बर्हिरस्म्माऽआदिद्धोतारन्न्यसादयन्त ।।७।। ॐ मूर्द्धानन्दिवोऽअरतिम्पृथिव्यावैश्वानरमृतऽआजातमग्ग्निम् । कविꣳसम्म्राजमतिथिञ्जनानामासन्नापात्रञ्जनयन्तदेवाः ।।८।। ॐ अग्ग्निर्व्वृत्राणिजङ्घनद्द्रविणस्युर्व्विपन्न्यया । समिद्धःशुक्क्रऽआहुतः ।।९।। ॐ व्विश्श्वेभिःसोम्म्यम्मद्ध्वग्ग्रऽइन्द्रेणवायुना। पिबामित्रस्यधामभिः ।।१०।। ॐ आयदिषेनृपतिन्तेजऽआददशुचरेतोनिषिक्तन्द्यौरभीके । अग्ग्निःशर्द्धमनवद्यंय्युवानꣳस्वाद्ध्यञ्जनत्सूदयच्च ।।११।। ॐ अग्ग्रेशर्द्धमहतेसौभगायतवद्युम्म्नान्न्युत्तमानिसन्तु। सञ्जास्पत्त्यꣳसुयममाकृणुष्ष्वशत्रूयतामभितिष्ठामहाꣳसि ।।१२।। ॐ त्वाꣳहिमन्दूतममर्क्कशोकैर्व्ववृमहेमहिनःश्रोष्ष्यग्ग्रेः । इन्द्रन्नत्त्वाशवसादेवतावायुम्पृणन्तिराधसानृतमाः ।।१३।। ॐ त्वेऽअग्ग्रेस्वाहुतप्प्रियासःसन्तुसूरयः । यन्तारोयेमघवानोजनानामूर्व्वान्दयन्तगोनाम् ।।१४।। ॐ श्रुधिश्श्रुत्त्कर्णवह्निभिर्द्देवैरग्ग्नेसयावभिः । आसीदन्तुबर्हिषिमित्रोऽअर्य्यमाप्प्रातर्य्यावाणोऽअद्धरम् ।।१५।। ॐ व्विश्श्वेषामदितिर्य्यज्ञियानांव्विश्श्वेषामतिथिर्म्मानुषाणाम् । अग्ग्निर्द्देवानामवऽआवृणानःसुमृडीकोभवतुजातवेदाः ।।१६।। ॐ महोऽअग्ग्रेःसमिधानस्यशर्म्मण्यनागामित्रेव्वरुणेस्वस्त्तये । श्रेष्ठेस्यामसवितुःसवीमनितद्देवानामवोऽअद्याव्वृणी-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

महे ।।१७।। (य.सं.अ. ३३ मं. १-१७)।

अपां सूक्तम्- ॐ आपोहिष्ठेत्यादिकस्य तृचस्याप्सूक्तस्य सिन्धुद्वीपऋषिरापो देवता गायत्रीछन्दोऽपां प्रीतये जपे विनियोगः । **ॐ आपोहिष्ठामयोभुवस्तानऽऊर्ज्जेदधातन । महेरणायचक्षसे ।।१।। ॐ योवःशिवतमोरसस्तस्यभाजयतेहनः । उशतीरिवमातरः ।।२।। ॐ तस्माऽअरङ्गमामवोयस्यक्षयायजिन्वथ । आपोजनयथाचनः ।।३।।** (य.सं.अ. ११ मं. ५०-५२)।

पृथिवीसूक्तम्- ॐ स्योनापृथिवीति मेधातिथिर्ऋषिः पृथिवी देवता गायत्रीछन्दः पृथिवीप्रीतये जपे विनियोगः । **ॐ स्योनापृथिविनोभवानृक्षरानिवेशनी । यच्छानःशर्म्मसप्प्रथाः ।।**

विष्णुसूक्तम्- सहस्रशीर्षेत्यादिसूक्तं प्राग्वत् (१६ मन्त्राः) ।

इन्द्रसूक्तम् - ॐ आशुःशिशान इत्यादि द्वादशर्चमैन्द्रं सूक्तं प्राग्वत् (१२ मन्त्राः)।

इन्द्राणीसूक्तम्- ॐ अदित्यैरास्नासीति दध्यङ्ङाथर्वणऋषिरिन्द्राणी देवता यजुरिन्द्राणीप्रीतये जपे विनियोगः । **ॐ अदित्त्यैरास्नासीन्द्राण्याऽउष्णीषःपूषासिघर्मायवीष्व ।।१।।**

प्रजापतिसूक्तम्- ॐ हिरण्यगर्ब्भ इत्यादिकस्य मन्त्रचतुष्टयात्मकस्य प्रजापतिसूक्तस्य हिरण्यगर्भऋषिः प्रजापतिर्देवता आद्यतृतीये त्रिष्टुभौ, द्वितीयचतुर्थे यजुषी, प्रजापतिप्रीतये जपे विनियोगः । **ॐ हिरण्यगर्ब्भःसमवर्त्ततागग्रेभूतस्यजातःपतिरेकऽआसीत् । सदाधारपृथिवीन्द्यामुतेमाङ्कस्मैदेवायहविषाविधेम ।।१।। ॐ उपयामगृहीतोसिप्प्रजापतयेत्त्वाजुष्टङ्गृह्णाम्म्येषतेयोनिःसूर्य्यस्त्तेमहिमा । यस्त्तेहन्त्संवत्त्सरेमहिमासम्बभूवयस्त्तेवायावन्तरिक्षेमहिमासम्बभूवयस्त्तेदिविसूर्य्येमहिमासम्बभूवतस्म्मैतेमहिम्न्नेप्प्रजापतयेस्वाहादेवेब्भ्यः ।।२।। ॐ यःप्प्राणतोनिमिषतो-**

bal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

महित्त्वैकऽइद्राजाजगतोबभूव । यऽईशेऽअस्यद्द्विपदश्श्चतुष्पदःकस्मै-देवायहविषाविधेम ।।३।। ॐ उपयामगृहीतोसिप्रजापतयेत्त्वाजुष्ट-ङ्गृह्णाम्म्येषतेयोनिश्श्चन्द्रमास्तेमहिमायस्तेरात्रौसंवत्त्सरेमहिमासम्बभूव। यस्तेपृथिव्यामग्नौमहिमासम्बभूवयस्तेनक्षत्रेषुचन्द्रमसिमहिमासम्बभूव-तस्मैतेमहिम्नेप्रजापतयेदेवेब्भ्यःस्वाहा ।।४।। (य. सं. अ. २३ मं. १-४) ॥

सर्पसूक्तम्- ॐ नमोऽस्तु इत्यादितृचसूक्तस्य प्रजापतिर्ऋषिः सर्पा देवताः अनुष्टुप्छन्दः सर्पाणां प्रीतये जपे विनियोगः । ॐ नमोस्तुसर्प्पेब्भ्योयेकेच-पृथिवीमनु। येऽअन्तरिक्षेयेदिवितेब्भ्यःसर्प्पेब्भ्योनमः ।।१।। ॐ याऽ-इषवोयातुधानानांय्येवावनस्पतीँ१।।रनु । येवावटेषुशेरतेतेब्भ्यःसर्प्पे-ब्भ्योनमः ।।२।। ॐ येवामीरोचनेदिवोयेवासूर्य्यस्यरश्मिषु । येषाम-प्सुसदस्कृतन्तेब्भ्यःसर्प्पेब्भ्योनमः ।।३।। (य.सं.अ.१३ मं. ६-८)

ब्रह्मसूक्तम्- ॐ ब्रह्मजज्ञानमिति प्रजापतिर्ऋषिर्ब्रह्मा देवता त्रिष्टुप्छन्दो ब्रह्म-प्रीतये जपे विनियोगः । ॐ ब्रह्मजज्ञानम्पुरस्ताद्विसीमतःसुरुचोवेनऽ-आवः। सबुध्न्याऽउपमाऽअस्यविष्ठाःसतश्श्चयोनिमसतश्श्चविवः ।।१।।

विनायकादिपञ्चलोकपालसूक्तानि

गणेशसूक्तम्- ॐ गणानान्त्वेति प्रजापतिर्ऋषिर्गणपतिर्देवता यजुर्विनायकप्रीतये जपे विनियोगः । ॐ गणानान्त्वागणपतिꣳहवामहेप्रि-याणान्त्वाप्प्रियपतिꣳहवामहेनिधीनान्त्वानिधिपतिꣳहवामहेवसोमम। आहमजानिगर्ब्भधमात्त्वमजासिगर्ब्भधम् ।।१।।

दुर्गासूक्तम्- ॐ अम्बेऽअम्बिके इति प्रजापतिर्ऋषिर्दुर्गा देवताऽअनुष्टुप्छन्दो दुर्गाप्रीतये जपे विनियोगः। ॐ अम्बेऽअम्बिकेम्बालिकेनमानयतिकश्श्चन। ससस्त्यश्श्वकःसुभद्रिकाङ्काम्पीलवासिनीम् ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

वायुसूक्तम्- ॐ नियुत्त्वान्वायो इत्यादिषड्चस्य वायुसूक्तस्याद्याया गृत्समद ऋषिः, द्वितीयायाः पुरुमीढाजमीढौ, ततस्तिसृणां प्रजापतिः, षष्ठ्या व्यश्वआङ्गिरस इति ऋषयः। सर्वासां वायुर्देवता। द्वितीयाया अनुष्टुप्छन्दः, पञ्चम्यास्त्रिष्टुप्, शिष्टानां गायत्री इति छन्दांसि, वायुप्रीतये जपे विनियोगः। ॐ नियुत्त्वान्वायवागह्ययꣳशुक्क्रोऽअयामिते । गन्तासिसुन्वतो- गृहम् ।।१।। ॐ व्वायोशुक्क्रोऽयामितेमद्ध्वोऽअग्ग्रन्दिविष्टिषु । आया- हिसोमपीतयेस्प्पार्हेदिवोनियुत्त्वता ।।२।। ॐ व्वायुरग्ग्रेगायज्ञप्प्रीःसा- कङ्गन्मनसायज्ञम् । शिवोनियुद्भिःशिवाभिः ।।३।। ॐ व्वायोयेतेसह- स्त्रिणोरथासस्तेभिरागहि । नियुत्त्वान्त्सोमपीतये ।।४।। ॐ एकयाचद- शभिश्श्चस्वभूतेद्व्वाभ्यामिष्ट्येविꣳशतीच । तिसृभिश्श्चवहसेत्रिꣳशताच- नियुद्भिर्वायविहताविमुञ्च ।।५।। ॐ तवव्वायवृतस्प्पतेत्त्वष्टुर्ज्जामात- रद्भुत । अवाꣳस्यावृणीमहे ।।६।। (य.सं.अ. २७ मं. २९-३४)।

आकाशसूक्तम्- ॐ ऊद्ध्वर्वाऽअस्येति द्वादशर्चस्य प्रजापतिर्ऋषिरग्निर्देवता उष्णिक्छन्दः आकाशप्रीतये जपे विनियोगः। ॐ ऊद्ध्वर्वाऽअस्यसमिधो- भवन्त्यूद्ध्वर्वाशुक्क्राशोचीꣳष्यग्ग्ने । द्युमत्तमासुप्प्रतीकस्यसूनोः ।।१।। ॐ तनूनपादसुरोव्विश्श्ववेदादेवोदेवेषुदेवः । पथोऽअनक्तुमद्ध्वाघृ- तेन ।।२।। ॐ मद्ध्वायज्ञन्नक्षसेप्प्रीणानोनराशꣳसोऽअग्ग्ने । सुकृद्देवः- सविताव्विश्श्ववारः ।।३।। ॐ अच्छायमेतिशवसाघृतेनेडानोवह्निर्न्नमसा। अग्ग्निꣳस्त्रुचोऽअद्ध्वरेषुप्प्रयत्सु ।।४।। ॐ सयक्षदस्यमहिमानमग्ग्रेः- सऽईम्मन्द्रासुप्प्रयसः । वसुश्श्चेतिष्ठोवसुधातमश्श्च ।।५।। ॐ द्वारोदे- वीरन्वस्यव्विश्श्वेव्व्रताददन्तेऽअग्ग्रेः । उरुव्यचसोधाम्म्रापत्त्यमानाः ।।६।। ॐ तेऽअस्ययोषणेदिव्व्येनयोनाऽउषासानक्क्ता । इमंय्यज्ञमवतामद्ध्व- रन्नः ।।७।। ॐ दैव्व्याहोताराऽऊद्ध्वर्वमद्ध्वरन्नोग्ग्रेर्ज्जिह्वामभिगृणीतम्। कृणुतन्तःस्विष्टिम् ।।८।। ॐ तिस्त्रोदेवीर्ब्बर्हिरिदꣳसदन्त्विडासरस्वती- भारती। महीगृणाना ।।९।। ॐ तन्नस्तुरीयमद्भुतम्पुरुक्षुत्त्वष्टासुवीर्य्यम्। रायस्प्पोषंव्विष्ष्यतुनाभिमस्म्मे ।।१०।। ॐ व्वनस्प्पतेवसृजाररराणस्त्मना-

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

देवेषु । अग्निर्हव्यꣳशमितासूदयाति ।।११।। ॐ अग्नेस्वाहाकृणुहि-जातवेदऽइन्द्रायहव्यम् । विश्श्वेदेवाहविरिदञ्जुषन्ताम् ।।१२।। (य.सं.अ. २७ मं. ११-२२) ।

अश्विसूक्तम्- ॐ **यावाङ्कशेति** मेधातिथिर्ऋषिरश्विनौ देवते गायत्री छन्दोऽश्विनोः प्रीतये जपे विनियोगः । ॐ यावाङ्कशामधुमत्त्यश्श्विनासू-नृतावती । तयायज्ञम्मिमिक्षतम् ।।

दिक्पालसूक्तम्

इन्द्रसूक्तम्- ॐ **आशुःशिशान** इति द्वादशर्चमैन्द्रं सूक्तं प्रागवत् ।
ॐ **अस्याजरास** इति सप्तदशर्चमाग्नेयं सूक्तं प्रागवत् ।

यमसूक्तम्- ॐ **यमायत्त्वेतिदध्यङ्ङाथर्वणऋषिर्यमो देवता यजुर्यमप्रीतये जपे विनियोगः । ॐ यमायत्त्वाङ्गिरस्वतेपितृमतेस्वाहा । स्वाहाघर्म्माय-स्वाहाघर्मःपित्रे । यमायत्त्वामखायत्त्वासूर्य्यस्यत्त्वातपसे । देवस्त्वा-सवितामद्ध्वानक्क्तु । पृथिव्याःसꣳस्पृशस्प्पाहि । अर्च्चिरसिशोचि-रसितपोसि ।। उदकस्पर्शः ।

निर्ऋतिसूक्तम्- ॐ असुन्वन्तमित्यादिकस्य तृचस्य निर्ऋतिसूक्तस्य प्रजापतिर्ऋषिर्निर्ऋतिर्देवता त्रिष्टुप्छन्दो निर्ऋतिप्रीतये जपे विनियोगः । ॐ असुन्वन्तमयजमानमिच्छस्तेनस्येत्त्यामन्विहितस्करस्य । अन्न्यम-स्म्मदिच्छसातऽइत्यानमोदेविनिर्ऋतेतुब्भ्यमस्तु ।।१।। ॐ नमः-सुतेनिर्ऋतेतिग्मतेजोयस्म्मयंविचृताबन्धमेतम् । यमेनत्त्वंय्यम्यासंवि-दानोत्तमेनाकेऽअधिरोहयैनम् ।।२।। ॐ यस्यास्तेघोरऽआसञ्जुहोम्येषां-बन्धानामबसर्ज्जनाय । यान्त्वाजनोभूमिरितिप्रमन्दतेनिर्ऋतिन्त्वा-हम्परिवेदविश्श्वतः ।।३।। (य.सं.अ. १२ मं. ६२-६४)। उदकस्पर्शः।

वरुणसूक्तम्- **इमंमेवरुण० तत्वायामि०** इति द्वयोः शुनःशेप ऋषिर्वरुणो देवता गायत्रीत्रिष्टुभौ छन्दसी वरुणप्रीतये जपे विनियोगः । ॐ इमम्मे-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

वरुणश्श्रुधीहवमद्याचमृडय। त्वामवस्युराचके ।।१।। ॐ तत्त्वायामि-ब्ब्रह्मणावन्दमानस्तदाशास्तेयजमानोहविर्ब्भिः। अहेडमानोवरुणेहबो-द्ध्युरुशꣳसमानऽआयुःप्प्रमोषीः ।।२।। (य.सं.अ. २१ मं. १-२)।

वायुसूक्तम्- ॐ नियुत्त्वानित्यादिषडृचं वायव्यं प्राग्वत् ।

सोम(कुबेर)सूक्तम्- ॐ अषाढंय्युत्त्सु इत्यादि चतुर्ऋचं सौम्यं सूक्तं प्राग्वत् ।

ईशानसूक्तम्- ॐ रुद्राध्यायस्य षट्षष्टिमन्त्रात्मकमैशानं प्राग्वत् ॥ उदकस्पर्शः ।

ब्रह्मसूक्तम्- ॐ ब्रह्मजज्ञानमिति ब्रह्मणः प्राग्वत् ।

अनन्तस्य- ॐ नमोस्तुसर्प्पेब्भ्य इति तृचं सूक्तं प्राग्वत् ।

वस्वादीनाम्

वसुसूक्तम्- ॐ सुगावोदेवा इति प्रजापतिर्ऋषिर्वसवो देवतास्त्रिष्टुप्छन्दो वसूनां प्रीतये जपे विनियोगः । ॐ सुगावोदेवाःसदनाऽअकर्म्मयऽआज-ग्मेदꣳसवनञ्जुषाणाः । भरमाणावहमानाहवीꣳष्यस्म्मेधत्तवसवोव-सूनि।। (य.सं.अ. ८ मं. १८)।

आदित्यसूक्तम्- ॐ इमागिर इति गृत्समदऋषिरादित्यो देवता त्रिष्टुप्छन्द आदित्यप्रीतये जपे विनियोगः । ॐ इमागिरऽआदित्त्येब्भ्योघृतस्नूःसना-द्राजब्भ्योजुव्हाजुहोमि । शृणोतुमित्त्रोऽअर्य्यमाभगोनस्तुविजातोव-रुणोदक्षोऽअꣳशः ।। (य.सं.अ. ३४ मं. ५४)।

रुद्रसूक्तम्- रुद्रस्य रुद्राध्यायः प्राग्वत् ॥

मरुत्सूक्तम्- ॐ शुक्क्रज्ज्योतिश्श्चेत्यादि षडृचस्य मरुत्सूक्तस्य सप्तऋषय ऋषयो मरुतो देवता आद्यायाश्चतुर्थ्याश्चोष्णिक् छन्दः, द्वितीयायास्तृतीयायाश्च गायत्रीछन्दः, पञ्चम्या जगती छन्दः, षष्ठ्या गायत्र्युष्णिग्वा छन्दः मरुतां

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

प्रीतये जपे विनियोगः । ॐ शुक्रज्ज्योतिश्श्चचित्रज्ज्योतिश्श्चसत्त्यज्ज्योतिश्श्चज्ज्योतिष्म्माँश्च । शुक्रश्श्चऽऋतपाश्श्चात्त्यꣳहाः ।।१।। ॐ ईदृङ्ङ्चान्न्यादृङ्ङ्चसदृङ्ङ्चप्प्रतिसदृङ्ङ्च । मितश्श्चसम्मितश्श्चसभराः ।।२।। ॐ ऋतश्श्चसत्त्यश्श्चद्ध्रुवश्श्चधरुणश्श्च । धर्त्ताचविधर्त्ताचविधारयः ।।३।। ॐ ऋतजिच्चसत्त्यजिच्चसेनजिच्चसुषेणश्श्च । अन्तिमित्रश्श्चदूरेऽअमित्रश्श्चगणः ।।४।। ॐ ईदृक्षासऽएतादृक्षासऽऊषुणःसदृक्षासःप्प्रतिसदृक्षासऽएतन । मितासश्श्चसम्मितासोनोऽअद्यसभरसोमरुतोयज्ञेऽअस्मिन् ।।५।। ॐ स्वतवाँश्चप्प्रघासीचसान्तपनश्श्च गृहमेधीचक्रीडीचशाकीचोज्जेषी ।।६।।(य.सं.अ. १७ मं. ८०-८५)।

ब्रह्मसूक्तम्- ब्रह्मणः ॐ आब्ब्रह्मन्ब्राह्मणोब्ब्रह्मवर्च्चसीजायतामाराष्ट्रेराजन्न्यः शूरऽइषव्व्योतिव्व्याधीमहारथोजायतान्दोग्ग्ध्रीधेनुर्व्वोढानड्डुवानाशुःसप्प्तिःपुरन्धिर्य्योषाजिष्णूरथेष्ठाःसभेयोयुवास्ययजमानस्यवीरोजायतान्निकामेनिकामेनःपर्ज्जन्न्योव्वर्षतुफलवत्त्योनऽओषधयःपच्च्यन्तांय्योगक्षेमोनःकल्प्पताम् ।।

विष्णुसूक्तम्- ॐ सहस्त्रशीर्षादि वैष्णवं प्राग्वत् ।

रुद्रसूक्तम्- रुद्राध्यायो रौद्रः प्राग्वत् ।

वनस्पतिसूक्तम्- ॐ व्वनस्प्पतेवीड्डुवङ्ग इति प्रजापतिर्ऋषिर्वनस्पतिर्देवता त्रिष्टुप्छन्दो वनस्पतिप्रीतये जपे विनियोगः । ॐ व्वनस्प्पतेवीड्डुवङ्गोहिभूयाऽअस्म्मत्त्सखाप्प्रतरणःसुवीरः । गोभिःसन्नद्धोऽअसिव्वीडयस्वास्त्थातातेजयतुजेत्त्वानि ।। (य.सं.अ. २९ मं. ५२)। इति जप्यसूक्तानि मन्त्राश्च।

उत्तराङ्गव्याहृत्यादिहोमः

व्याहृतिहोमः - तत उत्तराङ्गव्याहृतिहोमादिबर्हिर्होमान्तं पूर्णाहुतिप्राग्भाविकर्म कुर्यात् । तच्चैवम् ॐ भूर्भुवः स्वः इति महाव्याहृतीनां प्रजापतिर्ऋषि-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

रग्निवायुसूर्या देवताः गायत्र्युष्णिगनुष्टुभश्छन्दांसि प्रायश्चित्तहोमे विनियोगः। ब्रह्मणान्वारब्धो जुहोति- **ॐ भूः स्वाहाः, इदमग्नये। ॐ भुवः स्वाहा, इदं वायवे। ॐ स्वः स्वाहा, इदं सूर्याय।**

पञ्चवारुणीहोमः- ॐ त्वन्नोऽअग्न इति वामदेवऋषिरग्नीवरुणौ देवते त्रिष्टुप्छन्दः सर्वप्रायश्चित्तहोमे विनियोगः। **ॐ त्वन्नोऽअग्नेवरुणस्यविद्वान्देवस्यहेडोऽअवयासिसीष्ठाः। यजिष्ठोवह्नितमःशोशुचानोविश्वाद्द्वेषाꣳसिप्रमुमुग्ध्यस्मत्॥** स्वाहा इदमग्नीवरुणाभ्याम्।

ॐ सत्त्वन्नोऽअग्न इति वामदेवऋषिरग्नीवरुणौ देवते त्रिष्टुप्छन्दः सर्वप्रायश्चित्तहोमे विनियोगः। **ॐ सत्त्वन्नोऽअग्नेवमोभवोतीनेदिष्ठोऽअस्याऽउषसोव्युष्टौ। अवयक्ष्वनोवरुणꣳरराणोवीहिमृडीकꣳसुहवोनऽएधि॥** स्वाहा इदमग्नीवरुणाभ्याम्।

ॐ अयाश्चाग्ने इति वामदेवऋषिरग्निर्देवता त्रिष्टुप्छन्दः(विराट्छन्दः) सर्वप्रायश्चित्तहोमे विनियोगः। **ॐ अयाश्चाग्नेस्यनभिशस्तिपाश्चसत्यमित्त्वमयाऽअसि। अयानोयज्ञंवहास्ययानोधेहिभेषजꣳस्वाहा॥** इदमग्नये।

ॐ येतेशतमिति वामदेवऋषिर्वरुणः सविता विष्णुर्विश्वेदेवा मरुतः स्वर्काश्च देवतास्त्रिष्टुप्छन्दः सर्वप्रायश्चित्तहोमे विनियोगः। **ॐ येतेशतंवरुणयेसहस्रंय्यज्ञियाःपाशाविततामहान्तः। तेभिर्नोऽअद्यसवितोतविष्णुर्विश्वेमुञ्चन्तुमरुतःस्वर्काःस्वाहा॥** इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यश्च।

ॐ उदुत्तममिति शुनःशेपऋषिर्वरुणो देवता त्रिष्टुप्छन्दः सर्वप्रायश्चित्तहोमे विनियोगः। **ॐ उदुत्तमंवरुणपाशमस्मदवाधमंविमध्यमꣳश्रथाय। अथावयमादित्त्यव्रतेतवानागसोऽअदितयेस्याम॥** स्वाहा इदं वरुणाय।

ॐ प्रजापतये इति प्रजापतिर्ऋषिः प्रजापतिर्देवता त्रिष्टुप्छन्दः प्रायश्चित्तहोमे विनियोगः। **ॐ प्रजापतये स्वाहा, इदं प्रजापतये** इति मनसा॥

स्विष्टकृद्धोमःसंस्रवप्राशनञ्च- ॐ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा, इदमग्नये

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmar

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

स्विष्टकृते । ततः संस्रवप्राशनं कृत्वा (द्विः) आचम्य (स्वाहेति अग्नौ पवित्रप्रतिपत्तिं कुर्यात्) ।

पूर्णपात्रदानम्- ॐ अद्येहेत्यादिदेशकालौ स्मृत्वा कृतैतन्नवग्रहशान्तिकर्मणि कृताकृतावेक्षणरूपब्रह्मकर्मप्रतिष्ठार्थमिदं पूर्णपात्रं प्रजापतिदैवतं ब्रह्मणे तुभ्यमहं सम्प्रददे । इति पूर्णपात्रं ब्रह्मणे दद्यात् ।

प्रणीताविमोकः- सपवित्रप्रणीताजलेन- **ॐ सुमित्रियानऽआपऽओषधयः- सन्तु** ।। इति यजमानस्य शिरोऽभिषिञ्चेत् **ॐ दुर्म्मित्रियास्तस्मैसन्तुयो- स्म्मान्द्वेष्टियञ्च वयन्द्विष्म्मः** । इति सपवित्रप्रणीतापात्रमैशान्यां न्युब्जीकुर्यात्।

बर्हिर्होमः - ततस्तरणक्रमेण बर्हिरुत्थाप्याज्येनाभिघार्य - **ॐ देवागातु** इत्यस्य मनसस्पतिर्ऋषिर्विराट् छन्दो वातो देवता बर्हिर्होमे विनियोगः । **ॐ देवागातुविदोगातुंवित्त्वागातुमित । मनसस्प्पतऽइमन्देवयज्ञꣳस्वाहा- व्वातेधाः** ।। स्वाहा इति बर्हींषि हस्तेन जुहुयात् ।

क्षेत्रपालमहाबलिः- महाबलिं कुङ्कुमादियुतं सरक्तवस्त्रदीपं सदक्षिणं क्षेत्रपालाय दद्यात् । तत्र वाक्यम्- ॐ क्षेत्रपालाय भूतप्रेतपिशाचराक्षसशा- किनीडाकिनीवेतालादिपरिवारयुताय इमं बलिं समर्पयामि, भो भो क्षेत्रपाल इमं बलिं गृहाण मम यजमानस्य आयुष्कर्ता क्षेमकर्ता शान्तिदस्तुष्टिदो भव । इति तं बलिं शूद्रेण दुर्ब्राह्मणेन वा चतुष्पथे क्षिपेत् । तत आचार्यः प्रक्षालितपाणिपाद आचामेत् ।

मङ्गलाभिषेकः- आचार्यादयो ब्राह्मणाः प्राङ्मुखा उदङ्मुखा वा ग्रहवेद्या ईशाने स्थापितशान्तिकलशजलेन (यजमानस्य) मङ्गलाभिषेकं कुर्युः । तत्र पौराणिका मन्त्राः -

ॐ सुरास्त्वामभिषिञ्चन्तु ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ।
वासुदेवो जगन्नाथस्तथा सङ्कर्षणो विभुः ।।१।।
प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च भवन्तु विजयाय ते ।
आखण्डलोऽग्निर्भगवान् यमो वै निर्ऋतिस्तथा ।।२।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

वरुणः पवनश्चैव धनाध्यक्षस्तथा शिवः ।
ब्रह्मणा सहितः शेषो दिक्पालाः पान्तु ते सदा ।।३।।
कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृतिर्मेधा पुष्टिः श्रद्धा क्रिया मतिः ।
बुद्धिर्लज्जा वपुः शान्तिस्तुष्टिः कान्तिश्च मातरः ।।४।।
एतास्त्वामभिषिञ्चन्तु देवपत्न्यः समागताः ।
आदित्यश्चन्द्रमा भौमो बुधजीवसितार्कजाः ।।५।।
ग्रहास्त्वामभिषिञ्चन्तु राहुः केतुश्च तर्पिताः ।
देवदानवगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः ।।६।।
ऋषयो मनवो गावो देवमातर एव च ।
देवपत्न्यो द्रुमा नागा दैत्याश्चाप्सरसां गणाः ।।७।।
अस्त्राणि सर्वशस्त्राणि राजानो वाहनानि च ।
औषधानि च रत्नानि कालस्यावयवाश्च ये ।।८।।
सरितः सागराः शैलास्तीर्थानि जलदा नदाः ।
एते त्वामभिषिञ्चन्तु सर्वकामार्थसिद्धये ।।९।।

वैदिकमन्त्राः - ॐ देवस्यत्त्वासवितुःप्प्रसवेश्श्विनोर्ब्बाहुब्भ्याम्पूष्णोहस्ताब्भ्याम् । सरस्वत्त्यैवाचोयन्तुर्य्यन्त्रेणाग्ग्रेःसाम्म्राज्ज्येनाभिषिञ्चामि ।।१।। देवस्यत्त्वासवितुःप्प्रसवेश्श्विनोर्ब्बाहुब्भ्याम्पूष्णोहस्ताब्भ्याम्। सरस्वत्त्यैभैषज्ज्येनव्वीर्य्यायान्नाद्यायाभिषिञ्चामि।।२।। देवस्यत्त्वासवितुःप्प्रसवेश्श्विनोर्ब्बाहुब्भ्याम्पूष्णोहस्ताब्भ्याम् । अश्श्विनोर्ब्भैषज्ज्येनतेजसेब्ब्रह्मवर्च्चसायाभिषिञ्चामिसरस्वत्त्यैभैषज्ज्येनव्वीर्य्यायान्नाद्यायाभिषिञ्चामीन्द्रस्येन्द्रियेणबलायश्श्रियैयशसेभिषिञ्चामि ।।३।। कोसिकतमोसिकस्म्मैत्त्वाकायत्त्वा। सुश्श्लोकसुमङ्गलसत्त्यराजन् ।।४।। शिरोमेश्श्रीर्य्यशोमुखन्त्विषिःकेशाश्श्चश्मश्श्रूणि । राजामेप्प्राणोऽअमृतꣳसम्म्राट्चक्षुर्व्विराट्श्रोत्रम् ।।५।। जिह्वामेभद्द्रंवाङ्महोमनोमन्न्युःस्वराड्भामः । मोदाःप्प्रमोदाऽअङ्गुलीरङ्गानिमित्त्रम्मेसहः ।।६।। बाहूमेबलमिन्द्रियꣳहस्त्तौमेकर्म्मवीर्य्यम् । आत्त्माक्षत्रमुरोमम ।।७।। पृष्ठीर्म्मेराष्ट्रमुदरमꣳसौग्ग्रीवाश्श्चश्श्रोणी । ऊरूऽअरत्त्नीजानुनीविशो-

bal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmar

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

मेङ्गानिसर्वतः ।।८।। नाभिर्म्मेचित्तंविज्ञानम्पायुर्म्मेपचितिर्ब्भसत् । आनन्दनन्दावाण्डौमेभगःसौभाग्ग्यम्पसः । जङ्ङ्घाब्भ्याम्पद्भ्यान्धर्म्मोस्मिविशिराजाप्प्रतिष्ठितः ।।९।। प्रतिक्षत्त्रेप्प्रतितिष्ठामिराष्ट्रेप्प्रत्त्यश्श्वेषुप्प्रतितिष्ठामिगोषु । प्रत्यङ्गेषुप्रतितिष्ठाम्म्यात्म्मन्प्रतिप्प्राणेषुप्प्रतितिष्ठामिपुष्टेप्प्रतिद्यावापृथिव्व्योःप्रतितिष्ठामियज्ञे ।।१०।। त्रयादेवाऽएकादशत्रयस्त्रिꣳशासुराधसः । बृहस्प्पतिपुरोहितादेवस्यसवितुःसवे । देवादेवैरवन्तुमा ।।११।। प्रथमाद्द्वितीयैर्द्द्वितीयास्तृतीयैस्तृतीयाःसत्त्येनसत्त्यंय्यज्ञेनयज्ञोयजुब्र्भिर्य्यजूꣳषिसामभिःसामान्यृग्भिर्ऋचःपुरोनुवाक्याभिःपुरोनुवाक्क्यायाज्ज्याभिर्य्याज्ज्यावषट्कारैर्व्वषट्काराऽआहुतिभिराहुतयोमेकामान्त्समर्द्धयन्तुभूःस्वाहा ।।१२।। द्यौः शान्तिरन्तरिक्षꣳशान्तिःपृथिवीशान्तिरापःशान्तिरोषधयःशान्तिः । वनस्प्पतयःशान्तिर्व्विश्श्वेदेवाःशान्तिर्ब्ब्रह्मशान्तिःसर्व्वꣳशान्तिःशान्तिरेवशान्तिःसामाशान्तिरेधि ।।१३।। तच्चक्षुर्द्देवहितम्पुरस्ताच्छुक्क्रमुच्चरत् । पश्येमशरदःशतञ्जीवेमशरदःशतꣳशृणुयामशरदःशतम्प्रब्ब्रवामशरदःशतमदीनाःस्यामशरदःशतम्भूयश्श्चशरदःशतात् ।।१४।। स्वस्तिनऽइन्द्रोवृद्धश्श्रवाःस्वस्तिनःपूषाविश्श्ववेदाः। स्वस्तिनस्ताक्क्ष्योऽअरिष्टनेमिःस्वस्तिनोबृहस्प्पतिर्द्दधातु ।।१५।। विश्श्वानिदेवसवितर्द्दुरितानिपरासुव । यद्भद्रन्तन्नऽआसुव ।।१६।।

शूलेन पाहि नो देवि पाहि खड्गेन चाम्बिके ।
घण्टास्वनेन नः पाहि चापज्यानिःस्वनेन च ।।१।।
प्राच्यां रक्ष प्रतीच्यां च चण्डिके रक्ष दक्षिणे ।
भ्रामणेनात्मशूलस्य उत्तरस्यां तथेश्वरि ।।२।।
सौम्यानि यानि रूपाणि त्रैलोक्ये विचरन्ति ते ।
यानि चात्यन्तघोराणि तैरक्षास्माँस्तथा भुवम् ।।३।।
खड्गशूलगदादीनि यानि चास्त्राणि चाम्बिके ।
करपल्लवसङ्गीनि तैरस्मान् रक्ष सर्वतः ।।४।।
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः सुशान्तिर्भवतु । इति ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

नवग्रहदक्षिणा

एवमाचार्यादिभिरभिषिक्तो यजमानः प्राङ्मुख उपविष्ट उदङ्मुखेभ्य आचार्यर्त्त्विग्भ्यो दक्षिणां दद्यात् ।

सूर्यदक्षिणा- तत्र प्रथमं सूर्यप्रीतये कपिलां गां दद्यात् । देयब्राह्मणं त्रिःसंपूज्य देयं कुशजलेन प्रोक्ष्य कुशयवतिलजलान्यादाय- ॐ अद्येहेत्यादि-देशकालौ स्मृत्वा कृतैतन्नवग्रहयज्ञप्रतिष्ठार्थमिमां कपिलां (धेनुं) गां रुद्रदैवतां सूर्यप्रीतयेऽमुकगोत्रायामुकशर्मणे ब्राह्मणाय दक्षिणां तुभ्यमहं संप्रददे ।

ॐ कपिले सर्वदेवानां पूजनीयासि रोहिणि ।
तीर्थदेवमयी यस्मादतः शान्तिं प्रयच्छ मे ।।

इत्युक्त्वा ब्राह्मणहस्ते जलं दद्यात् । ब्राह्मणश्च **ॐ स्वस्ति** इत्युक्त्वा स्वशाखोक्तां कामस्तुतिं पठेत् ।

सोमदक्षिणा- ततोऽनेनैव प्रकारेण देवताभिधानपुरःसरं सोमाय समुद्रदैवतं शङ्खं दद्यात् ।

प्रार्थना- **ॐ पुण्यस्त्वं शङ्ख पुण्यानां मङ्गलानां च मङ्गलम् ।**
विष्णुना विधृतो नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ।।२।।

भौमदक्षिणा- भौमाय पूर्ववत् सङ्कल्पं कृत्वा रुद्रदैवतं वृषभं दद्यात् ।

प्रार्थना- **ॐ धर्मस्त्वं वृषरूपेण जगदानन्दकारकः ।**
अष्टमूर्तेरधिष्ठानमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ।।३।।

बुधदक्षिणा- पूर्ववत् सङ्कल्पं कृत्वा बुधायाग्निदैवतं हिरण्यं दद्यात् ।

प्रार्थना- **ॐ हिरण्यगर्भगर्भस्थं हेमबीजं विभावसोः ।**
अनन्तपुण्यफलदमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ।।४।।

बृहस्पतिदक्षिणा- बृहस्पतये बृहस्पतिदैवतं पीतवस्त्रयुग्मं दद्यात् ।

प्रार्थना- **ॐ पीतवस्त्रयुगं यस्माद्वासुदेवस्य वल्लभम् ।**
प्रदानात् तस्य मे विष्णुरतः शान्तिं प्रयच्छतु ।।

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

शुक्रदक्षिणा - शुक्राय यमदैवतं श्वेताश्वन्दद्यात् ।

प्रार्थना- **विष्णुस्त्वमश्वरूपेण यस्मादमृतसंभवः ।**
चन्द्रार्कवाहनो नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ।।६।।

शनिदक्षिणा- शनैश्चराय रुद्रदैवतां कृष्णां गां दद्यात् ।

प्रार्थना- **ॐ यस्मात्त्वं पृथिवी सर्वा धेनो केशवसंभवा ।**
सर्वपापहरा नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ।।७।।

राहुदक्षिणा- राहवे भैरवदैवतं लोहं दद्यात् ।

यस्मादायसकर्माणि त्वदधीनानि सर्वदा ।
लाङ्गलच्छुरिकादीनि अतः शान्तिं प्रयच्छ मे ।।८।।

केतुदक्षिणा- केतुभ्योऽग्निदैवतं छागं दद्यात् ।

प्रार्थना- **ॐ यस्मात्त्वं छाग यज्ञानामङ्गत्वेन व्यवस्थितः ।**
यानं विभावसोर्नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ।।९।।

इति नवग्रहाणां दक्षिणाः ।

दक्षिणाविमर्शः

सर्वाश्च दक्षिणाः सूर्यदक्षिणासमाना ज्ञातव्याः । तेन सोमाय शङ्खं दत्त्वा शङ्खमूल्यन्यूनं कपिलागवीमूल्यं तदानीमेव दद्यात् । एवं न्यूनस्थले सर्वत्र सूर्यदक्षिणासमा दक्षिणा कार्या । यथोक्तदक्षिणाऽलाभे आदित्यादिभ्यः सर्वेभ्यो ग्रहेभ्यः स्वर्णभूषितामेकैकां गां वा समानं सुवर्णमेव वा दक्षिणां दद्यात् । तत्र प्रमाणवचनानि -

सूर्यस्यैव समा कार्या यजमानेन दक्षिणा ।
सर्वेषामेव वा गावो दातव्या हेमभूषिताः ।।१।।
सुवर्णमथवा दद्याद् गुरुर्वा येन तुष्यति ।
स्वस्वमन्त्रैः प्रदातव्याः सर्वाः सर्वत्र दक्षिणाः ॥२॥ इति।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

भूयसी दक्षिणा- ॐ अद्येत्यादि अमुककर्माङ्गभूतग्रहमखकर्मणः प्रतिष्ठार्थमादित्यादिनवग्रहाणां प्रीतये इमां भूयसीं दक्षिणां नानावेदाध्यायिभ्यो नानागोत्रेभ्यो नानाशर्मभ्यो ब्राह्मणेभ्यो दीनानाथेभ्यश्च यथायोग्यभागं विभज्य दातुमहमुत्सृजे इति भूयसीं दक्षिणां दद्यात् ।

ब्राह्मणभोजनम्- ततः पूर्वोक्तहोमसङ्ख्यया यथाशक्ति वा ब्राह्मणभोजनं सङ्कल्पयेत् । तत्र वाक्यम्- अद्येहेत्यादि आदित्यादि नवग्रहाणां प्रीत्यर्थ नानावेदाध्यायिनो नानागोत्रान् नानाशर्मणो ब्राह्मणान् यथोपपन्नेनान्नेन यथाकालं भोजयिष्ये, आमान्नपक्षे यथोपपन्नेनामान्नेन तोषयिष्ये ।। इति ।

पूर्णाहूतिः- होता- ॐ अद्येहेत्यादि कृतस्य नवग्रहशान्तिहोमकर्मणः परिपूर्णतासिद्ध्यर्थं पूर्णाहुतिहोमं करिष्ये, इति संकल्प्य घृतपूर्णस्रुवे नारिकेलादिफलचन्दनपुष्पयुतं वस्त्रं निधाय यजमानान्वारब्धः पूर्णाहुतिं जुहुयात् । तत्र मन्त्राः- ॐ समुद्रादूर्म्मिर्म्मधुमाँ२।।ऽउदारदुपाꣳशुनासममृतत्त्वमानट्। घृतस्यनामगुह्यंय्यदस्तिजिह्वादेवानाममृतस्यनाभिः।।१।। ॐ व्वयन्नामप्रब्ब्रवामाघृतस्यास्मिन्यज्ञेधारयामानमोभिः । उपब्ब्रह्माशृणवच्छस्यमानञ्चतुःशृङ्गोवमीद्गौरऽएतत् ।।२।। ॐ चत्त्वारिशृङ्गात्रयोऽअस्यपादाद्द्वेशीर्षेसप्प्तहस्तासोऽअस्य । त्रिधाबद्धोवृषभोरोरवीतिमहोदेवोमर्त्त्याँ२।।ऽआविवेश ।।३।। ॐ मूर्द्धानन्दिवोऽअरतिम्पृथिव्यावैश्श्वानरमृतऽआजातमग्ग्निम् । कविꣳसम्म्राजमतिथिञ्जनानामासन्नापात्रञ्जनयन्तदेवाः ।।४।। ॐ पुनस्त्त्वादित्त्यारुद्द्रावसवःसमिन्धताम्पुनर्ब्ब्रह्माणोवसुनीथयज्ञैः । घृतेनत्त्वन्तन्न्वंवर्द्धयस्वसत्त्याःसन्तुयजमानस्यकामाः ।।५।। ॐ पूर्णादर्व्विपरापतसुपूर्णापुनरापत । व्वस्नेवविक्क्रीणावहाऽइषमूर्ज्जꣳशतक्क्रतो ।।६।। ॐ सप्प्ततेऽअग्ग्नेसमिधःसप्प्तजिह्वाःसप्प्तऽऋषयःसप्प्तधामप्प्रियाणि । सप्प्तहोत्राःसप्प्तधात्त्वायजन्तिसप्प्तयोनीरापृणस्वघृतेनस्वाहा ।।७।। ॐ धामन्तेविश्श्वम्भुवनमधिश्श्रितमन्तःसमुद्द्रेहृद्यन्तरायुषि । अपामनीकेसमिथेयऽआभृतस्त्तमश्यामममधुमन्तन्तऽऊर्म्मिम् ।।८।। इति सर्वमन्त्रपाठान्ते स्वाहा-

bal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

कारेणाग्नौ प्रक्षिपेत् । पूर्णाहुतिमुत्तमां जुहोति इति ब्राह्मणा ब्रूयुः ।

त्र्यायुषकरणम्- होता वह्निं पुष्पचन्दनादिभिः संपूज्य स्रुवेण किञ्चिद्भस्म गृहीत्वा **ॐ त्र्यायुषञ्जमदग्नेः०** इति मन्त्रेण यजमानस्य ललाटे तिलकं कुर्यात् । **ॐ कश्यपस्य त्र्यायुषम्०** इति ग्रीवायाम्, **ॐ यद्देवेषु त्र्यायुषम्०** इति दक्षिणबाहुमूले, **ॐ तत्तेऽअस्तु त्र्यायुषम्०** इति हृदि तिलकं कुर्यात्।

देवताविसर्जनम्- यजमानः पुनः पुण्याहवाचनं कृत्वा गन्धपुष्पादिभिरुपचारै-रावाहितदेवताः प्रत्येकं युगपद्वा पूजयित्वा प्रणमेत्। ततो यजमानो गुरुर्वा-
ॐ उत्तिष्ठब्ब्रह्मणस्प्पतेदेवयन्तस्त्वेमहे । उपप्प्रयन्तुमरुतःसुदानवऽ-इन्द्रप्प्राशूर्ब्भवासचा ।।

ॐ यान्तु देवगणाः सर्वे पूजामादाय पार्थिवीम् ।
इष्टकामप्रसिद्ध्यर्थं पुनरागमनाय च ।।

इति च पठित्वा अक्षतप्रक्षेपेण पीठदेवता विसर्जयेत् ।

घृतच्छाया- यजमानो रौप्ये कांस्ये ताम्रे वा पात्रे घृतं दूर्वां द्रव्यञ्च निधाय **तेजोसीत्यादि** पठन् छायां निरीक्षेत् । **ॐ तेजोसिशुक्क्रममृतमायुष्प्पाऽ-आयुर्म्मेपाहि । देवस्यत्त्वासवितुःप्प्रसवेश्श्विनोर्ब्बाहुब्भ्याम्पूष्णोहस्ता-भ्यामाददे ।।१।। ॐ ध्रुवासिद्ध्रुवोयंय्यजमानोस्म्मिनायतनेप्प्रजयापशु-भिर्ब्भूयात् । घृतेनद्यावापृथिवीपूर्य्येथामिन्द्रस्यच्छदिरसिव्विश्श्वजनस्य-च्छाया ।।२।।** तत आज्यादिस्पर्शपूर्वकं प्रार्थनां कुर्यात् ।

आज्यप्रार्थना- **ॐ अलक्ष्मीर्यच्च दौस्थ्यं मे सर्वगात्रेष्ववस्थितम् ।**
तत्सर्वं शमयाज्य त्वं लक्ष्मीं पुष्टिञ्च वर्द्धय ।।१।।
ॐ आज्यं तेजः समुद्दिष्टमाज्यं पापहरं शुभम् ।
आज्यं सुराणामाहार आज्ये लोकाः प्रतिष्ठिताः ।।२।।
भौमान्तरिक्षं दिव्यं वा यन्मे कल्मषमागतम् ।
सर्वं तदाज्यसंस्पर्शात्प्रणाशमुपगच्छतु ।।३।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

दूर्वाप्रार्थना- **ॐ काण्डात्काण्डात्प्ररोहन्तीपरुषःपरुषस्परि । एवानो-दूर्वेप्प्रतनुसहस्त्रेणशतेन च ।।**

ॐ या क्षीरसागरोत्पन्ना दूर्वा पीयूषसंभवा ।
तत्संस्पर्शनमात्रेण ह्यायुर्वृद्धिर्यशोबलम् ।। इति ।

आज्यपात्रदानम्- ततः कुशादिसहिततदवलोकिताज्यपात्रमादाय- ॐ अद्येत्यादि मम दुःस्वप्नदुर्निमित्तादिसर्वारिष्टोपशमनपूर्वकं तेजःप्रज्ञाशौर्य-यशोबलायुर्लक्ष्मीपुष्टिवर्द्धनार्थमिदं रौप्यकाँस्यताम्रान्यतमपात्रस्थितमाज्यं मृत्युञ्जयदैवतं मृत्युञ्जयप्रीतये अमुकगोत्रायामुकशर्मणे ब्राह्मणाय तुभ्यमहं सम्प्रददे इति ब्राह्मणाय दद्यात् ।

प्रार्थना- **ॐ कामधेनोः समुद्भूतं देवानामुत्तमं हविः ।**
आयुर्वृद्धिकरं दातुराज्यं पातु सदैव माम् ।।

ॐ त्र्यम्बकंय्यजामहे० इति मन्त्रेण मृत्युञ्जयं प्रार्थयेत् । ब्राह्मणश्च स्वस्तीति गृहीत्वा आशिषं दद्यात् ।

यज्ञोपकरणदानम्- यजमानः कुशादीन्यादाय इदं मण्डलाद्युपकरणमाचार्याय प्रतिपादयामीति प्रतिपत्तिरूपं दानं कुर्यात् (निष्क्रेतव्यानि निष्क्रीणीयात्)।

अच्छिद्रवाचनम्- **ॐ प्रमादात्कुर्वतां कर्म प्रच्यवेताध्वरेषु यत् ।**
स्मरणादेव तद्विष्णोः संपूर्णं स्यादिति श्रुतिः ।।

इत्युक्त्वा **ॐ विष्णुः विष्णुः विष्णुः**, इति त्रिर्विष्णुं स्मृत्वाञ्जलिं बध्वा ब्राह्मणान् प्रार्थयेत् ।

मया यत्कृतं ग्रहशान्तिरूपं कर्म तन्न्यूनातिरिक्तं युष्मद्वचनात् **सर्वं परिपूर्णमस्तु** इति, ते च ब्रूयुः - **अस्तु परिपूर्णम्** ।

यस्य स्मृत्या० चतुर्भिश्च० इत्यादि पठेत् ।

कर्मब्रह्मार्पणम्- कायेन वाचा० इति पठित्वा- अनेन यथाशक्तियथाज्ञान-कृतेन नवग्रहमखकर्मणा श्रीपरमेश्वरः प्रीयताम् । **ॐ तत्सद् ब्रह्मार्पणमस्तु**

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

इति जलेन कर्म ब्रह्मार्पणं कुर्यात् । ततो ब्राह्मणा यजमानाय मन्त्राशिषो दद्युः ।

मन्त्राशीर्वादप्रदानम्

ॐ आब्ब्रह्मन्ब्राह्मणोब्ब्रह्मवर्च्चसीजायतामाराष्ट्रेराजन्यःशूरऽइषव्योतिव्याधीमहारथोजायतान्दोग्ध्रीधेनुर्वोढानड्वानाशुःसप्तिः-. पुरन्धिर्य्योषाजिष्णूरथेष्ठाःसभेयोयुवास्ययजमानस्यवीरोजायतान्निकामेनिकामेनःपर्ज्जन्न्योवर्षतुफलवत्त्योनऽओषधयःपच्च्यन्तांय्योगक्षेमोनः-कल्प्यताम् ।।१।। (य.सं.अ. २२-२२)।

ॐ दीर्घायुस्त्तऽओषधेखनितायस्मैचत्त्वाखनाम्म्यहम् । अथोत्त्वन्दीर्घायुर्भूत्त्वाशतवल्शाविरोहतात् ।।२।। (य.सं.अ.१२ मं. १००)।

ॐ पुनस्त्त्वादित्त्यारुद्रावसवःसमिन्धताम्पुनर्ब्रह्माणोवसुनीथयज्ञैः । घृतेनत्त्वन्तन्न्वंवर्द्धयस्वसत्त्याःसन्तुयजमानस्यकामाः ।।३।। (य.सं.अ. १२ मं. ४४)।

ॐ मनसःकाममाकूतिंवाचःसत्त्यमशीमहि । पशूनाꣳरूपमन्नस्यरसोयशःश्रीःश्रयताम्मयि ।।४।। (य.सं.अ. ३९ मं. ४) ।

ॐ आयुष्यंवर्चस्यꣳरायस्पोषमौद्भिदम् । इदꣳहिरण्यंवर्च्चस्वज्जैत्रायाविशतादुमाम् ।।५।। (य.सं.अ. ३४ मं. ५०)

ॐ नतद्रक्षाꣳसिनपिशाचास्तरन्तिदेवानामोजःप्प्रथमजꣳह्येतत्। योबिभर्त्तिदाक्षायणꣳहिरण्यꣳसदेवेषुकृणुतेदीर्घमायुःसमनुष्ष्येषुकृणुतेदीर्घमायुः ।।६।। (य.सं.अ. ३४ मं. ५१)।

ॐ श्रीर्वर्चस्वमायुष्यमारोग्यमाविधात्पवमानंमहीयते । धान्यंधनंपशून्बहुपुत्रलाभंशतंसंवत्सरंदीर्घमायुः ।।७।। (श्रीसूक्ते)

ॐ शतञ्जीवशरदोवर्धमानःशतंहेमन्ताञ्छतमुवसन्तान् । शतमिन्द्राग्नीसविताबृहस्पतिःशतायुषाहविषेमंपुनर्दुः ।।८।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

ॐ भद्रमस्तु शिवं चास्तु महालक्ष्मीः प्रसीदतु ।
रक्षन्तु त्वां सदा देवा आशिषः सन्तु सर्वदा ।।

इति तिलकमक्षतारोपणञ्च कुर्यात् ।

रक्षाबन्धनम्- ॐ येन बद्धो बली राजा दानवेन्द्रो महाबलः ।
तेन त्वां प्रतिबध्नामि रक्षे मा चल मा चल ।।

ॐ त्वंय्यविष्ठदाशुषोनॄँःपाहिशृणुधीगिरः । रक्षातोकमुतत्क्मना।।

इति मन्त्राभ्यां रक्षासूत्रं बध्नीयात् ।

इति ब्राह्मणेभ्यो मन्त्राशिषो गृहीत्वा यजमानस्तान् भोजयित्वा सानुनयं विसृज्य सुहृन्मित्रादियुतः सोत्साहो भुञ्जीत ।

— इति ग्रहशान्तिविधिः —

23699

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman